

Jaroslav Malina
editor

Panoráma biologické a sociokulturní antropologie

Modulové učební texty pro studenty antropologie a „příbuzných“ oborů

Ivo T. Budil

Zrození moderní rasové teorie: Život a dílo
Victora Courteta

26

NADACE UNIVERSITAS
EDICE SCIENTIA

NADACE
UNIVERSITAS

EDICE
SCIENTIA

Alois Mikulka, *Atlantida*, 1987, olej na sololitu, 70x90 cm.

Jaroslav Malina
editor

Panoráma biologické a sociokulturní antropologie

Modulové učební texty pro studenty antropologie a „příbuzných“ oborů

26

Ivo T. Budil

Zrození moderní rasové teorie: Život a dílo Victora Courteta

NADACE UNIVERSITAS V BRNĚ
AKADEMICKÉ NAKLADATELSTVÍ CERM V BRNĚ
MASARYKOVA UNIVERZITA V BRNĚ
NAKLADATELSTVÍ A VYDAVATELSTVÍ NAUMA V BRNĚ
2005

O vydání tohoto svazku se zasloužily laskavou podporou:

Nadace Universitas v Brně

Společnost pro podporu univerzitních aktivit v Brně a Praze

Text © Ivo T. Budil; Jaroslav Malina, 2005

Editor © Jaroslav Malina, 2005

Obálka, grafická a typografická úprava © Josef Zeman, Martin Čuta, Tomáš Mořkovský, 2005

Ilustrace © Archiv Iva T. Budila, Archiv Nadace Universitas v Brně, 2005

Vydaly Nadace Universitas Masarykiana v Brně, Akademické nakladatelství CERM v Brně, Masarykova univerzita v Brně, Nakladatelství a vydavatelství NAUMA v Brně, 2005

Tisk a knihařské zpracování FINAL TISK s. r. o., Olomučany

Pořadové číslo 4161-17/99

Ilustrace na přebalu: Alois Mikulka, *Ave Eva*, 1970, olej na sololitu, 70x76 cm.

Tato publikace ani jakákoli její část nesmí být přetiskována, kopírována či jiným způsobem rozšiřována bez výslovného povolení vydavatele.

ISBN 80-7204-398-6 (Akademické nakladatelství CERM v Brně)

ISBN 80-210-3734-2 (Masarykova univerzita v Brně)

ISBN 80-86258-60-2 (Nakladatelství a vydavatelství NAUMA v Brně)

„V tom kruhu nebes, který spíná kolébku i hrob,
nepozná nikdo začátek či konec dob
a nepoví ti také žádný filozof,
odkud jsme přišli a kam zajdem beze stop.“

Omar Chajjám (1048–1131), perský básník, matematik, astronom a filozof. Je autorem čtyřverší *rubá'í*, aforisticky zachycujících filozofické ideje, náboženské názory a životní pocity.

Citované čtyřverší, stejně jako mnohá další z Chajjámových zamyšlení, souvisí s tématy, jimiž se zabývá antropologie. V našem pojetí je antropologie vědecká disciplína, která studuje lidský rod (*Homo*) a jeho dosud známé druhy: *Homo habilis*, *Homo erectus*, *Homo sapiens*. Zaměřuje se na člověka jako jednotlivce, všímá si jeho četných seskupení (etnické skupiny, populace) a zahrnuje do svých výzkumů též celé lidstvo. Na rozdíl od kontinentální Evropy, která antropologii mnohdy pokládá jen za přírodní vědu (morfologie člověka, porovnávací anatomie a fyziologie člověka a lidských skupin), považujeme ji na Katedře antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně, podobně jako antropologové v anglosaském prostředí, za vědu celostní, sociokulturní i biologickou, integrující poznatky přírodních a společenských věd. Pomocí syntézy obou pohledů se pokoušíme vysvětlit celistvost lidských bytostí a lidskou zkušenost z hlediska biologického a sociokulturního ve všech časových údobích a na všech místech, kde se děl vývoj našich předků. Ačkoli antropologie objasňuje evoluci našeho druhu *Homo sapiens*, přesahuje svým rozsahem tento cíl. Zkoumá hluboce naše předky (rané hominidy) a nejbližší příbuzné lidoppy, zkoumá prostředí, ve kterém náš vývoj probíhal,

a zároveň se všeobjímajícím studiem našeho chování pokouší odhadnout naše budoucí konání v ekosystému Země.

Na rozdíl od Omara Chajjáma se domníváme, že o rodu *Homo leccos* víme, a současný stav poznání představíme postupně v „modulových“ učebních textech nazvaných *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie*, které nakonec zahrnou látku bakalářského a magisterského studia. Osnova každého z modulů je obdobná: vlastní učební text, doporučená studijní literatura, výkladové rejstříky důležitějších jmen a pojmů, medailon autora, zaostření problému (studie o aktuálních teoretických, metodologických či empirických inovacích v dané tematice), rozvolnění problému (vedení tematiky do širšího filozofického nebo kulturního rámce).

Nevelký rozsah jednotlivých modulů, jakýchsi stavebních prvků v podobě ucelených témat kurzů a přednášek, umožní snadno publikovat revidovaná a doplněná vydání těch modulů, kde bude třeba reagovat na nové objevy a trendy oboru. Vznikají tak skripta nikoli „zkamenělá“ v jednom okamžiku, ale neustále „živě pulzující“, skripta pružně reagující na revalorizaci univerzitních učebních plánů, uspokojující aktuální potřeby společnosti a studentů a vychá-

zející vstříc zavádění obecně platného kreditového systému (na základě tzv. European Credit Transfer System – ECTS), který umožní účinnější spolupráci mezi jednotlivými katedrami, ústavy a fakultami, zlepši orientaci studentů a zvýší průhlednost na úrovni národní i mezinárodní.

Texty jsou kolektivním, editorem metamorfovaným dílem autorů z Masarykovy univerzity a z dalších českých a zahraničních institucí. V uváděné podobě představují pouhý „zkušební preprint“, který bude po zkušenostech z výuky a recenzním řízení výrazně přepracováván a doplňován. Již v této chvíli však editor vyjadřuje poděkování všem spolupracovníkům za jejich neobyčejnou vstřícnost a velkorysou snahu představit nejnovější výsledky, z nichž mnohé pocházejí z jejich vlastních, často ještě nepublikovaných výzkumů.

Následující čtyřverší Omara Chajjáma, díky poučením z biologické a sociokulturní antropologie, přijímáme bez výhrad, jako dobrý návod k uchování demokratického uspořádání společnosti i života na naší planetě:

*„Když s jednou plackou chleba vyjdeš na dva dny
a s jedním douškem z puklé nádoby,
nač podřízen být lidem menším než ty sám
nebo nač sloužit lidem stejným jako ty?“*

Snad trochu přispějí i tyto učební texty ...

Brno, leden 2005

Jaroslav Malina

KATEDRA
ANTROPOLOGIE

PŘÍRODOVĚDECKÁ FAKULTA
MASARYKOVA UNIVERZITA V BRNĚ

Alois Mikulka, Logo Katedry antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně, 1999, kresba tuší na papíře, 16x9,7 cm.

Zvěstování, 1987, olej na plátně, 120x85 cm.

Zrození moderní rasové teorie: Život a dílo Victora Courteta

Ivo T. Budil

„Salomon saith: *There is no new thing upon the earth.* So that as Plato had an imagination, *that all knowledge was but remembrance*; so Salomon giveth his sentence, *that all novelty is but oblivion.*“

Francis Bacon, *Essays*, LVIII²

„*Que ce soit à Paris ou dans les Alpes, au centre du mouvement politique, ou bien au milieu du silence des montagnes, (...) je pense à cette pauvre société si décrépite et si malade, à cet épuisement général (...). Je cherche à expliquer la cause de tant de maux, afin d'y trouver un remède; (...) j'ai l'ambition de faire du bien à mes semblables, en travaillant pour eux.*“

Victor Courtet³

„*Mais aujourd'hui, le seul objet que puisse se proposer un penseur, est de travailler à la REORGANISATION du système de morale, du système religieux, du système politique ...*“

Claude Henri de Saint-Simon⁴

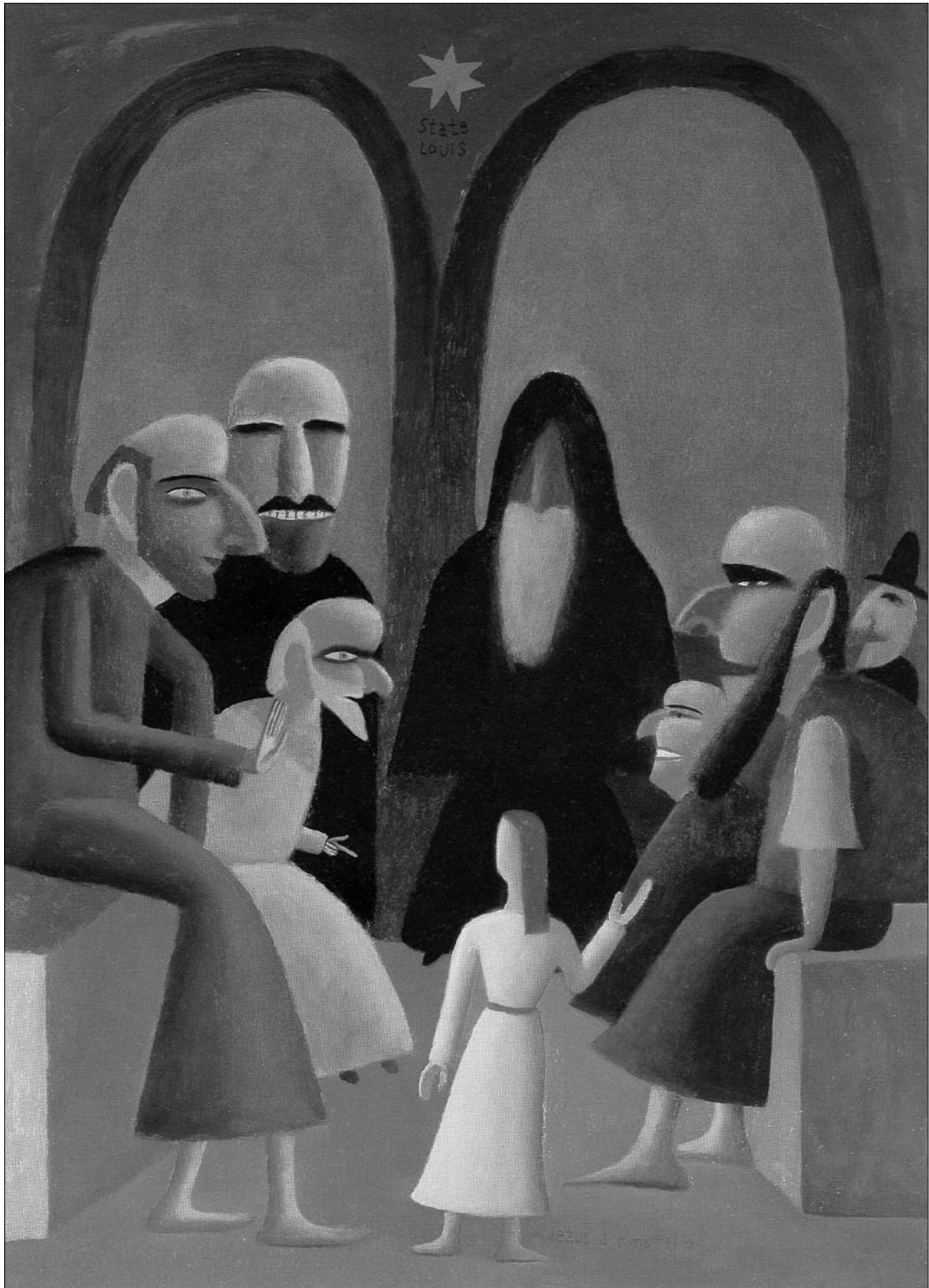
Poznámky

¹ Studie vznikla jako součást řešení grantového projektu s registračním číslem B7806101 podporovaného Grantovou agenturou Akademie věd České republiky.

² Šalomoun praví: *Nic nového pod sluncem.* A tak jako se domníval Platon, že všechno vědění jest jen rozpomínání, tak Šalomoun pronáší, že všechno nové jest zapomnění. – Francis Bacon, *Eseje*, LVIII (přeložil Kamil Uhlíř, 1969).

³ Victor Courtet, 1832, *Second lettre à Thévenot*, str. 1; cit. Boissel, Jean, 1972, str. 43.

⁴ Cit. Saint-Simon, Claude Henri de, *Mémoire sur la science de l'homme*, str. 11.

Alois Mikulka, *Jezus a kmotři*, 1990, olej na lepence, 48x35 cm.

Obsah

OBSAH	11
1. RASOVÁ TEORIE A PARADOX MODERNITY	13
2. OTROKÁŘSTVÍ A „PIGMENTOKRACIE“ VE STŘEDOVĚKU A RANÉM NOVOVĚKU	19
3. STŘEDOVĚKÝ ENVIRONMENTALISMUS A INTELEKTUÁLNÍ REZISTENCE VŮČI RASOVÉMU KONCEPTU	27
4. POČÁTKY IDEOLOGIZACE A ESENCIALIZACE LIDSKÉHO TĚLA	35
5. VZNIK RASOVÉ KLASIFIKACE	41
6. RASOVÁ IDEOLOGIE JAKO POLITICKÁ IMAGINACE	55
7. VICTOR COURTET A RASOVÁ TEORIE JAKO ZÁKLAD POZITIVNÍ POLITICKÉ TEORIE	83
8. ZÁVĚR	107
9. O AUTOROVI	111
9.1. Docent RNDr. Ivo T. Budil, Ph.D.	111
10. O AUTOROVI ILUSTRACÍ	113
10.1. Akademický malíř Alois Mikulka	113
11. ZAOSTŘENÍ PROBLÉMU	117
11.1. Provolání Victora Courteta, nezávislého kandidáta, z 22. dubna 1848 k voličům ve Vaucluse	117
12. ROZVOLNĚNÍ PROBLÉMU	121
12.1. Jaroslav Malina: Jsme mimozemšťané	121
13. LITERATURA (CITOVANÁ, POUŽITÁ, DOPORUČENÁ)	133
14. VÝKLADOVÝ SLOVNÍK DŮLEŽITĚJŠÍCH JMEN A POJMŮ	145
15. REJSTŘÍK	159

Alois Mikulka, *Oldřich a Božena*, 1994, olej na plátně, 92x105 cm.

1. Rasová teorie a paradox modernity

V říjnu 2004 uplynulo deset let od vydání knihy Charlese Murraye a Richarda Herrnsteina *Gaussova křivka: inteligence a třídní struktura v americkém životě*,¹ která znovuoživila debatu o biologické podmíněnosti sociální a majetkové nerovnosti v moderní společnosti. Diskuse, kterou iniciovali sociální darwinisté v závěrečných dekadách devatenáctého století a jež se zkompromitovala svým vyústěním do rasistických tezí, se opět po dlouhém odmlčení ocitla ve středu veřejného zájmu.

Moderní civilizace se na počátku jedenadvacátého století nachází v paradoxní situaci. V průběhu dvacátého století její nejvýznamnější myslitelé a státníci oprávněně zavrhlí rasovou teorii jako výraz nevědecké a nehumánní ideologie a armády demokratického světa zastavily na bojištích druhé světové války aspirace rasového totalitarismu nacistického Německa. Holocaust, představující nejhrůznější dovršení fascinace „rasovou čistotou“, byl zařazen společně s genocidami stalinismu a maoismu mezi největší zločiny lidských dějin. Odmítnutí rasové teorie úzce souvisí s étosem modernity spočívající ve „vypovězení poslušnosti přírodě“, o níž hovořil anglický spisovatel Gilbert Keith Chesterton: „*Uctívání přírody je dost přirozené, dokud je společnost mladá, nebo jinými slovy panteismus je správný, pokud je uctíváním boha Pana. Příroda však má i druhou stránku, kterou zkušenost a hřích snadno objeví, a není pouhý žert, řeknu-li, že Pan brzy vystrčil čertovo kopyto. Jedinou námitkou proti přírodnímu náboženství je to, že se vždycky nějakým způsobem sta-*

ne nepřirozeným. Ráno miluje člověk přírodu pro její nevinnost a líbeznost a večer, miluje-li ji ještě, je to pro její temnotu a krutost. Za svítání se po vzoru stoického mudrce omývá v průzračné vodě, na temném sklonku dne se však koupe v horké býčí krvi jako Julián Apóstata. Pouhé pěstování zdraví vede vždycky k něčemu nezdravému. Hmotná příroda se nesmí stát přímým důvodem naší poslušnosti. Musíme se z ní těšit a ne ji uctívat. Hvězdy a hory se nesmějí brát vážně. Berou-li se, skončíme tam, kde skončilo pohanství uctívání přírody: Protože země je vlídná, smíme napodobit všechny její krutosti.“² V obdobném duchu vytýkal francouzský filosof litevského původu Emmanuel Lévinas některým módním „protimoderním“ autorům (mezi nimiž na prvním místě zmiňoval Martina Heideggera), že jejich úsilí o „znovunalezení světa“ ústí do rehabilitace přírodního pohanství: „*Znovu najít svět, to znamená znovu najít dětství tajemně schoulené v Místě, otevřít se jasu širých krajin, okouzlení přírodou, velkoleposti hor; znamená to rozběhnout se cestou, která se vine mezi poli, a cítit jednotu, jež vytváří most spínající říční břehy i architektura staveb, přítomnost stromu, lesní přítmí, mystérium věcí – hliněného džbánu, sešlapaných střevíců venkovany, i třpyt karyfy s vínem na bílém ubruse. Samo Bytí jsoucna se má projevat v těchto privilegovaných zážitcích, dávajíc se člověku a svěřujíc se do jeho ochrany. A člověk, strážce Bytí, získává touto milostí svou existenci i svou pravdu.*“³ Stejně jako Chesterton byl Lévinas přesvědčen o tom, že sakrálně pronikající skrze svět a přírodu

a mystérium věcí, kolem nichž byl soustředěn duchovní život přírodních národů, je zdrojem krutosti vůči lidem. Moderní doba, osvobození od „pověř Místa“, „vykácení posvátných hájů“,⁴ představují antitezi pojetí přírody jako zdroje poslušnosti, negaci frazerovského světa „Zlaté ratolesti“, v němž si logika vegetačních cyklů vynucovala v rámci imitativní magie pravidelné lidské oběti. „Velký projekt modernity“ a abstraktní univerzalizmus technologie umožňují podle Lévinase „vnímat lidi mimo postavení, v němž se ocitli“, objevit člověka v nahotě jeho tváře a umístit jej do „absolutna homogenního prostoru“,⁵ což jsou základní podmínky existence ideologicky, etnický a rasově neutrálního veřejného prostoru, jenž ustavuje moderní politický národ. Vyloučení nároků přírody ze společenské smlouvy modernity a její proměna v pouhou sféru lidské instrumentalizace představují klíčové předpoklady zrodu moderní koncepce individuální svobody. Rasistická ideologie, která hodnotí a posuzuje jedince a skupiny na základě biologicky podmíněných vlastností, jejichž původ leží mimo dosah sociálního konsensu, je proto neslučitelná s duchem moderního individualismu.

To, co bylo na knize Charlese Murraye a Richarda Herrnsteina nejvíce znepokojivé, nebyly vesměs neoprávněné výtky jejich „politicky korektních“ oponentů ohledně domnělého rasismu, ale naznačená možnost, že v nitru nejpokročilejší moderní společnosti, upřednostňující v maximální míře meritokracii a univerzální kritéria osobní výkonnosti a kompetence, se může znovu vynořit hrozivá tvář přírody jako zdroj sociálního řádu a poslušnosti. Oba autoři tvrdí, že navzdory rozsáhlým federálním sociálním programům se v americké společnosti prosazuje jako politicky a sociálně dominantní vrstva tzv. kognitivní elita. Modernizace, demokratizace a meritokracie relativizovaly tradiční rodová, třídní, genderová, etnická, rasová nebo náboženská privilegia a učinily nadání a píli hlavními kritérii a nástroji společenského vzestupu v míře, jež byly jiným civilizacím neznámé. Tato skutečnost měla za následek rozsáhlé majetkové přerozdělení a koncentraci společenského bohatství v rukou osob vyznačujících se vyšší inteligencí, než jakou je obdařena většinová populace. Dědičnost a biologická podmíněnost lidských kognitivních schopností činí z přírody arbitra sociální hierarchie, jejíž ustavení a reprodukce se nalézá mimo kontrolu politických institucí a demokratické reprezentace společnosti. Řešení tohoto znepokojivého stavu viděli Charles Murray a Richard

Herrnstein v nalezení vhodného kompromisu modernity s tradicí, která by omezila hegemonii a ambice kognitivní elity. Přiznání nedokonalosti modernity tak ústí do hledání sociální „směsice starého a nového“, kterou doporučoval již v polovině devatenáctého století Alexis de Tocqueville.

*

Ve studii *Zrození moderní rasové teorie: Život a dílo Victora Courteta* se zaměřím na některé aspekty vzniku novodobé rasové teorie a rasismu a budu řešit komplikovanou otázku, za jakých historických okolností se rasová ideologie stala součástí politické kultury Západu.⁶ Nehodlám vstupovat do diskuze o tzv. „existenci či neexistenci rasy“, která není vzhledem k intelektuálně historickému zaměření práce relevant-

Obr. 1. Joseph-Arthur de Gobineau (1816–1882).

ní.⁷ Většina společenských vědců a antropologů dnes chápe tradiční rasu jako sociální konstrukci založenou na identifikaci lidských populací s různými esencionalizovanými rasovými „typy“ prostřednictvím selekce reálných fenotypických znaků, jejichž výběr byl bohužel příliš často podřízen ideologickým a mocenským zájmům. Rasová teorie se stává rasismem či rasovou ideologií tehdy, pokud je zmíněná klasifikace využita k prosazení či ospravedlnění neměnné sociální hierarchie a reprodukce sociální, politické nebo ekonomické nerovnosti, to znamená, pokud je sociokulturní sféra redukována na pouhé somatično.⁸

České intelektuální prostředí trpí nedostatkem relevantních studií věnovaných problematice vzniku a vývoje rasové ideologie a touto skutečností lze vysvětlit přetrvávání stereotypů a zjevných omylů v domácím akademickém světě i mezi širší veřejností, jež jsou spojeny s genezí a povahou zmíněného fenoménu. Podle *Všeobecné encyklopedie Diderot* se „*systemizace rasistického myšlení poprvé objevila v polovině devatenáctého století u Arthura de Gobineau*“.⁹ Tento názor, podle kterého představoval hrabě Joseph-Arthur de Gobineau¹⁰ (obr. 1) svého druhu „*Charlese Darwina rasové teorie*“, je v českých zemích (a nikoliv pouze v nich) silně zakořeněn především pod vlivem stručné, nicméně proslulé studie Václava Černého *Rasismus, jeho základy a vývoj* z roku 1939. Již ve své předcházející práci jsem se snažil ukázat, že významný literární kritik a historik navzdory své rozsáhlé šaldovské erudici chápal mylně Arthura de Gobineau jako osamělého a v zásadě marginálního autora a přehlédl jeho postavení čelného představitele francouzského konzervativního a katolického romantismu a účastníka zásadních intelektuálních debat doby.¹¹

Známý americký evoluční biolog a popularizátor vědy Stephen Jay Gould je tvůrcem hojně citované knihy *The Mismeasure of Man* z roku 1981, která byla vydána v českém překladu v roce 1997 pod názvem *Jak neměřit člověka: Pravda a předsudky v dějinách hodnocení lidské inteligence*. Gouldova kniha vznikla v kontextu polemiky se soudobou renesancí biologického determinismu zejména v podobě sociobiologie a evoluční a kognitivní psychologie a kromě pasáží týkajících se například amerických polygenistů Louise Agassize nebo Samuela George Mortona nedosahuje její historizující část přesvědčivosti a podrobnosti zbývajících partií díla.

Stručnou, ale kvalitní studii o dějinách rasismu získal český čtenář díky překladu knihy George M. Fredricksona *Racism: A Short History*.¹² Fredrickson srovnal historický vývoj antisemitismu a bělošské nadřazenosti jako dvou nejvýraznějších projevů západního rasismu. I když je jeho tvrzení, že se nikdo jiný „*o takovou studii dosud nepokusil*“,¹³ bezpochyby poněkud přehnané, nutno ocenit Fredricksonův historický záběr, který obsáhl více než šest století západních dějin; autor se ale nevyvaroval zjednodušení a v důsledku své „anglosaské perspektivy“ nedocenil například úlohu francouzských fyziologů a saint-simonistů při formování moderní rasové teorie.

Jak naznačuje citát z *Esejů* Francise Bacona uve-

dený na začátku knihy, vyprávět příběh rasové teorie znamená rozpomínat se a rekonstruovat osudy tezí, domněnek a hypotéz, které již dávno pohřbil čas. Snad v žádné jiné oblasti západního myšlení neplatí do takové míry truismus, že originalita je iluzí vyplývající ze zapomnění nebo nevědomosti. Počátky moderní rasové teorie se ztrácejí ve změti různorodých konceptů a děl, v nichž se jen obtížně odlišují xenofobní předsudky, omyly nebo nedorozumění od autentického rasismu. Řada autorů zdůraznila osmnácté století jako klíčové údobí zrodu rané rasové teorie, která dozrála ve století následujícím.¹⁴ Louis Dumont, jenž vyšel z myšlenek Gunnara Myrdala, pokládal rasovou teorii za patologickou stránku osvícenství a jeho egalitářských idejí, protože podle jeho názoru poté, kdy koncepce univerzální rovnosti nahradila hierarchické hodnoty starého režimu, byla nerovnost zatlačena do nově odkrytého hájemství biologie, kde se objevila v podobě rasismu. Obdobně Alden T. Vaughan tvrdil, že anglosaští kolonisté se začali vymezovat vůči indiánům na základě odlišné barvy pleti až v polovině osmnáctého století; skutečné rasové stereotypy se tak zrodily teprve v posledních desetiletích zmíněného století.¹⁵ Oproti „minimalistickému“ pojetí dějin rasismu se pokusím ukázat tento fenomén v jeho „dlouhém trvání“. Teorie, které můžeme označit jako „rasové“, se objevily v raném novověku a moderní době vícekrát v různých intelektuálních konfiguracích, historických horizontech a kulturních okruzích, přičemž se pokaždé pokoušely osvojit idiom dobové vědy. Již Michel Foucault s odvoláním na Bachelardův pojem epistemologických aktů a prahů ve své knize *Archeologie věděni* uvedl, že „*dějiny pojmu nejsou vždy a zcela dějinami progresivního zjemňování, postupného růstu racionality, zvyšování abstrakce, nýbrž dějinami rozmanitých polí konstituce a platnosti, dějinami posloupnosti pravidel využívání, dějinami množství teoretických vrstev, v nichž vypracování pojmu probíhá a završuje se*“.¹⁶ Dějiny rasového myšlení, pro které je příznačné balancování na kritickém pomezí „čisté“ vědy a ideologického zájmu a jež úzce souvisí i s otázkou sebereflexe Západu prostřednictvím „těch druhých“, potvrzují platnost výše zmíněného výroku; zdá se ovšem, že na místo závěrečného „završení“ dochází v případě kategorie rasy spíše k jejím „zavržení“.

Pluralitní formování rasové teorie však neznamená, že je nemožné identifikovat některé společné rysy rasologických doktrín, které vznikaly v různých oblastech Západu v průběhu novověku. Především je

nápadná úzká souvislost mezi rasovou a politickou teorií. Úvahy o povaze a rozdělení ras téměř vždy směřovaly k politické aplikaci. Je to pochopitelné vzhledem k tomu, že výkon politické moci musel před ustavením lingvistické, kulturní a politické homogeneity moderního státu v mnohem větší míře zohledňovat lidskou rozmanitost. Potřeba poznat zvyky a mravy „těch druhých“ byla silná v etnicky a jazykově pestré agrární civilizaci středověku, kdy každý region tíhl k partikularismu, a mimořádně vzrostla v době zámořské expanze Západu. Rasová teorie se snažila v zájmu politické efektivity definitivně vyrovnat s lidskou variabilitou odkrytím esenciální nepřekonatelné odlišnosti, jež může posloužit jako axiom pro vybudování racionálního modu vlády v prostředí různých kultur, etnik, ras a populací. V devatenáctém století mnozí teoretici rasy polemizovali s ideou moderního nacionálního státu, jehož potíže a nestabilitu přičítali ignorování rasové rozmanitosti a odlišnosti uvnitř jeho hranic. Totalitní rasová revoluce dvacátého století proto směřovala tak jako v případě nacistického Německa nad stát a mimo stát a tímto upřednostněním rasového hnutí, jež na sebe vzalo podobu radikální politické strany, před státem se nacismus výrazně odlišil od italského fašismu, který byl naopak založen na hypertrofii státní autority.

Jsem přesvědčen o tom, že tradiční redukcionistické výklady zrodu rasismu, který mnozí autoři omezují na pouhý epifenomén ekonomických konfliktů vyplývajících z jádrového postavení Západu v rámci světového hospodářského systému, jsou dnes obtížně obhajitelné. Rasová teorie spočívající v „ideologizaci těla“ představuje intelektuální konfiguraci určitých témat, které mohou jakožto součást západní kultury a mentality existovat vzájemně nezávisle po dlouhou dobu a jež teprve náhlá potřeba spočívající ve vážné sociální, ekonomické nebo historické výzvě mobilizuje a sjednotí do artikulovatelné a sociálně aplikovatelné podoby. Skutečnost, že se rasová teorie založená na snaze ospravedlnit reprodukci sociální nerovnosti prostřednictvím ideologizace lidského těla, zrodila právě na Západě, nemusí být nutně dokladem imperiální povahy západní civilizace a její snahy ujařmit pomocí vědy „ty druhé“, ale spíše projevem rovnostářského pnutí v nitru západní společnosti, jež bychom v obdobné intenzitě jen obtížně hledali v jiných civilizačních okruzích. Vznik rasové ideologie svědčí z tohoto hlediska paradoxně o odporu západní civilizace vůči internalizaci a kodifikaci sociální kontroly, která

se například prosadila v podobě kastovního systému v Indii. Petrifikace sociální hierarchie byla pro křesťanský Západ problémem, který se setkal s rezistencí. Zastánci vrozené nerovnosti byli proto nuceni vytvořit novou legitimizující ideologii čerpající vesměs z kulturních a intelektuálních vlivů, jež se nacházely mimo souřadnice tradiční křesťanské ortodoxie. K artikulaci rasové ideologie nedošlo například v hinduistické Indii, protože v rámci této civilizace nebyla až do příchodu evropských kolonizátorů dědičná příslušnost ke specifické kastě nijak problematizována, a nebylo proto zapotřebí vytvářet sekundární ospravedlnění pro neodvolatelnost sociální nerovnosti.

Obr. 2. Robert Knox (1791-1862).

V knize *Od prvotního jazyka k rase: Utváření novověké západní identity v kontextu orientální renesance*¹⁷ jsem se věnoval vlivu západní orientalistiky, především indických studií, na přelomu osmnáctého a devatenáctého století na formování základních rasových kategorií a konceptů. Tématem následujícího výkladu bude vývoj rasové teorie v údobí, které předcházelo vydání Gobineauova *Pojednání o nerovnosti lidských ras* v letech 1853 až 1856, to znamená studie, jejímž zveřejněním většina autorů své přehledy dějin rasové-

ho myšlení teprve začíná. Zastávám názor, že Gobineauova kniha nebyla navzdory svému ohlasu a vlivu originálním dílem, ale výtvorem nadaného kompilátora, jenž dokázal literárně atraktivním způsobem uchopit řadu již mnoho let existujících a široce diskutovaných témat první poloviny devatenáctého století.

V roce 1850 napsal skotský anatom Robert Knox (obr. 2), že „*rasa neboli dědičný původ jsou vším; dávají člověku jeho cejch*“.¹⁸ Arthur de Gobineau vydal své hlavní dílo až o tři roky později. V době Knoxova sebevědomého prohlášení byly stavební kameny rasové teorie položeny; po roce 1850 již nebyl prostor pro žádné „zakladatele moderního rasismu“. Zvláštní pozornost budu proto věnovat především osobnosti o generaci staršího Victora Courteta, neprávem opomíjeného francouzského spisovatele a veřejného činitele, kterého Jean Boissel označil za „*prvního teoretika rasové hierarchie*“¹⁹ a jehož spisy prozrazují některé dosud skryté intelektuální a historické souvislosti zrodu moderního rasismu. Ve svém historickém exkurzu naznačím, že ambice Victora Courteta zahrnující vytvoření politické teorie, jež by zohlednila odlišnosti ve fyzické a kognitivní konstituci lidí, byly téměř shodné s aspiracemi velkého francouzského myslitele šestnáctého století Jeana Bodina. Odlišnost v jejich přístupu, který spočívá v rozdílu mezi biologickým esencialismem na straně jedné a astrálním environmentalismem na straně druhé, odráží předěl mezi středověkou syntézou aristotelského hylemorfismu, Hippokratova učení a astrologie, neschopnou konceptualizovat biologickou rasu, a novověkým naturalismem, který učinil z rasové teorie součást politické

kultury moderního Západu. Zatímco Jean Bodin byl přesvědčen o tom, že moudrá politika musí respektovat „povahu místa“, podle Victora Courteta lze stabilní politický řád vytvořit pouze prostřednictvím zohlednění rasy.

Na základě stručného exkurzu do francouzského intelektuálního a duchovního života v prvních desetiletích devatenáctého století se pokusím ukázat, že na prahu moderní doby nebyla jednou z hlavních inspirací rasové ideologie snaha ospravedlnit podřadné postavení ekonomicky vykořisťovaného domorodého obyvatelstva zámořských kolonií (jak se domnívají neomarxisté) nebo kontrarevoluční úsilí historicky frustrované aristokracie zdůvodnit svým rasově nadřazeným původem anachronická privilegia (jak tvrdila Hannah Arendtová), ale jev, který Friedrich August von Hayek nazval ve stejnojmenné knize „*kontrarevolucí vědy*“²⁰ a jež vyplynul z politické imaginace počátku devatenáctého století. Aspirací Victora Courteta bylo vytvořit v duchu saint-simonismu meritokratický politický systém založený na „přirozené“ nerovnosti ras, jež nápadně připomínal společnost ovládanou kognitivní elitou, kterou představili ve své knize Charles Murray a Richard Herrnstein. Moderní rasová teorie nebyla výlučně „plantážnickou antropologií“ nebo obranou „umírající třídy“, ale měla představovat nástroj k dosažení maximální společenské efektivity a prostředek překonání skutečné či domnělé národní stagnace a zaostalosti. Ztělesňovala princip *palingeneze*²¹ opírající se o mesianistickou ideologizaci moderní vědy.

Poznámky

- ¹ The Bell Curve: Intelligence And Class Structure In American Life, 1994.
- ² Cit. Chesterton, Gilbert Keith, 1992, str. 66, překlad Jan Čulík.
- ³ Cit. Lévinas, Emmanuel, 1988, str. 27.
- ⁴ Cit. Lévinas, Emmanuel, 1988, str. 28.
- ⁵ Cit. Lévinas, Emmanuel, 1988, str. 28.
- ⁶ Problematika rasismu jako extremistického hnutí viz Balibat, Etienne a Immanuel Wallerstein, 1991; Snyder, Louis L., 1968, str. 14–17; Seton-Weston, Hugh, 1977, str. 355–381; Miles, Robert, 1989, str. 88–90, 113–121; Gilroy, Paul, 1991, str. 43–71; Anthias, Floya a Nira Yuval-Davis, 1992, str. 21–60.
- ⁷ Již od šedesátých let dvacátého století se někteří autoři (například Frank B. Livingstone) snažili namísto kategorie rasy prosadit tzv. klinální přístup k fyzické variabilitě lidstva spočívající v zohlednění postupných změn v souvislých populacích organismů a jejich vzájemného prolínání (*klin* nebo *klima* je překladem anglického termínu *cline*, jež pochází z řeckého slova *klinein* – „naklánět se“). V závěru dvacátého století se odmítání existence rasy stalo především v anglosaském akademickém světě takřka

conditio sine qua non „politické korektnosti“. Na internetových stránkách *American Anthropological Association* je uvedeno, že „*race is not a scientifically valid biological category*“. Richard Lewontin a Stephen Jay Gould byli hlavními autory televizního pořadu z roku 2003, sponzorovaného z prostředků *Ford Foundation*, který nesl příznačný název *Race: The Power of an Illusion*. Někteří současní badatelé nicméně nadále tradiční pojetí rasy obhajují, viz například Sarich, Vincent a Frank Miele, 2004, i když i oni většinou používají kategorii rasy spíše v „klinálním“ pojetí.

- ⁸ Již 1. února 1849 prohlásil v britském parlamentu Benjamin Disraeli: „*Race implies difference, difference implies superiority, and superiority leads to predominance*“ (*Speech in the House of Commons*, 1. února 1849, in Caleroft, H.G., 1881, str. 288; cit. Odom, Herbert H., 1967, str. 9).
- ⁹ *Všeobecná encyklopedie Diderot*, Praha, 1997, str. 645.
- ¹⁰ Arthur de Gobineau viz Budil, Ivo T., 2002, str. 188–193, Gobineau, Arthur de, 1853–1856; Biddiss, Michael Denis, ed., 1970a, 1970b; Crouzet, Michel, 1990; Černý, Václav, 1939.

- ¹¹ Budil, Ivo T., 2002, str. 10, 187–193.
- ¹² *Rasismus, Stručná historie*, Praha, 2003.
- ¹³ Fredrickson, George M., 2003, str. 22.
- ¹⁴ Viz Banton, Michael, 1977; Gould, Stephen Jay, 1981; Stocking, George W., 1982; Stepan, Nancy, 1982; Hudson, Nicholas, 1996; Outram, Dorinda, 1995, str. 74–79, 94–95.
- ¹⁵ Vaughan, Alden T., 1982.
- ¹⁶ Foucault, Michel, 2002, str. 11, překlad Čestmír Pelikán.
- ¹⁷ Praha, Academia, 2002.
- ¹⁸ „*Race or hereditary descent is everything; it stamps the man*“ (cit. Knox, Robert, 1850, *The Races of Men: A Fragment*, London, Henry Renshaw, str. 6). Podle Knoxe bylo možné vysvětlit všechny politické a institucionální změny prostřednictvím rasových faktorů.
- ¹⁹ Boissel, Jean, 1972.
- ²⁰ Hayek, Friedrich August von, 1995.
- ²¹ Termín palingeneze použil jako první Charles Bonnet v *Palingénésie philosophique* (1769) ve smyslu „původního pravzoru“. Pierre Simon Balanche jej v první polovině devatenáctého století převzal v *Essais de palingénésie sociale* pro označení „nového zrození“ jako radikální protirevoluční proměny společnosti v zájmu zachování tradičního řádu (viz Reardon, Michael, 1968).

2. Otrokářství a „pigmentokracie“ ve středověku a raném novověku

V dnešní postfoucaultovské době je prakticky nemožné zabývat se počátky rasismu a rasové teorie a opominout fenomén otroctví a otrokářství, předpokládající znevolnění „druhého“ v zájmu ekonomického zisku a druhotné ospravedlnění tohoto aktu prostřednictvím pseudovědecké rétoriky. Většina historiků zabývajících se vznikem rasismu bezpochyby souhlasí s klasickým výrokem Erika Williamse, že „otroctví se nezrodilo z rasismu, ale naopak rasismus byl důsledkem otroctví“.¹ Pozornost badatelů se soustředila především na analýzu procesu kolonizace a ekonomických poměrů v Novém světě, které byly obecně pokládány za odpovědné za vznik rasismu legitimizujícího brutální hospodářské vykořisťování domorodého obyvatelstva a importovaných otroků.² Rasová ideologie představovala podle tohoto výkladu „ideologickou suprastrukturou“ otrokářství jako dominantního ekonomického systému západního kolonialismu. Jiní autoři naproti tomu zdůraznili úlohu endogenních kulturních rysů středověké evropské společnosti, které anticipovaly zrod rasismu.³ Je zapotřebí také prozkoumat poněkud opomíjenou otázku, zda rasová ideologie byla skutečným výtvozem Západu, nebo jestli nešlo o koncept importovaný z odlišného civilizačního okruhu.

V monoteistickém prostředí formovaném starozákonní tradicí představovala nejlivnější náboženské

ospravedlnění sociálně a ekonomicky podřadného postavení určité populace legenda, kterou obsahuje kniha *Genesis* (9.18–9.27): „Synové Noeho, kteří vyšli z archy, byli Šém, Chám a Jefet; Chám je otec Kenaanův. Tito tři jsou synové Noeho; podle nich se rozdělila celá země. I začal Noe obdělávat půdu a vysadil vinici. Napil se pak vína, opil se a odkryl uprostřed svého stanu. Chám, otec Kenaanův, spatřil svého otce obnaženého a pověděl to venku oběma svým bratrům. Ale Šém a Jefet vzali plášť, vložili si jej na ramena a jdouce pozpátku přikryli nahotu svého otce. Tvář měli odvrácenou, takže nahotu svého otce nespatri. Když Noe procitl z opojení a zvěděl, co mu provedl jeho nejmladší syn, řekl:

„Proklet buď Kenaan,
ať je nejbídnějším otrokem svých bratrů!“
Dále řekl:
„Požehnan buď Hospodin, Bůh Šémův,
Ať je Kenaan jejich otrokem!
Kéž Bůh Jefetovi dopřeje
bydlet ve stanech Šémových.
Ať je Kenaan jejich otrokem!“⁴

Jak poznamenal William McKee Evans, výše zmíněná biblická legenda trápí z převážně morálních důvodů teology více než dva tisíce let.⁵ Především byl podle všech starověkých i moderních měřítek Noeho trest přehnaný. Dále kletba dopadla na nebohého Kenaana, který se incidentu neúčastnil a jenž

byl tudíž naprosto nevinný. Ponechme nyní stranou úsilí badatelů, kteří se snaží především filologickým a sématickým rozбором textu dobrat původního jádra příběhu, které by poskytlo etické ospravedlnění Noeho chování.⁶ Antropolog Meyer Fortes ukázal ve svém výzkumu Tallensiů v severní Ghaně, že nejvíce propracovanými a sofistikovanými mýty jsou takové, jež se zabývají oblastmi potenciálních sociálních konfliktů a polarizace.⁷ K obdobným posvátným mýtům, jejichž cílem není přinášet morální ponaučení, ale vysvětlovat protiklady společenského života a nerovnoměrnou distribuci politické moci, náležel podle Williama McKee Evanse rovněž příběh o Noeho kletbě.⁸ Legenda, která vznikla v době Davida a Šalomounova království, měla údajně ospravedlnit zotročení autochtonního kenaanského obyvatelstva hebrejskými kmeny. Starověké otrokářství bylo rasově neutrální⁹ a kenaanští otroci se pravděpodobně nijak fyziognomicky nelišili od svých hebrejských pánů.¹⁰ Přesto byla určitá etnika pokládána za „vhodnější“ k zotročování než jiná a Kenaanci se stali v rámci západní civilizace nejznámějším ztělesněním populace „zrozené k otroctví“. V následujících staletích se v důsledku geopolitických změn a migrací lidských populací těžiště obchodu s otroky posouvalo a Kenaanovi potomci, zcela vyjmuti ze starohebrejského kontextu, byli ztotožňováni s etniky, jejichž příslušníci v příslušné době poskytovali otrockou pracovní sílu. Stali se věčnou západní metaforou otroků putující dějinami podle nahodilosti geopolitické konstelace. V posledním stadiu své historické transformace se biblická legenda o Noemových synech proměnila v rasovou chartu, ospravedlňující otrokářství na americkém Jihu nebo v búrských osadách Jižní Afriky. V samotné Palestině byli v prvních stoletích po Kristu zotročení „Kenaanci“ většinou Syřané nebo Afričané.¹¹ Když arabská vojska v sedmém století po Kristu porazila Perskou říši a množství Peršanů upadlo do otroctví, byli příslušníci této etnické skupiny označeni za „Chámovy potomky“.¹² Vzestup abbásovského chalífátu, v jehož rámci řada Peršanů zaujala přední místa ve státní správě, však způsobil, že například v desátém století historik perského původu Muhammad Ibn Džarir Abu Džafar al-Tabarí¹³ začlenil ve svém etnickorasovém výkladu Noeho kletby Peršany (obdobně jako Araby a Židy) bez ohledu na lingvistickou odlišnost mezi „syny Šemovy“,¹⁴ přičemž z Jefeta učinil předka tureckých (altajských) národů a Cháma předchůdce černochů, kteří jsou odsouzeni k věč-

nému otroctví.¹⁵ V křesťanské Evropě se analogická etnicko-rasová interpretace biblického příběhu zrodila až v šestnáctém, respektive sedmáctém století. V devátém a desátém století zaplavili středomořský trh s otroky populace pocházející z Balkánu, jejichž zástupci byli prodáváni v židovských komunitách jakožto „Kenaanci“,¹⁶ takže v rámci této kategorie došlo k juxtapozici černých Afričanů a světlavých Slovanů. Rasová identifikace otroků jako třídy proto nedávala nejmenší smysl. Koncem čtrnáctého století zpusťovala Tamerlánova vojska území Zlaté hordy, mongolští zajatci prodání do otroctví zaplavili italské trhy a „Tataři“ se na určitou dobu stali na Apeninském poloostrově archetypálním zosobněním otroka.¹⁷

Rovněž symbolické příznaky otroctví se v průběhu historie proměňovaly. V antice byli určitou dobu za typický „otrocký národ“ pokládáni Skythové; následovali Thrákové, jejichž „rudé vlasy“ se staly mimořádně vděčným identifikačním znamením otroků. Ve starořímském divadle si herci představující otroky nasazovali paruku s ryšavým vlasem a jméno „Rufus“ bylo považováno za charakterické jméno náležející otrokům.¹⁸ Důležitým stereotypem při hodnocení kolektivní mentality otroků, který se zrodil již ve starověké společnosti a jenž přetrval do moderní doby, je tzv. koncept *sambo*,¹⁹ v jehož duchu byly otrokům přiřknuty nedospělé, infantilní, případně femininní vlastnosti, dále lenost, nesamostatnost, obscénnost, sklon ke lhaní, krádežím a opilství.²⁰ Tyto atributy byly později velmi flexibilně spojovány vždy se somatickými nebo etnickými skupinami, jejichž příslušníci byli ze socioekonomických a mocenských důvodů nejčastěji zotročováni.

V důsledku politické konsolidace a hospodářského a vojenského vzestupu přestala být západní Evropa v raném středověku zdrojovou oblastí pro obchod s otroky²¹ a vzrostl význam východní Evropy a zejména černomořské oblasti jako dominantního vývozce bezprávné lidské pracovní síly. V této souvislosti je třeba zdůraznit význam Kavkazu, pohoří, ve kterém po tisíceletí hledali útočiště uprchlíci před stepními nomády a jež se vyznačovalo značnou etnickou variabilitou. Na území jen o trochu větším než Kalifornie se i dnes hovoří více než padesátí jazyky.²² Mnohé kavkazské populace byly známy mimo své vlastní území pouze jako otroci prodáváni na středomořských a blízkovýchodních trzích a ostatní národy na ně nahlížely prostřednictvím konceptu *sambo*.²³ Ve středověké Evropě se však nejvíce stereotypů *sambo* odrážejících údajnou

otrockou mentalitu vztahovalo na slovanské populace, které představovaly nejvýznamnější rezervoár bílých otroků Starého světa. Slované obývali území, které je činilo zranitelnými. Ve střední Evropě museli vzdorovat německé expanzi na východ (*Drang nach Osten*). Na Balkáně, jenž byl obdobně jako Kavkaz útočištěm obyvatel stepí, kteří podlehli cizím nájezdům, byli Slované obětí benátského trhu s otroky a v severním Černomoří dlouho chyběla silná státní struktura, jež by je uchránila před obchodníky z Konstantinopole.²⁴ Slovanské jazyky byly ještě ve vrcholném středověku označovány za „jazyky Kenaanců“.²⁵ Když ve dvanáctém století navštívil jeden židovský učenec cestou z Německa Prahu, poznamenal si: „*Tady začíná Sclavonia, nazývána Židy, kteří zde žijí, Kenaanem, protože obyvatelé prodávají své děti všem národům, což platí také o Rusku.*“²⁶

Světovým centrem obchodu s otroky se stala vzápětí po svém historickém vzestupu v sedmém a osmém století po Kristu islámská civilizace, která toto postavení ztratila prakticky až v důsledku abolicionistické politiky Velké Británie a dalších evropských mocností v devatenáctém století. Z geopolitického hlediska představoval muslimský region Blízkého východu a Středomoří mocenské jádro, v jehož severním a jižním sousedství se nacházela dvě rozsáhlá a lidnatá území, jež byla po staletí pro ekonomicky a vojensky silnější muslimy vydatným zdrojem otroků: Evropa, Černomoří a Kavkaz na straně jedné a subsaharská Afrika na straně druhé. Politická stabilizace a mocenský vzestup Severu způsobily trvalejší znevůli méně šťastného Jihu.

Zatímco v Evropě kvetl obchod s převážně slovanskými otroky, na Blízkém východě a v severní Africe začal postupně dominovat dovoz a prodej otroků ze subsaharských oblastí „černého kontinentu“. Na rozdíl od Evropy, která vybuodovala obchodní spojení se západním pobřežím Afriky až ve druhé polovině patnáctého století, podél východního pobřeží Afriky pronikaly lodě obchodující s přístavy zřízenými egyptskými panovníky již ve druhém tisíciletí před Kristem²⁷ a na tyto obchodní kontakty starověkých říší později úspěšně navázali převážně Arabové.²⁸ Nicméně teprve v sedmém až osmém století po Kristu mimo jiné v souvislosti s muslimským zákazem zotročovat „pravé věřící“ bylo nutno získávat otroky mimo *Dar al-Islam*²⁹ a hlavní otrockou pracovní silou na Blízkém východě se stali Afričané. Přibližně v osmém století po Kristu začali být „Kenaanovi potomci“ zto-

tožňováni především s populacemi afrického původu a symbolický Kenaan, který pro židovské kupce v Evropě začínal v Čechách, se stával „zemí černých“ (*Bilad al-Sudan*).³⁰ Středomořský trh s otroky byl pochopitelně komplexnější; mnozí otroci pocházeli ze vzdálenějších míst, jako byla Indie nebo Střední Asie. Využívání Afriky jako hlavního světového zdroje pro vývoz otroků rozhodně nezastavilo obchod s bílými otroky, který naopak prošel v šestnáctém století v důsledku osmanské imperiální expanze určitou renesancí. Navíc kolonizace Afriky evropskými mocnostmi ve druhé polovině devatenáctého století (tzv. *scramble for Africa*), abolicionismus Velké Británie a dalších evropských států a zrušení otroctví ve Spojených státech amerických a Brazílii definitivně ukončily zotročování černošských populací v rámci západního hospodářského systému, zatímco ještě o generaci později, roku 1908, bylo možno v Istanbulu pozorovat prodej europoidních i negroidních otroků.³¹ To však neměnilo nic na obecném středověkém a raně novověkém trendu směřujícím ke konceptuálnímu a rasovému ztotožnění otroka a Afričana.

Ralph A. Austen odhadl, že mezi lety 700 až 1500 bylo z oblastí ležících jižně od Sahary každoročně dováženo na arabské trhy tisíc až šest tisíc osob a že celkový počet černých otroků, kteří putovali během zmíněného údobí transsaharskými karavanními cestami na muslimský sever, přesáhl čtyři miliony.³² V Africe sice regionálně existovaly silnější státy, například v západním Súdánu, které dokázaly své občany účinně chránit před nájezdy otrokářů, avšak většina černošského obyvatelstva žila v etnicky roztržštěných a vzájemně antagonistických společnostech, jež nebyly schopny vzdorovat efektivnější vojenské síle.

Přinejmenším od devátého století po Kristu rozlišovali muslimové ve svém slovníku mezi černými a bílými otroky,³³ kteří byli pokládáni za hodnotnější a těšili se vyššímu statusu než původní obyvatelé Afriky pracující například ve smrtonosných podmínkách saharských solných a měděných dolů.³⁴ Bílí otroci navíc mohli být vykupováni svými příbuznými nebo křesťanskými institucemi.³⁵ Ani svobodní lidé černé pleti však nebyli ušetřeni všeobecného přezírání, předsudků a sociální marginalizace.³⁶ William McKee Evans zdůraznil, že i když černoši pozbyli legální status otroků a konvertovali k islámu, jejich plnohodnotná asimilace do muslimské společnosti byla problematizována jejich fyziognomickými rysy.³⁷ Afričané žijící na muslimském území od Andalusie do Persie byli bez

ohledu na neexistenci konceptu biologicky vymezené rasy podřízení reálné rasové segregaci a diskriminaci vyplývající z jejich somatické odlišnosti.

Středověcí muslimští učenci a cestovatelé, kteří navštívili subsaharskou Afriku, například Ghanu, Súdán, Mali, Etiopii nebo povodí Nigeru, neskrývali své pohrdání místními poměry a obyvateli a jejich kulturní stereotypy prakticky přecházely do rasových předsudků.³⁸ Andaluský básník Ibn Sahl označil ve třináctém století v jedné ze svých básní pány za „bílé“ a otroky za „černé“.³⁹ Pozdně středověká arabská poezie a písemnictví ztotožňovala „Chámovy syny“ (*Banu Ham*) s černochoy (*sudan*).⁴⁰ Velký muslimský učenec čtrnáctého století Ibn Chaldún označil otroctví za přirozený úděl obyvatel Afriky, kteří měli podle jeho názoru více společného s „tupými zvířaty“ než lidmi, protože „*žijí v jeskyních a křovinách, jedí rostliny, žijí v divokém osamění, nesdružují se a pojídají se navzájem*“. Totéž ovšem podle Ibn Chaldúna platilo i pro Slované.⁴¹ Ibn Chaldún tak jako jeden z prvních myslitelů společného muslimsko-křesťanského kulturního okruhu zaváděl do historického a geografického diskurzu biologické metafory a připravoval cestu rasovému esencialismu. Jeden perský autor v obdobném duchu napsal, že podle rozšířeného mínění lze vycvičit snadněji opici než černocho.⁴²

Sociální stratifikace založená na fyziognomických odlišnostech a zdůvodňovaná typickými rasovými stereotypy a biologickými metaforami se vytvořila koncem prvního tisíciletí po Kristu v rámci islámské civilizace, přičemž její hlavní oběti byli původní obyvatelé subsaharské Afriky. Vzhledem ke zdůraznění barvy kůže jako signifikantního příznaku příslušnosti k otrockému nebo společensky marginálnímu statusu můžeme hovořit o *pigmentokracii*⁴³ jako o první, takřka intuitivní formě rasové ideologie Starého světa.⁴⁴ William McKee Evans v této souvislosti poznamenal, že vzhledem k univerzalistickým aspiracím islámu a relativní toleranci, již se na rozdíl od středověké křesťanské společnosti těšily na muslimském území náboženské menšiny, bylo velkým historickým paradoxem, že to byla právě islámská civilizace, která se stala kolébkou rasové stratifikace a ideologie,⁴⁵ již Západ převzal a převedl do idiomu moderní vědy.

Obchod s otroky ve Středomoří ovlivnily v závěru středověku dvě významné politické události: dobytí Cařihradu Turky v roce 1453 a nástup Ivana Hrozného na ruský trůn roku 1462. Pád Konstantinopole umožnil Osmanům, aby zcela ovládli trh s otroky z Kavkazu

a severního Černomoří a současně omezili zotročování europoidních kavkazských muslimů. Konsolidace ruské moci poskytla účinnější ochranu křesťanskému slovanskému obyvatelstvu ohroženému otrokářskými nájezdy z jihu. Nová politická realita společně s portugalskými námořními výpravami podél západního pobřeží Afriky do Guinejského zálivu učinila definitivně ze subsaharské Afriky hlavního světového exportéra otroků se všemi důsledky pro symbolickou hru legitimizace a stereotypů, která tento proces doprovázela. Prodej bílých otroků na muslimských trzích sice prakticky neustal až do počátku dvacátého století, avšak otrokářství a jeho ideologie, jež nalezla svého výrazu v rasové teorii, spočívala téměř výlučně ve snižování lidského statusu původních černých obyvatel Afriky.

James H. Sweet uvedl, že předpoklady pro vznik rasové ideologie existovaly ve Španělsku a Portugalsku dlouho před objevením Nového světa.⁴⁶ Křesťanské společnosti na Pyrenejském poloostrově se vyznačovaly již ve vrcholném středověku vyvinutým smyslem pro etnickou a rasovou hierarchii vycházející z konceptu „čistoty krve“ (*limpieza de sangre*). Koncept „pokrevní odlišnosti“ se v Kastilii a Aragonsku otevřeně projevil po roce 1492, kdy se na základě zmíněného kritéria „staří křesťané“ oddělovali od „nových křesťanů“ (morisků a marronitů) pocházejících z bývalého muslimského území. Řada autorů upozornila na obavu španělských křesťanů před kontaminací krví nábožensky odlišných populací, především židů, muslimů a později protestantů a autochtonních obyvatel Ameriky, která by mohla svědčit o existenci nerefektovaného protorasismu.⁴⁷ Křesťansko-muslimské pomezí, plné náboženského a etnického napětí a konfliktů, jež bylo vystaveno neustávajícímu přílivu arabských a berberských válečníků a obchodníků a černých otroků z muslimského jihu a „franských“ křižáků a kupců z křesťanského severu, bylo vhodnou oblastí k přenosu pigmentokracie a příslušných rasových stereotypů z muslimské společnosti do západního světa.⁴⁸

V křesťanské Evropě znamenal až do vrcholného středověku otrok především „Slovana“, a nikoliv „Afričana“.⁴⁹ Výklady biblické legendy o Noeho prokletí postrádaly rasové konotace, kterými se vyznačovaly již od osmého století v muslimském světě. Přibližně v jedenáctém století začal nicméně dovoz otroků slovanského původu na Pyrenejský poloostrov slábnout a na trzích se ve stále větší míře prodá-

vali Afričané, kteří byli importováni především přes Maroko.⁵⁰ Evropanům však stále chyběly vlastní africké zdroje a byli závislí na muslimských překupcích. Podle Williama McKee Evanse z ekonomického hlediska sehrála významnou úlohu při změně západního pohledu na otrokářství skutečnost, že si Evropané během křížových válek osvojili pěstování cukrové třtiny a výrobu cukru.⁵¹ Z nového typu intenzivního zemědělství plantážnického typu vyplynula potřeba velkého množství nekvalifikované pracovní síly, kterou dokázal nejlépe uspokojit otrokářský systém. Poté, kdy byli ve třináctém století křížáci nuceni opustit Palestinu, se pěstování cukrové třtiny rozvíjelo na Kypru, Krétě, Sicílii a v určitých regionech Španělska.⁵² Roku 1432 zavedli italská podnikatelé cukrovou třtinu na Madeiru a po roce 1480 na Kanárských ostrovech. Na plantážích pracovali především „Slované“ dováženi ze severního Černomoří. Osmanská expanze sice na jedné straně způsobila ekonomickou stagnaci východního Středomoří a oslabila tak místní konkurenci, na straně druhé omezila export otroků z Černomoří a zvýšila jejich cenu.⁵³ Roku 1462 se Ivan Hrozný stal moskevským velkovévodou a zahájil proces ukončení politické roztržičnosti regionu, na jehož konci bylo opravdové „impérium střelného prachu“, které bylo rovnocenným geopolitickým soupeřem osmanských aspirací a jež dokázalo účinněji ochránit své poddané před nájezdy otrokářů.

Vývoz otroků z Černomoří probíhal od poloviny patnáctého století za podmínek, které již nebyly pro benátské a janovské obchodníky atraktivní, a logickou odpovědí bylo v souvislosti s portugalskou expanzí do Guinejského zálivu hledání alternativní pracovní síly v Africe. Ve druhé čtvrtině patnáctého století pocházelo 91 procento otroků prodávaných v Janově z černomořské oblasti, v poslední čtvrtině téhož století to bylo pouze 26 procent.⁵⁴ Podíl otroků ruského původu v Janově poklesl z 41 procenta ve druhé čtvrtině patnáctého století na 18 procent v závěrečné čtvrtině.⁵⁵ Ibn Chaldún sice koncem čtrnáctého století stále ještě neviděl zásadní rozdíl mezi Slovany a černochoy, o jejichž plnohodnotném lidství pochyboval, avšak situace se začala na prahu raného novověku zásadně měnit. Země Slovanů přestala být „Kanaanem“ a termín „Slován“ ztrácel otrocké konotace. Portugalské karavely plující podél západního pobřeží kontinentu a muslimské ozbrojené síly postupující ze severu ukončily relativní izolovanost regionů u Guinejského zálivu, které se obdobně jako Kavkaz nebo Balkán

vyznačovaly značnou etnickou roztržičností. Otrokáři mohli proto využít lokálních antagonistů a na rozdíl od západního Súdánu se zde nesetkali s žádným státním útvarem, který by svou vojenskou silou dokázal vzdorovat jejich záměrům. Tak jako si italská kupci získávali dodávkami zbraní Krymské Tatary, aby pro ně obstarávali ve vnitrozemí slovanské zajatce, spolupracovali Portugalci v Guineji za stejným účelem s domorodými Bissagy.⁵⁶

Nastoupila „africká fáze“ ve vývoji západního otrokářství, která způsobila změnu tradičních stereotypů a metafor.⁵⁷ Nesmíme však zapomínat na skutečnost, že intenzivní západní exploatace pracovní síly subsaharské Afriky byla zahájena po sedmi stoletích muslimského otrokářského systému, který na symbolické degradaci černošských populací po samotnou mez lidství založil svoji legitimizující strategii a rasovou sociální stratifikaci. Od poloviny patnáctého století získávaly Portugalsko, Kastilie a Aragonsko drtivou většinu svých otroků z Afriky. Benátský kupec Luís de Cadamosto zaznamenal, že každoročně procházelo portugalskými přístavy osm set až tisíc černých otroků, kteří byli dopravováni do dalších obchodních středisek křesťanské části Pyrenejského poloostrova.⁵⁸ Odhady celkového počtu Afričanů, kteří byli v průběhu padesáti let před objevením Ameriky dovezeni do Portugalska, se pohybují od osmdesáti do stopadesáti tisíc.⁵⁹ Český cestovatel a vyslanec Václav Šašek z Bířkova uvedl v roce 1466, že portugalský král má větší zisky z prodeje otroků cizincům než z celkového daňového výnosu země.⁶⁰

Křesťanští autoři latinských textů začali již v desátém a jedenáctém století pravděpodobně pod muslimským vlivem terminologicky rozlišovat mezi bílými a černými otroky.⁶¹ Arcibiskup a učenec Isidor ze Sevilly, který působil ještě před příchodem muslimů, označoval pojmem *sarracenus* všechny otroky bez výjimky. Později se však zmíněné slovo vztahovalo pouze k otrokům světlé pleti, zatímco otroci s černou pokožkou byli nazýváni *maurus*.⁶² Mezi křesťany vrcholného středověku se šířily protičernošské předsudky a rasové stereotypy, vesměs inspirované muslimským prostředím.⁶³ Rasisticky zaměřená imaginace byla patrná ve skladbách kastilského krále Alfonse X., vládnoucího ve třináctém století,⁶⁴ a ovlivnila například rovněž religiozní představy týkající se podsvětí.⁶⁵ Černá barva se stala rovněž v Evropě metaforou ztotožnění a služebnosti a symbolickým příznakem nevěřících.⁶⁶ Od čtyřicátých let patnáctého století, kdy byli přivezeni

do Portugalska první černí otroci, vyvinuli církevní představitelé poměrně značné intelektuální úsilí na to, aby uvedli ekonomické potřeby otrokářského systému do souladu s křesťanskou věroukou.⁶⁷ Zotročování Afričanů bylo buď pokládáno za nezbytnou podmínku jejich evangelizace, nebo ospravedlňováno v rámci ideologie pigmentokracie či prokletím Kenaanových potomků. Příkladem adaptace a rozvinutí původních muslimských rasových stereotypů v křesťanském prostředí byla *Kronika objevení a dobytí Guineje*,⁶⁸ jejímž autorem byl Gomes Eanes de Zurara. Tento portugalský kronikář definitivně identifikoval černochoy jako potomky „Noemova syna Kaina“,⁶⁹ to znamená jako rasu, která je v důsledku dědičného prokletí povinna sloužit rasám ostatním.⁷⁰ Pouze otroctví ji může podle Zurary vyvést z barbarství a bestiality.

James H. Sweet napsal, že ačkoliv neexistuje žád-

ný důkaz o vzniku skutečné rasové ideologie v Portugalsku, Kastilii nebo Aragonsku patnáctého století, rozsáhlý dovoz a obchod s otroky, rozšíření a sdílení rasových stereotypů a předsudků vztahujících se především k Afričanům a popírání jejich plnohodnotného lidství a inteligence, zdůvodňování sociální nerovnosti biologickými argumenty a každodenní konflikty mezi odlišnými etnickými a rasovými populacemi⁷¹ odrážejí existenci „rasismu bez rasy“,⁷² který můžeme označit jako pigmentokracii. Historik portugalského zámořského impéria Charles Ralph Boxer zdůraznil portugalskou rasovou nesnášenlivost, jež se obešla bez rasové konceptualizace.⁷³ V obdobném smyslu Orlando Patterson uvedl, že „nepřítomnost artikulované doktríny rasové nadřazenosti neznamená nutně behaviorální toleranci ve vztazích mezi lidmi náležejícími k somaticky odlišným skupinám“.⁷⁴

Poznámky

- ¹ Williams, Eric, 1944, str. 7. Viz rovněž Cox, Oliver C., 1959, str. 322–345; Davis, Davis Brion, 1997.
- ² Souvislost mezi otrokářstvím a ekonomickým systémem raného kolonialismu v Americe viz Klein, Herbert, 1986; Hoetink, H., 1973; Boxer, Charles Ralph, 1963; Freyre, Gilberto, 1946; Vaughan, Alden T., 1995.
- ³ Snowden, Frank, M., 1970; McKee Evans, William 1980; Hannaford, Ivan, 1996; Saunders, A. C. de C. M., 1982; Russell-Wood, A. J. R., 1995; Jordan, Winthrop D., 1968.
- ⁴ *Bible: Písmo svaté Starého a Nového Zákona*, Ekumenický překlad, Praha, 1985, str. 28–29.
- ⁵ Evans, William McKee, 1980, str. 15–16.
- ⁶ Basset, F. W., 1971.
- ⁷ Fortes, Meyer, 1945, str. 26.
- ⁸ Evans, William McKee, 1980, str. 16.
- ⁹ Bennett, Jr. R.A., 1971; Snowden, Jr. Frank Martin, 1970.
- ¹⁰ Evans, William McKee, 1980, str. 17.
- ¹¹ Evans, William McKee, 1980, str. 22.
- ¹² Evans, William McKee, 1980, str. 33.
- ¹³ Muhammad Ibni Džarir Abu Džafar al-Tabarí, jeden z nejvýznamnějších muslimských historiků, se narodil v Amolu v Tabaristánu na severu Persie u pobřeží Kaspického moře; studoval ve školách v Iráku, Sýrii a Egyptě; většinu života působil v Bagdádu, kde rovněž zemřel; je autorem množství komentářů ke Koránu (který se údajně naučil celý zpaměti již v sedmi letech) a kroniky líčící univerzální dějiny lidstva. S al-Tabarím, jehož učenost byla proslulá, je spojena řada legend; původně chtěl údajně napsat výklad Koránu o celkovém rozsahu šedesáti tisíc stran.
- ¹⁴ Evans, William McKee, 1980, str. 33–34.
- ¹⁵ Cit. Sweet, James H., 1997, str. 148–149.
- ¹⁶ Hrbek, Ivan, 1953.
- ¹⁷ Gioffrè, Domenico, 1971, str. 13–14.
- ¹⁸ Evans, William McKee, 1980, str. 22–23.
- ¹⁹ „Sambo“ je hauské slovo pro označení „druhorozeného syna“.
- ²⁰ Wallon, Henri, 1847, str. 2; Mez, Adam, 1967, str. 162; Elkins, Stanley M., 1976, str. 82; detailně pak „mýtus o domorodé lenosti“ viz Alatas, Syed Hussein, 1977.
- ²¹ Galie byla důležitým dodavatelem otroků záhy po svém dobytí Římem v prvním století po Kristu a totéž platilo pro Britské ostrovy po římské kolonizaci o sto let později. Ještě v jedenáctém

- století po Kristu však z Bristolu vyplouvaly lodě naplněné mladými anglickými otroky (Evans, William McKee, 1980, str. 23). Sporadické nájezdy muslimských otrokářů na západoevropské pobřeží (včetně Irska a dokonce Islandu) a přepadávání evropských lodí za účelem získávání otroků definitivně ukončila až v devatenáctém století kolonizace severní Afriky západními mocnostmi.
- ²² Finley, Moses I., 1962.
- ²³ Evans, McKee William, 1980, str. 23–24.
- ²⁴ Etymologická souvislost názvu Slovanů a otroků v některých evropských jazycích viz Verlinden, Charles, 1955, 2:999–1010. Arabský výraz „eunuch“ je odvozen od etnického kořene „Sakhab“ (Slovan); katalánské slovo „esclavó“ (vykastrovaný kozel) a španělský termín „eslabón“ (článek řetězu) pravděpodobně souvisejí s údělem zotročených Slovanů, kteří byli často kastrování nebo upoutáni do řetězů (Evans, McKee William, 1980, str. 25).
- ²⁵ Winter, Jacob, 1886, str. 5–6.
- ²⁶ Cit. Evans, McKee William, 1980, str. 27.
- ²⁷ O zřízení přístavu náležejícímu židovskému království na břehu Rudého moře počátkem prvního tisíciletí před Kristem viz *1 Král. 9:26–28*.
- ²⁸ Bowill, E.W., 1958; Mauny, Raymond, 1960; 1968, str. 25–26; Husan, Yusuf Fadl, 1967, str. 42–50.
- ²⁹ Islámské zákonodárství (*sunna*) zakazovalo brát do otroctví nejen muslimy, ale také židy nebo křesťany, kteří žili pod ochrannou muslimské vlády (*dhimmi*).
- ³⁰ Sweet, James H., 1997, str. 148; Braude, Benjamin, 1997; Graves, Robert a Raphael Patai, 1964, str. 121; Sanders, Edith R., 1969; Aaron, David H., 1995; Lewis, Bernard, 1971, str. 27–28.
- ³¹ Levy, Reuben, 1957, str. 88. Deklarace Organizace spojených národů konstatovala v roce 1948 existenci otroctví na Blízkém východě a ještě dnes se s ním lze setkat například v Súdánu a některých dalších severoafrických zemích (viz Bok, Francis, 2003), v nichž situaci monitoruje například *The American Anti-Slavery Group* (AASG), založená v roce 1994.
- ³² Austen, Ralph A., 1979, str. 23–76.
- ³³ Černí otroci byli označováni slovem „abd“ (plurál „abid“), zatímco bílí otroci byli známi jako „mamlukové“ (Lewis, Bernard, 1971, str. 63–64).
- ³⁴ Popovic, Alexandre, 1976; Hasan, Yusuf Fadl, 1967, str. 44–58.

- Na bagdáském tržišti vynesl v devátém až desátém století prodej „dobře vypadající, ale ničím nevyučené bílé dívky“ minimálně tisíc dinárů, zatímco ve stejné době se v Ománu prodávali černí otroci za částku pohybující se mezi pětadvaceti až třiceti dináry (Evans, William McKee, 1980, str. 29; Mez, Adam. 1967, str. 157–158).
- ³⁵ Na vykupování křesťanských zajatců z otroctví se specializoval Řád trinitářů, *El Orden de la Merced, Santa Maria della Mercede* a *Riscatto Schiavi* (Verlinden, Charles, 1955, 1:541–543).
- ³⁶ Evans, McKee William, 1980, str. 29–31. Na druhé straně francouzský arabista Évariste Lévi-Provençal ve svém trisvazkovém díle *Histoire de l'Espagne Musulmane* (1950) s odkazem na existenci množství míšenců mezi arabskou „aristokracií a buržoazií“ muslimského Španělska a severní Afriky tvrdil, že navzdory občasným rétorickým obrátům rasové předsudky založené na barvě kůže v muslimském prostředí prakticky neexistovaly. Je skutečností, že některé osobnosti černé pleti uskutečnily v muslimských zemích pozoruhodnou kariéru. Egypt desátého století měl *de facto* černého vládce; matka sultána Mulaje Hasana, který vládl v šestnáctém století v Maroku, byla černoška a v politickém životě Maroka hráli v sedmnáctém a osmnáctém století důležitou úlohu příslušníci elitní černé gardy. Černé pleti byl rovněž Kízlar Agasi Bešir, původem otrok z Abyssinie, eunuch, který byl koupen za třicet piastrů (cena kvalitního osla) a jenž se stal správcem osmanských financí, nashromáždil značné jmění a nechal postavit mnoho škol, veřejných knihoven a měšitu Aga v Istanbulu (Evans, McKee William, 1980, str. 31).
- ³⁷ Evans, McKee William, 1980, str. 31.
- ³⁸ Například Ibn Haukal, který putoval v desátém století podél toku Nigeru a v Ghaně, nacházel mezi místní černou populací naprostou antipézi moudrosti, důmyslu, náboženství, spravedlnosti a řádné vlády (Bovill, Edgar W., 1970, str. 61–62). Velmi negativně se o černém obyvatelstvu Afriky vyjádřil v jedenáctém století ve svém díle toledský historik Saíd al-Andalusí (Lewis, Bernard, 1971, str. 36). Nejslavnější arabský cestovatel středověku Ibn Battúta, který navštívil v roce 1352 Mali, se kromě výrazně záporného hodnocení místní kultury a pohanských zvyků nijak nepozastavil nad životními podmínkami černých otroků v solných a měděných dolech (Sweet, James H., 1997, str. 146–147).
- ³⁹ Cit. Lewis, Bernard, 1990, str. 90.
- ⁴⁰ Evans, William McKee, 1980, str. 29.
- ⁴¹ Ibn Chaldún, 1955, str. 98; 1967, str. 117.
- ⁴² Cit. Arberry, Arthur John, 1958, str. 255.
- ⁴³ O formování konceptu pigmentokracie v souvislosti se vztahy mezi jednotlivými rasami v Jižní Americe viz Lipschütz, Alejandro, 1944.
- ⁴⁴ Evans, William McKee, 1980, str. 31. Ještě Petrus Camper se v osmnáctém století domníval, že tmavá pokožka černochů představuje důsledek „Chámová prokletí“. Louis François Jéhan, autor článku „*Unité de l'espèce humaine*“ uveřejněném v roce 1853 *Antropologickém slovníku*, označil tento názor za „velmi rozšířený“ (Jéhan, Louis François a Jacques Paul Migne, 1853, *Dictionnaire d'anthropologie, ou Histoire naturelle de l'homme et des races humaines*, str. 853).
- ⁴⁵ Evans, William McKee, 1980, str. 28.
- ⁴⁶ Sweet, James H., 1997.
- ⁴⁷ Amiel, Charles, 1983; Sicroff, Albert, 1985; Nirenberg, David, 1996.
- ⁴⁸ Sweet, James H., 1997, str. 149–150.
- ⁴⁹ Na středověkém Západě navíc existovala až do patnáctého století v souvislosti s legendami o říši kněze Jana nalézající se údajně v Africe tradice „dobrého černocha“ („*le bon Nègre*“) či „negrofilie“ (Baudet, Henri, 1965).
- ⁵⁰ Constable, Olivia Remie, 1994, str. 206; Brett, Michael, 1969.
- ⁵¹ Evans, William McKee, 1980, str. 34; Verlinden, Charles, 1966, str. 167.
- ⁵² Ve Španělsku šlo především o oblast *Costa del Sol*, v níž zavedli pěstování cukrové třtiny muslimové v desátém století. S výrobou cukru souvisel rozsáhlý průmysl, spočívající například v produkci nealkoholických nápojů (*grenadine, sasparilla*), jenž vzkvétel i po ovládnutí území křesťany (Lippmann, Edmund O. von, 1929, str. 241; Pike, Ruth, 1972, str. 177–178).
- ⁵³ Evans, William McKee, 1980, str. 35.
- ⁵⁴ Evans, William McKee, 1980, str. 38.
- ⁵⁵ Evans, William McKee, 1980, str. 38.
- ⁵⁶ Evans, William McKee, 1980, str. 37.
- ⁵⁷ Verlinden, Charles, 1955; Cortes, Vicenta, 1964, str. 16; Mason, Philip, 1975, str. 58, 77; Degler Carl N., 1971, str. 208–212; Kovel, Joel, 1970, str. 232.
- ⁵⁸ Saunders, A. C. de C. M., 1982, str. 19.
- ⁵⁹ Sweet, James H., 1997, str. 163.
- ⁶⁰ Saunders, A. C. de C. M., 1982, str. 28.
- ⁶¹ Sweet, James H., 1997, str. 150.
- ⁶² Verlinden, Charles, 1970, str. 37. Dokumenty z roku 1332 vztahující se k prodeji otroků hovořily o „*moro negro de color e capel crespo*“ a „*moro branco de color*“ (Sweet, James, 1997, str. 150).
- ⁶³ Viz například pojednání křesťanského lékaře Ibn Botlana, „*Umění nakupování otroků*“ nebo zápisky pokřtěného židovského kupce Benjamína z Tudely, který v letech 1169 až 1171 vykonal cestu po Evropě, Asii a Africe a jenž zpochybňoval plnohodnotné lidství a inteligenci Afričanů, které označil za „Chámovy potomky“ (Sweet, James, 1997, str. 151).
- ⁶⁴ Například *Cantigas de Santa Maria*. Alfonso X., zvaný „el Sábio“, viz Burns, Robert I., ed., 1990; O'Callaghan, Joseph F., 1993. Podle Jamese Sweeta rozlišoval Alfonso X. mezi Almohády a Almohávy, kteří náleželi shodně k muslimům, na rasově etnickém základě (Sweet, James H., 1997, str. 153).
- ⁶⁵ Například ve spise z patnáctého století *Visão de Túndalo* byli démoni obývající peklo charakterizováni jako černí (Sweet, James, H., 1997, str. 154).
- ⁶⁶ Drake, St. Clair, 1990, str. 193.
- ⁶⁷ Z otročování zajatých muslimů vyplývalo z pravidel „spravedlivé války“ vedené proti nevěřícím, jejímž teoretikem byl počátkem čtrnáctého století františkán Alvaro Pais, poradce papeže Jana XXII. Ochota Afričanů přijmout evangelium však již neměla vliv na jejich znevůliování ze strany Portugalců, jejichž aktivity podporilo několik papežských bul (*Dum diversas* z roku 1452 a *Romanus pontifex* z roku 1455 Mikuláše V.; *Inter caetera* z roku 1456 od Kalixta III.) (Russell-Wood, A. J. R., 1978).
- ⁶⁸ *Chronica do descobrimento e conquista de Guiné, escrita por mandado de elrei D. Affonso V.*
- ⁶⁹ Zurara měl bezpochyby na mysli „Noemova vnuka Kenaana“; jeho orientace ve starozákonních postavách měla zřejmě své meze.
- ⁷⁰ Sweet, James H., 1997, str. 159.
- ⁷¹ Ruth Pike uvedla, že v sedmdesátých letech patnáctého století vzrostlo množství černošské populace v Seville natolik, že se Ferdinand Aragonský a Isabela Kastilská rozhodli podrobit ji „zvláštnímu dozoru a kontrole“ (Pike, Ruth, 1972, str. 174). Potíže s alkoholismem a výtržnostmi černých otroků vedly městské úřady k omezení i zákazu jejich shromažďování (Ibid., str. 216). V ulicích Sevilly častovali místní běloši černochoy posměšným pokřikem a invektivami (*estornudo*) (Ibid., str. 187–188).
- ⁷² Sweet, James H., 1997, str. 165.
- ⁷³ „(H)atred and intolerance ... for alien creeds and races was the general rule; and the ecumenical spirit ... was conspicuous by its absence“ (cit. Boxer, Charles Ralph, 1969, str. 3).
- ⁷⁴ Patterson, Orlando, 1982, str. 420.

Alois Mikulka, *Jsou mi v patách*, 1971, olej na sololitu, 92x68 cm.

3. Středověký environmentalismus a intelektuální rezistence vůči rasovému konceptu

Podle tradičního středověkého „antropologického“ pohledu, který spojil antický environmentalismus, aristotelský hylemorfismus, křesťanský monogenismus a evangelický univerzalizmus, představovalo lidské tělo substanci, k níž konkrétní přírodní a klimatické podmínky přidávaly akcident, jenž byl zodpovědný za odlišné fyzické vzezření, případně za specifické mody chování určité populace. Podle Aristotela musí při každé změně existovat substrát, jenž přetrvává a za který středověcí autoři dosadili lidské tělo. Rasová teorie relativizovala zmíněný privilegovaný ontologický status těla, které ztratilo nárok na univerzalitu zakotvenou v autoritě evangelia. Lokální uskutečňování těla, jež byla dříve pokládána za projev environmentální nahodilosti, získala v rámci rasové příslušnosti povahu esenciální nezměnitelnosti. Z esencializace somatických kvalit a behaviorálních modů pak vyrůstala legitimizace sociální, politické a ekonomické nerovnosti.

Středověcí autoři zdědili od svých antických předchůdců environmentalistické teze o dominantním vlivu klimatu na lidskou variabilitu. Zdá se, že určitá etnocentrická sebezahledněnost do problematiky vlastní *polis*, jež znamenala velký přínos pro rozvoj západního politického a právního myšlení, zabránila současně Řekům rozvinout skutečnou komparativ-

ní vědu o lidské rozmanitosti.¹ Výjimku představovali řečtí autoři tvořící na pomezí ohromné Perské říše sahající od indických hranic k pobřeží Egejského moře, jehož součástí se staly v šestém století před Kristem desítky rozmanitých národů hovořících odlišnými jazyky, vyznávajících stovky kultů a rozvíjejících velmi různorodá politická zřízení. Vzdělance, mezi které náležel například Hekataios nebo Hérodotos ovlivnil perský „multikulturalismus“ a uvedl je do antropologického myšlení ve smyslu reflexe lidské sociální a kulturní odlišnosti.

Především Hérodotos, kterého John Linton Myres označil za „otce antropologie“, si díky svým cestám po Egyptě, Babylónii a Skythii uvědomoval značnou proměnlivost lidských zákonů. Otázkou mnohosti zákonů (*nomoi*) se v téže době zabývali rovněž sofisté, již stavěli zákony jako lidské výtvořiny do protikladu vůči přírodě či přirozenosti (*fysis*). Sofista Kalliklés na rozdíl od Hérodota tvrdil, že přirozený zákon (*fysis*) stojí vždy výše než různé pomíjivé a pověrečné zvyky, obyčeje a předsudky různých národů (*nomoi*). Hérodotos se naopak domníval, že specifické zákony (*nomoi*), které jsou výrazem tradice určitého národa (*ethnos*), si zasluhují úctu a respekt.² *Nomoi* představují základ každé společnosti a jejich porušení je projevem zpupnosti (*hybris*): „Kdyby totiž předložil někdo všem lidem

všechny obyčeje a přikázal jim, aby z nich vybrali obyčeje nejkrásnější, tu by asi po zevrubné prohlídce každý zvolil obyčeje své. Každý národ takto pokládá své vlastní obyčeje za nejlepší ze všech. Není tedy pravděpodobné, že by si z takových věcí mohl tropit smích někdo jiný než šílenec. Že tak smýšlejí o svých obyčejích všichni lidé, je možno doložit mnohými důkazy. Jeden z nich je i tento: Dáreios si dal za své vlády zavolat Řeky, kteří byli u jeho dvora, a ptal se jich, za jakou cenu by chtěli pojídat maso svých mrtvých otců; oni odpověděli, že by tak neučinili za žádnou cenu. Potom si dal Dáreios zavolat několik Indů z kmene Kalatiů, kteří své rodiče pojídají, a v přítomnosti Řeků, kteří pomocí tlumočnicka rozuměli, o čem se mluví, se jich ptal, za jakou cenu by dovolili, aby jejich otcové po smrti byli spáleni. Oni vzkřikli velikým hlasem a vyzývali ho, aby se nerouhal. Tak tomu je s obyčejí (zde: *nomoi*; znamená to ovšem též „zákony“) a myslím, že správně pravil v básni Pindaros, že obyčej (zde: *nomos*) je králem všech.⁴³

Jedno z nejznámějších a nejvlivnějších starověkých děl věnovaných antropologické problematice *O vzduchu, vodách a místech* (*Peri áerón, hydratón, topón*) je součástí sbírky 58 spisů nazvané *Corpus Hippocraticum*, která je připisována Hippokratovi z Kóu.⁴⁴ Nejslavnější lékař starověku se v něm snažil překonat protiklad „přirozenost versus zákon“ (*fysis* vs. *nomos*) tezí, že přirozené prostředí a společenské uspořádání představují dva klíčové faktory utvářející individuální a kolektivní povahu národů. Hippokratés zdůraznil, že zákony (*nomoi*) nejsou pouhými svévolnými lidskými výtvoři stojícími proti přirozenosti (*fysis*), ale že vznikají na základě konkrétních přírodních, především klimatických podmínek: „Co se nedostatku zápalu a odvahy týče, hlavní příčina, proč nejsou obyvatelé Asie tak bojechtiví jako Evropané a proč jsou jejich obyčeje změkčilejší, tkví v podnebí. To nemá žádné velké výkyvy ani směrem k horku, ani směrem k chladu a jednotlivá období se od sebe zvlášť neliší. Proto také (obyvatelé Asie) neznají ona náhlá hnutí mysli a silné změny tělesných pocitů, jež patrně zjišťují temperament a vedou k vášnivě nerozvážnosti. Rovnoměrnost podnebí je toho uchraňuje. To jsou tedy důvody, proč jsou dle mého mínění obyvatelé Asie slabší. A krom toho je to i uspořádáním věcí veřejných ... (Asiaté, kteří) nejsou ovládnuti samovládci, ale žijí svobodně a sami své věci spravují ... patří k nejjudatnějším.“⁴⁵ Tento sociální environmentalismus či geografický determinismus se stal charakteristickým antropologickým přesvědčením antiky a teoretickým rámcem Poseidóniových,

Caesarových nebo Tacitových děl.

Hippokratés a jeho pokračovatel Galénos z Pergamu, kteří platili ve středověké Evropě za nejvlivnější autority v empirických vědách o člověku, založili svůj systém na korespondenci mezi mikrokosmem lidského těla a makrokosmem přírody. Čtyřem živlům (vzduchu, vodě ohni a zemi) a čtyřem primárním kvalitám (teplu, studenu, vlhku a suchu) odpovídaly podle jejich mínění čtyři hlavní šťávy (*humor*) lidského těla zahrnující krev (řecky *haima*, latinsky *sanguis*), sliz (řecky *flegma*), žlutou žluč (řecky *cholé*) a černou žluč (řecky *melaina cholé*). Jejich vzájemným míšením údajně vzniká výsledný temperament lidské osobnosti (latinsky *temperamentum*).⁶ „Antropologové“ ve středověku dále vycházeli z klasické aristotelské teze, že hmotný svět je tvořen látkou a formou,⁷ přičemž látka se neustále uskutečňuje prostřednictvím různých forem. Elementární formy jsou představovány čtyřmi živly, zemí, ohněm, vodou a vzduchem, které jsou přítomny v těle všech živých bytostí. Základní fyzické ustrojení lidí vyplývá z vlastností převládajícího živlu; flegmatické založení je jako voda studené a vlhké, sanguinická povaha je jako vzduch horká a vlhká, cholericé založení je obdobně jako oheň horké a suché a melancholické ustrojení je podobně jako země studené a suché. Již v raném středověku západní kronikáři a encyklopedisté zdůrazňovali v duchu antického environmentalismu, že kolektivní povaha – temperament – národů je dána podnebnými vlivy a kvalitou půdy.⁸ Isidor ze Sevilly napsal, že zatímco Římané jsou vážní, Řekové jsou lehkomyšlní, Afričané prohnaní (*uersipelles*) a Galové hrdí a divocí.⁹

Středověkou a raně novověkou „antropologií“, to znamená výklad příčin lidské fyzické a sociokulturní odlišnosti, nelze pochopit bez přihlídnutí ke značnému vlivu, jemuž se navzdory doktrinální omezitelnosti církevních autorit těšila mezi západními vzdělanci přibližně od třináctého století, kdy došlo rovněž především arabským prostřednictvím k recepci Aristotelovy filosofie přírody, astrologie.¹⁰ Astrologie se prosadila především proto, že vliv hvězd byl pochopen jako účinná příčina (*causa efficiens*) působící na všechny pozemské předměty a umožňující přechod věcí z možnosti (*potence*) do uskutečnění (*aktu*). Určitou úlohu mohlo sehrát rovněž oslabení víry ve filosofickou koncepci pasivní možnosti věcí.¹¹ Někteří stoupenci astrologie byli přesvědčeni o tom, že hmota postrádá vnitřní aktivní princip, který by jí umožňoval nabývat spontánně formu.¹² Hvězdy proto podle jejich

mínění představovaly primární účinnou příčinu všech vzniklých věcí, včetně lidských činů a „nevlastního“ jsoucna. Učenci jako Guido Bonatti změnili astrologii v aplikovanou vědu, na niž se obraceli s prosbou o radu a konzultaci političtí i duchovní vůdci středověké evropské společnosti.¹³ Průnik a popularita astrologie, šířící se pod výrazným arabským vlivem, však ohrozily ústřední tezi křesťanské západní civilizace, ideu, od které lze odvodit jedinečnost a specifické historické poslání Západu a jíž je doktrína o svobodné vůli člověka. To bylo jedním z důvodů, proč pařížský biskup Stephanus Tempier odsoudil 7. března 1277 219 tezí averroistů (a Tomáše Akvinského), mezi něž zařadil rovněž nauku o „působení nebeských těles na osudy lidí“.¹⁴

Francouzský právník a politik Jean Bodin je především díky svému dílu *Šest knih o republice*¹⁵ pokládán vedle Machiavelliho za zakladatele moderní politické teorie. Bodinovy úvahy si zaslouží větší pozornost, protože názorně dokumentují konceptuální a filosofické konstrukty, které středověkému a raně novověkému myšlení o lidské rozmanitosti zabránily ve vytvoření rasové teorie v moderním smyslu. Jean Bodin je přímo personifikací vzdoru středověké vzdělanosti vůči rase. Pro Bodina představovala jedna ze základních politických otázek problematika vztahu mezi povahou lidu a politickým uspořádáním. Inspiraci a informace čerpal především z klasických autorů¹⁶ a jeho obzor jen málokdy přesáhl Starý svět.¹⁷ Ačkoliv někteří komentátoři považovali Bodina za průkopníka environmentalismu a geografického determinismu, který předznamenal Montesquieua,¹⁸ Bodinova syntéza astrologie, hippokratovské fyziologie a politikologie v zásadě nepřekročila základní intelektuální schéma středověké vědy, které prokázalo v šestnáctém a sedmnáctém století značnou míru rezistence a asimilační síly.

Knihtisk se zasloužil o rozšíření mnohých děl středověké kosmologie, astronomie a astrologie, které se v patnáctém a šestnáctém století těšily značné popularitě. Geocentrický model kosmu, jenž je složen ze čtyř základních prvků a který je ovládán okulturním působením hvězd, dlouho vzdoroval koperníkovské revoluci. Jenom před rokem 1500 se objevilo čtyřiaadvacet vydání slavného astronomického pojednání *De Sphaera*, jehož autorem byl Joannes de Sacrobosco¹⁹ a které bylo v následujícím století přeloženo do francouzštiny, němčiny, španělštiny, italštiny a angličtiny. První středověká encyklopedie *De proprietatibus rerum*, již

vydal v roce 1231 v Magdeburku františkán Bartholomaeus Anglicus²⁰ a která v devatenácti knihách shrnovala veškeré tehdejší poznatky z teologie, filosofie, lékařství, astronomie, historiografie, zoologie, botaniky, geografie a mineralogie, byla hojně čtena a publikována ještě v šestnáctém století. Oblíbeno bylo také vůbec nejrozsáhlejší encyklopedické dílo středověku *Speculus majus* od dominikánského učenice Vincenta z Beauvais.²¹

Podle Bodina, který nepochyboval o vlivu hvězd na lidskou společnost a jenž učinil astrologii jedním z pilířů své politické teorie,²² byla pro výsledný efekt astrálního působení rozhodující geografická poloha daná zeměpisnou výškou, šířkou a členitostí krajiny.²³ Z těchto parametrů je nejdůležitější zeměpisná šířka, protože ovlivňuje svit Slunce, nejvýznamnějšího zdroje vitality a univerzálního nebeského tělesa.²⁴ Již Albertus Magnus tvrdil, že povaha všech vzniklých věcí je dána zářením (*radius*) a místem (*locus continens*), protože první faktor je dárce tepla, jež představuje první princip života, zatímco druhý faktor je nositelem vlhkosti reprezentující první princip růstu.²⁵

Jean Bodin rovněž převzal a modifikoval Ptolemaiovo rozdělení světa na zóny arktickou, mírnou a tropickou, kterým podle starověkého učenice postupně odpovídalo klima chladné, mírné a horké. Pouze prostřední zóna, již Ptolemaios umístil mezi Skythii a africkou poušť na straně jedné a Herkulovy sloupy a Indii na straně druhé, je obyvatelná; mimo ni nalezneme pouze divoké a primitivní kmeny. Jean Bodin ve svém vlastním klimaticko-geografickém systému rozlišil v rámci Evropy a Středomoří tři pásma, z nichž chladné zahrnovalo Anglii, Skotsko, Dánsko a severní Německo, umírněné Francii, jižní Německo, severní Španělsko, Itálii a Makedonii a horké pásmo jižní Španělsko, Sicílii, Peloponnés a severní Afriku. Současně Bodin podtrhl význam různých přírodních útvarů a povrchových nerovností. Například Pyreneje akcentují rozdíl v zeměpisné poloze Francie a Španělska, protože vystavují Francii severním vlivům, zatímco ve Španělsku zesilují jeho jižní charakter. Obdobně Apeniny oddělují jižanské Toskánsko od severské Lombardie. Bouřlivé vichry činí obyvatelé Britských ostrovů, Portugalska, Thrácie a Persie nepokojnými a nezkratnými, zatímco lidé žijící v Itálii a Malé Asii, oblastech nalézajících se v obdobném klimatickém pásmu, jsou díky mírným větrům laskaví a soucitní. Jsou to rovněž mořské větry, jež způsobují, že Gaskoňci jsou například ve srovnání s obyvateli Flander nepod-

dajní. Florencie, která je vystavěna v horách, je stejně jako švýcarské kantony energickým a turbulentním městem, jehož občané mají sklon nedůvěřovat vládě. Naproti tomu Benátky, ležící v mírné nížině, se vyznačují mírumilovným a konsensuálním obyvatelstvem. Janov nebo Gent vděčí podle Bodina za svůj blahobyt přímořské poloze a prosperita Norimberku byla paradoxně způsobena neúrodností půdy, jež přinutila obyvatele usilovně hledat náhradní zdroje obživy. Ze stejného důvodu se Attika stala rodištěm veškerého umění a řemesel.²⁶

Zeměpisná poloha určující působení hvězd má zásadní vliv na ustrojení lidí; jak však upozornil Pierre d'Ailly, jejich vzájemný vztah není založen na asimilaci, ale na reakci.²⁷ Studené klima totiž rodí horkokrevnou populaci, zatímco velmi teplé podnebí chladnokrevnou. Vnější teplo podle středověkých učenců vypuzuje z těla vlhkost a společně s ní rovněž „dech života“, díky němuž na základě dobových představ pulzuje v žilách krev; tento proces snižuje vnitřní teplo a celkovou vitalitu organismu. Vnější chlad a sucho naopak způsobují uzavírání kožních pórů a tím udržují v těle vnitřní teplo a vlhkost a přispívají k zachování vitality. Extrémní chlad nebo sucho ale zabráni jakémukoliv tělesnému vypařování; v těle je zakonzervováno příliš mnoho vlhkosti, následkem čehož dramaticky klesá vitalita.²⁸ V severských zemích, v nichž je vzduch studený a suchý, se rodí silní, urostlí a dlouhověcí lidé vyznačující se značným apetitem, zatímco na jihu žijí lidé malí a slabí.

Francouzská astrologická tradice ovlivněná Albu-mazarovým²⁹ učením spojovala flegmatické ustrojení se severem a vodou, melancholismus s jihem a zemí, cholerismus s ohněm a východem a sangvinické založení se západem a vzduchem. Bodin v tomto duchu neváhal označit Skandinávce za flegmatiky, Němce za sangviniky, Francouze za choleriky a Španěly za melancholiky.³⁰ Podle Bodina odpovídají zmíněné komplexy čtyřem údobím lidského života: dychtivý sangvinismus mládí, smělý cholerismus dospívání, konzervativní a přemýšlivý melancholismus zralé dospělosti a letargický flegmatismus stáří.³¹

Středověcí autoři byli přibližně od třináctého století především pod vlivem aristotelismu konfrontováni s problematikou vztahu mezi sociálním a biologickým determinismem. Roger Bacon, který byl inspirován Aristotelovými spisy *De Anima* a *De Motibus Animalium*,³² napsal, že lidské schopnosti a zvyky zahrnující morální zákony, vzdělání, jazykové projevy, řemesla

a vědy, to znamená ona sféra lidské aktivity, již dnes označujeme jako „kulturu“, závisejí na lidském tělesném ustrojení.³³ Veškerá nevědomá spontánní aktivity vyplývá z organických impulzů uvnitř lidského těla, a je proto podmíněna fyzickým založením organismu.³⁴ Jak poznamenal Vilém z Auvergne, zvířata následují z nutnosti s absolutní poslušností podněty svého těla.³⁵ Rovněž intelektuální pochody člověka a činnost rozumové duše je ale nepřímou ovlivněna temperamentem a kvalitou těla, jež obývá. Tomáš Akvinský tuto skutečnost vysvětloval tím, že předmětem myšlení jsou fantazmata neboli smyslové druhy abstrahované z mnohosti primárních smyslových vjemů.³⁶ Přesnost smyslové zkušenosti, od níž se odvíjí kognitivní aktivity, je dána celkovou fyzickou konstitucí; smyslové vjemy jsou podle Tomáše Akvinského přenášeny v mozku krví a zvýšení její teploty a hustoty má negativní dopad na rozumové zpracování vjemů. Naopak řídkší krev zbystřuje smysly a povzbuzuje intelektuální činnost.

Horkokrevní jedinci obývající severské země jsou energičtí (*animositas*), fyzicky silní, asertivní, ctižádostiví, netrpěliví a skvělí bojovníci, kteří se nebojí prolévání krve, již mají nazbyt. Jejich slabinou je pomalost v myšlení. Jižané jsou intelektuálně mnohem výkonnější a vynikají přesným a bohatým spekulativním myšlením (*subtilitas*), rozvíjejí vědy, včetně okultních, náročná řemesla, teologii a mysticismus. Jejich řídká krev je činí bázlivými, zároveň však mstivými, rafinovanými a krutými. V některých případech přecházejí jejich sklony k melancholismu v důsledku příliš živé imaginace v šílenství.³⁷

Tomáš Akvinský, Pierre d'Ailly i Jean Bodin se odvolávali na sedmou knihu *Politiky*, v níž Aristoteles psal o „vrozených vlastnostech občanů“: „*Národové totiž, kteří bydlí v chladných končinách, a to v Evropě, jsou sice plni odvahy, ale rozumové schopnosti a umělecké dovednosti mají již méně; proto snadněji udržují svou svobodu, jsou však neschopni žít v obci a ovládati sousedy. Asijské národové jsou rozumově a umělecky nadaní, ale bez vznětlivosti, proto žijí stále v poddanství a v porobě. Avšak hellénský rod, jak sídlí uprostřed těch končin, tak má účast v přednostech obou. Jest totiž i vznětlivý i rozumově nadaný; proto jest stále svoboden, nejdokonaleji vede správu obce a dovedl by vládnouti všem národům, kdyby byl sloučen v jednu obec. Tentýž rozdíl však jest i mezi hellénskými kmeny navzájem; jedni mají jednostranné vlohy, v druhých jsou obě uvedené schopnosti spojeny v šťastné směsi. Jest tedy*

zřejmě, že od přirozenosti musí být rozumově nadání a vznětliví ti, jež zákonodárce má bez obtíží vésti k ctnosti.³⁸ Potvrzovalo to názor středověkých myslitelů, že severní národy jsou svobodomyšlné, avšak nedisciplinované, jižní národy inteligentní, ale lenivé, a podléhají proto snadno nadvládě tyranů, zatímco pouze národy mírného pásma spojují touhu po nezávislosti s rozumovými vlohami a pílí, které jim umožňují dosáhnout svobodné a harmonické vlády. Objevila se však logická a kontroverzní otázka, jak vymezit ony vyvolené „národy mírného pásma“. Aristoteles přisoudil zmíněnou úlohu Řekům. Muslimští učenci, kteří několik století vládli astrologii, doložili důmyslnými argumenty privilegované postavení Arabů. Tento názor kupodivu přijal křesťanský polyhistor Albertus Magnus a do jisté míry také kardinál Pierre d'Ailly.³⁹ Představa, že „nevěřící“ vynikají nadřazenými intelektuálními a fyzickými vlastnostmi nebyla pochopitelně v křesťanském světě z dlouhodobého hlediska udržitelná. Za vlády Filipa IV. Sličného vznikla ve Francii „vlastenecká astrologie“, jejíž protagonisté, mezi něž náleželi Jan z Jandunu⁴⁰ nebo Pierre Dubois, autor *De Recuperatione Terre Sancte a De Abbreviatione Guerrarum et Litium*, dokazovali astrologickými instrumenty výlučné postavení francouzského národa a oprávněnost univerzálního francouzského impéria. Tehdy se rovněž zrodila teze o nadřazenosti severozápadní čtvrtiny zemského povrchu.

Středověcí astrologové se poměrně intenzivně věnovali otázce, do jaké míry jsou konkrétní nebeská tělesa spjata s určitými zemskými regiony. Roger Bacon před tímto problémem couvl; Guido Bonatti a Pierre d'Ailly se jím zabývali obšírněji. Jean Bodin se v návaznosti na zmíněné autory pokusil dát do souvislosti chladnou zónu s Marsem a Měsícem, mírnou s Jupiterem a Merkurem a horkou zónu s Venuší a Saturnem.⁴¹

Planeta Mars podporuje údajně válečnictví a řemesla, která jsou spojena s kovem a ohněm, a Měsíc cudnost a lov, což jsou ctnosti a hlavní aktivity sanguiniků obývajících chladnou zónu.⁴² Je pravidlem, že všechny velké úspěšné invaze v dějinách, které uskutečnili Gótové, Vandalové, Frankové, Normani a Mongolové, vzešly ze severu a směřovaly na jih. Římané dosáhli svých největších vojenských úspěchů ve Středomoří, avšak nebyli schopni se pevně uchytit severně od Dunaje. Angličané až do Bodinovy doby nikdy trvale nedobyli Skotsko, ale pravidelně poráželi Francouze.⁴³ Vzhledem k sepětí Marsu s řemesly není

náhoda, že mezi Němci, Vlály a Angličany nalezneme velký počet zdatných řemeslníků. Ctnost a cudnost severských národů, například Němců, vyplývá především z nedostatku imaginace.

Jupiter povzbuzuje fyzickou a intelektuální výkonnost, morálku a smysl pro spravedlnost a zákonnost, Merkur je záštitou praktických dovedností, rétorických schopností, obchodu a podnikání. Výše zmíněné vlastnosti a dispozice jsou charakteristické pro choleriky žijící v mírném pásmu. V této oblasti se podle Bodina zrodily velké právníkové systémy řeckého, římského a francouzského původu a vznikly největší říše – asyrská, médská, perská, partská, řecká, římská a keltská, jež kombinovaly rozumnou vládu s hospodářskou prosperitou.

Saturn vyvolával sklon ke kontemplaci a Venuše k lenosti a prostopášnosti; vzhledem k sepětí obou nebeských těles s horkým klimatickým pásmem není nijak překvapivé, že jižanští melancholici se vyznačují zároveň náboženským zanícením a pokleslými mravy. Bodin uvedl jako typický příklad obyvatele Etiopie (podle svědectví Franciska Alvareze) a starověké Kartagině (v podání Tita Livie). Saturn podporuje také sklon k vychytralosti, a tato skutečnost vysvětlovala podle Bodina konkrétní pozorování, podle kterého sice Angličané porazili v přímém boji Francouze, avšak byli přelstěni jejich diplomacií; Francouzi zase vždy ztráceli při jednání se Španěly.⁴⁴

Co se však stane, pokud dojde k migraci určité populace z jedné klimatické zóny do jiné? Na rozdíl od rasových teoretiků devatenáctého a dvacátého století byli badatelé středověku a raného novověku přesvědčeni o tom, že v takovém případě dojde k rychlé somatické adaptaci. Albertus Magnus napsal, že pokožka Afričanů po jejich případném přesídlení na sever během několika generací zesvětlí. Zvířata a rostliny se v odlišném klimatickém pásmu zmenší nebo naopak zvětší. Jean Bodin přisoudil dobytí Pyrenejského poloostrova muslimy a vítězství španělských vojsk Karla V. v Německu zlepšení jejich válečných schopností v severněji ležícím teritoriu. Naopak severští Kimbrové a Teutoni koncem druhého století před Kristem a němečtí a francouzští žoldnéři na přelomu patnáctého a šestnáctého století podlehlí během svého tažení na jih do Itálie rozkladu.⁴⁵

Zatímco lidský organismus je schopen se v relativně krátké době přizpůsobit klimatickým a astrálními změnám, Jean Bodin důrazně varoval před voluntaristickým přenášením politického a právního systé-

mu z jednoho podnebného pásma do jiného, jak to názorně doložila neschopnost Španělů prosadit svoji vládu v Nizozemí.⁴⁶ V tomto směru Jean Bodin navázal na sociálně relativistické úvahy některých středověkých autorů, včetně Danta,⁴⁷ kteří zpochybňovali existenci jednotných standardů pro hodnocení lidské politické aktivity: „*To, co jedno lidské společenství oceňuje jako ctnostné, jiné vůbec za ctnostné nepokládá.*“⁴⁸ Na počátku čtrnáctého století polemizoval ve spise *De potestate regia et papali* na základě podobných argumentů s ideou univerzálního světského státu francouzský dominikán Jan z Paříže.⁴⁹ Krajní sociální determinismus a absolutní podřízenost lidí

a jejich morálních hodnot místu, podnebí a hvězdám byly v rozporu s křesťanskou vírou v možnost každého člověka svobodně se rozhodnout následovat hlas svědomí a boží zákon. Bodin sám byl přesvědčen o tom, že je v moci státní a zákonné autority napravit „nedostatky“ přírody. Přísná disciplína učinila z Germánů, které Tacitus popsal jako zaostalé barbary, vůdčí národ křesťanského Západu. Naproti tomu již Tomáš Akvinský vyzdvihl, že rozklad mravů způsobil pád Římské říše.⁵⁰ Moudrý zákonodárce a státník však buduje podobně jako dobrý stavitel z materiálu, který mu poskytlo lokální prostředí;⁵¹ jeho úkolem je zohlednit „povahu místa“ („*la nature des lieux*“).

Poznámky

- ¹ Budil, Ivo T., 2003, str. 47–48.
- ² Budil, Ivo T., 2003, str. 48.
- ³ *Dějiny*, III, 38.
- ⁴ Narozen roku 460 před Kristem na ostrově v Kóu, zemřel v Lárisse v Thessalii.
- ⁵ *O vzduchu, vodách a místech*, 16.
- ⁶ Viz Siraisi, Nancy G., 1990, str. 97–114.
- ⁷ „*Naturale corpus est ens mutabile materia formaque coagmetatum*“, Jean Bodin, *Universae Naturae Theatrum I*, Lyon, 1596, str. 13; cit. Tooley, Marian J., 1953, str. 66.
- ⁸ Vývoj environmentalistických teorií národní povahy ve středověku a raném novověku viz Glacken, Clarence J., 1967, str. 254–287, 451–456; Hodgen, Margaret T., 1964, str. 49–77.
- ⁹ Cit. Hudson, Nicholas, 1996, str. 248.
- ¹⁰ Astrologie absentovala u Sacroboska, který ještě nebyl seznámen s Aristotelovými přírodovědeckými spisy; naproti tomu teorii o vlivu hvězd na pozemský svět sdíleli Roger Bacon, Albertus Magnus a Bartholomaeus Anglicus.
- ¹¹ Později odmítali koncept pasivní potence filosofové karteziánského zaměření, kteří pochybovali o nutné platnosti principu kauzality. Stoupenci senzualismu dokonce pokládali příčinný vztah za pravidelnou, nikoliv nutnou následnost jevů. Viz rovněž diskusí o tzv. dispozičních predikátech (Sousedík, Stanislav, 1992, str. 14–15).
- ¹² Tooley, Marian J., 1953, str. 66.
- ¹³ Guido Bonatti (zemřel kolem roku 1300) je autorem knihy *Decem continens tractatus astronomiae* (1277), označované za nejvýznamnější astrologický spis třináctého století. Praktickou aplikaci astrologie Bonatti předvedl například ve válečném umění; známá je epizoda z obléhání jihoitalského města Forlì v roce 1282, kdy Bonatti přispěl jako poradce Guida z Montefeltra k úspěšnému odrazení oddílů papeže Martina IV. Dante umístil Bonattioho do osmého kruhu Pekla.
- ¹⁴ Horowitz, Irving L., 1960.
- ¹⁵ *Six Livres de la République*, Paris, 1576.
- ¹⁶ Mezi Bodinovy zdroje náleželi především Aristoteles, Ptolemaios, Galén, Gaius Iulius Caesar, Tacitus a Titus Livius.
- ¹⁷ Údaje o Itálii Bodin čerpal především ze spisů historika vlády Ludvíka XI., Karla VIII. a Karla Smělého Philippa de Commynes a Franceska de Guicciardiniho; informace o Rusku z proslulé zprávy vyslance Sigmunnda von Herbersteina *Rerum Moscoviticarum Commentarii* z roku 1549 (Poe, Marshall, ed., 2003); data o severovýchodní Africe získal ze svědectví portugalského vyslance Franciska Alvareze, jenž působil v letech 1520 až 1527

- v Abyssinii, a údaje o indiánech z děl Bartolomé de Las Casase. Jean Bodin dále například vedl rozhovory s polským vyslancem z Litvy a francouzským vyslancem Jindřicha II. na anglickém dvoře a využil zpráv francouzských diplomatů, kteří s císařem Karlem V. jednali o italských záležitostech (Tooley, Marian J., 1953, str. 64).
- ¹⁸ „*Initiateur de la théorie des climats*“ (Fournol, Etienne, 1972).
- ¹⁹ Joannes de Sacrobosco (John Hollywood) byl zřejmě anglického původu (jeho rodiště je umísťováno střídavě do Halifaxu v Yorkshire, irského Dublinu či Skotska). Studoval v Oxfordu, ale záhy odešel do Paříže, kde proslul jako oblíbený učitel a profesor astronomie a matematiky. Učebnice astronomie *De Sphaera* byla pokládána za autoritativní text až do poloviny sedmáctého století, kdy se již zcela prosadila Koperníkova teorie. Sacrobosco napsal rovněž spis o aritmetice (*Algorithmus*), užité geometrii (*De Compositione quadrantis simplicis et compositi et utilitatibus utriusque*) a počítání svátečních dnů (*Computus*).
- ²⁰ Bartholomaeus Anglicus pocházel z Anglie, působil však jako profesor teologie na univerzitě v Paříži; v roce 1224 nebo 1225 vstoupil do františkánského řádu. Od roku 1231 přednášel v německém Magdeburku (na jeho pařížském místě jej vystřídal neméně proslulý Alexander z Hales). O oblibě encyklopedie *De proprietatibus rerum* svědčí četné překlady do francouzštiny, vlámstiny, angličtiny a španělštiny.
- ²¹ Vincent z Beauvais vstoupil roku 1218 do dominikánského řádu a s výjimkou návštěvy krále Ludvíka IX. údajně neopustil ve zralém věku klášter v Beauvais, kde s královnou podporou pracoval na svém celoživotním díle. *Speculum majus* zahrnuje *Speculum naturale* (32 knih, 3718 kapitol, pojednání o teologii, psychologii, fyziologii, kosmografii, fyzice, botanice, agronomii, zoologii a mineralogii), *Speculum doctrinale* (17 knih, 2374 kapitol, pojednání o logice, rétorice, poetice, geometrii, astronomii, výchově, mechanice, řemeslech, anatomii, chirurgii, lékařství, právu a výkonu spravedlnosti), *Speculum historiale* (31 knih, 3793 kapitol, dějiny světa do roku 1250 po Kristu) a *Speculum morale*, část, jejíž autenticitu zpochybnil Pierre Claude François Daunou.
- ²² Jean Bodin zmínil „*caelestia corpora*“. V duchu Ptolemaiova učení Jean Bodin předpokládal, že nebesa jsou tvořena sedmi sférami, jež jsou vyhrazeny postupně Měsíci, Merkuru, Venuši, Slunci, Marsu, Jupiteru a Saturnu; následovala sféra obsazená souhvězdími zvěrokruhu a dvě sféry způsobující denní a roční pohyb nebeské oblohy (cit. Tooley, Marian J., 1953, str. 66). Každá planeta a hvězda se vyznačovala specifickými vlastnostmi,

- kteří jim přisoudila dlouhá babylónská, antická a arabská tradice.
- ²³ Tooley, Marian, 1953, str. 68.
- ²⁴ „*Ad generationem sensibilium corporum committitur, et ad vitam ea movet, nutrit, et auget, et perficit, et purgat ac renovat*“ (Vincent z Beauvais, *Speculum Naturale*, xv, iv; cit. Tooley, Marian, 1953, str. 68).
- ²⁵ Vincent z Beauvais se domníval, že místní rovnováhu mezi teplem a vlhkem ovlivňují nadmořská výška, vlhkost, blízkost hor a moře a kvalita půdy, přičemž místa vystavená silným větrům jsou pro osídlení nevhodná, protože atmosférické bouře narušují mysl a úsudek lidí. Tomáš Akvinský ve spise *De Regimine Principum* v diskuzi o vhodném místě k založení města soudil, že příliš úrodná půda má demoralizující účinky na obyvatele (cit. Tooley, Martin, 1953, str. 71).
- ²⁶ Tooley, Marian, 1953, str. 71–72.
- ²⁷ *De Concordantia Discordantium Astronomorum*, cit. Tooley, Marian, 1953, str. 72.
- ²⁸ Zmíněnými procesy se obšírně zabýval Bartholomaeus Anglicus, dále Albertus Magnus a Vincent z Beauvais (Tooley, Marian, 1953, str. 72).
- ²⁹ Albumazar (též Abu-Mašar Džafar ibn Muhammad), proslulý arabský astronom a astrolog. Ve spise *De magnis conjunctionibus* tvrdil, že svět byl stvořen v době konjunkce sedmi planet v souhvězdí Berana a k jeho zániku dojde, až nastane konjunkce v souhvězdí Ryb.
- ³⁰ Cit. Tooley, Marian, 1953, str. 73–74.
- ³¹ Cit. Tooley, Marian, 1953, str. 76.
- ³² Autorství této druhé práce je sporné.
- ³³ Bacon, Roger, 1897, *Opus Maius*, Oxford, Bridges, str. 138.
- ³⁴ „*Organicas partes quoque preparant ydone passionis ut cito moveantur ad dilectabilem consecutionem*“ (Pierre d'Ailly, *De Concordantia Discordantium Astronomorum*, cit. Tooley, Marian, 1953, str. 74).
- ³⁵ *De Universo*, I, xlvi; cit. Tooley, Marian, 1953, str. 74. Vincent z Beauvais napsal, že vegetativní a sensitivní duše (to znamená principy růstu a smyslového vnímání) představují „*obligata materiae*“ (*Speculum naturale*, III, xlvi; cit. Tooley, Marian, 1953, str. 74).
- ³⁶ *In Libris Politicorum*, vii, lect. V; cit. Tooley, Marian, 1953, str. 74.
- ³⁷ Cit. Tooley, Marian, 1953, str. 74–75.
- ³⁸ *Politika*, Kniha sedmá, 7, 23–38, překlad Antonín Kříž.
- ³⁹ Tooley, Marian, 1953, str. 80.
- ⁴⁰ V současné době je zřejmé, že pod tímto jménem byli spojeni dva autoři – Jan z Jandunu (Johannes de Genduno) a Jan z Gandu (nebo z Gentu). První z nich se narodil kolem roku 1300, vystudoval univerzitu v Paříži a společně s Marsiliem z Padovy vydal proslulý spis *Defensor pacis* zaměřený proti papeži Janu XXII., za který byli oba autoři v roce 1327 odsouzeni. Jan z Gandu se narodil v roce 1270 nebo 1280, vystudoval teologii na Sorbonně a působil jako duchovní v Kieldrechtu. Není jasné, který z obou mužů je autorem filosofických a teologických prací zahrnujících například komentáře k Aristotelovi a Petru Lombardskému, jež byly silně ovlivněny Averroesem a kritické vůči Tomáši Akvinskému.
- ⁴¹ Podle Mariana Tooleye tím Bodin porušil tradiční astrologickou korespondenci mezi nebeskými tělesy a klimatickými pásmy (1953, str. 70), protože Guido Bonatti a další autoři sdíleli názor, že Saturn a Měsíc náležejí severu, Jupiter a Merkur mírnému pásmu a Mars a Venuše jihu. Bodinovy důvody byly čistě empirické (zkušenost pokládal již Pierre d'Ailly za konečný test každé hypotézy), protože se domníval, že Mars je svými válečnickými atributy přirozeně spjat se severem, zatímco „kontemplativní“ Saturn s jím.
- ⁴² Tooley, Marian, 1953, str. 76.
- ⁴³ Tooley, Marian, 1953, str. 77.
- ⁴⁴ Tooley, Marian, 1953, str. 78.
- ⁴⁵ Tooley, Marian, 1953, str. 76–77.
- ⁴⁶ Tooley, Marian, 1953, str. 78.
- ⁴⁷ Dante navzdory své obhajobě univerzální světské monarchie nevěřil v možnost všelidského zákonodárství; Skythové žijící na severu musí být podřízeni odlišnému systému disciplíny než jižní Garamanti (*De Monarchia*, i, xiv; Tooley, Marian, 1953, str. 80).
- ⁴⁸ *De Republica Libri Sex*, str. 770; cit. Tooley, Marian, 1953, str. 79.
- ⁴⁹ Jan z Paříže se narodil v Paříži kolem roku 1240, zemřel 22. září 1306 v Bordeaux. Vyučoval filosofii a teologii. Spis *De potestate regia et papali* napsal v době sporu mezi papežem Bonifácem VIII. a francouzským králem Filipem IV. Sličným, během něhož se Jan z Paříže postavil na stranu panovníka. Za pojednání o transsubstanciaci mu pařížský biskup pohrozil exkomunikací, kvůli čemuž se Jan z Paříže odvolal ke Svatému stolci. Projednávání případu však předčasně ukončila Janova smrt.
- ⁵⁰ *In Libris Politicorum*, vii, v; Tooley, Marian, 1953, str. 80.
- ⁵¹ „*Eum des plus grands, et peustre le principal fondement des Republiques est d'accomoder lestat au naturel des citoyens et les edicts et les ordonnances à la nature des lieux, des personnes et des temps,*“ cit. Tooley, Marian, 1953, str. 80.

Alois Mikulka, *Únik skoro jistého ženicha*, 1995, olej na sololitu, 42x52 cm.

4. Počátky ideologizace a esencializace lidského těla

Ann Laura Stolerová, inspirovaná Michelelem Foucaultem, vystoupila s podnětnou tezí, že zámořská koloniální území evropských mocností v Asii, Africe a Jižní Americe představovala svébytné „laboratoře modernity“, v nichž se poprvé mimo vlastní mateřské země v podmínkách „koloniálního exilu“ tematizovaly a diskutovaly „klíčové symboly moderních západních společností (zahrnujících) liberalismus, nacionalismus, státní občanství a evropanství“ předtím, než byly přeneseny na samotný evropský kontinent.¹ Do určité míry to platí rovněž o konceptualizaci rasy a rasové klasifikace, protože to byly právě kolonie, kde se Evropan, často v menšině, setkával bezprostředně s „tím druhým“ a ze změti emocionálních, iracionálních, podvědomých a rozumových postojů, z nichž se skládá každodenní mezilidská interakce, vytvářel teoretické předpoklady nejen pro zrod moderní rasové teorie, ale rovněž pro vlivné abolicionistické hnutí.

Otrokářský systém, který zavedli Španělé a Portugalci v Novém světě, lze charakterizovat přednostním využíváním černých otroků, postupným ústupem od znevolňování indiánského obyvatelstva a jen velmi omezeným importem bílých otroků. Tento vývoj má však pravděpodobně jen málo společného s ideologií pigmentokracie² a lze jej vysvětlit například nižší mortalitou černých otroků v Novém světě,³ který z nich učinil bezpečnější, a proto atraktivnější investici.

Zdá se, že v počátečním údobí západní kolonizace

Nového světa se Španělé a Portugalci snažili prosadit ve zdejší společnosti sociopolitický systém endogamních rasových skupin („*castas*“), který byl zřejmě inspirován kastami, s nimiž se Portugalci seznámili ve svých osadách v Indii.⁴ Zmíněný pokus nicméně pod tlakem univerzalistických evangelizátorů, k nimž náležel například Bartolomé de Las Casas, a holé skutečnosti, že v koloniích ovládaných conquistadory žilo zpočátku jen velmi málo Evropanek, selhal.⁵ Namísto toho se postupně zrodila společnost „somatického kontinua“,⁶ v jejímž rámci byl vrchol politické a ekonomické moci obsazen bílou populací, zatímco míšenci, indiáni a černoši zaujímali sociálně nižší postavení, aniž však byly jednoznačně stanoveny rasové hranice.⁷ Vzniklý společenský řád připomínal systém rasového soužití příznačný pro muslimskou civilizaci, která představovala pro křesťanské iberské národy navzdory vzájemnému staletému soupeření a krveprolití více či méně podvědomý vzor.⁸ Rasová polarizace v Jižní a Střední Americe nicméně měla podle některých autorů v následujících staletích negativní dopad na průběh modernizace a industrializace.⁹

Severoevropským státům se v Novém světě zdařilo vybudovat koloniální společnost, která připomínala indický endogamní kastovní systém, ať již šlo o soustavu tří fyziognomických skupin (běloši, míšenci a černoši) na Antilách nebo dvou ras (běloši a černoši) v Severní Americe.¹⁰ Otrokářský systém

v Severní Americe představoval podle klasické teorie Hermana Jeremieho Nieboera optimální ekonomický model, který umožňoval v podmínkách nadbytku zdrojů a půdy získat levnou pracovní sílu připoutanou k intenzivní zemědělské výrobě.¹¹ Významnou úlohu sehrála i skutečnost, že poměr mezi muži a ženami byl mezi osadníky z Britských ostrovů vyváženější než mezi přistěhovalci z Iberského poloostrova.¹² Internalizovaná legitimizující ideologie, která by americké rasové stratifikaci dodala obdobnou míru stability, již se vyznačoval indický kastovní systém, však nevznikla a vzhledem k povaze stále oficiálně platné křesťanské věrouky se s výjimkou nepříliš přesvědčivého odvolání na legendu o Noeho prokletí ani vytvořit nemohla. V Novém světě se tak spontánně zrodil společenský řád inspirovaný dvěma principy, které oba představovaly import z odlišného civilizačního okruhu – ideou pigmentokracie, již se vyvinula v rámci muslimského otrokářského systému, a konceptem institucionalizace rasové hierarchie vzešlým původně z kastovního uspořádání Indie.

John H. Elliott ve své nyní již klasické práci *The Old World and the New: 1492–1650* (1970) ukázal, že humanistická tradice Starého světa opírající se o církevní vzdělanost a antické autory dokázala svojí intelektuální silou asimilovat realitu Nového světa a konceptualizovat ji v duchu tradičního západního obrazu reality.¹³ Pro vědy o člověku v raném novověku byla navzdory objevení nového kontinentu příznačná dlouhodobá kontinuita témat a konceptualizace definitivně ukončená teprve osvícenstvím a naturalismem osmnáctého století. V šestnáctém a sedmáctém století byly za součást oficiální vědy pokládány nejen Hippokratovy a Gallenovy fyziologické teze, ale rovněž astrologie.¹⁴ Zásadní vliv hvězd na lidské sociální a politické chování zpochybňoval na počátku novověku málokdo a se stejnou samozřejmostí se navzdory autoritě Alberta Velikého a Tomáše Akvinského připouštělo, že astrální působení může omezit svobodnou vůli.¹⁵

Antonello Gerbi a Jorge Canizares Esguerra zdůraznili, že počáteční fascinaci Novým světem a jeho domnělými rajskými kvalitami¹⁶ vystředalo v Evropě přesvědčení o degenerativním působení tropického klimatu,¹⁷ které bylo dáváno do souvislosti s negativním vlivem hvězd a jež mělo značně neblahý dopad na hodnocení koloniální společnosti. První detailnější zobrazení souhvězdí pozorovatelných z jižní hemisféry pořídil v roce 1502 Amerigo Vespucci, pro kterého

byly nové hvězdy (jichž popsal dvacet) a nebeská znamení, neznámá klasickým autorům, hlavním důvodem, proč razil název „Nový svět“.¹⁸ Vespucci pokládal hvězdy pozorovatelné jižně od rovníku za větší a jasnější než stálice na evropské obloze. Pozitivním působením hvězd bylo podle Vespucciho možné vysvětlit, proč se Nový svět přes svoji polohu ve „vyprahlém pásu“ těší příznivému klimatu a proč jsou místní obyvatelé navzdory své nahotě a kanibalismu fyzicky zdraví a krásní. Vespucciho fascinaci jižní hvězdnou oblohou sdíleli itaský mořeplavec v portugalských službách Andrea Corsali a Antonio Pigafetta, jenž se plavil s Magalhãesem. Naproti tomu Gonzalo Fernández de Oviedo y Valdes ve spise *La historia general de las Indias* z roku 1535 popřel kladný vliv jižních hvězd a naopak působením nebeských konfigurací objasňoval flegmatickou, zbabělou a nesmělou povahu místního obyvatelstva a zvířectva.¹⁹ Julius Caesar Scaliger, otec proslulého humanistického učenice Josepha Justa Scaligera, označil Brazílii za „chudou, nízkou a špatnou zemi“, v níž byl život divoký a bestiální, za což je odpovědná astrální sféra.²⁰ Rovněž Bernardino Sahagún, jehož názory odrážely frustraci představitelů františkánského řádu z neúspěšné snahy naplnit mezi indiánskou populací v Mexiku milénaristické vize,²¹ byl přesvědčen o tom, že konstelace hvězd učinila indiány línými a chlípnými. Pouze návrat k přísné autoritativní disciplíně, již se vyznačovala vláda Aztéků, může podle Sahagúna odvrátit totální zhroucení mexické společnosti.²²

Názor, že souhvězdí, jež září nad Novým světem, jsou ve srovnání se souhvězdími Starého světa méněcenná, což má negativní dopad na somatické a intelektuální vlastnosti místního obyvatelstva, sdíleli Francisco Hernández, José de Acosta, Giovanni Botero, Samuel Purchas, Richard Eden a další vzdělanci přelomu šestnáctého a sedmáctého století. Španělský dominikán Gregorio García, který se domníval, že indiáni jsou potomky Kartáginců, vysvětloval domnělou skutečnost, že se statečný, hrdý a bojovný starověký národ proměnil v „bezvousou, zbabělou a hloupou“ populaci, vlivem vlhkosti a hvězd Nového světa.²³ Františkán Bernardo de Lizana, jehož o kartáginském původu Mayů přesvědčila monumentálnost jejich dochovaných staveb, přičítal transformaci hlavních rivalů Římanů v „dětinské a brutální“ barbary působení klimatu a izolace.²⁴ Diego Andrés Rocha usuzoval, že indiáni jsou svým původem archaičtí obyvatelé Španělska, které na druhé straně Atlantiku

vlhké podnebí zbavilo válečné zdatnosti a vousů.²⁵

Ve čtyřicátých letech sedmnáctého století Antonio León Pinelo umístil na východní svahy peruánských And biblický ráj. Pinelo působil jako magistrátní úředník v Limě a později v Madridu v Radě Indií, kde se snažil vyvrátit negativní obraz Nového světa, který byl v té době ve Španělsku značně rozšířen.²⁶ Dokazoval, že jihoamerické toky Amazonka, Magdalena, Orinoko a La Plata jsou čtyři řeky, které podle Bible napájí rajskou zahradu.²⁷ Amazonku ztotožnil Pinelo s řekou Gíchon, která podle Pinela obtéká celou zemi Kúš, z čehož vyplývá, že indiáni stejně jako obyvatelé Afriky jsou stiženi Noeho kletbou.²⁸ Pinelo ovšem bezvýhradně souhlasil s francouzským humanistou Juliem Caesarem Scaligerem, že pokud by hlavním kritériem měla být inteligence, nadání a činorodost, pak by nejvhodnějším místem pro umístění ráje byla Evropa.²⁹

Již v průběhu sedmnáctého století se vytvořil mezi míšenci v Novém světě silný lokální patriotismus,³⁰ jehož vzdělaní protagonisté se začali vymezovat vůči výše zmíněným negativním charakteristikám a stereotypům. Jejich Amerika byla stále zemí nalézající se poblíž ráje. Rostoucí sebevědomí a vliv potomků Španělů a indiánů dokládá epizoda ze srpna 1618, kdy arcibiskup Juan Pérez de la Serna nařídil uvěznění španělského jezuitu Goméze, protože ve svém kázání označil mestice za neschopné a zkorumpované. Arcibiskup zároveň nařídil, aby v kostelech bylo nadále vychvalováno mimořádné nadání míšenců.³¹

Vlastenectví míšenců zrodilo ve druhé čtvrtině sedmnáctého století intelektuální směr, který Jorge Canizares Esguerra nazval „patriotickou astrologií“ a jehož hlasatelé zdůrazňovali zásadní odlišnost ve fyzické konstituci indiánů, mesticů a černochů.³² Trientský koncil potvrdil výhrady katolické církve vůči astrologii, protože její učení zpochybňovalo svobodu lidské vůle.³³ To však oblibu astrologie v koloniální společnosti nijak nesnížilo,³⁴ na univerzitách se přednášela například „lékařská astrologie“ a odkazy na astrologii byly běžné v místním politickém diskurzu.³⁵ Mestic a augustiniánský mnich Antonio de la Calancha vydal v roce 1638 obhajobu hvězdné konstelace Nového světa, která údajně učinila z Peru „požehnanou zemi“.³⁶ V jeho stopách se vydali další mestici, jezuita Alonso de Ovalle,³⁷ profesor matematiky na mexické univerzitě Mercedarian Diego Rodríguez³⁸ a indiánský kronikář z Peru Felipe Guamán Poma de Ayala, který argumentoval, že Andy se nacházejí

blíže Slunci než Kastilie, a jsou proto bohatší a lepší.³⁹ Míšenci nesdíleli Las Casasovu adoraci a idealizaci indiánů⁴⁰ a pokračovali v jejich hospodářské exploataci v rámci nechvalně proslulého systému „mita“.⁴¹ Rovněž jejich obraz povahy autochtonního obyvatelstva navázal například na teze Lope de Atienzy, který v roce 1570 v pojednání určeném pro Juana de Ovandu, předsedu Rady Indií, označil indiány za „zženštilé flegmatiky“, již v důsledku vlhkosti klimatu postrádají moudrost a vytrvalost.⁴² Významný španělský právník Juan Solórzano Pereira, který na madridském dvoře hájil zájmy mesticů, ve svém rozsáhlém díle *Política indiana* z dvacátých let sedmnáctého století tvrdil, že rozumný zákonodárce a politik musí ve své praktické aktivitě přihlížet k přírodním podmínkám a schopnostem a vlastnostem obyvatelstva, jemuž vládne.⁴³ Podle Solórzana by bylo chybou ignorovat skutečnost, kterou respektovali již původní aztéctí, mayaští a inčtí panovníci, že indiáni obývají geograficky a klimaticky velmi rozmanitá prostředí, jež ovlivňují jejich biologické dispozice. Zároveň je třeba po vzoru Aztéků a Inků neustále překonávat systémem nucené práce přirozený sklon indiánů k lenosti. V obdobném duchu napsal španělský jezuita Bernabé Cobo, že vzhledem ke svému tělesnému založení nejsou indiáni schopni takové fyzické námahy jako Evropané. Ve Španělsku vykoná jediný rolník na poli více práce než čtyři indiáni za stejnou dobu v Novém světě.⁴⁴ Navzdory průniku biologických metafor do jejich diskurzu se zmínění autoři v zásadě neodchýlili od tradičního environmentalismu. Nejvýraznější somatická odlišnost autochtonních obyvatel Ameriky, zbarvení pokožky, byla vysvětlována jako důsledek Noeho prokletí Chámových potomků,⁴⁵ aniž by to však zásadně snižovalo kvality jejich lidství.

Mestičtí patrioti stáli před dilematem jak smířit rajske kvality Ameriky a blahodárné působení místních hvězd s povahou místních původních obyvatel, kteří byli údajně slabí, zbabělí, zženštilí a líní. Řešení spočívalo v popření tradičního antického a středověkého environmentalismu a přiznání určitých vrozených kvalit lidskému tělu, které jsou nezávislé na přírodním prostředí.⁴⁶ Evropané a indiáni museli být vybaveni zásadně odlišnými biologickými dispozicemi. Již předtím vysvětlovali španělští misionáři neochotu indiánů přijmout křesťanství na základě nesprávných zvyků, které se staly součástí jejich dědičné biologické přirozenosti.⁴⁷ Podle Anthonyho Pagdena a Donalda R. Kelleyho ale Španělé šestnáctého a sedmnáctého

století nepřekonali kulturní fundamentalismus, který jim umožňoval vidět kulturu jako „druhou přirozenost“.⁴⁸ Byli to až mestičtí vzdělanci vzešli z prostředí koloniální společnosti, kteří zpochybnili tradiční „středomořské paradigma“ o rozhodujícím vlivu klimatu a hvězd na chování a somatické vlastnosti lidské populace a dospěli na práh skutečné rasové teorie.

Františkán Buenaventura de Salinas y Córdova tvrdil ve třicátých letech sedmnáctého století, že rozdíly v barvě kůže a chování různých národů nemohou být zcela objasněny environmentálními důvody.⁴⁹ Antonio de la Calancha zdůraznil, že biologické a mentální vlastnosti indiánů, Afričanů a Evropanů vzdorují vysvětlení v rámci environmentalistického paradigmatu. Klimatické, geografické a astrální faktory jsou samozřejmě podle Calanche důležité, ale tak jako slunce způsobuje, že vosk taje a jíl se zpevňuje, záleží především na povaze hmoty, z níž je lidské tělo zformováno.⁵⁰ Calancha, příliš spjatý s tradičním intelektuálním prostředím, však svoji tezi ještě nerozvinul do systematické doktríny. To byla úloha španělského lékaře dlouhodobě pobývajícího v Novém světě Juana de Cárdenas, jehož spis *Problemas y secretos maravillosos* vydaný v roce 1591 v Mexiku označil Jorge Canizares Esguerra za „první moderní pojednání o rasové fyziologii“.⁵¹ Cárdenas se snažil objasnit příčiny, proč míšenci bělochů a indiánů stárnou rychleji než Evropané (vlhkost Nového světa je zbavuje vitálního tepla a předčasně vysušuje jejich organismus), jejich vlasy dříve šednou (tělo míšenců vytváří více bílého slizu než žluči nebo krve), trpí ve větší míře žaludečními problémy (vlhkost oslabuje vitální teplo žaludku, zabraňuje kvalitní přípravě jídel a zhoršuje trávení) a těší se lepšímu zdraví ve stáří než v mladém věku, kdy často podléhají chorobám (vlhké klima zbavuje jedince vitálního tepla snadněji v mládí než ve stáří). Výše zmíněné potíže postihují rovněž Evropany žijící v Jižní a Střední Americe, avšak v důsledku jejich sangvinického naturelu jde o projevy akcidentální, zatímco u indiánů je flegmatická povaha vrozená. Představuje součást jejich dědičné tělesné substance. Cárdenas úmyslně používal aristotelskou terminologii, aby zdůraznil neměnnost somatických rysů indiánských populací. Environmentální, klimatické a astrální faktory mohou působit pouze v rámci, který je předem vymezen vrozenými tělesnými vlastnostmi.⁵² Na rozdíl od Jeana Bodina a dalších středověkých a raně novověkých environmentalistů byl Cárdenas přesvědčen o tom, že migrace do jiné

klimatické zóny nemůže změnit konstitutivní fyziognomické kvality lidí. Míšenci podle Cárdenase vzešli z Evropanů, jejichž založení je cholericke, avšak klimatické a astrální působení Nového světa je transformovalo v sangviniky. Díky tomu jsou mestici intelektuálně výkonnější než jejich španělské předci.⁵³ Mozek mesticů obsahuje méně rušivých vitálních podnětů, což jim umožňuje lépe ovládat a podržet mentální obrazy vnitřními smysly, než jsou schopni Evropané.⁵⁴

Cárdenasovy teze dále rozvinul lékař a polyhistor německého původu Enrico Martínez, který v hlavním městě Mexika dohlížel na stavbu zavlažovacích kanálů.⁵⁵ Podle Martíneze odrážela odlišnou povahu těl indiánů a Evropanů skutečnost, že obě populace utrpěly výrazně odlišné ztráty během tří „morových ran“, které po roce 1519 postihly zemi. Mexiku vládne planeta Venuše, jež povzbuzuje vytváření slizu (*flegma*), a Slunce, které podporuje produkci krve (*sanguis*). Indiáni jsou proto ze své přirozenosti flegmatici⁵⁶ a „akcidentálně“ sangvinici. Míšenci však byli uchráněni před flegmatismem, protože jako potomci Evropanů jsou svojí podstatou cholericí a žluč (*chole*) je schopna vypudit sliz. Působení Slunce v nich nicméně posílilo sklon k sangvinismu. Mestici jsou tak sice fyzicky slabší, avšak inteligentnější než Španělé.⁵⁷ Enrico Martínez zdůraznil (a v tomto ohledu předjímal argumentaci řady teoretiků rasy devatenáctého století), že vlastnosti místa neurčují kvalitu obyvatelstva. Rozhodující je povaha tělesné látky, která u různých populací reaguje odlišně na shodné astrální a klimatické vlivy. Potomci Evropanů, kteří přesídlili do Nového světa, získali lepší tělesné dispozice, protože přišli z chladného do mírného klimatu; obdobně jsou černoši narození v Americe nadřazení svým africkým bratřím a indiáni žijící v Novém Španělsku stojí výše než jejich příbuzní na Antilech a Floridě.⁵⁸

Španělský lékař Diego Cisneros odmítl v knize vydané v roce 1618 v Mexiku⁵⁹ tezi, že indiáni jsou zároveň flegmatici a sangvinici a míšenci cholericí a sangvinici. Tělesná podstata lidí je jednotná; zatímco indiáni jsou melancholici, z cholericých Španělů se v Novém světě stali sangviničtí mestici.⁶⁰ Ve stejné době však kronikář Don Domingo de San Antón Munón Chimalpahin Quauhtlehuantzin, jehož rodným jazykem byl nahuatl, zdůraznil, že na počátku světa byl pouze „jeden otec Adam a jedna matka Eva“, i když „naše těla jsou rozdělena do tří druhů“.⁶¹ Kreolští autoři se tak navzdory svému důrazu na rozdílnost

biologických a mentálních dispozic Evropanů, míšenců a indiánů nevzdělali od pravověrného monogenismu a nenásledovali například Isaaka de la Peyrera na pozici preadamitské hereze.⁶²

Zdá se, že kreolští vzdělanci, míšenci bělochů a indiánů, kteří se snažili obhájit realitu Nového světa proti předsudkům, animozitě a stereotypům, jež začaly kolovat v Evropě, vytvořili za použití Hippokratova a Galénova učení a astrologie první teoretický systém, který odmítl environmentalismus a jež představoval ranou verzi moderní rasové teorie.⁶³ Podobným smě-

rem jako kreolové v latinské Americe se vydali rovněž severoameričtí anglosaští kolonisté, kteří ale na rozdíl od jihoamerických vzdělců nedospěli k závěrečné syntéze.⁶⁴ Zmíněná rasová ideologie nicméně neovlivnila hlavní proud západního myšlení, protože byla příliš spojena se specifickými zájmy a podmínkami Jižní a Střední Ameriky, která navíc v souvislosti s relativním mocenským úpadkem iberských států procházela od sedmnáctého století v rámci nově se formujícího světového hospodářského systému patrnou sociokulturní a ekonomickou marginalizací.

Poznámky

- ¹ Stoler, Ann Laura, 1995, str. 16.
- ² Lauber, Almon Wheeler, 1913.
- ³ Podle Philipa D. Curtina byla úmrtnost černé populace v Americe ve srovnání s přistěhovalci z Evropy přibližně třetinová (cit. Evans, William McKee, 1980, str. 40).
- ⁴ Evans, William McKee, 1980, str. 40.
- ⁵ Boxer, Charles Ralph, 1963, str. 49–53, 116–117; Cope, Douglas R., 1994.
- ⁶ Společnost typu „café con leche“ (Evans, William McKee, 1980, str. 41).
- ⁷ Boxer, Charles Ralph, 1963, str. 50, 57, 73–76, 83–84; Fernandes, Florestan, 1969, str. 12, 135, 168, 451; Cohen, David W. a Jack P. Greene, eds., 1972, str. 280. Israel, Jonathan Irvine, 1975; Seed, Patricia, 1982; Cahill, David, 1994. O rozdílech mezi indickými kastami a americkými rasovými skupinami viz Mörner, Magnus, 1967, str. 53–56.
- ⁸ Levi-Provençal, Évariste, 1953, str. 186, 208.
- ⁹ Jacobsen, Nils, 1993.
- ¹⁰ Moller, Herbert, 1945; Evans, William McKee, 1980, str. 41.
- ¹¹ Nieboer, Herman Jeremias, 1900, str. 306, 347. Nieboerovu teorii dále rozvinula Willemina Kloosterboer (1960).
- ¹² V Nové Francii ležící na území dnešní Kanady převažovali ve druhé polovině sedmnáctého století mezi Evropany muži a partnerské vztahy (ačkoliv oficiálně byly uzavřeny pouze čtyři sňatky) s domorodými ženami byly poměrně běžné (Douglas, James, 1913, str. 258–259). Příliv čerstvých imigrantů včetně žen však přispěl k vytvoření kulturních zábran vůči míšení s indiánskou populací. Odlišná byla situace dále na západě Kanady a v Louisianě, kde byl mesticismus v osmnáctém století nadále značně rozšířen („Chaque garçon a des sauvagesses, les soldats comme les autres“) (Lauvrière, Emile, 1940, str. 165–166, 206).
- ¹³ Viz rovněž Pagden, Anthony, 1986; Grafton, Anthony, 1995; Kupperman, Karen Ordahl, ed., 1995.
- ¹⁴ Viz Lindberg, David C. a Robert S. Westman, eds., 1990.
- ¹⁵ Allen, Don Cameron, 1966; Geneva, Ann, 1995; Smoller, Laura, 1994; Siraisi, Nancy G., 1997; Grafton, Anthony, 1999.
- ¹⁶ Dominikán, biskup v Chiapazu a proslulý obháje práva indiánů Bartolomé de Las Casas dokonce v padesátých letech šestnáctého století tvrdil, že indiáni jsou po stránce fyzické a duševní nadřazeni Evropanům (*Apologética historia sumaria*, O’Gorman, Edmundo, ed., Mexico City, 1:1–205); Hanke, Lewis, 1959; Seed, Patricia, 1993.
- ¹⁷ Gerbi, Antonello, 1973; Esguerra, Jorge Canizares, 1999. Jezuita José de Acosta vyjádřil ještě v roce 1589 přesvědčení, že Amerika se ze všech kontinentů nachází nejbliže biblickému ráji (*Historia natural y moral de las indias en que se tratan cosas notables del*

cielo y elementos, metales, plantas y animales dellas; cit. Esguerra, Jorge Canizares, 1999, str. 38). Nicméně již o deset let dříve napsal v Itálii františkán Diego Valadés, že indiáni jsou duševně omezení, protože se rodí v „nezdravém vzduchu“ (*Rhetorica christiana*, 1579; cit. Esguerra, Jorge Canizares, 1999, str. 38). Podle španělského lékaře Juana de Cárdenase způsobuje vlhkost Nového světa zemětřesení (v důsledku tlaku výparů v podzemních dutinách) a má neblahý vliv na místní populaci, která je slabá, umírá předčasně a trpí chronickými chorobami (*Problemas y secretos maravillosos de las Indias*, 1591; cit. Esguerra, Jorge Canizares, 1999, str. 38). Od počátku sedmnáctého století panoval názor, který zaznamenal v Mexiku Thomas Gage, že potrava Nového světa má velmi nízkou výživnou hodnotu (Esguerra, Jorge Canizares, 1999, str. 38–39). Stereotypy, které se na přelomu šestnáctého a sedmnáctého století vytvářely ve vztahu k Novému světu, se rovněž vyznačovaly genderovým podtextem, protože zatímco horké a suché klima bylo spojováno s maskulinním principem, vlhké prostředí Jižní a Střední Ameriky s principem femininním (Maclean, Ian, 1980; Laqueur, Thomas, 1990; Schiebinger, Londa, 1989). Obyvatelstvo Nového světa bylo proto údajně ohroženo ztrátou mužnosti.

- ¹⁸ Formisano, Luciano, ed., 1992, str. 52–53.
- ¹⁹ Esguerra, Jorge Canizares, 1999, str. 40–42.
- ²⁰ *Exotericarum exercitationum liber quintus decimus: De subtilitate ad Hieronymum Cardanum*, 1557; cit. Esguerra, Jorge Canizares, 1999, str. 43.
- ²¹ Františkánský milénarismus v Mexiku šestnáctého století viz Phelan, John Leddy, 1956.
- ²² *Historia general de las cosas de Nueva España*, 1570; cit. Esguerra, Jorge Canizares, 1999, str. 45.
- ²³ *Origen de los indios del Nuevo Mundo*, 1606; cit. Esguerra, Jorge Canizares, 1999, str. 47.
- ²⁴ *Devocionario de Nuestra Señora de Izamal, y conquista espiritual de Yucatan*, 1633; cit. Esguerra, Jorge Canizares, 1999, str. 49.
- ²⁵ *El origen de los indios*, 1681; cit. Esguerra, Jorge Canizares, 1999, str. 49.
- ²⁶ Esguerra, Jorge Canizares, 1999, str. 34.
- ²⁷ Pišon, Gichón, Chidekel, Eufat (*Gn 2:10–14*).
- ²⁸ Antonio de León Pinelo, 1943, *El paraíso en el Nuevo Mundo: Comentario apologetico, historia natural y peregrina de las Indias Occidentales*, Lima, Raul Porras Barrenechea, 2:524–529.
- ²⁹ Esguerra, Jorge Canizares, 1999, str. 34.
- ³⁰ Kreolský či mestický patriotismus a vytvoření národní identity v Novém světě viz Lafaye, Jacques, 1974; Pagden, Anthony, 1990, kapitola 4–5.
- ³¹ Israel, Jonathan Irvine, 1975, str. 84–87.

- ³² Esguerra, Jorge Canizares, 1999, str. 37.
- ³³ Irving, Leonard A., 1959, str. 85–98.
- ³⁴ Naopak se zdá, že inkvizice zahájila soudní řízení pouze s jedinci, kteří prostřednictvím astrologie „komunikovali s démony“, jinak spíše zasahovala proti odpůrcům astrologie, byť toto její počínání bylo v rozporu s ortodoxií (viz Esguerra, Jorge Canizares, 1999, str. 50).
- ³⁵ Paz, Octavio, 1988.
- ³⁶ *Corónica moralizada del orden de San Agustín en el Peru*, 1638; Esguerra, Jorge Canizares, 1999, str. 51.
- ³⁷ *Histórica relación del reyno de Chile*, 1646; Esguerra, Jorge Canizares, 1999, str. 52.
- ³⁸ *Discurso etheorológico del nuevo cometa*, 1652; Esguerra, Jorge Canizares, 1999, str. 52.
- ³⁹ *Nuevo crónica y buen gobierno*, Esguerra, Jorge Canizares, 1999, str. 53.
- ⁴⁰ Nucená práce indiánů samozřejmě hrála – navzdory extenzivnímu dovozu černých otroků z Afriky – významnou úlohu v ekonomickém životě amerických kolonií (Gibson, Charles, 1964, str. 117–118; Stern, Steve J., 1982, str. 102–104, 156–157).
- ⁴¹ Esguerra, Jorge Canizares, 1999, str. 57.
- ⁴² *Compendio historial del estado de los indios del Piru, noc mucha doctrina y cosas notables de ritos, costumbres, e inclinaciones que tienen, noc otra doctrina y avisos para los que viven entre los neophitos*, 1570; cit. Esguerra, Jorge Canizares, 1999, str. 57.
- ⁴³ Juan Solórzano Pereira viz Muldoon, James, 1994; Barcelo, Javier Malagón a José M. Ots Capdequí, 1983.
- ⁴⁴ Cobo, Bernabé, 1979, str. 17.
- ⁴⁵ Tento názor zastávali například Salinas y Córdova, León Pinelo, Solórzano Pereira, Bernabé Cobo, Francisco López de Gómara a Antonio de Torquemada.
- ⁴⁶ Environmentální determinismus viz Glacken, Clarence J., 1967.
- ⁴⁷ Například Alonso de la Pena Montenegro ve spise *Itinerario para párracos de indios* (1668) a Cabello Valboa v pojednání *Miscelánea antártica: Una historia del Peru antiguo* (1586) (Esguerra, Jorge Canizares, 1999, str. 64).
- ⁴⁸ Pagden, Anthony, 1986, str. 97–104; Kelley, Donald R., 1990.
- ⁴⁹ Buenaventura de Salinas y Córdova, 1630, *Memorial de las historias del Nuevo Mundo Piru: Méritos y excelencias de la ciudad de Lima, cabeza de sus ricos y estendidos reynos y el estado presente en el que se hallan*. Lima.
- ⁵⁰ *Corónica moralizada del orden de San Agustín en el Peru*, 1638; Esguerra, Jorge Canizares, 1999, str. 60.
- ⁵¹ Esguerra, Jorge Canizares, 1999, str. 60.
- ⁵² Esguerra, Jorge Canizares, 1999, str. 61.
- ⁵³ Projevil se zde Aristotelův názor, že lidé pocházející z chladnějšího podnebí jsou méně inteligentní než lidé narození v teplejším klimatu (*Politika*, kniha 7, kapitola 7). Tato teze mnohé Evropany po objevení Nového světa znepokojovala, protože by to znamenalo, že indiáni (o černoších se raději neuvažovalo) jim jsou mentálně nadřazení, což tvrdil například Bartolomé de Las Casas.
- ⁵⁴ Esguerra, Jorge Canizares, 1999, str. 62.
- ⁵⁵ Enrico Martínez viz de la Maza, Francisco, 1943.
- ⁵⁶ Z tohoto důvodu jsou podle Martínezova astrologického výkladu zranitelní během morových epidemií, které údajně nastávají během konjunkce planet Mars a Saturn v souhvězdí Kozorooha (pod jehož přímým vlivem se nachází Mexiko). Saturn je spojen s teplem a Mars se suchem, což je v protikladu s ustrojením indiánů, založeným na chladu a vlhkosti. Působení obou planet uvolňuje žluč a osudově oslabuje indiánský organismus (Esguerra, Jorge Canizares, 1999, str. 62).
- ⁵⁷ Esguerra, Jorge Canizares, 1999, str. 62.
- ⁵⁸ Esguerra, Jorge Canizares, 1999, str. 62.
- ⁵⁹ *Sitio, naturaleza y propiedades de la ciudad de México: Aguas y vientos a que esta sujeta, y tiempos del año; Necesidad de su conocimiento para el ejercicio de la medicina su incertidumbre y dificultad sin él de la astrología assi para la curación como para los prognósticos*, 1618; Esguerra, Jorge Canizares, 1999, str. 63.
- ⁶⁰ Esguerra, Jorge Canizares, 1999, str. 64.
- ⁶¹ Cit. Lockhart, James, 1992, str. 385.
- ⁶² Isaac de La Peyrère jako polygenista předpokládal, že lidstvo bylo stvořeno na více místech a že lidé existovali již před Adamem; viz Budil, Ivo T., 2002, str. 58, 60–61; Popkin, Richard H., 1987. Otázka původu amerických indiánů vyvolala polemiku mezi heterodoxními polygenisty a křesťansky pravověrnými monogenisty (viz Huddleston, Lee Eldridge, 1967).
- ⁶³ Esguerra, Jorge Canizares, 1999; MacCormack, Sabine, 1991, str. 383–405.
- ⁶⁴ Chaplin, Joyce E., 1997.

5. Vznik rasové klasifikace

U málokterého fenoménu je tak zdůrazňováno, že daný jev může existovat po dlouhou dobu, aniž se mu dostane řádného pojmenování a konceptualizace, jako právě u rasismu a rasové teorie. „Rasismus bez rasy“ představoval velké téma řady klasických historických prací. Koncept rasy¹ v moderním smyslu ve středověku a přinejmenším v prvních dvou až třech staletích raného novověku v západní civilizaci neexistoval. V patnáctém století označovalo italské slovo *razza*, kastilský pojem *raza*, portugalský výraz *raça* nebo francouzský termín *race* skupinu rostlin, zvířat nebo lidí, které mají shodný genealogický původ.² Rovněž velké jazykové slovníky raného novověku, jež zahrnovaly *Dictionary of the French and English Tongues* (1611) od Randla Cotgrava, *Dictionnaire de l'Académie Française* (1694) nebo *Universal Etymological Dictionary* (1721) od Nathana Baileya, vymezovaly rasu především ve smyslu rodové linie. Proslulý Johnsonův *Slovník anglického jazyka (Dictionary of the English Language)* zmínil v souvislosti s rasou následující spojení: „*A family ascendancy*“, „*A family descendancy*“, „*A generation; a collective family*“ a „*A particular breed*“.³ Příslušné heslo v D'Alembertově a Diderotově *Encyklopedii*,⁴ jehož autorem byl Chevalier de Jaucourt, dávalo do souvislosti rasu se „vzneseným původem“.⁵

Teprve šesté vydání *Dictionnaire de l'Académie Française* z roku 1835 uvádělo definici rasy, podle které jde o skupinu lidí žijících ve stejné zemi a vyznačujících se podobnými fyzickými rysy.⁶ Jak však upo-

zornil Nicholas Hudson, slovníková hesla nejsou vždy dobrými průvodci při zkoumání historie skutečného užívání určitého pojmu.⁷

Pojem rasy se od středověku vyvíjel v sémantickém poli sdíleném se slovy vztahujícími se k národní existenci a pospolitosti. V klasické, středověké a raně novověké literatuře označoval latinský termín „*gens*“ „lid“ nebo „národ“; vzhledem k etymologické souvislosti se slovesem „*genero*“ („plodím“, „vytvářím“) byl tak národ podobně jako rasa chápán jako společenství lidí spojené svým původem, rodovou linií. Oba pojmy se tak mohly zcela volně bez jakýchkoliv vedlejších ideologických produktů prolínat.⁸

Vzdělaným šestnáctého a sedmnáctého století byla poměrně vzdálená představa, že by veškeré lidstvo mohlo být rozděleno do tří nebo čtyř základních rasových skupin. Jejich svět byl naopak zabydlen množstvím velmi rozmanitých „národů“, které se svou odlišností vymykaly jakékoliv zevšeobecňující klasifikaci. Podle Johanna Böhma obývali africký kontinent nejen Etiopané a Egypťané, ale rovněž „troglodyté“, „ryzofágové“ (pojídači kořenů), „spermofágové“ (pojídači semen), „illofágové“ (pojídači ovoce) a „ichthyofágové“ (pojídači ryb).⁹ Autoři jako Odorado Lopez, Philippo Pigafetta, Andrew Battle nebo Nicolas Villaut líčili Afriku nikoliv jako „srdce temnoty“, ale jako barvitý světadíl s vlastními státy, despotickými monarchiemi a sofistickovanými šlechtici, kněžími a královskými úředníky.¹⁰ John Ogilby v knize *Africa*¹¹ vydané roku 1670 sice napsal, že mnohé africké populace se

stěží liší od zvířat, avšak království Guinea dosahovalo podle jeho mínění téměř evropské úrovně.

Rovněž obyvatelstvo Nového světa se podle většiny západních komentářů vyznačovalo příliš velkou variabilitou, než aby je bylo možno zařadit pod jediný antropologický typ. Hugo Grotius uvedl ve spise *De omnium gentium americanarum dissertatio* (1642), že zatímco severoamerické populace pocházejí ze Skandinávie, Mexičané přišli z Etiopie a Peruánci z Číny.¹² Jiný holandský učenec, Johannes De Laet, se naproti tomu domníval, že americký kontinent osídlili postupně Skythové, Španělé, Polynésané, Velšané¹³ a další národy Starého světa. Jedině tak lze podle Laeta vysvětlit, proč v Americe existuje takové množství jazyků, zvyků, morálních systémů a nadání.¹⁴ Ve svém proslulém díle *Historia natural y moral de las Indias* (1570) rozlišil jezuita José de Acosta tři americké „národní skupiny“ čistě na základě politického uspořádání: monarchie, společenství (řízená radou a přáním většiny) a „barbarské“ kočovné skupiny.¹⁵

V raném novověku převažovala snaha zdůrazňovat socioekonomické rozdíly mezi evropskými a zámořskými populacemi, spočívající například v dichotomii „rusticall“ a „ciuill“, kterou razil Leo Africanus. Vicův pokus z počátku osmnáctého století o ustavení „nové vědy“ na základě souběhu mezi základními historickými věky lidstva a dominancí různých rétorických figur v jazyce zůstal osamoceny.¹⁶ Systematické studium biologických odlišností, jež by vyústilo do systému rasové hierarchie, se nacházelo v šestnáctém a sedmáctém století mimo zájem i možnosti evropské vzdělanosti. Ve druhé polovině osmnáctého století však došlo k podstatné změně. Na obzoru se objevila touha po velkých generalizacích. Významný skotský historik a rektor Edinburghské univerzity William Robertson (obr. 3) vyjádřil v knize *The History of America* z roku 1770 nespokojenost a rozčarování ze subtilního studia detailů společenského života a zvyků původního obyvatelstva Nového světa. Jeho přáním bylo vylíčit dějiny, fyziognomii a intelektuální schopnosti jednotlivých „indiánské rasy“.¹⁷ Ve stejném roce poznamenal abbé Guillaume Thomas François Raynal v *Histoire philosophique et politique des établissements et du commerce des Européens dans les deux Indes*, že rozdíly mezi jednotlivými africkými kmeny jsou výrazně nižší než jejich podobnosti. V Africe údajně nenalezneme takovou rozmanitost, s jakou se setkáme mezi Labem a Tiberou, protože „čím je člověk vzdálenější Přírodě, tím méně se podobá jeden druhému“.¹⁸ Evropská etnická,

lingvistická a sociopolitická diverzita je tedy podle Raynala projevem civilizační nadřazenosti nad zastoalými rasami pohrouženými do primární přírodní stejnorodosti.

Vznik rasové teorie je součástí širšího procesu proměny západních věd o člověku související se sekularizací a úpadkem autority tradiční křesťanské teologie

Obr. 3. William Robertson (1721–1793).

včetně augustinovského výkladu lidských dějin, které vyústily do snahy nalézt alternativní makronarativitu přesvědčivě líčící původ, smysl a směřování západní civilizace a lidského rodu obecně. Idea přírodní historie překonávající propast mezi člověkem a přírodou¹⁹ a činící z lidských dějin součást fyzikálního a organického vesmírného procesu představovala jednu z možností, jak prázdnotu vzniklou po odstranění křesťanské

teodicey vyplnit. Bez této rámcové změny základního příběhu lidstva by se rasová ideologie jako inspirativní součást politické ideologie Západu nemohla prosadit. O začlenění lidských dějin do kosmického dějství se zasloužil francouzský myslitel Charles Bonnet, který ve svém díle *Contemplation de la Nature*²⁰ rehabilitoval renesanční koncept „řetězce bytí“²¹ spojujícího veškeré jsoucní do jediného hierarchického celku.²²

O postupné emancipaci klasifikace lidstva od křesťanské teologie svědčily například úpravy v zákonodárství v americké kolonii Virginie, v níž byl v roce 1670 otrok identifikován jako „nekřesťan“, zatímco pozdější legislativní úpravy výrazně omezily možnost černochů získávat prostřednictvím křtu svobodu.²³ Současně se začaly striktněji oddělovat jednotlivé rasové skupiny. Zatímco v sedmáctém století docházelo od Pennsylvánie po Georgii poměrně často k beztrestnému míšení mezi přistěhovalci z Evropy a Afriky, veřejné mínění se posléze obrátilo proti zmíněnému fenoménu a tato změna se odrazila například v zákonech přijatých v letech 1663 a 1681 v Marylandu a roku 1691 ve Virginii za účelem „zabránění ohavnému míšení“.²⁴

Rasová teorie se mohla opřít o předcházející tradici *polygenismu*, jenž proti *monogenismu* předpokládá jediné jednotný původ všech lidí ze stvořeného páru, kterou hlásala křesťanská ortodoxie, stavěl tezi o vzájemně nezávislém vzniku lidských fyziognomicky se lišících populací. Lidstvo se podle mnohých stoupenců polygenismu skládalo z nezávislých druhů. Polygenismus, který se objevil jako heterodoxní směr v době renesance,²⁵ dlouho přežíval v rámci křesťanské vzdělanosti pouze jako „disidentské“ hnutí na pokraji oficiálního intelektuálního a duchovního světa. Velká historická chvíle polygenismu nastala v sekulárním ovzduší osvícenství osmnáctého století, kdy se k němu ve Francii přiklonili někteří francouzští encyklopedisté a další západní často nonkonformní myslitelé. Polygenismus představoval intelektuálně přitažlivou alternativu vůči degeneracionismu, podle kterého je lidská rozmanitost produktem různých environmentálních, klimatických, politických nebo kulturních sil působících na původně somaticky homogenní lidstvo. Polygenista John Atkins tvrdil, že běloši a černoši vznikli z různých předků a že příslušníci černé rasy se mohou mísit s opicemi. Henry Home, lord Kames, se pokusil v knize *Sketches of the History of Man*²⁶ o kompromis mezi pravověrným křesťanským monogenismem a heterodoxním polygenismem. Lord Kames usuzoval, že

zatímco ve Starém světě vznikla lingvistická rozrůzněnost jako důsledek „babylónského zmatení“, v Novém světě proběhlo nezávislé „místní stvoření“. Černochoy ovšem pokládal tento přední představitel skotského osvícenství za odlišný lidský druh.²⁷ Německého lékaře Johanna Friedricha Meckela, člena „ateistické kliky“ na dvoře pruského krále Friedricha II., údajně přesvědčila pitva několika černošských těl skutečněná v roce 1757 o jejich příslušnosti k samostatnému druhu. Je příznačné, že polygenisté projevovali výrazně větší zájem než monogenisté (s výjimkou Linného, Kanta a Cuviera) o exaktní rasovou klasifikaci, jejíž přesnost přívrženci jednotného původu lidstva spíše relativizovali.²⁸

Někteří badatelé pokládali rasové učení za výraz reakce romantického hnutí na univerzalizmus osvícenství osmnáctého století. Například Arthur Oncken Lovejoy usoudil, že partikularismus romantismu měl značný rasistický potenciál, a připomněl některé Herderovy „rasistické“ výroky.²⁹ Osvícenství hlásalo ideu „civilizace“, kterou pojímalo jako „přirozenou“ dispozici všech lidských populací, jež může vyrůst i z „primitivní“ mysli. Změna z „civilizace“ v „rasu“ jako způsobu konceptualizace lidské odlišnosti byla často považována za jeden z průvodních znaků přechodu mezi érou osvícenství a romantismu. Jak nicméně doložil Voltairův případ, ve skutečnosti to byli často právě přední představitelé osvícenství, kteří přispěli k šíření rasistického diskurzu.³⁰

Již jsem uvedl, že je poměrně obtížné vysvětlit zrod rasové klasifikace a s ní související rasové hierarchie výlučně na základě koloniálního zotročování a imperialismu, protože řada předních protagonistů rasové teorie, například abbé Raynal, Charles White, John Atkins, Arthur de Gobineau nebo Robert Knox, se buď přímo hlásili k abolicionistickému hnutí, nebo alespoň z morálních důvodů otroctví odmítali.³¹ Nejde přitom o osobnosti, které bychom mohli jednoduše obvinit z pokrytectví.³² Arthur de Gobineau protestoval proti tomu, aby bylo jeho *Pojednání o nerovnosti lidských ras* použito k polemice s abolicionismem,³³ a vytýkal severoamerickým otrokářům, že rezignovali na svoji otcovskou a výchovnou úlohu a odpovědnost.³⁴ Úzkého sepětí mezi rasovou a etnografickou homogenizací podmaněné populace a západní koloniální expanzí si byl nicméně vědom již na konci sedmáctého století William Temple, jenž uvedl ve spise *Essay upon the Original and Nature of Government* z roku 1672, že Evropané nejdříve objevili nekonečnou rozmanitost

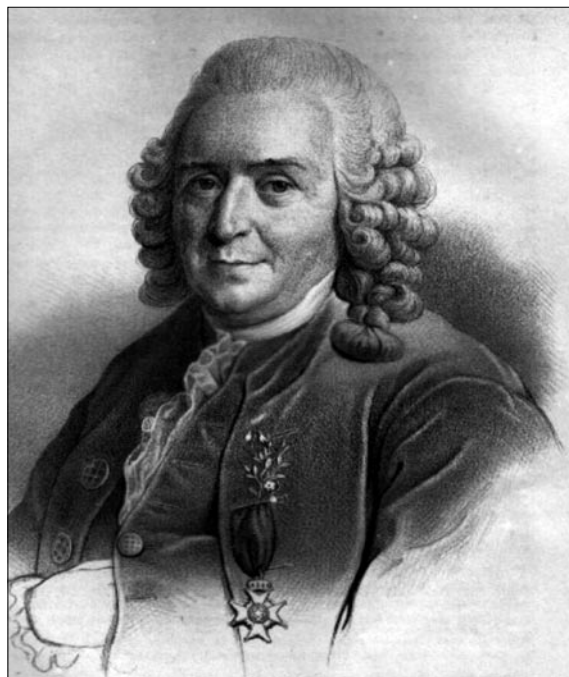
afrických a amerických národů, kterou však posléze ujařmili a odstranili prostřednictvím své imperiální administrativy a byrokracie.³⁵ Majitelé plantáží v Novém světě, na nichž pracovali otroci, dobře věděli, že etnická různorodost může být zdrojem potíží, a snažili se ji postupně eliminovat.³⁶ John Atkins podrobně popsal, jak se z příslušníků různých etnik a „národů“ afrického původu stávali po převozu do Nového světa členové homogenní masy sjednocení ve svém ponižení a zneprávnění.³⁷ Lékař Edward Long, autor neblaze proslulého rasistického spisu *History of Jamaica* (1774), vycházel ve svém výkladu z této sekundární homogenizace Afričanů, kterou pokládal za „přirozenou“ a z níž vyvozoval rasové stereotypy.³⁸ Edward Long se již mohl opřít o biologicky zaměřenou teorii rasy, kterou mezitím vytvořili osvícenští filosofové a přírodovědci namísto tradičního pojetí člověka zakotveného v křesťanské ortodoxii, aristotelismu a hylemorfismu.

Předchůdcem badatelů usilujících o rasově biologické uchopení lidské rozmanitosti byl Grotiův žák Georgius Hornius, působící na univerzitě v Leydenu, který se v knize *Arca Noae, sive Historia Imperiorum et Regnorum* (1666) pokusil obdobně jako již v desátém století perský kronikář Tabarí o etnicko-rasový výklad pokolení vzešlých z Noemových synů. Jefetovi potomci byli podle Hornia běloši, Šémovi příslušníci žluté rasy a Chámovi představitelé černé rasy.³⁹ První známou rasovou klasifikaci na základě fyziognomického vzhladu, jež byla zcela odproštěna od starozákonních kategorií a genealogií, uveřejnil François Bernier, lékař a cestovatel pocházející z Anjou. Pojednání tohoto Descartova a Gassendiho žáka, který žil v letech 1654 až 1671 v Indii,⁴⁰ vyšlo anonymně⁴¹ pod názvem *Nouvelle division de la Terre, par les différentes especes ou races d'hommes qui l'habitent* v dubnu 1684 v *Journal des sçavans*.⁴² François Bernier rozlišil čtyři rasy, z nichž první obývá Evropu (bez Laponska), západní Asii včetně Indie, severní Afriku a Ameriku (v tomto případě měl určité pochybnosti), druhá subsaharskou Afriku, třetí východní Asii a čtvrtá rasa Laponsko.⁴³ Univerzální myslitel a filosof Gottfried Wilhelm Leibniz identifikoval na počátku osmnáctého století čtyři základní rasy: negroidní, laponskou, orientální a okcidentální.⁴⁴ Leibniz podotkl, že klimatické vlivy mohou stejně jako v případě zvířat a rostlin způsobit zkvalitnění či naopak degeneraci lidské rasy.⁴⁵

Zásadní význam pro formování moderní rasové teorie měly Lockeovy studie *Essay concerning Human*

Understanding (1690) a *New Essay on the Understanding* (1703–1705), v nichž anglický filosof popřel vymezení člověka jako „*animal rationalis*“; rozum již neměl být pokládán za nutný atribut všech lidí. Tento předpoklad umožnil pozdějším přírodovědcům vytvářet rasové hierarchie na základě odlišných vrozených rozumových schopností.

Tradiční environmentalismus zpochybnil ve svém proslulém pojednání o povaze národů *Of National Characters* z roku 1748 filosof David Hume, který upřednostňoval před klimatickými faktory, jež podle

Obr. 4. Carl Linné (1707–1778).

jeho názoru nedokáží vysvětlit například rozdíly mezi Athényany a Thébany, vlivy „morální“ zahrnující typ vlády, hospodářství, diplomacii nebo umění. Hume však zároveň tušil, že hlouběji pod touto sociokulturní realitou se nalézá permanentní rys lidské povahy, který je v rozhodující míře odpovědný za variabilitu lidských populací. Právě v této souvislosti David Hume učinil poznámku o vrozené podřadnosti černochů a dalších mimoevropských národech,⁴⁶ která vedla k diskuzi o sklonech k rasismu u jednoho z nejvýznamnějších západních myslitelů.⁴⁷

Carl Linné (obr. 4) rozlišil v prvním vydání svého monumentálního díla *Systema naturae, seu regna tria naturae systematica proposita, per classes, ordines, genera et species* v roce 1735 v rámci druhu *Homo*

čtyři „odrády“ (*varietate*), jež zahrnovaly *Homo europaeus albus*, *Homo asiaticus horridus*, *Homo americanus rubescens* a *Homo afer niger* podle čtyř hlavních kontinentů. V desátém vydání *Systema naturae* z roku

Obr. 5. Georges Louis Le Clerc de Buffon (1707–1788).

1758 Linné vytvořil nový termín označující náš druh – *Homo sapiens*. V konečném vydání z roku 1766 švédský badatel navrhl rozdělit rod *Homo* na dva druhy, *Homo sapiens* a *Troglodytes*, a vymezil další dvě lidské odrůdy: *Homo ferus* a *Homo monstrosus*.⁴⁸ Carl Linné prakticky vyloučil „rozum“ jako specifický atribut z charakteristiky lidského druhu; člověk byl podle jeho vymezení zvířetem „plačícím, smějícím se, zpívajícím, učenlivým, soudícím, žasnoucím a nejmoudřejším“, nikoliv však „rozumným“.⁴⁹ Linnéovský systém představoval důležitý krok k asimilaci lidských dějin přírodní historií, jež umožnila v devatenáctém století vytvořit rozsáhlé a ambiciózní rasové výklady dějin.⁵⁰

Byl to ve své době velmi vlivný francouzský přírodovědec hrabě Georges Louis Le Clerc de Buffon (obr. 5), autor *Histoire naturelle, générale et particulière* (1749), který se nejvíce zasloužil o rozšíření pojmu „rasa“ jako respektované součásti mezinárodní odborné nomenklatury. Podle Nicholase Hudsona nebylo Buffonovo rozhodnutí nahradit Linnéův termín „odráda“ pojmem „rasy“ zcela nahodilé, ale odráželo jeho vědomou snahu dynamizovat linnéovský statický hierarchický systém a transformovat jej ve skutečné

přírodní dějiny.⁵¹ Rasa souvisela v dobovém pojetí s rodovou linií, genealogií „vznešeného rodu“, a byla proto otevřena proměnlivosti. Za základní proces přírodní změny pokládal ovšem Buffon v duchu starých teorií degeneraci, jež neustále ohrožuje hierarchii druhů. „Kvalita organismů“ spočívala podle Buffona v jejich odolnosti vůči úpadku pod vlivem environmentálních faktorů.⁵² Pierre Flourens (obr. 6) v polovině devatenáctého století vyzdvihl Buffona jako prvního

Obr. 6. Marie Jean Pierre Flourens (1794–1867).

autora, který studoval člověka nikoliv jako jedince, ale jako „druh“.⁵³ Francouzský přírodovědec sám se vymezil jako „historik lidského těla“.⁵⁴ Buffonovi je rovněž dávána hlavní zásluha za to, že byl karteziánský a newtonovský čistý mechanismus ve vědách o živé přírodě ve druhé polovině osmnáctého století nahrazen principem vitalismu, postulujícím existenci aktivní a teleologicky zaměřené nitroorganické síly realizující žádoucí organický typ. Koncepce vitalismu představovala ve svém důsledku významné oslabení tradičního environmentalismu.

V závěrečných desetiletích osmnáctého století došlo k novému vymezení vztahu mezi národem a rasou, které byly dříve chápány přibližně jako ekvivalenty. Podle Buffona rasa představuje větší jednotku, než je národ. Rasa proto zahrnovala více národů, i když

z některých dobových komentářů vyplývalo, že to nebyl všeobecně sdílený názor.⁵⁵ Vztah národa a rasy tak nebyl dostatečně vyjasněn a řada popularizátorů, žurnalistů a ideologů v následujících desetiletích jen

Obr. 7. Johann Friedrich Blumenbach (1752–1840).

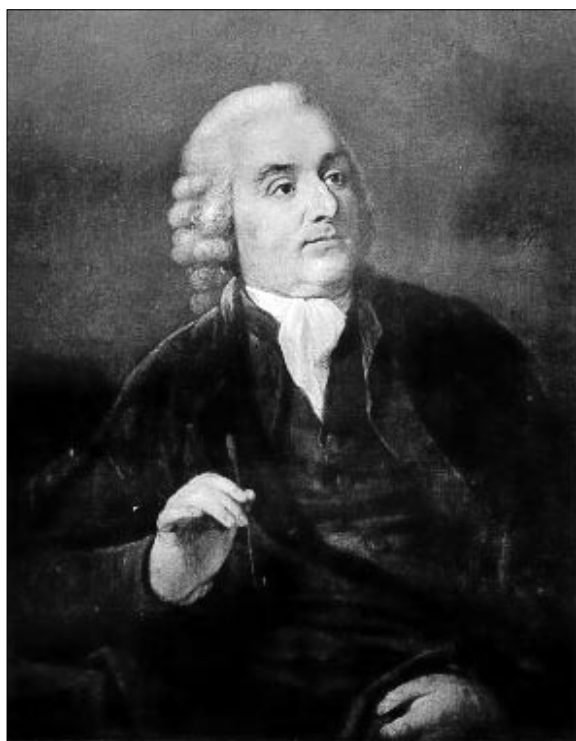
přispívala ke zvýšení konfúze. Pojem rasy aspiroval na univerzalističtější postavení, než jaké zaujímal národ,⁵⁶ a například kategorie árijské rasy, kterou koncem osmnáctého století zrodila orientální studia, spojovala v osvícenském duchu všechny národy Evropy a Asie, jejichž jazyk byl genealogicky spjat se sanskrtem. Současně však rasa procházela napříč jednotlivými národy, které se mohly skládat z více rasových skupin, jejichž příslušníci cítili větší vzájemnou „pokrevní“ solidaritu než k abstraktní ideji národa. Rasa se tak vyznačovala Janusovou tváří; byla obrácena nejen k univerzalistickým a přírodovědeckým aspiracím osvícenství, ale rovněž k partikularistickému a iracionálně instinktivnímu vzdoru romantismu.

Dne 26. dubna 1847 prohlásil Pierre Flourens na půdě *Académie des Sciences* během veřejné přednášky nazvané *Eloge historique de Jean-Frédéric Blumenbach*, že „je to Blumenbach, komu naše století vděčí za antropologii“.⁵⁷ Bezpochyby největší zásluhu o rozšíření biologického a hierarchického pojetí rasy mezi odbornou i širokou veřejností měl na přelomu osmnáctého a devatenáctého století právě Johann

Friedrich Blumenbach (obr. 7), který působil obdobně jako například Albrecht von Haller nebo Christopher Meiners na univerzitě v Göttingenu. Toto přední středisko vzdělanosti v Německu založila v roce 1737 hannoverská dynastie. V roce 1790 Blumenbach napsal, že přírodovědci šestnáctého a sedmnáctého století, především Conrad Gessner, Pompeius Aldrovandus a Joannes Jonstonus, podrobili bedlivému zkoumání všechny přírodní říše s výjimkou lidské. Je proto zapotřebí učinit člověka součástí studia přírodní historie.⁵⁸ Ve studii *De generis humani varietate nativa* z roku 1776 Blumenbach rozčlenil lidstvo do pěti hlavních biologicky vymezených „odrůd“ (*varietate*): evropské, mongolské, etiopské, americké a malajské⁵⁹. Pojem „kavkazská odrůda“ vytvořil Johann Friedrich Blumenbach v roce 1781.⁶⁰ Ve třetím vydání své nejdůležitější studie z roku 1795 Blumenbach nahradil linnéovský termín „odrůda“ (*varietate*) pojmem „gens“, který byl do němčiny a do dalších jazyků překládán jako „rasa“.⁶¹ Blumenbach, výrazně ovlivněn Buffonem,⁶² byl monogenistou, který nepochyboval o jednotném původu lidstva; jednotlivé rasy se zrodily podle jeho názoru v důsledku procesu degenerace. Výchozím typem byla kavkazská rasa, již reprezentují soudobí Evropané. Její degenerace vyústila ve vytvoření rasy etiopské a mongolské, jejichž smíšením s rasou kavkazskou vznikly dvě „přechodné rasy“, americká a malajská.⁶³ Blumenbachova klasifikace byla poznamenána osvícenskou imaginací velkých kontinentálních celků, jejichž konfigurace se bezpochyby odrazila v jeho rozlišení ras. Každá rasa musela mít kontinentální zázemí. Z tohoto důvodu Blumenbach upřel status samostatné rasy židům, i když uznával jejich fyziognomickou odlišnost od kavkazské rasy,⁶⁴ protože žili rozptýleně v různých diasporách Starého světa.⁶⁵

Významnou úlohu při formování novodobých věd o člověku sehrál Petrus Camper (obr. 8).⁶⁶ Tento holandský lékař a anatom navázal na dlouhou antropologickou tradici, která v pozadí přírodní rozmanitosti hledala ideální esteticky dokonalé typy a jejímiž představiteli byli kromě Platóna a Aristotela renesanční a raně novověcí autoři Pierre Belon de Mans, Marco Aurelio Severino, Claude Perrault, Jan Swammerdam a Gottfried Wilhelm Leibniz. V padesátých až sedmdesátých letech osmnáctého století proběhla mezi evropskými vzdělanci diskuze o základních anatomických podobnostech těl obratlovců, do níž se postupně zapojili Maupertuis, Buffon, Diderot, Kant, Robinet a Vicq-d'Azyr. Camperova morfologická teorie, zalo-

žená na *metamorfóze* anatomické stavby obratlovců, kterou poprvé prezentoval v přednášce přednesené roku 1778, hluboce oslovila Denise Diderota a především Johanna Wolfganga Goetha, kterého podle Petera Hannse Reilla inspirovala k vlastní teorii ideálních typů. Petrus Camper je pokládán za jednoho z průkopníků moderní kranioetrie a studia kranialní morfologie především díky svým měřením tzv. faciálního úhlu,⁶⁷ jehož hodnoty se podle Campera postupně zvyšovaly od poloopic (42°) k orangutanovi (58°), Afričanům a Asiatům (70°), Evropanům (80°) a ideálním starořeckým sochám, například Apollónovi belvedéřskému (100°). Bylo poměrně snadné vidět v Camperových měřeních projev estetizující

Obr. 8 Petrus Camper (1722–1789).

rasistické kranioologie, především také z důvodu, že se na ně skutečně v devatenáctém století řada rasisticky zaměřených autorů odvolávala. Petrus Camper však zůstal monogenistou (a vedl polemiky s polygenistou Meckelem) a environmentalistou. Jak ukázala Miriam Claude Meijer v knize *Race and Aesthetics in the Anthropology of Petrus Camper (1722–1789)*, Camper sám se snažil při svých konkrétních anatomických trojrozměrných demonstracích relativizovat estetické předsudky vůči mimoevropským populacím.

Německý antropolog Wilhelm Emil Mühlmann

označil ve svých rozsáhlých dějinách antropologického myšlení za „zakladatele moderního pojetí rasy“ Immanuela Kanta.⁶⁸ Tento význačný německý filosof souhlasil s Buffonem, že určení genetického vztahu představuje klíč ke studiu přírodní historie, jejíž je člověk neoddělitelnou součástí, a rozlišil proto v tomto duchu mezi pouhým „popisem přírody“ (*Naturbeschreibung*) a „přírodní historií“ (*Naturgeschichte*).⁶⁹ Klasifikace lidských ras musí být založena na jediném pozorovatelném fyzickém znaku, který se podle Kanta trvale dědičně přenáší z generace na generaci a jímž je barva pokožky; Immanuel Kant z tohoto důvodu rozlišil rasy bílou, bronzovou, černou a olivovou.⁷⁰ Kant však nebyl evolucionistou a věřil, že navzdory všem individuálním proměnám zůstávají druhy nezměny (*quaelibet natura est conservatrix sui*).⁷¹ Vznik jednotlivých ras Kant vysvětloval pozitivní adaptací na přírodní prostředí využitím již existujícího biologického potenciálu.⁷²

Postavení environmentalismu jako dominantního způsobu konceptualizace lidské rozmanitosti a odlišnosti bylo v letech 1780 až 1830 výrazně zpochybněno, v důsledku čehož se ve stále výraznější míře prosazovali autoři sdílející rasový esencialismus. Například Delisle de Sales odmítl Buffonovu tezi, že barva lidské kůže se při změně klimatických podmínek změní během osmi generací.⁷³ Když Charles Victor de Bonstetten v knize *L'Homme du Midi et l'Homme du Nord, ou, L'Influence du Climat*⁷⁴ z roku 1824 polemizoval s „Montesquieuovou tezí“, že klimatické a geografické jsou hlavními faktory určujícími povahu lidí a jejich institucí, byl již environmentalismus v hluboké defenzivě. Tento obrat měl silný empirický základ. Ve zmíněném údobí se uskutečnila řada cestovatelských expedicí, jejichž účastníci, kteří měli vesměs přírodovědecké vzdělání a badatelské aspirace, si uvědomili limity tradičního environmentalismu při objasňování různých, především somatických atributů mimoevropských populací. Teorie o vrozených rasových kvalitách byla odpovědí na jejich intelektuální tápání.

Již Johann Friedrich Blumenbach se zmínil o skrytých příčinách, jež stále unikají naší pozornosti a které jsou odpovědné za existenci stálých rasových tvarů lebky a barvy očí.⁷⁵ Prezident pruské Akademie věd v Berlíně Pierre Louis Moreau de Maupertuis si jako jeden z prvních západních myslitelů uvědomil význam náhodných odchylek a snažil se odvodit přírodní selektivní mechanismus, který by vytvářel stabilní

fyzické typy.⁷⁶ Na jeho úsilí navázali především James Cowles Prichard a William Wells. Monogenista James Cowles Prichard odmítl v prvním vydání *Researches into the Physical History of Man* z roku 1813 Buffonův a Blumenbachův environmentalismus a degeneracionismus a snažil se odvodit údajnou evoluční přeměnu rasy černé do rasy bílé prostřednictvím „autodomes-tikace“ našeho druhu a selektivního výběru partnera, které způsobily, že na vyšším stadiu civilizačního vývoje převládly populace vyznačující se světlou ple-tí.⁷⁷ Ve stejném roce vystoupil William Wells na půdě Královské společnosti s přednáškou o původu černé rasy na základě mechanismu, který některými aspekty připomínal Darwinovu evoluční teorii.⁷⁸

Na přelomu osmnáctého a devatenáctého století byl nástup polygenismu nezadržitelný. Ideologie polygenismu se stala téměř jedním z průvodních znaků zrození moderní doby. Badatelé, kteří zaujali přední místa v akademických institucích Západu, nesdíleli na rozdíl od Camperovy a Blumenbachovy generace „křesťanský instinkt“, který by je svázel s monogenismem, a zdůrazňovali dědičné a mimořádně odolné rozdíly mezi jednotlivými rasami. Britský anatom a lékař působící na univerzitě v Manchesteru Charles White obhajoval ve studii *An account of the regular gradation in man, and in different animals and vegetables, etc.* (1799) polygenismus a vrozenou hierarchii ras; příslušníky černé rasy White označil (stejně jako lidoopy) za beznadějně retardovaná stvoření, představitele bílé rasy za intelektuálně a esteticky nadřazené bytosti.⁷⁹ Ke stoupencům polygenismu náleželi Louis-Antoine Desmoulins,⁸⁰ cestovatel a jeden z nejznámějších antropologů své doby baron Jean-Baptiste Marcellin Bory de Saint-Vincent,⁸¹ Jean Joseph Virey,⁸² německý básník, vědec, cestovatel, žurnalista a revolucionář, účastník Cookovy tichomořské expedice v letech 1772 až 1775 Johann Georg Forster⁸³ a William-Frédéric Edwards. Proti šíření polygenismu v akademických kruzích na Britských ostrovech vystupoval James Cowles Prichard, jenž ale byl nucen roku 1845 přiznat jeho narůstající převahu. V roce 1848 začal Luke Burke vydávat na Britských ostrovech vlivné polygenické periodikum *Ethnological Journal*. Německý fyziolog Rudolf Wagner napsal v roce 1862, že biblický monogenismus pokládají soudobí badatelé za naprostý anachronismus. Silné postavení získal později polygenismus ve Spojených státech amerických, kde na půdě *American School of Anthropology* hlásali jeho teze Samuel George Morton,⁸⁴ Josiah

Clark Nott a George Robins Gliddon.⁸⁵

O popularizaci Blumenbachova díla se na Britských ostrovech zasloužil především ve své době velmi respektovaný lékař a chirurg Sir William Lawrence,⁸⁶ který působil jako profesor anatomie v prestižní nemocnici svatého Bartoloměje a jenž byl zvolen prezidentem *Medical and Chirurgical Society* a *Royal College of Surgeons of England*. Lawrenceova kniha *Lectures on physiology, zoology and the natural history of man* z roku 1819, která v mnohém předznamenala teze Charlese Darwina, byla odsouzena jako útok na základy náboženské víry.⁸⁷ Lawrence (s nímž se Victor Courtet setkal v roce 1834 v Londýně) byl zahraničním členem *l'Academie de médecine* a jeho dvě odborné práce byly v letech 1838 a 1841 přeloženy do francouzštiny.⁸⁸ William Lawrence se původně hlásil k monogenismu, ačkoliv po roce 1856 se u něho projevil vliv některých polygenických tezí.

Pro britský akademický svět bylo v prvních desetiletích devatenáctého století charakteristické přetrvávání „starosemitského ducha“, který výrazně ovlivnil místní vědy o člověku a jenž ve srovnání s kontinentem zpozdil nástup rasové teorie. Robert Knox musel čekat na svoji příležitost až do roku 1850. V britském antropologickém myšlení dominovala až do konce čtyřicátých let devatenáctého století škola Jamese Cowlese Pricharda, který se pokusil smířit dlouhou tradici křesťanské antropologie s vědeckými podněty devatenáctého století. Prichard akceptoval koncept rasy, ale snažil se jej udržet v mezích vytyčených biblickým paradigmatickým. Pod vlivem německé antropologie rozlišil tři hlavní lidské rasy, které zahrnovaly rasu hamitskou (egyptskou), semitskou (syro-arabskou) a jefetskou (árijskou), přičemž byl ochoten přiznat, že semitská rasa se vyznačuje vyššími vrozenými kvalitami.⁸⁹ Lpění na starozákonní tradici způsobilo, že britské akademické společenství bylo relativně rezistentní vůči šíření otevřeného rasismu. Richard Watson kritizoval takzvanou „plantážnickou antropologii“, jejíž stoupenci hlásali vrozenou méněcennost „nižších ras“, jako výraz neblahé aliance mezi plantážníky a filosofy. John Stuart Mill a Thomas Henry Buckle odmítali rasový esencialismus, tezi o neměnných kvalitách ras, a hájili environmentalismus a pojetí ras jako projevu momentální interakce lidské populace s přírodním prostředím. Polygenista, Knoxův stoupenec a zakladatel *Londýnské antropologické společnosti (Anthropological Society of London)* James Hunt proto ještě v roce 1863 kritizoval „zaostalost“ britské vědy, která na

rozdíl od kontinentální Evropy náležitě nezhodnotila rasovou tematiku.⁹⁰

V sedmdesátých letech osmnáctého století se zrodila teze, která sehrála klíčovou úlohu při ustavení velkých rasových výkladů dějin devatenáctého století, počínaje Gobineauovým *Pojednáním o nerovnosti lidských ras*, a již byla hypotéza o rozkladném účinku míšení ras. Jean Claude Izouard Delisle de Sales⁹¹ uvedl ve studii *De la philosophie de la nature ou traité de morale pour l'espèce humaine, tiré de la philosophie et fondé sur la nature*, vydané v roce 1778 v Londýně, že černá rasa se zrodila ze zvráceného míšení mezi opicemi a ženami bílé rasy. Byla to však opice, která se díky tomuto spojení „povznesla“ na vyšší úroveň.⁹² „Orangutan“⁹³, o kterém údajně Afričané tvrdili, že je produktem míšení člověka a opice, získal pro své potomstvo dědičné kvality, jež jej posunuly v „řetězci bytí“ blíže lidským bytostem. Stejný proces míšení však způsobuje degeneraci vyspělejších tvorů, jejichž dispozice se zhoršují a kteří tak klesají na úroveň méně nadaných živočichů či ras. „*Nejsem to já, ale příroda, kdo přidělila každému národu jeho úlohu v divadle světa*“, napsal Delisle de Sales v úvodu své knihy *Histoire ancienne de tous les peuples du monde* z roku 1779⁹⁴ a předznamenal tak Gobineauův program učinit z historiografie součást přírodních věd.⁹⁵ Immanuel Kant byl přesvědčen o nutnosti zabránit míšení ras a poblahopřál mexickému guvernérovi, že se postavil proti asimilační politice propagované španělskou korunou. Rovněž německý přírodovědec Christopher Meiners se obával degenerace obyvatel Evropy a Ameriky v důsledku rasového míšení⁹⁶ a domníval se, že „(p)ouze běloši, především Keltové, se vyznačují skutečnou odvahou, láskou ke svobodě a dalšími vášněmi a ctnostmi, jež jsou vlastní velkým duším ... Tmaří a ohyzdní lidé se od nich odlišují odsouzením nedostatkem ctnosti a odpuzujícími neřestmi“.⁹⁷ Christopher Meiners působil na univerzitě v Göttingenu a byl průkopníkem rasového studia v Německu; jeho základní dílo *Grundriss der Geschichte der Menschheit* vyšlo v roce 1786.⁹⁸

K teoretikům rasy přelomu osmnáctého a devate-

náctého století náleželi Jacques Christophe Valmont de Bomare,⁹⁹ Bernard Germain Lacépède,¹⁰⁰ William Hunter,¹⁰¹ Samuel Thomas von Soemmering,¹⁰² Johann Daniel Metzger,¹⁰³ Pierre Nicolas Gerdy,¹⁰⁴ Louis Vivien de Saint-Martin,¹⁰⁵ Constant Saucrotte,¹⁰⁶ Frédéric Pascal de Brotonne,¹⁰⁷ Alphonse Dubreuil,¹⁰⁸ René Primevère Lesson,¹⁰⁹ Heinrich Friedrich Link,¹¹⁰ Karl Heinrich Ludovig Pölitz,¹¹¹ Lorenz Oken,¹¹² Conrad Malte Brun,¹¹³ Maximilian Samson Friedrich Schoell,¹¹⁴ Johann Christoph Gatterer,¹¹⁵ Johann Christoph Adelung,¹¹⁶ André Marie Constant Duméril,¹¹⁷ Étienne Renaud Augustin Serres,¹¹⁸ hrabě Eusèbe François de Salles (1796–1873)¹¹⁹ a Henri Louis Gabriel Marc Hollard.¹²⁰

Viděli jsme, že osmnácté století proběhlo ve znamení definitivní proměny „rasismu bez rasy“ v explicitní rasovou teorii. Pojem rasy se definitivně vymanol ze sémantického sepětí s pojmem národa a stal se nástrojem represivní homogenizace sociokulturní a etnické rozmanitosti mimoevropského světa. Pokles autority křesťanské ortodoxie umožnil vzestup polygenismu a snahy učinit z lidských dějin integrální součást přírodní historie, k čemuž přispěla i rehabilitace renesančního konceptu „řetězce bytí“. Naturalizaci konceptualizace lidského druhu dovršilo odstranění „rozumu“ jako nutného a univerzálního atributu člověka v klasifikačním systému Carla Linného. Krize tradičního environmentalismu uvolnila cestu učení o vrozených rasových kvalitách. Georges Louis Le Clerk de Buffon, Johann Friedrich Blumenbach, Petrus Camper a Immanuel Kant postupně synchronizovali vymezení rasy a transformovali její genealogické chápání v pojetí typologické. V sedmdesátých letech osmnáctého století se objevila myšlenka o rozkladném působení míšení ras, které může lidské bytosti připravit o jejich důstojné postavení v hierarchii bytí. Rasová teorie tak byla na sklonku osmnáctého století připravena stát se součástí politické kultury Západu a mocným ideologickým nástrojem a čekala na vhodnou příležitost ke vstupu do politické arény. Umožnila jí to Velká francouzská revoluce.

Poznámky

¹ Pojem rasy byl etymologicky odvozen od latinského slova *ratio* („rozum“) nebo *radix* („kořen“), případně od hebrejského termínu *ras* („hlava“ či „původ“) (Spitzer, Leo, 1948, str. 47–69; Voegelin, Eric, 1940, str. 296; Smedley, Audrey, 1993, str. 36–40). Dějiny pojmu rasy viz především Budil, Ivo T., 2002; Banton, Michael, 1977, str. 18–19, 1998; Stocking, George W., 1968, str.

13–41; Popkin, Richard H., 1973, str. 245–262; Kennedy, Kenneth A. R., 1973, str. 123–156; Montagu, Ashley, 1974, str. 32–39; Stepan, Nancy, 1982, ix–xxi; Todorov, Tzvetan, 1993, str. 90–170; Smedley, Audrey, 1993, str. 41–91 a 152–204. Jak ukázala dochovaná výzdoba staroegyptského hrobu Seti-Meneptha I. (cca 1500 před Kristem), která znázorňuje čtyři odlišné fyzické typy lidí:

- Rot (červený, považovaný za nejvyšší), Namu (žlutý), Nahsu (černý) a Tamhu (bílý), má klasifikace lidstva do čtyř skupin na základě jejich somatických vlastností hluboké empiricko-intuitivní kořeny (viz Odom, Herbert, 1967, str. 4).
- ² McAlister, Lyle N., 1984, str. 53.
- ³ Hudson, Nicholas, 1996, str. 259.
- ⁴ *Encyclopédie: ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts, et métiers*, Paris, 1751–1780.
- ⁵ „Extraction, lignée, lignage; ce qui se dit tant des ascendans que des descendants d’une même famille: quand elle est noble, ce mot est synonyme à naissance“ (cit. Hudson, Nicholas, 1996, str. 259). Již koncem sedmnáctého století, za vlády Ludvíka XIV., napsal o Francích Vital de Audigier: „... náš národ je stejného původu jako ona rasa, nejúctyhadnější, nejmělejší a nejvznešenější, jakou kdy svět spatřil“ (1676, *De l’origine des Français et leur empire*, Vol. I, Preface).
- ⁶ „Une multitude d’hommes qui sont originaires du même pays, et se ressemblent par les traits du visage, par la conformation extérieure“ (cit. Hudson, Nicholas, 1996, str. 247).
- ⁷ Hudson, Nicholas, 1996, str. 247. Je příznačné, že v průběhu devatenáctého století žádný britský Websterův nebo Chamberův slovník neobsahoval moderní definici rasy navzdory inflaci tohoto pojmu v dobové odborné i populární terminologii. Teprve osmý díl *Oxford English Dictionary* z roku 1910 uváděl dvě následující vymezení: „A group of several tribes or peoples, forming a distinct ethnic stock“; „One of the great divisions of mankind, having certain physical peculiarities in common“ (cit. Hudson, Nicholas, 1996, str. 259).
- ⁸ Johnsonův *Slovník anglického jazyka* citoval definici národa od Williama Templa z roku 1757: „A nation properly signifies a great number of families, derived from the same blood, born in the same country, and living under the same government“ (*An Essay upon the Original and Nature of Government*, in *Works*, 4 vols., London, 1757, 1:41; cit. Hudson, Nicholas, 1996, str. 248). O etymologii pojmu „národ“ viz Shafer, Boyd C., 1972, str. 14. Zaměňování pojmu národa, etnika a rasy bez zjevného sklonu k rasismu bylo běžné mezi evropskými spisovateli, například skotskými, ještě v devatenáctém a dvacátém století.
- ⁹ *Omnium gentium mores* (1520), do angličtiny přeložil William Watreman pod názvem *The Fardle of Facions* (1555).
- ¹⁰ Líčení Angoly od Andrewa Battla viz Samuel Purchas, 1625, *Hakluytus Posthumous, or Purchas his Pilgrimes*; popis Guiney viz Villaut, Nicolas, 1670, *A Relation of the Coasts of Africk Called Guinee*, London, str. 234–249; rovněž Shakespearův Othello je spíše „barbar“ než „divoch“. Obraz Afriky v raném novověku viz Curtin, Philip D., 1964, str. 64; Barker, Anthony J., 1978, str. 142–154.
- ¹¹ *Africa: Being an Accurate Description of the Regions of Aegypt, Barbary, Lybia, and Billedulgerd, The Land of the Negroes, Guinea, Aethiopia, and the Abyssins*, London, 1670, str. 483, 590–591.
- ¹² Hudson, Nicholas, 1996, str. 249.
- ¹³ Jak tvrdil již David Powell (Hudson, Nicholas, 1996, str. 249).
- ¹⁴ Viz Wright, Herbert F., 1928, *The Controversy of Hugo Grotius with Johan de Laet on the Origin of the American Aborigines. Some Lesser Known Works of Hugo Grotius. Bibliotheca Dissertationum ius Nationale Illustratum*, v. 7. Lugduni Batavorum, J. Brill, str. 211–228.
- ¹⁵ Klasifikací obyvatelstva Nového světa se dále zabývali například Charles de Rochefort (*History of the Carriby-Islands*, 1658) nebo Louis Armand de Lom d’Acre, baron de Lahontan (*Nouveaux voyages de M. le Baron de Lahontan dans l’Amérique Septentrionale*, La Haye, 1703).
- ¹⁶ Budil, Ivo T., 1998; 2001, str. 329–338.
- ¹⁷ „In a general history of America, it would be highly improper to describe the condition of each petty community, or to investigate every minute circumstance which contributes to form the character of its members. Such an inquiry would lead to details of immeasurable and tiresome extent. The qualities belonging to the people of all the different tribes have such a near resemblance, that they may be painted with the same features“ (*The History of America*, London, 1800, 1:311; cit. Hudson, Nicholas, 1996, str. 250).
- ¹⁸ Cit. Hudson, Nicholas, 1996, str. 250–251. V osmnáctém neexistovala mezi evropskými badateli shoda na tom, zda se větší vnitřní rozmanitostí vyznačují Afričané, nebo původní Američané. Buffon tvrdil, že to jsou Afričané, zatímco Thomas Jefferson a Benjamin Franklin kárali své současníky, že nedokáží docenit skutečnost, že indiáni jsou stejně jako Evropané příslušníky výrazně odlišných národů (Hudson, Nicholas, 1996, str. 251).
- ¹⁹ Edward Tyson poukázal na strukturálně anatomické shody mezi člověkem a lidoopy. *Orang-Outang, sive Homo sylvestris: or the Anatomy of the Pygmie compared with that of a Monkey, an Ape and a Man*; podle názoru Ashleye Montagua stál Edward Tyson na počátku vědecké revoluce, která zrodila naši kulturu: „... Tyson’s principal contribution to the development of Western thought has been in focussing attention upon the relationship of man to the apes... It would be difficult to overestimate the importance and far reaching consequences of the revolution in our ideas concerning the descent of man thus initiated. It is clear that Tyson’s part in producing that revolution entitles him to a high place among the creators of our present culture“ (cit. Léon Poliakov, 1996, str. 157). James Burnett, lord Monboddo, označil ve druhé polovině osmnáctého století opici za „bratra člověka“.
- ²⁰ Na němž pracoval v letech 1747 až 1752, ale které bylo vydáno až roku 1764.
- ²¹ „Échelle des êtres“, „chain of being“.
- ²² Lovejoy, Arthur Oncken, 1960; Anderson, Lorin, 1976.
- ²³ Davis, Brion Davis, 1966, str. 210, 446.
- ²⁴ Zákon přijatý v roce 1691 ve Virginii hovořil o „the prevention of that abominable mixture and spurious issue“, cit. Moore, Wilbert E., 1941; Moller, Herbert, 1945, str. 134.
- ²⁵ O Adamově prvorozencetví pochybovali někteří židovští autoři již před počátkem křesťanské éry (Schoeps, Hans Joachim, 1952, str. 15). Vůči monogenismu neskřývali svoji skepsi někteří muslimští myslitelé v desátém století (Budil, Ivo T., 2002, str. 59–60). Učení o postupném a odděleném stvoření proniklo do středověké Evropy z islámského světa jako součást filosofie averroismu. Preadamitskou teorii vytvořil ve čtrnáctém století španělský mnich Tomas Scotus: „Byli lidé před Adamem. Adam vzešel z těchto lidí a z toho vyplývá, že svět existoval vždy a nebyl stvořen“ (cit. Menéndez y Pelayo, *Historia de los heterodoxos españoles*, Santander, 1948, Vol. VII, str. 324). Proti polygenistovi Gianinu di Solciovu musel zasáhnout papež Pius II. (Borst, Arno, VI, str. 2098). V šestnáctém století se k preadamismu přiklonil Paracelsus, jenž tvrdil, že původní obyvatelé Nového světa vzešli z „jiného Adama“ (Borst, Arno, III/I, str. 1077). Polygenista Giordano Bruno rozlišil tři velké praotce lidstva: Enocha, Leviathana a Adama, který byl nejmladší a z něhož pocházejí výlučně židé (*Spaccio della Bestia Trionfante*, Londýn, 1582, viz Borst, Arno, III/I, str. 1183–1185). Brunovy názory zaznamenaly jistý ohlas v alžbětinské Anglii, například u dramatika Christophera Marlowa, matematika Thomase Harriota nebo Thomase Nashe. Počátkem sedmnáctého století vzrostla ve Francii prostřednictvím osobností jako byli Marino Mersenna a fyzik a materialistický atomista Pierre Gassendi obliba Epikurovy materialistické a atomistické filosofie, která mezi libertinskými a agnostickými vzdělanci na čas zastínila i vliv Platóna a Aristotela. Právě z Epikurova naturalismu vyšel myslitel Isaac de la Peyrère, nejvýznamnější francouzský bezvěrec sedmnáctého století, který předznamenal mnohé radikální trendy západního antropologického myšlení. Isaac de la Peyrère byl marrano, to znamená žid, který se formálně přihlásil ke křesťanství. Později přestoupil z katolicismu ke kalvinismu, ale mezi svými současníky byl zřejmě právem poklá-

- dán za ateistu (McKee, D., 1944). Netrpěl nijak nedostatkem skromnosti a svůj význam srovnával s přínosem Kopernikovým (Schoeps, Hans Joachim, 1952, str. 3–18). Isaac de la Peyrère byl občas označován za vzdáleného předchůdce sionismu; ve spise *Rappel des Juifs* z roku 1643 vyzval totiž francouzského krále, aby se zasadil o návrat vyvoleného národa do Palestiny a o obnovu Davidova trůnu. V roce 1655 Isaac de la Peyrère uveřejnil spis *Systema theologicum ex praeadamitarum hypothese*, ve kterém hlásal polygenický původ lidstva (Popkin, Richard, 1979, kapitola 11; 1987. Polygenismus obhajoval na základě citací z evangelia – *Římanům* 5, 12–14. S odvoláním na poznatky misionářů se snažil dokázat, že dědičný hřích a biblická potopa nebyly univerzálními historickými událostmi, ale týkaly se pouze oblasti osídlené Židy, a že chronologie Starého zákona proto postrádá všeobecnou platnost (Zoli, Sergio, 1991, str. 70). Dávno před Adamem žily lidské populace, které nebyly zasaženy dědičným hříchem. Spis Isaaca de la Peyrèra vzbudil bouři. Mersenne jej přivítal, ale Pascal odsoudil. Během následujících jedenácti let vyšlo minimálně sedmkrát prací, které měly za cíl vyvrátit jeho argumenty. K nejznámějším La Peyrèrovým oponentům, bojujícím za ortodoxii, náležel například Samuel Desmarets z Groeningenu. La Peyrèrův spis byl záhy přeložen do angličtiny pod názvem *A Theological System upon that Presupposition that Men Were before Adam* (London, 1655; *Men before Adam*, London, 1656).
- ²⁶ *Sketches of the History of Man* dosáhly mezi lety 1774 až 1825 dvanácti vydání.
- ²⁷ *Sketches of the History of Man*, Basilej, 1796, Vol. I, str. 58–59; Vol. III, str. 106.
- ²⁸ Pro postoj monogenistů bylo charakteristické stanovisko amerického reverenda Samuela Stanhopa Smitha, který v roce 1810 napsal ve studii *An essay on the causes of the variety of complexion and figure in the human species*: „The conclusion to be drawn from all this variety of opinions is, perhaps, that it is impossible to draw the line precisely between the various races of men, or even to enumerate them with certainty; and that it is in itself a useless labor to attempt it“ (cit. Greene, John C., 1954, str. 32).
- ²⁹ Vliv německého filosofa Johanna Gottfrieda Herdera, jehož nejdůležitější dílo *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* (I–IV, 1784–1791) vyšlo ve francouzském překladu od Edgara Quineta v roce 1827, na zrod německého a francouzského rasismu, je bezpochyby přeceňován. Herder chápal dějiny jako pokračování přírodního procesu, přičemž jednotlivé fáze odpovídají životním fázím lidské bytosti: dětství (Orient), chlapectví (Egypt, Foinicie), jinošství (Řecko), mužství (Řím) a stáří (křesťanská civilizace). Vysoce oceňoval historickou úlohu „germánských národů“, zatímco se přezíravě stavěl k odkazu Říma s jeho „dějinami démonů“ a „devastující nocí“, kterou údajně rozprostřel nad evropským kontinentem (viz Boissel, Jean, 1972, str. 140; Rouché, Max, 1940).
- ³⁰ Voltaire, jehož vedla snaha za každou cenu demytologizovat židovsko-křesťanskou tradici a relativizovat význam institucí, převzal s entuziasmem argumenty a teze dobového polygenismu, rasismu, ospravedlňování otroctví a antisemitismu (cit. Léon Poliakov, 1996, str. 176). Voltairovy útoky na židy (viz *Dictionnaire philosophique*, 1764) a na jezuity (Voltairova kritika Lafítaua viz *Défense de mon oncle*, 1767) zpochybnily teoretické základy celé křesťanské antropologie.
- ³¹ Na druhé straně existovaly projevy otevřené podpory otrokářských institucí ze strany rasových teoretiků, jako bylo například uspokojení, které vyjádřili Josiah Clark Nott a George Robins Gliddon nad tím, že jejich rasová typologie uveřejněná v *Types of Mankind* (1854) posloužila americkému ministru zahraničí Johnu Caldwellu Calhounovi, neboť „England pertinaciously continued to interfere with our inherited institution of Negro Slavery“ (cit. Nott, Josiah Clark a George Robins Gliddon, 1854, *Types of Mankind*, Philadelphia, Lippincott, Grambo, str. 50; cit. Odom, Herbert H., 1967, str. 7; viz rovněž Stanton, William, 1960).
- ³² Jeden z vůdčích představitelů abolicionismu William Wilberforce připouštěl „zvláštní atributy“ černé rasy, avšak odmítal, že by šlo o rysy vrozené (*An Appeal to the Religion, Justice, and Humanity of the Inhabitants of the British Empire*, London, 1823, str. 9).
- ³³ Boissel, Jean, 1972, str. 155.
- ³⁴ *Essai*, II, str. 531–532.
- ³⁵ Hudson, Nicholas, 1996, str. 251.
- ³⁶ Walvin, James, 1992, str. 173.
- ³⁷ *A Voyage to Guinea, Brasil, and the West Indies*, London, 1737, str. 130.
- ³⁸ Edward Long rozlišil v rámci rodu *Homo* tři druhy: Evropany a příbuzné populace, orangutany a černochoy. Mentální schopnosti černochoů byly podle Longa bližší orangutanům než bělochům. Edward Long se domníval, obdobně jako ještě v polovině devatenáctého století francouzský antropolog Armand de Bréau Quatrefages, že míšenci černochoů a bělochů (stejně jako černochoů a orangutanů) jsou sterilní.
- ³⁹ Georgius Hornius však nebyl v dějinách západního myšlení prvním, kdo rasovou interpretaci Noeho kletby napodobil muslimské autory. V Polsku již v šestnáctém století vznikla svěbytná „rasová charta“ založená na starozákonní genealogii. Polská aristokracie (*szlachta*) se ztotožnila s potomky Sarmatů a jejich prostřednictvím s Jefetovou linií. Naproti tomu, jak stálo v *Libri Chamorum*, poddaný lid pocházející od Cháma je postižen dědičnou kletbou a navždy odsouzen k podřízenému postavení (Tazbir, Janusz, 1977, str. 34; 1986, str. 17, 68). Sir Thomas Browne odmítl deset let před vydáním Horniova spisu názor, že by černá barva pleti Afričanů měla cokoliv společného s Noeho kletbou (*Pseudodoxia Epidemica*, 1646, bk. 6, kapitola 11).
- ⁴⁰ François Bernier viz Budil, Ivo T., 2002, str. 72–75, 79, 87, 106, 179, 181.
- ⁴¹ François Bernier byl podepsán jako „un fameux voyageur“ („slavný cestovatel“); Victor Courtet a Dr. Sandras, kteří Bernierovu studii zmínili ve svých bibliografických přehledech v roce 1835, ještě neznali skutečnou identitu autora.
- ⁴² 12:133–140.
- ⁴³ Viz *Congrès historique européen*, 1836, str. 173; Boissel, Jean, 1972, str. 136.
- ⁴⁴ Sandras, *Congrès hist. europ.*, 12e séance, II, str. 173; cit. Boissel, Jean, 1972, str. 140. Někteří historici občas zmiňují klasifikaci Richarda Bradleje uveřejněnou v roce 1721 v knize *A Philosophical Account of the Works of Nature (Europeans, Americans, mulattoes, curly-haired blacks, straight-haired blacks)*. Tento systém však neměl prakticky žádný ohlas.
- ⁴⁵ „A été alterée par les differens climats, comme nous voyons, que les bêtes & les plantes changent de naturel, & deviennent meilleures, ou degenerent“ (*Otium Hanoverium, sive Miscellenia*, Lipsae, 1718; cit. Hudson, Nicholas, 1996, str. 262).
- ⁴⁶ Ve vydání z roku 1753 David Hume napsal v poznámce pod čarou: „I am apt to suspect the negroes, and in general all the other species of men (for there are four or five different kinds) to be naturally inferior to the whites. There never was a civilized nation of any other complexion than white, nor even any individual eminent either in action or speculation. No ingenious manufactures amongst them, no arts, no sciences. On the other hand, the most rude and barbarous of the whites, such as the ancient GERMANS, the present TARTARS, have still something eminent about them, in their valour, form of government, or some other particular. Such a uniform and constant difference could not happen in so many countries and ages, if nature had not made an original distinction betwixt these breeds of men. Not to mention our colonies, there are NEGROE slaves dispersed all over EUROPE, of which none ever discovered any symptoms of ingenuity; tho' low people, without

- education, will start up amongst us, and distinguish themselves in every profession. In JAMAICA, indeed, they talk of one negro as a man of parts and learning; but 'tis likely he is admired for very slender accomplishments, like a parrot, who speaks a few words plainly" (cit. Of National Characters, in *Essays, Moral, Political and Literary*, in *Philosophical Works*, Green, Thomas Hill a Thomas Hodge Grose, eds., 1982, London, Scientia Verlag Aalen, str. 252–253).
- ⁴⁷ Richard Popkin se domnívá, že šlo spíše o nahodilou poznámku Davida Huma (oponenta otrokářství) než o výraz vědomého rasismu (Popkin, Richard H., 1980; 1992, str. 64–75). John Immerwahr ukázal, že Hume pod vlivem kritiky, již jeho rasistické názory podrobil aberdeenský profesor James Beattie, text pro vydání, které vyšlo posmrtně v roce 1777, upravil, zbavil možného polygenického zbarvení a zaměřil čistě na černou rasu (Immerwahr, John, 1992). Henry Louis Gates identifikoval Jamajčana černé pleti přezíravě zmíněného v poslední Humeově větě jako Francise Williamse (narozeneho 1700), který vystudoval univerzitu v Cambridge, vyučoval latinu a matematiku a psal latinské básně. Francis Williams se cítil Humeovou poznámkou osobně uražen a veřejně protestoval. Zdá se však, že David Hume jeho oprávněné pobouření ignoroval (Immerwahr, John, 1992, str. 485). Hume nicméně vyjadřoval názor, který byl na sklonku osmnáctého století v Evropě značně rozšířen, srov. výrok republikánského ideologa Volneye: „L'Africain dégradé de la condition d'homme semble voué sans retour à l'esclavage" (*Les Ruines*, 1791; cit. Boissel, Jean, 1972, str. 11).
- ⁴⁸ V charakteristice druhu *Troglodytes* se švédský přírodovědec inspiroval klasickými Pliniovými, Ptolemaiovými a Strabónovými údaji o populacích žijících na břehu Rudého moře. Linné je identifikoval jako zástupce druhu *Homo nocturnus*, který se údajně prakticky neliší od opic; jako alternativní název navrhl *Homo sylvestris orang-outang*.
- ⁴⁹ Cit. Hudson, Nicholas, 1996, str. 253.
- ⁵⁰ Frängsmyr, Tore, ed., 1983, str. 156–194. Linného žák Johann Christian Fabricius soudil, že černoši, které pokládal za „animální bytosti", vznikli křížením bělochů s velkými opicemi. Fabricius dospěl k tomuto závěru na základě skutečnosti, že v Africe žijí současně velké opice a černoši, zatímco v Jižní Americe ve stejných klimatických podmínkách nikoliv (Fabricius, Johann Christian, 1781, *Betrachtungen über die allgemeinen Einrichtungen der Natur*, Hamburg, str. 328–332).
- ⁵¹ Hudson, Nicholas, 1996, str. 253.
- ⁵² Georges Buffon byl monogenistou a tradičním environmentalistou; domníval se, že pokud by se například černoši a Laponci usadili v mírném pásmu, během několika generací by opět nabýli „přírozených rysů" bílé rasy, z níž původně vzešli.
- ⁵³ Flourens, Pierre, 1847, *Eloge historique de Jean-Frédéric Blumenbach*; cit. Hudson, Nicholas, 1996, str. 253.
- ⁵⁴ „L'Homme extérieure, et faire l'histoire de son corps," („De la nature de l'homme," in *Histoire naturelle*, in *Oeuvres complètes*, 4:512–514; cit. Hudson, Nicholas, 1996, str. 262).
- ⁵⁵ Německý cestovatel Timotheus Merzahn von Klingstäd (z jehož publikace *Mémoire sur les Samojèdes et les Lapons* z roku 1766 Buffon čerpal) Buffona v roce 1766 kritizoval za to, že údajně zařadil Laponce, Samojedy a Eskymáky do jednoho národa navzdory rozdílům v jejich kultuře a jazycích. Georges Buffon v dodatku k vydání *Histoire naturelle* z roku 1777 označil Klingstádovu výtku za omyl a poznamenal, že Klingstäd chápe rasu v tom „nejširším" smyslu, zatímco jeho vlastní pojetí je co „nejširší". Buffon uznal, že v rámci jedné rasy mohou existovat významné rozdíly, ale pouze v případě, že jsou „dostatečně výrazné" (jako v případě „hottentotů" a „Tatarů"), lze hovořit o samostatné rase (Hudson, Nicholas, 1996, str. 254).
- ⁵⁶ Abolicionista James Ramsay napsal v roce 1784 v pojednání *An Essay on the Treatment and Conversion of African Slaves in the British Sugar Colonies: „The nations into which each race is divided, with the common attributes of race, have less apparent, yet still sufficient marks to distinguish them from others, and connect them together"* (cit. Hudson, Nicholas, 1996, str. 255).
- ⁵⁷ „Il y a quelques années mourut à Goettingue un membre de notre académie que de grands travaux ont rendu célèbre, et que des travaux appliqués à l'étude nouvelle de l'homme lui-même ont rendu cher à l'humanité. C'est à M. Blumenbach que notre siècle doit l'anthropologie", *Eloge historique de Jean-Frédéric Blumenbach*, Paris, Firmin-Didot, str. 21, 1847; cit. Boissel, Jean, 1972, str. 125.
- ⁵⁸ *Beyträge zur Naturgeschichte* (2. vyd., 1806), in *The Anthropological Treatises of Johann Friedrich Blumenbach*, London, Longman, Green, Longman, Roberts & Green, 1865, str. 298–299; cit. Hudson, Nicholas, 1996, str. 262.
- ⁵⁹ Blumenbach vymezil „malajskou odrůdu" na základě průzkumů východního pobřeží Austrálie a Oceánie, které podnikl během plavby v letech 1768 až 1771 James Cook. Objev Aljašky a Beringovy úžiny v roce 1741 poskytl podle Blumenbacha důkaz o asijském původu indiánů, kteří mohou být proto označeni za jednotnou odrůdu. Obdobnou klasifikaci jako Blumenbach uveřejnil ve studii *Geographische Geschichte des Menschen* německý přírodovědec Johann Georg Zimmermann.
- ⁶⁰ Augstein, H. F., 1996.
- ⁶¹ Voegelin, Eric, 1940, str. 297.
- ⁶² Buffonův vliv na Blumenbacha a na vývoj německé antropologie obecně viz Dougherty, Frank, W. P., 1990.
- ⁶³ „(P)okožka Gruzínců je bílá a tato barva – zdá se – náležela původní lidské rase, avšak může snadno degenerovat do tmavé barvy" (cit. Léon Poliakov, 1996, str. 173).
- ⁶⁴ Viz *De generis humani varietate nativa*, 3. vydání, 1795, in *Anthropological Treatises*, str. 234; Camper, Petrus, 1791, *Dissertation sur les variétés naturelles qui caractérisent la physionomie des hommes des divers climats et des différens ages*, Paris, str. 22.
- ⁶⁵ Patai, Raphael a Jennifer Patai Wing, 1975, str. 21–25.
- ⁶⁶ Petrus Camper se narodil v roce 1722 v Leydenu, studoval v Anglii a ve Francii, od roku 1749 působil v Amsterdamu a po roce 1763 v Groningenu. Viz Bots, Hans a Rob Visser, eds., 2002.
- ⁶⁷ Faciální úhel byl tvořen průsečíkem tzv. faciální linie (*linea facialis*) spojující glabelu s bodem nalézajícím se u kořene horních řezáků a horizontální linie spojující nasion s horním okrajem zvukovodu.
- ⁶⁸ Mühlmann, Wilhelm Emmanuel, 1968, str. 57.
- ⁶⁹ Greene, John C., 1954, str. 36.
- ⁷⁰ Boissel, Jean, 1972, str. 140; Greene, John C., 1954, str. 36.
- ⁷¹ *Bestimmung des Begriffs einer Menschenrace*, 1785, in *Kant's Gesammelte Schriften*, Berlin, 1912, str. 97; cit. Greene, John C., 1954, str. 37.
- ⁷² Původ černé pokožky obyvatel Afriky Immanuel Kant odvozoval od potřeby organismu zbavit se nadměrného množství flogistonu (Green, John C., 1954, str. 39–40).
- ⁷³ Delisle de Sales, *Philos. de la Nat.*, IV, str. 168; cit. Boissel, Jean, 1972, str. 123.
- ⁷⁴ Genève: J.J. Paschoud.
- ⁷⁵ Cit. Greene, John C., 1954, str. 34.
- ⁷⁶ *Venus Physique*, 1745; viz Greene, John C., 1954. Podle svědectví Immanuela Kanta snil Maupertuis o vytvoření vyšší a ušlechtlejší biologické formy člověka na základě „selekcí". Maupertius proto pochválil pruského krále Friedricha Wilhelma za sestavení regimentu tvořeného výlučně granátníky vyznačujícími se mimořádně vysokou postavou (Léon Poliakov, 1996, str. 156, 353).
- ⁷⁷ Greene, John C., 1954. Rovněž Bernard Germain Lacépède pokládal černou rasu za archaického předchůdce rasy bílé: „*Nous sommes des Nègres blanchis*" (cit. Boissel, Jean, 1972, str. 137).
- ⁷⁸ *An account of a female of the white race of mankind, part of whose skin resembles that of a negro; with some observations on the*

- causes of the differences in color and form between the white and negro races of men appended to *Two essays: one upon single vision with two eyes; the other on dew ...* (London, 1818, str. 425–439); viz Greene, John C., 1954.
- ⁷⁹ „Ascending the line of gradation, we come at last to the white European, who, being most removed from the brute creation, may on that account, be considered as the most beautiful of the human race. No one will doubt his superiority in intellectual powers“ (*An Account of the regular gradation in man, and in different animals and vegetables, etc.*, London, 1799, str. 134–135).
- ⁸⁰ Louis-Antoine Desmoulins, narozen v Rouenu 7. září 1794, zemřel tamtéž roku 1828; v roce 1827 promován doktorem medicíny; byl silně ovlivněn Gallovou frenologií. V prosinci 1820 přednesl na půdě Pařížského etnologického institutu přednášku *L'état de volume et de masse du système nerveux et de l'influence de cet état sur les fonctions nerveuses*. Ve studii *Histoire naturelle des races humaines du nord-est de l'Europe, de l'Asie boréale* (1826, Paris, Méguignon) Desmoulins rozlišil jedenáct lidských ras. Jeho klasifikaci zmínili Victor Courtet a Jacques Paul Migne. V pojednání *Aperçu philosophique sur la possibilité de perfectionner l'homme par les modifications de son organisation* (1820) prakticky upřel australským domorodcům lidský status. Desmoulins se dostal do ostrého sporu s Cuvierem, který mu zakázal vstup do Muzea přírodní historie.
- ⁸¹ Přírodovědec a cestovatel Bory de Saint-Vincent byl autorem *Voyage dans les quatre principales îles des mers d'Afrique ... (1801–1802) ... avec l'histoire de la traversée du capitaine Baudin jusqu'à Port-Louis de l'île de France* (Paris, 1804), *Dictionnaire classique d'histoire naturelle, rédigé par une société de naturalistes, avec une nouvelle distribution des corps naturels en 5 règnes* (Paris, 1825) a *L'Homme (Homo), Essai zoologique sur le genre humain* (Paris, 1827). Bory de Saint-Vincent rozlišil celkem patnáct ras, hierarchicky uspořádaných od „nejkrásnější“ rasy „japetské“ po „nejošklivější“ rasu „hotentotskou“ (*L'Homme, Essai zoologique sur le genre humain*, 1827, str. 102, 148, 318; Boissel, Jean, 1972, str. 131).
- ⁸² Jean-Joseph Virey, který v revoluční Francii propagoval Meinersovo učení, uvedl ve spise *Histoire naturelle du genre humain* publikovaném v roce 1799 v Paříži, že Keltové, Sarmati a Slované se vyznačují vznešenými rysy a ušlechtilým duchem; jeho kniha však byla především adorací bílé rasy: „Čím by byl náš svět bez Evropanů? Mocné národy, hrdá a nezdolná rasa, nesmrtelný génius v umění a vědách, šťastná civilizace ... Evropan, povolán svým vyšším osudem, aby vládl světu, jenž osvětlí svojí inteligencí a pokoří odvahou, je nejvyšším ztělesněním lidství a stojí v čele lidské rasy. Ostatní, odporne hordy barbarů, nejsou než – řekněme – jeho embryem“ (*Histoire naturelle du genre humain*, 1799, str. 145–146). Podle Vireye jsou fyzické odlišnosti mezi bílou a černou rasou takového rázu, že lze hovořit o dvou rozdílných lidských „druzích“. Virey rozlišil lidský „druh“, jehož charakteristickým rysem je faciální úhel o velikosti 85° až 90° a ke kterému náleželi Evropané, vyznačující se vysokou inteligencí a civilizovaným způsobem života; „druh“, jehož faciální úhel dosahuje hodnot 75° až 80°, reprezentují černí obyvatelé Afriky, jejichž inteligence, schopnost vytvářet sofistikované sociální systémy, odvaha a další ctnosti jsou více než omezené. Vireyovy stereotypy charakterizující bílou a černou rasu převzal Victor Courtet a především Arthur de Gobineau. Victor Courtet si mimořádně cenil Vireyova přínosu k nauce o rasách a ve *Science politique* na počátku třicátých let devatenáctého století uvedl: „Parmi ceux qui ont embrassé de la manière la plus exclusive ces grands sujets d'investigation, nous devons citer en première ligne M. Virey, dont le principal ouvrage peut être regardé comme ce que nous possédons de plus complet sur la science qui nous occupe“ (*Science politique*, str. 47).
- ⁸³ Preisner, Rio, 2003, str. 29–52.
- ⁸⁴ Lékař působící ve Filadelfii a autor studie *Crania Americana* (1839).
- ⁸⁵ Americký konzul v Káhiře, který poslal Samuelu Georgi Mortonovi kolekci egyptských lebek, jejichž zpracováním vzniklo dílo *Crania Aegyptica*.
- ⁸⁶ Lawrencův překlad stěžejního Blumenbachova díla vyšel v roce 1827 v Londýně pod názvem *A short system of comparative anatomy ... with numerous additional notes and an introductory view of the classification of animals by the translator*. První řada *La Revue Britannique*, XXVII, str. 166, XXX, str. 336, byla věnována šíření Blumenbachových myšlenek v Evropě a Anglii.
- ⁸⁷ Viz Budil, Ivo T., 2002, str. 118, 182, 193; Norman Noore napsal, že Lawrencova kniha pravděpodobně vděčila za svůj ohlas nikoliv vědeckému přínosu, ale blasfemii, jež s ní byla spojována (*Dict. of Nat. Biography*, London, 1892, T XXXII, 286); viz též nekrolog uveřejněný v *British Medical Journal*, 13.7. 1867.
- ⁸⁸ První přeložil anatom Jules Cloquet a druhou Charles Billard.
- ⁸⁹ *Natural history of man*, London, 1855, Vol. I, kap. II, str. 5.
- ⁹⁰ On the Negro's place in Nature, *The Anthropological Review*, II, 1864, section II, str. XV.
- ⁹¹ Malandain, Pierre, 1982.
- ⁹² Cit. Jean Boissel, 1972, str. 46.
- ⁹³ Tímto pojmem minil Delisle de Sales rovněž africké lidoopy.
- ⁹⁴ „Ce n'est pas moi, c'est la nature qui a distribué à chaque peuple son rôle sur le théâtre du monde“ (Delisle de Sales, 1779, I).
- ⁹⁵ Arthur de Gobineau napsal v *Pojednání o nerovnosti lidských ras*: „Il s'agit de faire entrer l'histoire dans la famille des sciences naturelles“ (II, str. 548).
- ⁹⁶ *Untersuchungen*, Vol. III, str. 129 a 306.
- ⁹⁷ *Grundriss der Geschichte der Menschheit*, 1793, str. 123–124.
- ⁹⁸ Meiners nastínil v rámci „řetězce bytí“ přechod mezi zvířetem a člověkem, zprostředkovaný „chybějícími články“, mezi něž zařadil opice, orangutany neboli „pralesní lidi“ (*Waldmenschen*) a šimpanze (*Kimperzeys*), kteří údajně sloužili jako čestná stráž panovníků v Dahome, hierarchicky výše se postupně nalézali „pralesní černoši“ (*Waldneger*), hotentoti, křováci, domorodci z pobřeží Austrálie (již údajně jen stěží mohou být označeni za lidské bytosti), příslušníci žluté rasy, Slované (přírození otroci Němců) a na samotném vrcholu lidství Germáni (*Untersuchungen über die Verschiedenheiten der Menschenrassen*, Tübingen, 1811, Vol. III, str. 312, Vol. I, str. 1, 7, 166). Christopher Meiners byl po roce 1933 v Německu uctíván jako průkopník rasové teorie (Egon von Eickstedt, 1940, *Geschichte und Methoden der Anthropologie*, Stuttgart, str. 286); po druhé světové válce zase prezentován jako předchůdce moderní kulturní antropologie, který podlehl – podobně jako řada jeho současníků – pokušení rasismu (Mühlmann, Wilhelm E., 1968, str. 59–61).
- ⁹⁹ Jacques Christophe Valmont de Bomare byl žákem proslulého pařížského anatoma Le Cata, procestoval řadu evropských zemí a pořádal veřejné přednášky o přírodních dějinách. V letech 1764 až 1775 vydal šest dílů *Dictionnaire raisonné universel d'histoire naturelle*, cenný zdroj informací pro řadu autorů přelomu osmnáctého a devatenáctého století.
- ¹⁰⁰ Bernard Germain Lacépède, přírodovědec, autor *Histoire naturelle de l'homme et de la femme* (1827).
- ¹⁰¹ William Hunter byl skotským anatomem, autorem *Disputatio de hominum varietatibus*, který svoji klasifikaci lidských ras založil na pigmentaci (rasa bílá, snědá, bronzová, rudá, hnědá a černá); viz Louis François Jéhan a Jacques Paul Migne, 1853, *Dict. d'anthrop.*, str. 1252.
- ¹⁰² Samuel Thomas von Soemmering byl autorem řady srovnávacích anatomických prací (například *Vom baue des menschlichen Körpers*, 1794–1801), včetně pojednání o rozdílech v tělesné stavbě černochů a bělochů.
- ¹⁰³ Johann Daniel Metzger, který se narodil ve Štrasburku a zemřel v Kralovci, patřil k předním průkopníkům moderní medicíny,

- zasloužil se o rozvoj anatomie, fyziologie, patologie, chirurgie, soudního lékařství a kriminalistiky. Problematikou rasové teorie a klasifikací ras se zabýval v práci *Éléments de physiologie* z roku 1777 až 1789.
- ¹⁰⁴ Pierre Nicolas Gerdy byl významným francouzským lékařem a chirurgem, autorem *Physiologie médicale, didactique et critique* (1830).
- ¹⁰⁵ Louis Vivien de Saint-Martin, autor *Lettres sur l'histoire de l'anthropologie* (1831–1835), byl v roce 1848 zvolen viceprezidentem Pařížské etnologické společnosti (v této době byl Victor Courtet zástupcem tajemníka). V letech 1845 až 1847 řídil vydávání *Nouvelles annales de voyages* a v letech 1850 až 1854 připravil k publikaci dva svazky *Études de géographie ancienne et d'ethnographie asiatique*, které obsahovaly odborné příspěvky přednesené na půdě *Académie des inscriptions, Société de géographie, Société asiatique* a *Société ethnologique de Paris*.
- ¹⁰⁶ Constant Saucerotte se narodil v roce 1805 v Moskvě, působil však jako lékař v lotrinském městě Lunéville poblíž Nancy. Roku 1834 uveřejnil *Éléments d'histoire naturelle présentant dans une suite de tableaux synoptique ... un précis complet de cette science*.
- ¹⁰⁷ Frédéric Pascal de Brotonne pracoval jako konzervátor v knihovně Sainte-Geneviève; roku 1837 vydal *Histoire de la filiation et des migrations des peuples*.
- ¹⁰⁸ Alphonse Dubreuil byl přírodovědcem a botanikem; od roku 1836 působil v *Conservatoire des arts et métiers*.
- ¹⁰⁹ René Primevère Lesson byl bratrem Pierra Adolpha Lessona, hlavního chirurga francouzské koloniální správy v Tichomoří. Lesson se v letech 1822 až 1825 účastnil expedice kolem světa na lodi *Coquille*, kterou vedl Louis Isidor Duperrey. V rámci šesti-svazkové studie shrnující poznatky z výpravy *Voyage autour du monde ... sur la corvette S. M. la Coquille* (1829) se Lesson podílel na přípravě prvního dílu věnovaného lidským rasám. V práci *Traité de mammalogie* Lesson rozlišil rasu bílou (se třemi dílčími větvemi), žlutou (s pěti větvemi) a černou (se sedmi větvemi).
- ¹¹⁰ Heinrich Friedrich Link se věnoval především botanice a filosofii přírody; k jeho známějším pracím patřily *Über Naturphilosophie* (1806) a kniha *Die Urwelt und das Altertum*, jež vyšla ve francouzském překladu pod názvem *Le monde primitif et l'antiquité expliqués par l'étude de la nature* (1837) a z níž čerpal Arthur de Gobineau (*Essai*, I, str. 139–140).
- ¹¹¹ Karl Heinrich Ludovig Pölitz, přírodovědec a filosof, působil v Lipsku, jeho hlavní antropologické dílo vyšlo v roce 1795 pod názvem *Geschichte der Kultur der Menschheit nach Kritischen Principien*.
- ¹¹² Lorenz Oken byl univerzitním profesorem a lékařem v Jeně, autorem *Lehrbuch des Systems der Naturphilosophie* (1809–1811).
- ¹¹³ Conrad Malte Brun založil v roce 1821 *Société de géographie*; v letech 1808 až 1815 vydával v Paříži *Annales des voyages et de la géographie et l'histoire*. Chateaubriand napsal o Malte Brunovi s uznáním, že „touché avec une grande sagacité et beaucoup d'instruction quelques origines barbares“ (*Études ou disc. hist. sur la chute de l'Empire romain*, I, str. 56; cit. Boissel, Jean, 1972, str. 139).
- ¹¹⁴ Maximilian Samson Friedrich Schoell působil jako pruský diplomat v Paříži během Restaurace. Jeho etnologické a antropologické práce zahrnovaly *Éléments de chronologie historique* (Paris, 1812) a *Tableau des peuples qui habitent l'Europe, classées d'après les langues qu'ils parlent, et tableau des religions qu'ils professent* (Paris, 1812).
- ¹¹⁵ Johann Christoph Gatterer přednášel v letech 1758 až 1789 historii na univerzitě v Göttingenu; publikoval studie *Kurzer Begriff der Weltgeschichte* (1785) a *Versuch einer allgemeinen Weltgeschichte, bis zur Entdeckung Amerikens* (1792).
- ¹¹⁶ Johann Christoph Adelung, německý jazykovědec, viz Budil, Ivo T., 2002, str. 79, 96, 173.
- ¹¹⁷ André Marie Constant Duméril byl Cuvierovým žákem a jeho nástupcem v *Ecole centrale du Panthéon*; vystřídal Bernarda Germaina Lacépèda na místě herpetologa a ichtyologa v pařížské botanické zahradě (*Jardin des plantes*) a působil rovněž jako profesor fyziologie (od 1823) a patologie (od 1830) na Lékařské fakultě (*Faculté de Médecine*) v Paříži. V roce 1800 uveřejnil *Leçons d'anatomie comparée de G. Cuvier* a ve studii *Zoologie analytique, ou Méthode naturelle de classification des animaux* z roku 1806 navrhl v rámci lidského druhu šest dílčích rasových variant: kavkazskou, hyperborejskou, mongolskou, americkou, malajskou a etiopskou.
- ¹¹⁸ *Anatomie comparée du cerveau dans les quatre classes des animaux*, 1824–1826.
- ¹¹⁹ *Histoire générale des races humaines ou Philosophie ethnographique*, 1849.
- ¹²⁰ *De l'homme et des races humaines* (1853).

6. Rasová ideologie jako politická imaginace

Hannah Arendtová zdůraznila v *Původu totalitarismu*, že šíření rasové teorie představuje průvodní znak nástupu velkých totalitních hnutí moderní doby. Jak napsal Claude Lefort, totalitarismus je založen na novém vztahu mezi vědou a společenským řádem. Totalitní režim reprezentuje kulminaci artificialistického projektu, spočívajícího v podřízení společnosti „vědeckým“ zákonům.¹ Michael Halberstam uvedl, že slabost moderní společnosti před pokušením totalitarismu vyplývá ze skutečnosti, že moderní liberalismus sice přesvědčil jedince, aby se se aktivně účastnil politického života, avšak prakticky rezignoval na úkol vytvořit filosofii nebo ideologii, která by sloužila jako přesvědčivá sjednocující sociální síla.² Nesnáze neutoptické liberální politiky zesílily v okamžiku, kdy skutečnila svůj emancipační záměr, úspěšně vyvrátila tradiční struktury a významy a veškerou zodpovědnost za utváření svých životů svěřila do rukou samotným emancipovaným členům společnosti. To, co liberalismus nabízel na místo svržených norem a hodnot, byl permanentní skepticismus o objektivním statusu hodnot. Imaginace totalitarismu představovala reakci na úzkost sociální existence moderní doby a nejednoznačnost sociálního kosmu, snažil se překonat fragmentarizaci společnosti a znovuumožnit jedinci zaujmout smysluplné místo v řádu věcí. „Nesnesitelná lehkost bytí“ modernity vyzývala k příchodu mýtu, nového boha a sakralizaci politické struktury.

Moderní společnost či Fukuyamovo „liberálně kapitalistické bezčasí“ postrádalo sílu imaginace slou-

žící jako přesvědčivý politický symbolismus a do této prázdnoty pronikala Marxova eschatologie třídního boje, Sorelova vize mýtu generální stávk, fašistická idea korporativního státu nebo nacistická ideologie rasové revoluce. Klíč k pochopení moderního totalitarismu nehledejme v tradičním despotismu hypertrovaném moderní technologií, ale v úvahách například Irvinga Babbitta³ nebo Lee Harrise⁴ o úloze politické imaginace. Joseph Joubert napsal, že iluze je integrální součástí reality. Historické příklady nacismu, fašismu a komunismu ukázaly destruktivní sílu ideologických hnutí zrozených z čiré imaginace mimo každodenní zkoušky konsenzuální politické reality a zaměřených na přetvoření společnosti ve jméno utopického snového vzoru. Hannah Arendtová a Eric Voegelin⁵ shodně zdůraznili, že totalitní systémy jsou odkázány na fikce. Nezaměřují se na skutečnost, ale na vysněný řád, který samy vynalezly. Podle Arendtové se totalitní hnutí vyznačují neomylnou jistotou, „s níž si z existujících ideologií vybírají elementy, které se hodí pro etablování zcela fiktivního světa proti jakékoli skutečnosti“.⁶

Moralizující patriotický holismus, který v závěru osmnáctého století ovládl francouzskou politickou imaginaci, přispěl na půdě přírodních věd k formování rasové ideologie jako revitalizačního principu francouzské společnosti otřesené revolucí. Frank E. Manuel v této souvislosti hovořil o přechodu od tradice rovnosti, kterou reprezentovali myslitelé jako Rousseau, Helvétius nebo Condorcet, přes rétoriku vyzdvihující lidskou různorodost a jedinečnost k zá-

věrečnému zdůraznění nerovnosti, sociální hierarchie a organicismu, s nímž se setkáváme nejen u konzervativních kritiků francouzské revoluce, ale rovněž členů představitelů saint-simonismu.⁷

Rasová ideologie se stala součástí politické kultury Západu především díky svému palingenetickému charakteru. Termín *palingeneze*, který použil jako první Charles Bonnet ve spise *Palingénésie Philosophique* (1769) ve smyslu „původního pravzoru“, pře-

Obr. 9. Georges Cuvier (1769–1832).

vezl v první polovině devatenáctého století v *Essais de palingénésie sociale* konzervativní myslitel Pierre Simon Balanche pro označení „nového zrození“ jako radikální protirevoluční proměny společnosti v zájmu zachování tradičního řádu.⁸ Roger Griffin ukázal, že vzpoura proti dějinám ve jménu totální revitalizace a obnovy národní existence byla typickým rysem totalitních a fašistických hnutí dvacátého století.⁹ Přitažlivost rasové ideologie spočívala mimo jiné v příslibu vědecké jistoty a nečekané alianci mezi vědou a radikálním útokem na podstatu modernity. V rámci rasové teorie se spojilo pokušení scientismu s ospravedlněním tradičního předsudku. Xenofobní nedůvěra vůči druhému a relativizující rozmanitosti světa získala zdání vědecké autenticity.

Mnozí autoři poukazují na zdánlivý protiklad mezi všelidskými univerzalistickými aspiracemi osvěcenského osmnáctého století a partikularistickým nacionalistickým a rasistickým zaměřením devatenáctého století. Rasová teorie představovala podle jejich mínění reakční nástroj zaměřený proti emancipačnímu sociálnímu programu osvěcenství, jehož nejryzejším ztělesněním byla Velká francouzská revoluce a který odmítal partikularismus tradice a kultury v duchu proslulého La Bruyèrova výroku: „*La raison est de tous les climats.*“¹⁰ Rasismus by podle tohoto pojetí představoval obdobně jako například indokřesťanství Ferdinanda Ecksteina „*snahu o likvidaci osmnáctého století*“.¹¹ V tomto smyslu například americký historik antropologického myšlení George W. Stocking postavil proti sobě dva vrstevníky, francouzského filosofa a etnologa Josepha Marie Degéranda, jehož sociálně progresivistický a univerzalistický evolucionismus spojil s hodnotami osvěcenství a revoluce, a francouzského přírodovědce a srovnávacího anatoma Georgese Cuviera (obr. 9), který byl podle Stockinga svým zdůrazněním neměnných rasových kvalit spjat s konzervativním a kontrarevolučním étosem romantismu.¹² Arthur Oncken Lovejoy poznamenal, že „diverzifikující impuls romantismu“ měl silný rasistický potenciál.¹³

Hannah Arendtová vylíčila ve své knize *Původ totalitarismu* vzestup rasové ideologie na přelomu osmnáctého a devatenáctého století jako výraz snahy konfrontovat „rasu“ aristokratů s „národem občanů“.¹⁴ Podle Arendtové někteří představitelé francouzské aristokracie jako Spinozův žák hrabě Henri de Boullainvilliers, hrabě Louis Gabriel Du Buat-Nancay nebo hrabě François Dominique de Reynaud Montlosier rehabilitovali starý mýtus o pokrevním svazku francouzské šlechty s Franky, kteří koncem pátého století po Kristu okupovali Galii, podmanili místní romanizované galo-římské obyvatelstvo a ustavili se jako dědičně vládnoucí vrstva. Zrodila se ideologická zbraň zaměřená proti politickým aspiracím třetího stavu a jeho mluvčích, *nouveau corps*, tvořenému z *gens de lettres et de lois*, a usilující o paralyzování „nové národní ideje“. Dějiny Francie byly v zájmu kontrarevoluce pochopeny jako věčné střetávání dvou rasově odlišných typů obyvatelstva – Franků a Galů.¹⁵ Rasová jednota se měla stát prostředkem zachování privilegií aristokratické kasty a náhražkou za skutečnou národní emancipaci. Germanismus využil fascinace kvalitami starověkých Germánů, již vyvolalo u huma-

nistů patnáctého a šestnáctého století znovuobjevení Tacitova spisu *Germania*,¹⁶ a získal postavení emocionálně působivé politické ideologie odmítající hodnoty moderní doby. Hannah Arendtová právem označila představy o rasismu jako o „jistém přehnaném nacionalismu“ za mylné a zdůraznila, že „*rasismus je s to vyvolat občanské konflikty v každé zemi a že je jedním z nejchytřejších triků, jaké kdy byly pro přípravování občanské války vynalezeny*“.¹⁷ Tyto občanské války měly umožnit vítězství kontrarevoluce.

Je patrné, že Hannah Arendtová ve svém brilantním výkladu příliš podlehla manicheistickému dualismu pokroku a reakce, případně „osvobozujícího univerzalizmu“ a „zotročujícího partikularismu“, který používala při výkladu událostí Velké francouzské revoluce řada historiků, žurnalistů a spisovatelů pokládajících za samozřejmost či dokonce za povinnost ztotožnit se s jednou ze soupeřících stran. Oba aspekty byly bezpochyby během dramatického průběhu revoluce přítomny, avšak celkově šlo o příliš komplexní a historicky jedinečný fenomén, než aby bylo možno ho pochopit redukcí na takto ideologicky zatížené schéma. Domnívám se, že Hannah Arendtová nedocenila souvislost rasové ideologie s „mýtem palingeneze“, spočívajícím ve snaze totálně rekonstruovat společenský a politický řád v zájmu národní revitalizace. Potřeba celkové transformace společnosti na rasovém základě vyplynula především z krize recepce modernity, což byl důležitý faktor v pozadí Velké francouzské revoluce, který dlouho unikal náležitému zhodnocení.

Metafora „starého režimu“ (*ancien régime*) v sobě zahrnovala tradicionalismus a konzervatismus inherentně znemožňující modernizaci a z tohoto hlediska byla revoluce chápána jako základní ustavující podmínka modernity, to znamená nutné sociální katalyzma, jež rozlomilo krunýř tyranie a nehybnosti. V sedmdesátých a osmdesátých letech dvacátého století však mnozí badatelé tento stereotyp zpochybnili a pokusili se doložit, že předrevoluční francouzská společnost včetně aristokracie se vyznačovala pozoruhodným sociálním dynamismem, ekonomickou vitalitou a vědeckou zvědavostí.¹⁸

Historici ekonomie ukázali, že Francie procházela v osmnáctém století a zejména v jeho druhé polovině impozantním hospodářským rozvojem. Francouzský zahraniční obchod se zvýšil pětinasobně a jeho podíl na evropském trhu rostl rychleji než v případě anglického exportu. Don Leet a John Shaw odhadli, že

během osmnáctého století se francouzská průmyslová produkce zvýšila sedmkrát.¹⁹ Sarah Maza zdůraznila, že v průběhu celého osmnáctého století vykazovaly všechny sféry francouzské ekonomiky pozvolný, vytrvalý a kumulativní růst, s výjimkou zámořského obchodu, který se zvyšoval mnohem rychleji. Pokud by za výbuchem revolučního násilí byly modernizační ambice podnikatelských kruhů, kterým „starý režim“ bránil v ustavení efektivního a racionálního hospodářského systému, pak by revoluce měla umožnit slibný vzestup francouzského hospodářství. Bohužel však k ničemu podobnému nedošlo. Až do katastrofálních žní a ekonomické krize koncem osmdesátých let se francouzské hospodářství navzdory chronicky zastojalému zemědělství vyvíjelo dosti uspokojivě. Odhad jeho průměrného ročního růstu ve druhé polovině osmnáctého století činí 1,9 procenta. Teprve za císařství, kdy kontinentální blokáda zbavila Francii britské konkurence, nesmírně vzrostly dodávky pro armádu a francouzskému zboží se otevřely trhy na rozsáhlém podmaněném území, dosáhl růst francouzské ekonomiky podobné výše.²⁰ V roce 1795 celková hodnota francouzského vývozu dosahovala méně než polovinu její výše z roku 1789 a francouzský export se v roce 1815 vyrovnal vývozu z roku, kdy padla Bastila, pouze z šedesáti procent.²¹

Někteří „revizionističtí“ autoři přehodnotili tradiční pohled na ekonomický vývoj Francie a Velké Británie, který vyzníval ve prospěch Britských ostrovů a podle něhož se agrární a feudální Francii osmnáctého století nepodařilo napodobit dynamický a progresivní anglický model.²² Zmínění badatelé tvrdí, že Francie procházela svébytným a úspěšným procesem zrodu moderní ekonomiky, který byl sociálně méně traumatický než dramatická industrializace a urbanizace probíhající v Anglii, protože hlavní sociální a ekonomické struktury země se vyznačovaly značnou stabilitou. Ačkoliv rozvoj francouzského průmyslu osmnáctého století byl v hospodářských dějinách zastíněn průmyslovou revolucí ve Velké Británii, předrevoluční Francie disponovala zdaleka největším průmyslovým potenciálem na evropském kontinentě a jeho růst v některých odvětvích přesahoval britský. Ve zpracování bavlny a těžbě uhlí dosahoval roční nárůst v průměru 3,8 procenta. Například uhelné doly v Anzin zvýšily svoji produkci ve druhé polovině osmnáctého století o 700 procent a textilní továrny ve Vogézách o úctyhodných 1800 procent. Metalurgický průmysl vzrostl ve Francii mezi lety 1720 až 1790

o 500 procent, zatímco ve Velké Británii ve stejné době o 100 procent. Historikové odhadují, že zatímco ve Velké Británii se v roce 1790 podílela průmyslová výroba na tvorbě hrubého národního produktu 25 procenty, ve Francii činil tento podíl přibližně 20 procent (z toho ovšem polovinu představoval textilní průmysl). Francouzští podnikatelé neváhali investovat do zavádění nových technologií, které zachycovala imponující encyklopedie *Description des Arts et Métiers*, již od šedesátých let vydávala akademie věd.

Francouzský zahraniční obchod procházel před revolucí konjunkturou, těžící z imponujícího vzestupu severoatlantického hospodářského prostoru, a dosáhl hodnoty až jedné miliardy livrů. Francie sice v důsledku sedmileté války ztratila Quebec a Luisianu, ale podržela si ekonomicky silnější antilské ostrovy. Přístavní město Bordeaux, které se rozrostlo z šedesáti tisíc obyvatel v roce 1760 na sto deset tisíc roku 1788, prodělávalo značný rozmach. Z ohromného množství zboží, které procházelo tímto přístavem, bylo 87 procent cukru, 95 procent kávy a 76 procent indiga ihned se značným ziskem reexportováno.²³ Obdobně jiné přístavy, například Nantes v Bretani, ale také středomořská Marseille, středisko francouzského obchodu s Levantou, významně těžily z rozvoje zahraničního obchodu.

Neznamená to samozřejmě, že by Francie procházela stejně radikálními a dramatickými procesy jako „dílna světa“, ale není přehnané tvrdit, že se francouzská společnost v roce 1789 nacházela na prahu dalekosáhlé hospodářské a sociální proměny. Revoluce podle britského historika Simona Schamy tuto transformaci neurychlila, ale spíše ji zkomplikovala a deformovala.²⁴

V posledních desetiletích osmnáctého století se výrazně zlepšila francouzská infrastruktura, komunikace a poštovní spojení. Zatímco v šedesátých letech trvala cesta dostavníkem z Paříže do Toulouse patnáct dní, o dvacet let později to bylo pouhých osm dní. Ve stejném časovém intervalu se doba potřebná k překonání vzdálenosti mezi Paříží a Bordeaux zkrátila ze čtrnácti dní na pět, mezi Paříží a Nancy ze sedmi na tři a mezi Paříží a Amiensem ze dvou dní na jeden.²⁵ I když přepravu osob a zboží zajišťovaly soukromé společnosti, stát dohlížel na výši cen.

Ve Francii se postupně naplňovaly podmínky, byt s určitým zpožděním oproti Velké Británii, ke vzniku jednotného národního trhu. Na konci vlády Ludvíka XVI. bylo přibližně třicet procent zemědělských pro-

duktů prodáno a spotřebováno na jiném místě, než na kterém bylo vyrobeno.²⁶ Vnitřní celní bariéry, které v raném novověku spoutávaly svobodu francouzského obchodu, byly nesmírně rozsáhlé. Například zásilka dřeva, která putovala z Lotrinska do některého z francouzských středomořských přístavů, byla podrobena třiceti čtyřem celním povinnostem na jedenadvaceti místech.²⁷ Ve druhé polovině osmnáctého století bylo nicméně zřejmé, že postupné zrušení tohoto těžkopádného systému je čistě otázkou času. Revoluce zmíněný proces poněkud uspíšila, ale nebyla v žádném případě rozhodujícím faktorem.

Hladomory a velké epidemie ve Francii ustoupily a počet obyvatel se v průběhu osmnáctého století zvýšil z dvaceti na sedmadvacet milionů osob.²⁸ Podíl městského obyvatelstva sice vzrostl během šedesáti let, jež předcházely revoluci, pouze z 16 na 19 procent, v absolutních číslech to ale znamenalo nárůst o půldruhého milionu. V největších městech se počet obyvatel zvýšil o čtyřicet osm procent.²⁹ Řada studií, například kniha Jeana-Clauda Perrota o normanském městě Caen³⁰ nebo pojednání Jonathana Dewalda o lénu Pont-Saint-Pierre,³¹ dokládá rozvoj průmyslu, majetkovou koncentraci, expanzi obchodu a vzestup „rurálního kapitalismu“ (Jonathan Dewald), které představovaly symptom úspěšně probíhající modernizace *ancien régime*. Daniel Roche,³² Cissie Fairchild,³³ Annick Pardailhé-Galabrun³⁴ a Colin Jones doložili radikální nárůst komerčních aktivit, konzumu a životní úrovně nejširších vrstev předrevoluční Francie. Také životní podmínky obyvatel měst se zlepšovaly. Byty byly větší a měly více místností. Barevné a vzorkované papírové tapety nahrazovaly těžké šedohnědé tkaniny zavěšované na zeď. V domácnostech se šířily zrcadla, hodiny, obrazy a sošky, které byly dříve ve vlastnictví pouze velmi zámožných rodin, stejně jako deštníky, vějíře, tabatěrky, hodinky a soukromé knihy. Tichá revoluce probíhala v oblékání. Daniel Roche odhadl, že hodnota oblečení žen z vyšších pracujících vrstev se v průběhu osmnáctého století zvýšila šestkrát, služebnictva čtyřikrát a řemeslníků a jejich žen třikrát až čtyřikrát.³⁵ Zatímco dříve byl typ oděvu znamením sociální příslušnosti a statusu, nyní odrážel vkus a módu.³⁶ Tyto změny ovšem přispěly k pocitu zmatení stavů.

Francouzská revoluce zplodila nový typ politické kultury, institucionalizovala rousseauovské pojetí obecné vůle, v jejímž jménu zrušila soukromý prostor a čas, a vytvořila neobyčejně agresivní formu patrio-

tického militarismu, který prostoupil prakticky celou sféru společenského života. Jak napsal Simon Schama, v prvním roce své existence Francouzská revoluce zrodila zastupitelskou demokracii a ve druhém se pokusila prosadit rovnostářský systém, ale z perspektivy dvou desetiletí byl jejím nejtrvalejším produktem vojenský stát, jenž v historicky nebývalé míře mobilizoval všechny své lidské a hmotné zdroje k ovládnutí Evropy.³⁷ Charakteristickým znakem moderní společnosti je to, že kapitál nahradil zvyk v úloze arbitra sociálních hodnot, instituce spravují profesionálové vybírání na základě schopností, a nikoliv původu, a těžiště bohatství a ekonomického růstu není spojeno s půdou, ale s obchodem a průmyslem. V tomto smyslu revoluce ve Francii znamenala výrazné zpomalení procesu modernizace, a zdá se, že se v ní projevila konzervativní reakce společnosti, jejíž hodnotová orientace se začala rozcházet s obsahem modernity.³⁸

Proč proces modernizace v předrevoluční Francii selhal? Je nepochybné, že především ve druhé polovině poloviny osmnáctého století se dramaticky změnila materiální podmínky francouzské společnosti a nové ekonomické možnosti relativizovaly tradiční sociální řád *ancien régime*. Přesto se nezrodil koncept „střední třídy“, která by převzala či aspirovala na vůdčí politické postavení. Pokusy identifikovat ve Francii osmnáctého století střední třídu nebo buržoazii v podobě, v jaké existovaly v devatenáctém a dvacátém století, nevedly k jednoznačnému závěru a jsou předmětem kontroverzí.³⁹ Sarah Maza připomněla, že s výjimkou několika textů⁴⁰ nevznikla v předrevoluční Francii literatura, jež by vyzvedávala zásluhy, práva, identitu, historické poslání a identitu zmíněné sociální vrstvy.⁴¹

Růst bohatství a konzumní způsob života, představující ústřední komponent a podmínku zrodu střední tříd, byly pocíťovány jako problém, a nikoliv jako součást řešení. Antoine Polier de Saint-Germain líčil ve spise *Du gouvernement des mœurs*⁴² peníze jako hrozbu pro společnost. Zatímco Voltaire a Montesquieu pohlíželi na Anglii jako na civilizační model, ve druhé polovině osmnáctého století převládla ve Francii anglofobie.⁴³ Anglie, její politický systém a ústava byly považovány za odstrašující příklad totální nadvlády peněz, obchodu, partikulárních zájmů a násilí. Francie by se neměla stát kořistí obchodních společností a jejich egoismu. V sedmdesátých a osmdesátých letech osmnáctého století zadávali učitelé na lyceu v Caen svým studentům, aby psali eseje odsuzující korupci

a morální úpadek „obchodních národů“, představovaných Anglií a Nizozemím.⁴⁴ Paul Henri Thiry, baron d'Holbach, uvedl v knize *Système social ou principes naturels de la morale et de la politique* (1773), že peníze zkorumpovaly anglický politický systém. Láska ke zlatu nevychovává dobré občany, a není proto divu, že Angličané jsou tak náchylní k revolucím a královraždám.

Oblíbeným tématem moralizujících úvah řady autorů osmnáctého století nejen ve Francii, ale rovněž v Anglii byl přepych či luxus a jeho dopad na společnost a ctnosti.⁴⁵ Kontrast mezi bídou a luxusem, který mnoho vzdělanců přičítalo modernizaci, byl jedním z hlavních témat Mercierova dvanáctisvazkového díla *Tableau de Paris*. Ve třicátých a čtyřicátých letech osmnáctého století, na prahu vzestupu francouzského hospodářství, vnímali Voltaire, Montesquieu nebo Jean-François Melon luxus spíše pozitivně. Moralizující odsouzení prosperity a nadbytku začala převažovat v sedmdesátých letech osmnáctého století.⁴⁶ Nadbytek byl pokládán za prostředek sociální dekompozice a narušitel tradičního řádu.⁴⁷ Obdivovatel Rousseaua François Béliard ve spise *Lettres critiques sur le luxe et les mœurs de ce siècle* (1771) ostře odsoudil obchodníky, kteří si údajně hrají na vysokou aristokracii a pokládají se za nejužitečnější členy společnosti, ale již jen vytvářejí umělé a zbytečné potřeby.

Mezi francouzskými vzdělanci se ve druhé polovině osmnáctého století rozšířila představa, že se francouzská společnost ocitla ve vážné krizi a že je třeba nalézt nové zdroje řádu a sociální soudržnosti. Obavy ze sociálního rozkladu vyjádřil v roce 1755 v dopise Ludvíku XVI. Anne-Robert Turgot.⁴⁸ Buržoazie nesehrávala v imaginaci zmíněných myslitelů významnější úlohu. Modernita byla navíc ve stále výraznější míře vnímána nikoliv jako požehnání, ale jako prokletí.⁴⁹ Simon Schama napsal, že revoluční oheň ve Francii byl zažehnut odmítnutím modernizace, komercializace, industrializace a moderního města.⁵⁰ Návist lidových vrstev vůči starému režimu nebyla vyvolána a živena jeho anachroničností, ale naopak jeho reformním úsilím, které zničilo nezávislého řemeslníka a rolníka. Od revoluce neočekávali modernizaci a osvětlené reformy, ale „primitivní spravedlnost“, kterou mohla uspokojit více utopie než konsenzuální politika kompromisů.⁵¹ Ve Francii se tak bez přítomnosti silné a sebevědomé střední třídy kulturně zakotvené hodnotové postoje a politická imaginace dostaly do rozporu s konkrétní sociální a economic

kou transformací země. Toto napětí vyústilo do zrodu utopických projektů a vizí, které silně ovlivnily politickou kulturu a diskurz revoluce a jejichž vzdálenějším ohlasem byly úvahy o hierarchii ras vzniklé ve třicátých a čtyřicátých letech devatenáctého století v prostředí bývalých saint-simonistů.

V závěru osmnáctého století považovali přední francouzští myslitelé za nejdůležitější úkol překonat

Obr. 10. Jean Antoine Nicolas de Caritat de Condorcet (1743 až 1794).

krizi *ancien régime* a vytvořit hlubší národní jednotu prostřednictvím nové společenské morálky (*les mœurs*), jejímž vzorem měly být – jak napsal Gabriel Bonnot de Mably v *Entretiens de Phocion sur le rapport de la morale avec la politique* (1763) – vztahy v ideální patriarchální rodině. Výsledkem mělo být sjednocení všech Francouzů bez ohledu na sociální postavení v rámci nové morální komunity, jež se nazývala vlastí (*la patrie*). Toto pojetí vlasti stálo v protikladu vůči Anglii, v níž se podle francouzských pozorovatelů nemohlo v důsledku vnitřních protikladných egoistických zájmů ustavit skutečné národní společenství. Vlast v předrevoluční Francii reprezentovala konzervativní princip, který měl národní pospolitost uchránit před důsledky modernizace. Nová společenská morálka (*les mœurs*), jež nahradila náboženství, a která se proto vyznačovala pseudoreligiózním charakterem,

se projevovala na třech úrovních. Na nejkonkrétnější rovině to byla láska v nejužším rodinném kruhu, na obecnější úrovni sociální altruismus (*esprit social*) a na nejabstraktnější rovině patriotismus (*patriotisme*). Antoine Polier de Saint-Germain napsal, že ve společnosti, v níž vládou *mœurs*, každý zaujímá své přirozené místo.⁵² Byla to stabilita v rámci nově zrozené vlasti, jež připomínala sekularizovanou a morálně vlasteneckou obdobu Bossuetovy tradiční posvátné sociální hierarchie. Francie hledala odpověď na výzvu modernity příklonem k moralizujícímu univerzalizmu, který využíval pojmy jako rodina, *mœurs* a *patrie*. Již Alexis de Tocqueville vysvětloval tuto skutečnost dlouhodobým vlivem absolutismu a katolického univerzalizmu. Ve Francii se obdobně jako ve Velké Británii prosadila v osmnáctém století myšlenka „společnosti“ jako entity oddělené od „státu“. Francouzští autoři však na rozdíl od britského pojetí společnosti jako arény, v níž se střetávají a dosahují kompromisu různé partikulární zájmové skupiny, zůstali do jisté míry věrní tradiční bossuetovské absolutistické syntéze a společnost chápali jako harmonickou integraci různých společenských skupin do transcendentního celku.⁵³ Tato vize byla neslučitelná s postupujícím procesem modernizace, která probíhala ve Francii poměrně úspěšně a jež v této zemi nacházela stále širší sociální základnu, a výsledný konflikt představoval jednu z příčin Velké francouzské revoluce.

Tvůrcem politické imaginace, jež předznamenala rasové hierarchie první poloviny devatenáctého století, byl právník a žurnalista, nemilosrdný kritik *ancien régime* Simon Nicolas Henri Linguet. Vzhlížel se ve velkých rétorech antické civilizace a v šedesátých letech osmnáctého století se jako právník zapojil do řady proslulých případů (*causes célèbres*), včetně procesu s rytířem de La Barrem, který byl za znesvěcení krucifixu odsouzen k vyříznutí jazyka, utěti hlavy a spálení na hranici.⁵⁴ V pojednání *Théorie des lois civiles* (1774), především v jeho úvodu nazvaném *Du plus heureux gouvernement ou Parallèle des constitutions politiques de l'Asie avec celles de l'Europe*, se Linguet zastával „orientálního despotismu“, protože ve srovnání se západním politickým a hospodářským systémem údajně dokáže uchránit všechny členy společnosti před ekonomickým strádáním. Ze stejného důvodu Linguet hájil otroctví, které je podle jeho názoru schopno na rozdíl od západního tržního prostředí každému poskytnout obživu a bezpečí. Toto Linguetovo ultra-konzervativní a paternalistické stanovisko, pro něž by

měli pochopení zastánci instituce otroctví na americkém Jihu, představuje jeden z momentů odhalujících protimodernizační reakční jádro revolučního altruismu. Na přelomu osmnáctého a devatenáctého století proběhla debata o „orientálním despotismu“ také ve Velké Británii, kde souvisela především s vlivem módní „orientální renesance“, kterou šířil William Jones⁵⁵ a další členové *Královské asijské společnosti* z Kalkaty, a rovněž s otázkami praktické koloniální správy a hospodářské politiky v Indii. Na Britských ostrovech skončila rozprava triumfem zastánců modernizace podle západního vzoru, k nimž náleželi především stoupenci utilitarismu v čele s Jeremy Benthamem a evangelikánství vedení Charlesem Grantem.⁵⁶

Univerzalistického ducha osvícenství zachytil ve svých vizích markýz Jean Antoine Nicolas de Caritat de Condorcet (obr. 10), který spojoval s vědami o člověku velké reformátorské ambice.⁵⁷ Ve svém projevu předneseném v roce 1782 při příležitosti přijetí do *Académie française* Condorcet vyjádřil naději, že panovníci podpoří výzkum rozmanitých lidských populací za účelem poznání vztahu mezi fyzickou konstitucí lidí, jejich mentálními vlastnostmi, společenským uspořádáním a typem klimatu. Roku 1793 Condorcet navrhl v *Journal d'instruction sociale*, aby vědci podrobili podrobnému a systematickému zkoumání vlivy podnebí, půdy, výživy, zvyků, zaměstnání a sociálních institucí na plodnost, počet uzavíraných sňatků, průměrnou délku života, výšku, fyzickou sílu, duševní vlastnosti, charakter a módy chování. Matematikové by poté měli z příslušných údajů odvodit korelace. V posmrtně vydaném spise *Fragment sur l'Atlantide* Condorcet doporučil vládám, aby zřídily úřady pověřené sběrem statistických dat za účelem „zdokonalení lidského druhu“.⁵⁸ V *Esquisse d'un tableau historique des progrès de l'esprit humain* ztotožnil závěrečnou desátou epochu s plnou realizací této „lékařské a hygienické utopie“.⁵⁹ Žádoucí proměnu lidstva lze uskutečnit prostřednictvím cílené výchovy díky dědičnosti získaných vlastností. Na Condorcetovo dílo navázal Joseph Marie Degérando, který však zůstal na počátku devatenáctého století relativně osamocenou postavou francouzské vědy. Condorcetův univerzalistický étos se během několika let, jež následovaly po jeho tragické smrti během Teroru, roztrátil o partikularismus fyziologů a ideologů.

Koncem devadesátých let osmnáctého století došlo ve Francii k intelektuálním pokusům o rehabilitaci přirozené nerovnosti, kterou předrevoluční osvícen-

ci (*philosophes*), například Rousseau nebo Helvétius, pokládali za sociálně a historicky vzniklou invenci.⁶⁰ Helvétius s odvoláním na Quintiliana a Locka označil za jedinou příčinu rozdílů v intelektu mezi lidmi výchovu.⁶¹ Nejvýraznějším hlasatelem egalitářských idejí osvícenství byl bezpochyby již zmíněný markýz Condorcet, který v posmrtně vydaném spisu *Esquisse d'un tableau historique des progrès de l'esprit humain* (1797) učinil z materiální, morální a intelektuální rovnosti univerzální a primární cíl historických aspirací veškerého lidstva.⁶² Své rovnostářské politické názory formuloval Condorcet v pamfletu *Déclaration des Droits* z roku 1789 a zejména v první fázi Francouzské revoluce představoval důraz na všeobecnou rovnost velmi důležitou součást revoluční rétoriky a symbolismu. Rovnost všech občanů před zákonem a zrušení dědičných feudálních privilegií starého režimu legitimizovaly revoluci.

Přesto již na počátku revoluce rozlišoval Sieyès mezi pasivními a aktivními občany, přičemž pouze ti druzí by měly podle jeho názoru disponovat veřejnou mocí. Moderní politické systémy se podle Sieyèse odlišovaly od starověkých demokracií tím, že reprezentaci umožňují pouze plátcům daní.⁶³ Rovněž Sieyèsův přítel Philippe Antoine Grouvelle obhajoval „přirozenou nerovnost“.⁶⁴ V září 1791 vypracoval Charles Maurice de Talleyrand-Périgord pro Národní shromáždění zprávu o veřejném vzdělávání,⁶⁵ ve které přirovnal dobře organizovaný stát k velké národní dílně, v níž je každému určeno místo odpovídající jeho vrozenému talentu a vlastnostem. Teze o nerovnosti lidí byla pochopitelně diskutována rovněž v kontrarevolučních kruzích. Francouzská revoluce se stala osobním traumatem jak pro konzervativní katolické exulanty, jako byli Joseph de Maistre nebo Louis de Bonald,⁶⁶ tak pro socialistické myslitele typu Saint-Simona nebo Fouriera (kteří byli věznění jakobíny). Obě na první pohled intelektuálně nesourodé skupiny dospěly obdobně jako Edmund Burke k přesvědčení, že idea rovnosti hlásaná osvícenskými filozofy přivedla Evropu na pokraj záhuby. V roce 1793 napsal zahořklý Necker v exilu pojednání *Réflexions philosophiques sur l'Egalité*,⁶⁷ ve kterém označil „nerovnosti ve stavu vzájemné harmonie“ za „zákon všehomíra“.⁶⁸

*

Významný impulz ke studiu lidské fyziologické a psychologické odlišnosti a nerovnosti, jež má zásadní důležitost pro politický život, vzešel z půdy vědeckých institucí, o jejichž zřízení se zasloužila samotná

revoluce. Někteří protagonisté Francouzské revoluce se snažili najít ve vědách o člověku oporu pro stabilizaci společnosti otrěsené revolučním násilím. V říjnu 1795 založil Konvent *Institut de France* zahrnující několik ústavů včetně *Académie Française* a *Académie des Sciences*, které měly nahradit zrušené vědecké instituce *ancien régime*.⁶⁹ Na půdě Francouzského institutu byla zřízena *Třída morálních a politických věd*, která se stala navzdory svému relativně krátkému trvání (Napoleon ji zrušil v roce 1803) důležitou platformou pro rozvoj sekulárních sociálních, politických a ekonomických studií. Třída morálních a politických věd zahrnovala šest sekcí, mezi něž náležely studia etiky, historie, geografie, nové obory věnované analýze smyslových vjemů a idejí, „sociální vědy“ (tento termín vymysleli Garat a Condorcet),⁷⁰ právní vědy (veřejné právo, přirozené právo, „právo národů“ a politické vědy) a politická ekonomie. V rámci nově ustavené vědecké instituce se vytvořila početně malá, ale intelektuálně silná a vlivná skupina, jejíž příslušníci, pro které se vžilo označení „ideologové“, vesměs patřili k čelným protagonistům prvních dvou až tří let revoluce; poté je však ohrozil radikalismus Robespiera, Saint-Justa a jejich stoupenců.

Martin S. Staum identifikoval pět podmínek příslušnosti ke společenství ideologů, které zahrnovaly pravidelné návštěvy salonu vdovy po Helvétiovi v Auteil a salonu, který vedla vdova po Condorcetovi (v letech 1794 až 1809), účast na vydávání periodika *La Décade philosophique*, politickou podporu republikánského režimu po Termidoru a opatrnou opozici vůči Bonapartovi po roce 1801.⁷¹ „Autentickými ideology“ byli podle Stauma Pierre Jean Georges Cabanis, Antoine Louis Claude Destutt de Tracy,⁷² politický ekonom Jean Baptiste Say,⁷³ Constantin François Chassebeuf de Boisgiray, který používal pseudonym Volney, Dominique Joseph Garat, Pierre Louis Ginguéné, Pierre Roussel, Pierre Louis Roederer⁷⁴ a Pierre Claude François Daunou; později se ke skupině připojili filosofové Joseph Marie Degérando⁷⁵ a Pierre Louis Laromiguière.⁷⁶ Významný mluvčí třetího stavu z prvních dní revoluce Joseph Emmanuel Sieyès (obr. 11)⁷⁷ se činnosti Třídy morálních a politických věd aktivně účastnil, avšak jeho politické aspirace přesahovaly výlučně intelektuální a sociálně reformátorské zaměření ideologů. Termín „ideologie“ vytvořil v roce 1796 Destutt de Tracy jako název pro „vědu o idejích“, která se měla zabývat vytvářením idejí (psychologie), jejich vyjadřováním (gramatika) a kombinací (logika)

a jež se měla stát základem francouzského všeobecného vzdělávacího systému.⁷⁸ Vznik ideologie, kterou Destutt de Tracy označil za „součást zoologie“,⁷⁹ korespondoval s úsilím řady myslitelů přelomu osmnáctého a devatenáctého století naturalizovat výklad lidských dějin a společnosti. Destutt de Tracy byl mimořádně plodným autorem; v průběhu čtrnácti let vydal pět obsáhlých svazků *Eléments d'idéologie*, jež zahrnovaly díl věnovaný samotné ideologii (1801), gramatice (1803), logice (1805) a dvousvazek o pro-

Obr. 11. Joseph Emmanuel Sieyès (1748–1836). (Jacques Louis David, olej, 1817.)

blematice vůle, politické ekonomii a morální filosofii (1815).⁸⁰

Podle Martina S. Stauma existují mezi historiky idejí především dvě interpretace ideologického hnutí; někteří autoři vyzvedávají důraz ideologů na organickou sociální harmonii, v níž vidí předzvěst Saint-Simona a Comtova pozitivismu, zatímco jiní zdůrazňují podobnost mezi sociálním učením ideologů a britských utilitaristů v čele s Jeremym Benthamem.⁸¹ Ateismus, materialismus a sekularismus ideologů ztělesňoval v revoluční Francii definitivní rozchod věd o člověku s teologií a křesťanským obrazem světa a dějin. Znáмым se stal Cabanisův požadavek během diskuze v institutu, „aby na tomto místě nebylo nikdy zmi-

ňováno jméno boží“.⁸² V roce 1804 Destutt de Tracy odsoudil v předmluvě k Dupuisově knize *Origine de tous cultes, ou, Religion universelle* (1794/1795) tradiční víru v duši. Historik Martin S. Staum nicméně ukázal, že ideologové zdaleka nebyli ve Třídě morálních a politických věd tak dominantní, jak historikové idejí dříve předpokládali. Například spisovatel Louis Sébastien Mercier, který si udržoval odstup od Cabanisova materialismu, přednesl v sekci dvakrát více přednášek o etice než jakýkoliv jiný učenec. Staum zdůraznil, že se ideologové, kteří byli podle jeho názoru liberálové, ale nikoliv demokraté, snažili nalézt třetí cestu mezi revolučním rovnostářstvím a monarchistickým despotismem. Podobali se tak americkým federalistům, kteří stáli proti Thomasu Jeffersonovi. Ideologové, již odmítali jak teror, tak návrat ke starému režimu, obhajovali občanská a politická práva jedince a jeho svobodu, ale podporovali také zavedení majetkového cenzu vymezujícího voličstvo. Nebyli revolučními radikály, ale prostřednictvím podpory „řádu“ usilovali o institucionální „stabilizaci revoluce“.⁸³ Jejich učení bylo integrální součástí této snahy. Nerovnost ideologové pokládali za nezbytný lék proti revoluční anarchii a prostředek dosažení politické stability. Nevyplyvala však ze spontaneity volného soupeření politických a hospodářských sil, ale měla být v duchu osvícenského racionalismu a kognitivního absolutismu „vědecky“ odvozena z vrozených fyzických dispozicí lidí a institucionalizována prostřednictvím sociálních reforem.⁸⁴

Člen Francouzského institutu Pierre Louis Roederer vyjádřil již v roce 1793 naději, že Lockeova, Condillacova a Bonnetova psychologie umožní „redukovat politiku a etiku na pravidla tak jistá a zřejmá, jako jsou zákony geometrie“.⁸⁵ Cabanis a Volney se pokusili odvodit tyto hlubší zákonitosti z fyziologických vlastností lidí a otevřeli tak cestu pro Victora Courteta, který se snažil spojit sociální stabilizaci a výkonnost na základě postulování rasové hierarchie.

Třída morálních a politických věd aspirovala na nalezení rovnováhy mezi touhou po neomezené svobodě a nutností sociální kontroly,⁸⁶ přičemž jeden z jejích čelných členů, Pierre Jean Georges Cabanis (obr. 12), ukázal, že klíč k řešení tohoto revolučního dilematu se skrývá v lidské fyziologii a vrozených fyzických dispozicích. Cabanis, který byl dědicem osvícenských naturalistů a encyklopedistů a vitalistických tezí montpeliérské lékařské školy, se stal bezděčně tvůrcem intelektuálního ovzduší příznivého pro

formování rasové ideologie. Georges Cabanis byl politicky mimořádně aktivním, usiloval o reformu francouzských nemocnic, zasedal ve výboru pěti set, na jehož půdě obhajoval zavedení jednotných standardů pro výkon lékařského povolání a navrhoval opatření

Obr. 12. Pierre Jean Georges Cabanis (1757–1808).

týkající se všeobecného vzdělávání a sociálního zabezpečení, a dokonce se zřejmě podílel na přípravě Bonapartova převratu. Podle Martina S. Stauma se Cabanis považoval nejen za lékaře, ale rovněž za sociálního terapeuta, který má právo se vyjadřovat k nejzávažnějším politickým otázkám doby.

Cabanis pocházel ze zámožné rodiny, jejíž členové zastávali různá významná místa v regionálním parlamentu v Brive v provincii Limousin (dnes departament Corrèze).⁸⁷ Narodil se na rodinném zámku Salignac poblíž Brive, kde na přilehlých pozemcích jeho otec v duchu sociálních reformátorů sklonku *ancien régime* experimentoval s Turgotovou pomocí se zaváděním nových druhů zemědělských plodin. V roce 1771 byl Cabanis poslán s Turgotovým doporučujícím dopisem do Paříže, kde nad ním držel ochrannou ruku básník Antoine Roucher. O dva roky později se mladík ocitl jako tajemník jednoho polského biskupa v Polsku, kde na varšavské akademii vyučoval francouzskou literaturu. Polské poměry jej

znechutily. „*Naše zlořády jsou lepší než jejich zákony,*“ poznamenal. Po návratu do Paříže o dva roky později se seznámil s budoucím ideologem Dominiquem Josephem Garatem a přírodovědcem a lékařem Bernardem Germainem Etiennem de la Ville-sur-Ilion de Lacépèdem. Studia medicíny zahájil v roce 1777, ovšem i v následujících letech se díky uvedení do salonu, který vedla přes svůj vyšší věk (narozena 1719) v předměstské vile v Auteuil Helvétiova vdova, setkal s řadou významných představitelů pozdního osvícenství, mezi nimiž nechyběli d'Alembert, Condillac, D'Holbach, Diderot, Marmontel nebo Condorcet. Auteuil navštěvovali rovněž filosof Pierre Claude François Daunou, student exotických populací Constantin François Volney a armádní důstojník Destutt de Tracy. Poblíž v Passy žil v letech 1776 až 1785 Benjamin Franklin, kterého mladý Cabanis natolik zaujal, že se osobně zasadil o to, aby jej *Americká filosofická společnost* zvolila 21. července 1786 svým zahraničním členem, aniž do této doby Cabanis cokoliv publikoval. Pro francouzskou společnost osmdesátých let osmáctého století bylo příznačné, že další důležité sociální kontakty a podněty získal Cabanis díky vstupu do zednářské lóže (*Loge des neuf soeurs*), kterou založil v roce 1776 astronom Jérôme Lalande a do níž náleželi například Voltaire (po svém triumfálním návratu z exilu v roce 1778), Franklin, Roucher, Garat, Destutt de Tracy a Daunou. Především tři členové lóže, Mirabeau, Sieyès a fyziokrat a ekonom Pierre Samuel Du Pont de Nemours, měli na Cabanise celoživotní intelektuální vliv.

Dne 14. července 1789, záhy poté, co se dozvěděl o pádu Bastily, se Cabanis seznámil v Národním shromáždění s Honorém Gabrielem Riquetim de Mirabeauem. S tímto kontroverzním mluvčím třetího stavu Cabanis úzce spolupracoval a připravoval pro něho některé projevy; Cabanisův rukopis je patrný v textu *Travail sur l'éducation publique, trouvé dans les papiers de Mirabeau laîné*, který byl vydán po Mirabeauově smrti v srpnu 1791. Cabanis se rovněž podílel na činnosti relativně umírněného politického klubu *Společnost 1789*, který vznikl z podnětu Condorceta a Sieyèse na přelomu března a dubna 1790 a jenž usiloval o sblížení Lafayettova a Mirabeauova křídla. Program klubu zdůrazňující určitou stabilizaci politických poměrů předznamenal pozdější snahy ideologů. Nejpozději do poloviny roku 1792 se Cabanis obdobně jako před ním Mirabeau, Condorcet, Sieyès a Talleyrand připojil k jakobínům. Na Cabanise jako lékaře se

obrátil umírající Mirabeau v poslední fázi své choroby. Obvinění z neschopnosti, které proti němu vznesli po tribunově skonu jakobíni Antoine Barnave a bratři Théodore a Alexandre Lamethovi, čelil v dubnu 1791 vydáním apologetického spisu *Journal de la maladie et de la mort de Mirabeau*. Určitá proslulost, kterou Cabanis v této souvislosti získal, mu vynesla jmenování do pětičlenné komise pověřené dohlížením na správu pařížských nemocnic. Cabanis se od počátku revoluce zajímal o reformu francouzského nemocničního systému. Svými návrhy, které shrnul ve spisech *Observations sur les hôpitaux* (1790) a *Quelques principes et quelques vues sur les secours publics* (1803), navázal na činnost předrevoluční komise, již jmenoval královský ministr baron Louis Auguste le Tonnelier de Breteuil.

Revoluce se postupně obrátila proti Cabanisovým přátelům a hodnotám, které sdílel. V prosinci 1792 nařídil jakobínský klub zničení Helvétiových a Mirabeauových byst. V dubnu 1793 Robespierre ve svém projevu zaútočil na odkaz osvícenských filosofů (*philosophes*). V srpnu 1793 Konvent zrušil vědecké akademie, které přetrvaly ze starého režimu a jež byly spojovány s aristokratickou tradicí. Ze všech protagonistů Francouzské revoluce se Cabanis osobně nejvíce sblížil s Condorcetem, s nímž jej spojilo příbuzenské pouto. Condorcet se v roce 1786 oženil se Sofií de Grouchy pocházející ze staré normanské rodiny; její sestra Charlotte se vdala v říjnu 1793 za Cabanise. Když byl Condorcet obviněn z autorství anonymního pamfletu kritizujícího návrh ústavy, který připravil Výbor veřejného blaha, a Konvent 8. července 1793 rozhodl o jeho zatčení, Cabanis jej skrýval v Auteuil ve vile Helvétiovy vdovy a v Garatově sídle. Za pomoci lékařů Philippa Pinela a Alexise Boyera Cabanis vyrobil falešné doklady a umožnil Condorcetovi unikat až do března 1794.⁸⁸ Teror postihl řadu bývalých členů salonu v Auteuil; Roucher byl popraven, Destutt de Tracy, Garat, Ginguené, Daunou a Volney uvězněni. Cabanis (který údajně odmítl místo velvyslance ve Spojených státech amerických) tomuto údělu zřejmě unikl pouze proto, že se za něho postavila komunita v Auteuil, jejímž chudým příslušníkům poskytoval bezplatnou zdravotní péči. Navzdory perzekuci však na jaře 1794 literární kritici Amaury Duval, Joachim Le Breton a François Stanislas Andrieux založili periodikum *La Décade philosophique*, které se stalo svorníkem mezi předrevolučními filosofy a postrevolučními ideology.

Termidorský převrat umožnil Cabanisovi a je-

ho druhům, kteří se setkávali v salonu v Auteuil, zaujmout důležitá místa v kulturních a vzdělávacích institucích země. Garat, Ginguené a Daunou se podíleli na přípravě zákona o základním školství. Dne 6. dubna 1795 byl Cabanis jmenován profesorem hygieny a 22. srpna téhož roku se stal členem výboru veřejného vzdělávání.

Podle Cabanise měla z interdisciplinárních diskuzí ideologů vzejít nová věda o člověku, která by realizovala původní tužby osvícenců. Ve Třídě morálních a politických věd Georges Cabanis vystoupil letech 1796 až 1797 s šesti přednáškami zaměřenými na souvislost mezi lidským fyzickým a morálním bytím. S odvoláním na důkazy, jež shromáždily lékařské vědy, poukázal na značnou rozmanitost lidských fyziologických a intelektuálních vlastností v závislosti na somatických dispozicích.⁸⁹ Podle Cabanise byli také Helvétius a Condillac byli nuceni revidovat své postoje k lidské rovnosti, pokud by se seznámili s údaji, které přináší moderní věda.⁹⁰ Ve své nejdůležitější studii *Rapports du physique et du moral chez l'homme*, vydané v letech 1795 až 1798, která vycházela ze zmíněných přednášek, Cabanis předložil materialistickou teorii lidského myšlení. Cabanis navázal na Condillacovu tezi, že myšlení je transformovaný vjem, a na La Mettrieho karteziánské argumenty předložené v *L'homme machine* (1748). Je třeba si v této souvislosti uvědomit, že většina francouzských badatelů se až do poloviny osmnáctého století věnovala zkoumání fyzikálního světa a lidskou mysl ponechala otevřenou neusměrňovaným spekulacím. Psychologie, která se rodila postupně v průběhu osmnáctého století, přejímala svůj pojmový aparát nikoliv z přírodních věd, ale z filosofie. Cabanis a Destutt de Tracy se pokusili prostřednictvím redukce idejí na vjemy a chápání mentálních procesů jako transformovaného citění emancipovat psychologii od filosofie a teologie. Cabanisovo pojetí myšlení jako organických sekrecí mozku (*la sécrétion de la pensée*) nicméně vyvolalo rozpaky a pohoršení a bezpochyby přispělo ke Cabanisově marginalizaci v dějinách západního myšlení.⁹¹

Cabanisův důraz na dlouhodobou stabilitu lidských fyzických vlastností ovlivnil řadu pozdějších rasových teoretiků.⁹² Martin S. Staum označil *Rapports du physique et du moral chez l'homme* za fascinující projev spojení mezi osvícenskými ideály vědy a univerzalizmu a nerozlušitelným, konkrétním „já“ romantismu či mezi dvěma stavy mysli označovanými jako „*esprit éclairé*“ a „*âme sensible*“.⁹³ „Senzacio-

nalismus“ ideologů vyvolal polemickou reakci, která na jedné straně vyústila do snahy Louise de Bonalda, Josepha de Maistra, Chateaubrianda nebo Ballanche rehabilitovat křesťanskou antropologii, na straně druhé vedla k většímu sblížení mezi psychologii a biologií.

Cabanis byl úzce spjat s reformistickým étosem osvícenství a byl přesvědčen o tom, že poslání medicíny nespočívá pouze v léčbě jednotlivce, ale že lékaři jsou povinni usilovat o celkové povznesení lidského druhu. Cabanis sdílel Condorcetovu vizi společnosti postavené na lékařských a hygienických vědách a ideologové měli podle jeho názoru usilovat o její uskutečnění. S lékařskými obory Cabanis spojoval utopické aspirace; příslušná vzdělávací politika založená na jejich poznatcích vytvoří nové schopnosti a smysly a zásadně tak přemění lidský druh.⁹⁴ Cabanis věřil obdobně jako Buffon, Condorcet, Lamarck nebo Erasmus Darwin v dědičnost získaných vlastností a zmíněné zušlechťování lidstva chápal nejen morálně, ale také biologicky.⁹⁵

Ve spise *Coup d'oeil sur les Révolutions et sur la réforme de la médecine* (1804) Cabanis uvedl, že lékařské vědy mají zvláštní poslání integrovat lidské fyzické a mentální dějiny. Cabanis se v této souvislosti zmínil o „vědě o člověku“ neboli podle „německého vzoru“ o „antropologii“ jako disciplíně, jež sleduje výše zmíněný cíl. Cabanis byl jedním z prvních francouzských autorů, kteří použili ve svých textech pojem „antropologie“. Není však zřejmé, zda se Cabanis inspiroval Kantovými přednáškami z roku 1798 nebo knihou *Neue Anthropologie* od lipského lékaře Ernsta Platnera.⁹⁶ Cabanisův žák Jacques Louis Moreau de La Sarthe považoval lékařské vědy za součást obecně pojaté antropologie.⁹⁷ Cabanis pokládal lékařství a morální obory za dvě větve jednotné vědy o fyziologických základech lidské psychologie. Destutt de Tracy v obdobném duchu rozlišil mezi „fyziologickou ideologií“, zabývající se somatickou problematikou, a „racionální ideologií“, zaměřenou na mentální a etické aspekty lidské existence.⁹⁸

V dubnu 1798 byl Cabanis zvolen do shromáždění pěti set a společně se Sieyèsem a dalšími ideology se postavil za Napoleona Bonaparta. Cabanisova úloha při přípravě a průběhu převratu z 18. brumaira není zcela jasná, avšak ve svých následujících projevech jednoznačně Bonaparta podpořil.⁹⁹ Rozčarování z nového režimu se nicméně dostavilo záhy. Volney odmítl nabízené místo ministra vnitra a když první

konzul po neúspěšném atentátu z 24. prosince 1800 nařídil deportaci sto dvaceti politických odpůrců, Cabanis, Garat a Volney proti tomu protestovali. Po smrti Helvétiovy vdovy v srpnu 1800 Cabanis zdědil vilu v Auteuil a společně s Tracym přeměnili salon v jedno ze středisek politické opozice. Ideologové se rovněž sblížili s liberálně smýšlející Madame de Staël a Benjaminem Constantem. Napoleon zatím hledal cesty ke smíření s katolickou církví a v únoru 1801 zaútočil na „ubohé metafyziky“ a „ideology“. ¹⁰⁰ Když senát v roce 1804 slavnostně vyhlásil císařství, Cabanis se vymluvil na špatný zdravotní stav ¹⁰¹ a stáhl se z veřejného života. Již v lednu 1803 provedl ministr vnitra Jean Antoine Chaptal pod záminkou zvýšení efektivity reorganizaci institutu. Třída morálních a politických věd byla zrušena a její členové rozděleni do nově zřízené *Druhé třídy francouzského jazyka a literatury* (Cabanis, Sieyès, Garat a Volney) a *Třetí třídy historie a staré literatury* (Daunou a Ginguéné). Ideologové ztratili svoji

Obr. 13. Claude Henri de Rouvroy de Saint-Simon (1760–1825).

institucionální základnu a jejich hnutí se postupně rozplynulo. ¹⁰² Důležitým vedlejším projevem tohoto rozkladu ideologů byla skutečnost, že sociální vědy se v následujících desetiletích rozvíjely mimo francouzský univerzitní a akademický systém, což bezpochyby posílilo jejich nonkonformní charakter. Zároveň je ale nedostatek akademické disciplíny, sebereflexe a skeptické

kritičnosti učinil relativně zranitelnými vůči vlivu různých utopických, pseudoreligiózních a sociálně mesianistických vizí, jak názorně doložil případ saint-simonismu. ¹⁰³

Cabanis, Destutt de Tracy a další ideologové reprezentovali obdobně jako před nimi Helvétius a d'Holbach ateistické křídlo francouzského osvícenství, jehož představitelé doufali, že empirická věda plnohodnotně nahradí náboženství. Jejich oponenti, například Bernardin de Saint-Pierre, ¹⁰⁴ upřednostňovali v návaznosti na Rousseaua duchovnější přístup k sociálním hodnotám. Gary Kates zdůraznil, že na rozdíl od soudobých britských autorů, například Burka, Wollstonecraftové, Godwina, Malthuse nebo Benthama, kteří důkladně přehodnotili předchozí generaci osvícenských autorů, francouzští ideologové byli ve stínu velkých postav francouzského osvícenství tvořících ještě za starého režimu. Ideologové tak zůstali v mnohém pouhými epigony filosofů (*philosophes*). ¹⁰⁵

Pokus ideologů o ustavení sekulární morálky opírající se o soudobé empirické vědy podrobil v únoru 1795 ostré kritice filosof Louis Claude de Saint-Martin, žák mystika Martineze de Pasqually a překladatel Jakoba Böhma, a předznamenal tak kritický postoj Chateaubrianda a Louise de Bonalda vůči Cabanisovi. Právnick z Grenobleu Pison du Galland varoval v roce 1799 ve výboru pěti set před „bezbožným vzdělávacím systémem a karikaturou materialismu“. ¹⁰⁶ V roce 1818 obhajoval Louis de Bonald chápání člověka jako „inteligence obsluhované orgány“ proti Cabanisově pojetí člověka jako tělesné bytosti, jejíž orgány vytvářejí inteligenci. Cabanis, jemuž byl blízký monistický materialismus Lucretiova typu, byl bezpochyby monistou; věřil v existenci jedné vesmírné substance, avšak jeho označování za „materialistu“ (jak to učinil již Necker) poněkud zastírá Cabanisův primární zájem o lidskou inteligenci. ¹⁰⁷ Louis Peisse v roce 1844 nazval jeho teze příkladem německého „univerzálního animismu“. ¹⁰⁸ V dopise Faurielovi, který byl posmrtně publikován pod názvem *Sur les causes premières*, dospěl Cabanis ke svébytnému pojetí vitalismu ¹⁰⁹.

Důležitější než polemika o Cabanisově materialismu je však otázka, do jaké míry přispěly Cabanisovy teze o souvislosti mezi fyziologickými a intelektuálními dispozicemi a o nerovnosti lidských somatických vlastností k rozvoji rasové teorie. Cabanisův intelektuální vývoj bezpochyby dokládá proměnu původního osvícenského univerzalizmu ve vědách o člo-

věku v partikularismus romantismu, k němuž došlo v případě ideologů v zájmu institucionální stabilizace revoluce, přičemž rasová teorie devatenáctého století představovala jeden z produktů této transformace. „První z ideologů“ nepochyboval o tom, že různé rasy se vyznačují odlišným nadáním, a na sklonku života dospěl k přesvědčení, že politická rovnost všech lidí je chimérou. Cabanisovo učení přežilo restauraci Bourbonů, kdy se zdálo, že je v souladu s konzervativní ideou neměnné sociální hierarchie. Svě největší renesance se však dočkalo v rámci saint-simonismu.

Obdobný význam jako Cabanis měl pro nové směřování francouzských věd o člověku na přelomu osmáctého a devatenáctého století fyziolog Xavier Bichat. Ve studii *Etudes physiologiques sur la vie et la mort*¹¹⁰ Bichat rozlišil tři základní fyziologické kategorie lidí, zahrnující „cerebrálního“, „sensorického“ a „motorického“ člověka. V každém ze zmíněných typů dominuje jedna z vlastností, zatímco další dvě jsou rozvinuty slaběji. Bichat jako vitalista předpokládal, že jedinec disponuje pouze určitým množstvím energie, a je proto prakticky nemožné, aby byly všechny dispozice rozvinuty ve srovnatelné míře.¹¹¹ Na rozdíl od Cabanise Xavier Bichat nevěřil ve všestranný rozvoj člověka a domníval se, že výchova musí stimulovat přednostně ty vlastnosti, pro něž má jedinec zvláštní vlohy. Zrodí se tak organická společnost založená na diferenciaci a funkční specializaci, v níž bude fyziologická nerovnost mezi lidmi podřízena společnému zájmu.¹¹²

*

Francouzská revoluce kromě ekonomického a sociálního rozvratu a oslabení lidského a hmotného potenciálu kdysi nejbohatšího evropského národa zrodila militaristický stát schopný mobilizovat veškeré zdroje k podpoře svého válečného úsilí. Krev prolévaná na evropských bojištích byla pokládána za záruku národní velikosti a imaginace mobilizace stejně jako předtím imaginace kontinentů výrazně ovlivnila rasovou teorii. Zdálo se, že zatímco události roku 1789 vytvořily francouzský národ, Marengo, Slavkov, Wagram, Jena a Moskva jej proměnily v rasu. Charles Comte předložil rasový výklad francouzské revoluce a napoleonských válek a Claude-Henri de Saint-Simon (obr. 13) označil fyziologii, která se údajně díky Cabanisovi, Bichatovi nebo Vicq d'Azyrovi zbavila pověsti šarlatánství a stala se základem psychologie, za nástroj řešení základních otázek války a míru. Saint-Simon napsal v *Mémoire sur la science*

de l'homme (1809), že „velká masa evropské populace se zapojila do nejstrašnější války, jaká kdy propukla. Jedinými vědci, kteří jsou oprávněni analyzovat příčiny této války a nalézt prostředky, jak ji ukončit, jsou fyziologové“.¹¹³ Jeden z čelných průkopníků moderního evolucionismu Jean Baptiste Lamarck (obr. 14), který byl silně ovlivněn Cabanisem,¹¹⁴ od něhož se mimo jiné naučil odvozovat psychické vlastnosti člověka od jeho fyzických dispozic,¹¹⁵ zmínil ve svém nejdůležitějším díle *Philosophie zoologique* z roku 1809 „nadřa-

Obr. 14. Jean Baptiste Lamarck (1744–1829).

zenou rasu“, která je schopna díky svým mimořádným schopnostem a kvalitám ovládnout rasy ostatní.¹¹⁶ Lamarck sice „vyšší rasu“ nespécifikoval, ale z narážky na soudobý francouzský expanzionismus vrcholného císařství bylo zřejmé, že má na mysli své krajany.

Rasový výklad dějin se zrodil na průsečíku ohromné mobilizace lidových mas v průběhu francouzské revoluce a napoleonských válek a materialistického naturalismu, který se v závěrečném desetiletí osmáctého století a v první dekádě devatenáctého století prosadil ve francouzských vědách o člověku díky působení ideologů. Podle Léona Poliakovy teprve za restaurace došlo ke sblížení této rasové doktríny třetího stavu s ideologií rasového germanismu francouzské aristokracie. Po roce 1815 se údajně nacházelo více extremistických rasistů v řadách bonapartistů než mezi stoupenci Bourbonů.¹¹⁷ Pokud rasou rozumíme souhrn biologických vlastností, které podmiňují specifický historický a sociální úděl, pak byli Cabanis,

Lamarck a Saint-Simon jejími vynálezci.

*

Většina francouzských badatelů revolučního období, kteří měli antropologické či etnologické aspirace, se sešla na půdě *Société des Observateurs de l'Homme*, již založil v roce 1799 romantický spisovatel Louis François Jauffret.¹¹⁸ Společnost si zvolila za své motto „*poznej sám sebe*“ („*connais-toi toi-même*“) a obrátila se s výzvou na „metafyzika, praktického lékaře, historika a cestovatele, který studoval ducha jazyků“, aby se osvobodil od „vášni, předsudků a především od ducha systému“ a připojil se ke komparativnímu studiu člověka ve všech aspektech jeho života.¹¹⁹ Na prohlášení reagovala pozitivně elita francouzské vědy; na jednání společnosti se dostavili přírodovědci Cuvier, Lamarck, Antoine Laurent de Jussieu a Étienne Geoffrey Saint-Hilaire,¹²⁰ lékaři Cabanis a Philippe

Obr. 15. Nicolas Baudin (1754–1803).

Pinel, chemik Antoine François de Fourcroy, cestovatelé Louis Antoine de Bougainville a François Levaillant, přední ideologové Destutt de Tracy a Degérando a průkopník výuky jazyka hluchoněmých abbé Roch Ambrois Cucurron Sicard.¹²¹ Za hlavní badatelskou

náplň *Société des Observateurs de l'Homme*, která se však nikdy zcela nerealizovala, označil Jauffret vypracování „komparativní antropologie lidských zvyků“ a „topografické antropologie Francie“, jež by napomohla určit vliv klimatu na lidskou populaci, sestavení „srovnávacího slovníku všech jazyků“ a „metodické klasifikace ras“, založené na kompletní komparativní anatomii, a zřízení muzea srovnávací etnografie. Jauffret dokonce navrhl zopakovat slavný Psammetichův experiment, umístit novorozené děti do izolace mimo vliv jakýchkoliv sociálních institucí a sledovat u nich vývoj idejí a jazyka podmíněných pouze „přírodními instinkty“.¹²² Z teoretického hlediska byli členové *Société des Observateurs de l'Homme* ovlivněni newtonovskou tradicí „sociální fyziky“ a psychofyziologickými tezemi ideologů; lidské dějiny a společnost chápali jako součást přírodních dějin. Stáli na rozhraní mezi osvícenstvím a romantismem a pozvolna nahrazovali institucionální, morální a sociálně evolucionistická kritéria při studiu lidské odlišnosti a rozmanitosti kategorií rasy.

Společnost přijala s entuziasmem plán, který představil kapitán Nicolas Baudin (obr. 15), na uskutečnění námořní expedice do Nového Holandska, jež měla mimo jiné prozkoumat diskutovanou jednotu australského kontinentu. Degérando a Cuvier v této souvislosti připravili dvě metodologické příručky pro provádění antropologických a etnologických pozorování.¹²³ *Société des Observateurs de l'Homme* však neměla dlouhého trvání; osudným se jí stal spor mezi Jauffretem, který i po vyhlášení císařství zachoval věrnost Napoleonovi a jenž dokonce požádal císaře o povolení připojit do názvu společnosti adjektivum „*impériale*“, a ideology, kteří se k novému režimu stavěli rezervovaně.¹²⁴ Paul Broca, zakladatel moderní francouzské antropologie, vysvětloval úpadek a zánik *Société des Observateurs de l'Homme* skutečností, že napoleonské války znemožnily zahraniční expedice, a badatelé byli tak připraveni o možnost bezprostředního studia empirických exotických dat. Obrátili se proto k filosofii, politice, krásné literatuře a filantropii a po třech letech marných pokusů o institucionalizaci samostatné vědy je pohltila *Société Philanthropique*.¹²⁵

Antropologie se jako věda ve Francii plně institucionalizovala jako biologická disciplína studující lidskou variabilitu v roce 1859, kdy Paul Broca ustavil v Paříži *Société d'anthropologie*. Již roku 1847 založili v Paříži společně jeden katolický kněz a lékař *Revue d'anthropologie catholique*.¹²⁶ Etnologie, jejíž protagonisté se

již od roku 1839 díky iniciativě Williama Frédérica Edwardse setkávali na půdě *Société ethnologique de Paris*, se prezentovala jako disciplína zaměřená na politickou, sociokulturní a náboženskou rozmanitost

Obr. 16. Franz Joseph Gall (1758–1828).

lidského druhu. Z dlouhodobějšího hlediska navázali ve Francii antropologové devatenáctého století na intelektuální program osvícenských naturalistů osmnáctého století, zatímco etnologové čerpali ze zkušenosti s exotismem cestovatelů počátku devatenáctého století.¹²⁷

*

Jedním z klíčových spojovacích článků mezi materialistickou psychofyziologií ideologů a rasovými teoriemi, jež začaly vznikat ve třicátých letech devatenáctého století, byla *frenologie*.¹²⁸ Tato ve své době velmi vlivná vědecká teorie, jež přerostla do intelektuálního hnutí, se sice zrodila ve Vídni, ale evropského ohlasu a uznání dosáhla ve Francii a největší popularitu mezi širší veřejností získala ve Velké Británii a Spojených státech amerických.¹²⁹ Jak ukázal Angus McLaren, frenologie na jedné straně oslovovala socialisticky orientované reformisty a utopisty, na straně druhé ovšem získávala stoupence i mezi konzervativními zastánci neměnné sociální hierarchie.¹³⁰ Ve frenologii byly nacházeny argumenty jak pro legitimizaci společenského řádu, tak pro jeho radikální revitalizaci a transformaci. Tuto dvojznačnost, překonávající postrevoluční ideologickou polarizaci mezi silami „pokroku“

a „reakce“, frenologie sdílela s rasovou ideologií a dalšími palingenetickými směry.

Zakladatelem frenologie byl vídeňský lékař Franz Joseph Gall (obr. 16),¹³¹ i když někteří jeho současníci věřili, že Gallovo učení, nazývané „kraniologií“ nebo „kranioskopií“, představuje pouze aktualizaci tezí švédského filosofa, teologa a mystika Emanuela

Obr. 17. Johann Caspar Lavater (1741–1801).

Swedenborga. Za předchůdce frenologie je pokládána *fyziognomie* curyšského pastora Johanna Caspara Lavatera (obr. 17).¹³² Podle Galla je mentální výkon člověka spojen s vrozenými schopnostmi (Gall jich identifikoval celkem sedmadvacet), které jsou umístěny v konkrétní oblasti mozku. Velikost daného mozkového regionu vypovídá o míře, do jaké je příslušná dispozice rozvinuta u konkrétního jedince. Pro praktické účely lze odvodit individuální schopnosti člověka z morfologie vnějšího povrchu lebečních kostí. Z teoretického hlediska představovala frenologie polemiku s karteziánským dualismem mysli (*res cogitans*) a těla (*res extensa*). Mozek byl podle Galla orgánem vědomí a jeho struktury a funkce neměly již být nadále předmětem spekulace, ale pozorování.

Gallov názory se dostaly do kolize s postojem rakouské vlády Františka II. a poté, co jej postihl zákaz přednášet, Franz Joseph Gall v roce 1805 přesídlil do Paříže. Napoleon, který se snažil o nalezení vhodného

modelu soužití s církví a jenž *de facto* učinil vytvořením *Université de France* z nezávislých vzdělanců státní úředníky, však neměl pro Gallovy myšlenky přílišné pochopení. Gallova žádost z roku 1808 o působení v *Institut de France* byla odmítnuta. Ani Restaurace Gallův úděl nezměnila, i když v roce 1819 získal francouzské občanství; jeho knihy¹³³ byly dány na index a pokus vstoupit na půdu *Académie des Sciences* podpořil pouze Étienne Geoffroy Saint-Hilaire. Tento rezervovaný až nepřátelský přístup oficiálních míst, který přetrval do Gallovy smrti v roce 1828, kontrastoval s vřelým přijetím, jehož se mu dostalo v odborných kruzích (jako specialistovi na lidský mozek) a mezi širokou veřejností (jako frenologovi a vizi-onáři). Roku 1808 vydal Jean Baptiste Nacquart¹³⁴ *Traité de la nouvelle physiologie du cerveau* jako první z řady francouzských titulů popularizujících frenologii.¹³⁵ Gallovy přednášky navštěvovali liberální myslitel Benjamin Constant, historik François Mignet a budoucí pařížský prefekt hrabě Claude Philibert Barthelot de Rambuteau. Nejznámějším hlasatelem frenologie ve Francii se stal v době Restaurace Johann Gaspar Spurzheim.¹³⁶ Frenologie přitahovala zejména mladou radikální generaci, jejíž příslušníci byli protagonisty revoluce v červenci 1830.¹³⁷

K důležitému obratu došlo s nástupem orleánského režimu, který umožnil oficiální rehabilitaci a institucionální expanzi frenologie. Značnou zásluhu na tom měl Cabanisův, Bichatův a Pinelův žák François Joseph Victor Broussais,¹³⁸ který se společně se svým synem Casimirem podílel v roce 1831 na založení *Société phrénologique*. Ve třicátých letech devatenáctého století byla ve Francii publikována řada frenologických prací, které dále zvyšovaly její známost.¹³⁹ Dokonce sám král Ludvík Filip projevil zájem o „kranometr“, který vynalezl Jean Baptiste Sarlandière, autor *Examen critique de la classification des facultés cérébrales, adopté par Gall et Spurzheim* (1833).¹⁴⁰ Casimir Broussais a Marchal de Calvi přednášeli o vzniku a frenologie na prestižním *Evropském historickém kongresu (Congrès historique européen)*, který se konal 15. listopadu 1835 v Paříži.¹⁴¹ Studie z oblasti frenologie získávaly stále výraznější aktivistický ráz¹⁴² a její stoupenci, k nimž náleželi Nicolas Philibert Adelon, vydavatel *Annales d'hygiène publique*, Étienne Bailly, lékař přispívající do Saint-Simonova periodika *Le Producteur*, Paul Broca, zakladatel *Société des libres penseurs* z roku 1848,¹⁴³ Charles Place, hlásající sociálně zdravotní reformy, a odpůrce trestu smrti Félix

Voisin, se politicky orientovali na levi. Jak poznamenal Angus McLaren, francouzská frenologie byla převážně „levicovou vědou“.¹⁴⁴ Velmi záhy projevíli o frenologii zájem literáti; frenologické pojmy a postupy nalezneme v dílech Honoré de Balzaka, Eugèna Sua, George Sandové, Prospera Meriméa a Alfreda de Vignyho.¹⁴⁵ Jules Michelet vycházel z portrétů a posmrtných masek při rekonstrukci povahy historických osobností, například Dantona.¹⁴⁶

V polovině třicátých let devatenáctého století však začala být frenologie vystavena silící kritice, a to jak z konzervativních katolických, tak ze socialistických pozicí. Frédéric Dubois d'Amiens dal v polemické studii *Examen des doctrines de Cabanis, Gall et Broussais* (1841) Cabanisovu fyziologii do souvislosti s Gallovou a Broussaisovou frenologií. Pierre Flourens¹⁴⁷ obvinil v *Examen de la phrénologie* (1842) frenology z „popírání svobodné vůle, fatalismu, materialismu a špatné filosofie“.¹⁴⁸ Křesťanský socialista Philippe Buchez vyjádřil v *Exposé et examen critique du système phrénologique* (1836) obavy, že frenologie přispívá k obnově společenského systému založeného na dědičných kastách. Frédéric Dubois položil v knize *Philosophie médicale: Examen des doctrines de Cabanis et de Gall* (1845) otázku, jak je možné smířit biologickou podmíněnost lidských dispozicí s étosem výchovy a vzdělání.

Značný ohlas, kterého frenologie dosáhla, lze vysvětlit mimo jiné ideou, že společnost a člověka lze pomocí vědeckých metod, rozvíjením vrozených lidských dispozic, změnit. Frenologie, která měla aspirace univerzálního výchovného programu zasahujícího školy, nemocnice, sociální ústavy a věznic,¹⁴⁹ nabízel jako prostředky sociální kontroly, tak cestu k nastolení zcela nové, kvalitativně lepší společnosti. Zcela stejné motivy byly spojovány s teorií rasy a rasové hierarchie, jejímiž autory byli ve třicátých a čtyřicátých letech devatenáctého století bývalí saint-simonisté. Obdobně jako rasologové dospěli reformně naladěni frenologové k závěru, že určité rasy či sociální skupiny jsou nadále „nevzdělatelné“. Projevilo se to například během diskuze o možnostech výchovy „divokého chlapce z Aveyronu“, kdy Gall tvrdil, že určité dědičné deformace lebky výchovu zcela znemožňují.¹⁵⁰ Franz Joseph Gall a Johann Gaspar Spurzheim rovněž zpochybnili intelektuální schopnosti „primitivních ras“. François Joseph Victor Broussais uvedl, že „obyvatele Nového Holandska“ (to znamená australské domorodce) nelze nikdy zcivilizovat.¹⁵¹ Sociální determi-

nismus a environmentalismus narazily na omezení daná údajnou vrozenou lidskou biologickou kapacitou a rasová teorie v následujících desetiletích této skutečnosti v maximální míře využila.

Ve třicátých letech devatenáctého století došlo ke konvergenci mezi frenologií a rasovou teorií. V té době se Francie vojensky angažovala v severní Africe a frenologie a antropologie byly pokládány za užitečné nástroje pro pochopení probíhajících událostí a koloniální správy. O sblížení frenologie a rasové teorie se zasloužili především belgický statistik Adolphe Quételet, autor spisu *Sur l'homme et le développement des ses facultés, ou essai de physique sociale* (1835),¹⁵² Francisque Michel, který v roce 1847 uveřejnil knihu *Histoire des races maudites de la France et de l'Espagne*, abbé Frère a především William Frédéric Edwards.¹⁵³ Alphonse Esquiros ocenil zásluhy abbé Frèrehu a Francisqua Michela o novou filosofii dějin v článku *Des études contemporaines sur l'histoire des races*, který vyšel v březnu 1848 v *Revue des deux mondes*,¹⁵⁴ přičemž vyjádřil pevnou víru v úzký svazek mezi filosofií dějin a přírodními vědami, především fyziologií.¹⁵⁵

Abbé Frère, jehož studie *Principes de la philosophie de l'histoire, périodes et aptitudes de la race humaine et de la vie des nations* vyšla v Paříži v letech 1835 a 1838, byl přítelem Galla, Spurzheima a Bichata. Tvrdil, že existuje úzký vztah mezi intelektuálními, sociálními a politickými dispozicemi lidí a rozvojem jejich nervového systému, jenž je podmíněn rasovou příslušností. Vliv frenologie na Frèrehu byl patrný při jeho zkoumání prehistorické lebky nalezené poblíž vesnice Meschers v Auvergne. Frère použil Cuvierovu komparativně anatomickou metodu, ale zároveň se snažil z tvaru lebky usoudit na morální a civilizační vyspělost populace, již reprezentovala.

William Frédéric Edwards založil v roce 1839 Pařížskou etnologickou společnost (*Société ethnologique de Paris*), která se stala ve své době nejdůležitější francouzskou a možná evropskou etnologickou institucí. Edwards byl jedním z badatelů, kteří vybudovali most mezi historickými rasami Evropy, jež se zrodily z biblické genealogie a pohanských tradic, a antropologickými rasami fyziologů a kraniologů. Tím přispěl k rozšíření rasového výkladu historie, který logicky vyplynul z asimilace lidských dějin přírodní historií, o niž usilovali osvícenci.¹⁵⁶

Rasová interpretace dějin se na přelomu osmnáctého a devatenáctého století rozvíjela především v Německu,¹⁵⁷ Francii a na Britských ostrovech.

Zhodnocení etnologického a rasového komponentu požadovali v historických výkladech Charles Salomon Zachariae,¹⁵⁸ Ernest Moritz Arndt¹⁵⁹ a Gustav Friedrich Klemm.¹⁶⁰ Leopold von Ranke se v rozsáhlé studii *Geschichten der nordischen und germanischen Völ-*

Obr. 18. Augustin Thierry (1795–1856).

ker von 1494 bis 1525 (1826) zmínil o potřebě „nové historiografie“, která by vylíčila dějiny středověku na základě germánské a latinské etnické polarity. Ve Francii se o podobný přístup pokoušel Augustin Thierry (obr. 18), adoptivní syn Saint-Simona, a to zejména ve svém čtyřsvazkovém díle *Histoire de la conquête de l'Angleterre par les Normands* (1825),¹⁶¹ i když jiný velký francouzský historik a autor *Histoire de France* Jules Michelet se od přírodního „fatalismu“ etnologických a antropologických faktorů při historickém výkladu distancoval a upřednostnil „lidskou svobodu“.¹⁶²

Fyziologický faktor a z něj vyplývající faktor etnický byl na počátku devatenáctého století pokládán za skutečnost, kterou žádný historik nebo filosof nemohl ignorovat. Až do nástupu darwinismu však biologové člověka nebyli schopni identifikovat onen vrozený dynamický faktor, který je zodpovědný za odlišný vývoj a nadání ras. „Rasová fyziologie“, zprvu tak ambiciózní, ustrnula a přenechala vědecký výklad

rasové otázky kranilogii, disciplíně, která posléze nesla hlavní odpovědnost za akademické zaštitění rasové ideologie.

*

K dovršení formování rasové teorie jako palingenetické ideologie, která se stala v následujícím století stala velmi úspěšnou, asertivní a neobyčejně mobilizující součástí politické kultury Západu, významně přispěli radikálové a socialisté odchovaní učením francouzského myslitele a vizionáře Saint-Simona. Rasová teorie nebyla v jejich pojetí výlučně „deklarací nerovnosti“ v rukou aristokracie, zbraní namířenou proti emancipaci neprivilegovaných vrstev, ale nástrojem sociální revitalizace.

Hrabě Claude Henri de Rouvroy de Saint-Simon¹⁶³ byl během svého života vojákem bojujícím za nezávislost amerických osad, aristokratickým dandym, zbohatlíkem a spekulantem a nakonec zchudlým prorokem opájejícím se vlastní důležitostí až na práh posedlosti. Pocházel z mladší větve rodu vévody de Saint-Simona¹⁶⁴. Na jeho vzdělávání dohlížel d'Alembert. Byl problematickým mladíkem; ve třinácti letech odmítl první svatě přijímání, načež byl uvězněn v Saint Lazare, odkud uprchl. Od útlého mládí byl naplněn bezměrnou ctižádostivostí; jeho komorník měl nařizeno, aby mu každé ráno připomínal, že má vykonat velké činy. V roce 1777 vstoupil Saint-Simon do armády a jako devatenáctiletý důstojník pod vedením markýze de Bouille odejel do Severní Ameriky bojovat po boku povstalců proti Britům. Prošel řadou bojů a zúčastnil se rozhodující bitvy u Yorktownu. Stejně jako mnoha ostatním francouzským důstojníkům mu bylo uděleno doživotní členství v *Society of the Cincinnati*. Na zpáteční cestě přes Atlantik však byla francouzská flotila hraběte de Grasse 12. dubna 1782 poražena britským válečným loďstvem, jemuž velel admirál Rodney. Loď, na níž se plavil Saint-Simon, se vzdala a on byl držen v zajetí na Jamajce až do uzavření versailleského míru v roce 1783. Po propuštění navštívil Saint-Simon Mexiko, kde navrhl vícekráti spojit Tichý oceán s Atlantským oceánem průplavem. Později propagoval prokopání kanálu mezi Madridem a Středozezemním mořem. Ve Francii byl Saint-Simon jmenován rytířem Svatého Ludvíka a plukovníkem Akvitánského pluku. V údobí Teroru byl kvůli svému aristokratickému původu zatčen a jedenáct měsíců vězněn. Díky spekulacím s pozemky konfiskovanými šlechtě a církvi získal sto padesát tisíc franků, což později ospravedlňoval tím, že takto shromažďoval

prostředky nutné pro své budoucí projekty. Záhy ale zchudl a vedl neuspořádaný a nepokojný život podivína, toužícího po velikosti, která mu neustále unikala. Oženil se údajně hlavně z toho důvodu, aby mohl vést vlastní salon, ale po prvním roce se manželství rozpadlo. V roce 1802 publikoval svůj první spis *Lettres d'un habitant de Genève* a díky finanční podpoře přítele Diarda uveřejnil v roce 1808 v Paříži dvousvazkové dílo *Introduction aux travaux scientifiques du 19ième siècle*. Po Diardově smrti trpěl krajní nouzí, přesto postupně vydal svá zásadní pojednání.

Pád císařství a restaurace zastihly Saint-Simona jako čtyřiapadesátiletého outsidera, kterého osobní lékař Ludvíka XVIII. Père Elysée označil v dopise z 12. listopadu 1814 za choromyslného. V době vstupu spojeneckých vojsk do Paříže, kde je vítaly nadšené davy,¹⁶⁵ vydal v říjnu 1814 Saint-Simon společně s Augustinem Thierrym pamflet *De la réorganisation de la société européenne ou de la nécessité de rassembler les peuples de l'Europe en un seul corps politique en conservant à chacun son indépendance nationale*, ve kterém navrhoval, aby kromě národních parlamentů bylo zřízeno obecné těleso, jež by hájilo „společné zájmy evropské společnosti“, a „evropská obdoba sněmovny lordů“. Saint-Simon se obával, že dominantní postavení na kontinentu získá Německo a že případná německá revoluce by byla mnohem násilnější než francouzská. Tomuto vývoji mohlo podle Saint-Simona zabránit pouze sjednocení Evropy.¹⁶⁶ Myšlenka evropské jednoty nebyla v ovzduší politických jednání mezi vítěznými velmocemi v Paříži na přelomu roku 1814 a 1815 nijak ojedinělá. O „společné evropské věci“ psal v této souvislosti spisovatel Walter Scott.¹⁶⁷ Britský ministerský předseda lord Castlereagh označil dohodu představitelů Ruska, Rakouska, Pruska a Velké Británie uzavřenou 20. listopadu 1815 za „evropské společenství“ („*the European Commonwealth*“), které se vyznačovalo efektivností a jednoduchostí jednoho státu.¹⁶⁸ Vévoda de Richelieu, jehož Ludvík XVIII. jmenoval předsedou královské rady, vyzval Metternicha, aby jednali jako upřímní Evropané, a nikoliv jako zástupci dvou různých mocností.¹⁶⁹ Hrabě Charles-André Pozzo di Borgo, kosmopolitní Korsičan, rojalista, zapřísáhlý Bonapartův odpůrce a po dvacet let ruský velvyslanec v Paříži, hovořil o „evropském společenství“ jako „alianci pro dosažení všeobecného štěstí“, která se právě začala rodit v Paříži. Pozzo di Borgo navrhl s carovou podporou institucionalizaci evropského společenství. K propagátorům evropské-

ho sjednocení náleželi rovněž například Metternichův tajemník Friedrich von Gentz, Charles Louis Lesur nebo Victor Cousin.¹⁷⁰

Své radikální vize Saint-Simon vtělil do spisu *L'Industrie, ou discussions politiques, morales et philosophiques* (1817–1818) a pamfletu *Parabole* z roku 1820, za který byl odsouzen. V roce 1823 přišel v důsledku neúspěšného pokusu o sebevraždu o oko. Navzdory tomu stačil ještě vytvořit za podpory Olinde Rodriguea a svého tajemníka Augusta Comta své nejdůležitější knihy *Catéchisme industriel* (1824) a *Le nouveau Christianisme* (1825), ve kterých předložil ucelenou prorockou milénaristickou vizi zrodu nového náboženství, jež by mělo nahradit křesťanství.

Saint-Simon nebyl velkým myslitelem, avšak jeho vliv, který vyplýval spíše z osobního charizmatu než z originality myšlenek, na formování francouzského socialismu a pozitivismu byl nesmírný. Saint-Simonovo „evropanství“ stejně jako jeho teze, že vláda by měla být v zájmu co největší hospodářské výkonnosti svěřena podnikatelům a průmyslníkům, nám umožňují pochopit zvláštní Saint-Simonův dar, který mu pravděpodobně získával řadu stoupenců a jenž spočíval v zahalování samozřejmých, obecně sdílených či téměř banálních myšlenek do oparu mesianismu a jejich prezentaci v pseudonáboženské podobě. Mladý Saint-Simon byl do značné míry produktem ekonomického dynamismu a podnikatelského ducha před-revolučního režimu. Jeho příklon k náboženskému utopismu lze vysvětlit nenaplněnou modernizací a kataklyzmaty Velké francouzské revoluce. Saint-simonismus přinášel terapeutickou vizi regenerace otřesené společnosti a smíření sociální harmonie s rychlou modernizací. Přinášel naději, že Francie může vstoupit do moderního věku, aniž podlehne egoistickému individualismu a nespoutanému liberalismu, které tak odpuzovaly francouzské moralisty v Anglii a jejichž ztělesněním se později staly ve francouzské politické imaginaci Spojené státy americké.

Teprve koncem svého života získal Saint-Simon hrstku oddaných žáků, kterým se ale podařilo podníti skutečnou intelektuální a duchovní revoluci. Roku 1819 začal Saint-Simon vydávat společně s Augustem Comtem a Augustinem Thierrym periodikum *L'Organisateur*. Saint-Simonovi stoupenci pocházeli především z řad studentů a absolventů *Ecole polytechnique*.¹⁷¹ Mnozí z nich byli židovského původu a saint-simonismus pro ně otevíral cestu ke kulturní asimilaci.¹⁷² Bezprostředně po Mistrově smrti

vytvořili jeho žáci, v jejichž čele stáli Olinde Rodrigues, Saint-Amand Bazard,¹⁷³ Michel Chevalier,¹⁷⁴ Philippe Buchez, Gustave d'Eichthal¹⁷⁵ a charismatický Barthélemy Prosper Enfantin,¹⁷⁶ Saint-Simonovu společnost a vydávali postupně periodika *Le Producteur* (1825–1828), *L'Organisateur* (1829–1831) a *Le Globe* (1830–1832),¹⁷⁷ který přešel do rukou Saint-Simonových žáků díky Pierru Lerouxovi.¹⁷⁸ V roce 1828 začal Saint-Simonovy teze¹⁷⁹ propagovat v Paříži Saint-Amand Bazard, jehož dvoudílný spis *Exposition de la doctrine*, který vydal v letech 1828 až 1830 společně s Enfantinem, získal pro hnutí mnoho nových stoupenců i v provinčních městech. Dne 13. ledna 1831 byl publikován spis *La Profession de foi saint-simonienne*. Jako autor byl uveden Pierre Leroux, ale šlo bezpochyby o dílo Sainte-Beuvea.¹⁸⁰ Začátkem třicátých let devatenáctého století dosáhl ve Francii počet příznivců Saint-Simona asi čtyřiceti tisíc.¹⁸¹ V polovině třicátých let devatenáctého století se díky saint-simonistům rozšířilo slovo „socialismus“.¹⁸²

Saint-Simonovi stoupenci zpočátku nehodlali založit nové náboženství a jejich první časopis *Le Producteur* propagoval především společenské reformy a sociální inženýrství. Teprve v průběhu dvou let po zániku zmíněného periodika převládlo přesvědčení, že radikální sociální proměna musí mít morální a duchovní povahu. Rozhořel se spor o charakter hnutí. Saint-Simon zaujal v imaginaci bývalých žáků úlohu mesiáše. V sále v *rue Taranne* probíhaly přednášky o „novém křesťanství“ jako podmínce nástupu „organického věku“ založeného na všeobjímající lásce. Rovněž Olinde Rodrigues, jenž údajně slyšel poslední Saint-Simonova slova na smrtelné posteli, podporoval proměnu školy v církev a vědu v dogma.¹⁸³ Barthélemy Prosper Enfantin, který se rozešel s „veterány“ hnutí Hippolytem Carnotem, Augustem Comtem a Philippem Buchezem, prosazoval ideu, že hnutí musí svým vnitřním členěním imitovat hierarchii katolické církve.¹⁸⁴ Škola saint-simonismu byla oficiálně založena v kostele na Štědrý den 1829, kdy byli Prosper Barthélemy Enfantin a Saint-Amand Bazard zvoleni jako dva „papeži“ („*Pères Suprêmes*“) do čela pseudocírkevní hierarchie. Zatímco Bazard propagoval politické reformy, Enfantina více zajímaly sociální a morální otázky. Slavnostní vyhlášení nového vedení se uskutečnilo 31. prosince 1829 v bytě Charlese Duveyriera. Hierarchie ovšem existovala i mezi členy „rodiny“, která se skládala ze tří tříd. Do první náleželo šestnáct „Otců“ („*Collège des Pères*“), do druhé dva-

advacet členů a do třetí třicet devět příslušníků hnutí.

Saint-simonisté, kteří se usadili jako komunita v *rue Monsigny*, hlásali androgynní povahu Boha, volnou lásku a naprostou rovnost pohlaví.¹⁸⁵ Dominance Saint-Simonova hnutí v pařížském a tím i ve francouzském intelektuálním životě ale netrvala dlouho. Nepříliš přesvědčivá imitace katolické církve a excentrické akce typu hledání ženského Mesiáše na Blízkém východě¹⁸⁶ začaly působit směšně. Vypukly spory mezi střízlivě uvažujícím Bazardem a Enfantinem, který se vžíval do úlohy náboženského proroka, odpůrce instituce manželství a hlasatele volné lásky a ženské emancipace. 29. listopadu 1831 došlo k otevřené roztržce. Čelní představitelé hnutí jako Pierre Leroux, Jules Lechevalier a Abel Transon zběhli do tábora Charlese Fouriera.¹⁸⁷ Excentrický způsob života značně vyčerpal do konce roku 1832 finanční zdroje saint-simonistů a výrazně snížil jejich prestiž v očích veřejnosti. V květnu 1832 nechala vláda sídlo saint-simonistů uzavřít. Někteří předáci byli kvůli vyvolávání veřejného pohoršení postaveni před soud a odsouzeni na jeden rok do žaláře v Saint-Pélagie. Transformace hnutí do komunistické sekty se dovršila přesídlením do Ménilmontantu, nemovitosti, kterou vlastnil Enfantin a v níž se usadilo čtyřicet mužských členů. Byla to však již labutí píseň hnutí, které se záhy rozpadlo.

Někteří historici zdůrazňují, že saint-simonské hnutí vydalo své plody až po letech, kdy jeho protagonisté stáli v čele modernizace francouzského ekonomického a politického života.¹⁸⁸ Industrializace byla ve Francii zahájena po prodlevě způsobené revolucí a císařstvím prakticky až v průběhu třicátých let devatenáctého století. Saint-simonisté byli znepokojeni pomalou modernizací země, přičemž jejich obavy byly vzhledem k ekonomickému růstu tradičních rivalů naprosto odůvodněné. Výrazně se například angažovali při budování francouzských železnic, které Enfantin nazýval „cestami budoucnosti“.¹⁸⁹ Nebylo proto náhodné, že když byla 27. listopadu 1846 založena *La Société d'études pour le canal de Suez*, Francii v ní zastupovali bývalí Saint-Simonovi stoupenci Enfantin a Arlès-Dufour¹⁹⁰. Zdá se, že existovaly „typické vlastnosti“ čelných představitelů saint-simonismu zahrnující pracovitost, podnikavost a idealistické zaujetí pro filantropii. Známe je i spojení bývalých saint-simonistů s režimem Napoleona III., který byl některými pozorovateli vnímán jako „saint-simonista na koni“.¹⁹¹

Warren Breckman napsal, že saint-simonismus

představoval směs střízlivého kriticismu, sentimentálního humanismu a mesianistického utopismu.¹⁹² Podle Saint-Simonovy filosofie dějin dochází v evropské historii ke střídání „organických“ údobí sociální harmonie a jednoty s přechodnými „kritickými“ obdobími střetů a vypjatých očekávání. Právě v takové epoše se podle Saint-Simona nacházela společnost na počátku devatenáctého století, přičemž do popředí vystoupil třídní konflikt mezi zaměstnavatelem a dělníkem jakožto pokračování staletého boje mezi otrokem a pánem. Proto je zapotřebí nahradit anachronický, nevykonný a kompetitivní typ společnosti racionálním uspořádáním výroby a spotřeby. Výsledkem by mělo být sociální egalitářství, nikoliv však ve smyslu majetkové nivelizace, ale rovnosti příležitosti.¹⁹³ Na rozdíl od pozdějších marxistů Saint-Simon nepovažoval vztah mezi prací a kapitálem za antagonistický. Francouzská společnost se musí proměnit v průmyslový stát řízený vědeckou a podnikatelskou elitou, která zaujme místo po tradiční kněžské vrstvě. Jak ukázal Keith Michael Baker, Saint-Simon navázal na předchozí Sieyèsovo, Condorcetovo a Cabanisovo úsilí uzavřít Francouzskou revoluci vytvořením optimálního sociálního modelu.¹⁹⁴

Saint-Simon se domníval, že jednu z hlavních překážek ustavení nového řádu představuje dědicke právo, jež způsobuje neproduktivní akumulaci kapitálu a které by mělo být zrušeno. Stát by měl vyvlastnit rodinná jmění a přerozdělit je ve prospěch „schopných“ jedinců, již svojí prací a důmyslem obohátí celou společnost. Robert Carlisle zdůraznil, že i když Saint-Simon nenavrhoval konfiskaci veškerého majetku, jeho požadavek ve svém důsledku znamenal radikální zásah do sociálních vztahů a „přehodnocení všech hodnot“.¹⁹⁵

Saint-Simon byl sice reprezentantem raného socialismu, ale byl mu vzdálen jednoduchý ekonomický determinismus. Nejdůležitější prostředek k řešení základních problémů doby neviděl v hospodářských nástrojích, ale ve změně základních duchovních postojů a hodnotové orientace lidí. Obdobně jako někteří konzervativní představitelé francouzského katolicismu počátku devatenáctého století Saint-Simon našel ve svém spise *Le nouveau christianisme* kořeny moderní krize v protestantské reformaci, která zplodila egoistický a sociálně rozkladný individualismus. Saint-Simonův německý žák Moritz Veit napsal v roce 1834, že Lutherovo „zanedbání univerzalizmu zrodilo pocit egoismu, který nyní ovládl všechny společenské třídy“.¹⁹⁶

Obdobně jako u Feuerbacha vyplývala Saint-Simono-va kritika křesťanství především z údajných „antisociálních rysů“ protestantismu. Tento postoj nicméně neznamenal rehabilitaci katolicismu.¹⁹⁷ Právě naopak, i když Saint-Simon a jeho stoupenci obdivovali organický holismus a hierarchický řád středověké katolické církve a nechali se inspirovat spisy katolických konzervativců, jako byli Louis de Bonald nebo Joseph de Maistre,¹⁹⁸ domnívali se, že rovněž katolicismus se příliš vzdálil od smyslu původního evangelia.¹⁹⁹ Věřili také, že aktuálnost křesťanství spočívá v odporu vůči nedůstojným a nespravedlivým sociálním podmínkám moderní doby.²⁰⁰ Saint-Simono-va mesianistická doktrína se tak sice hlásila ke křesťanskému odkazu, zároveň se jej ale snažila překonat obdobně, jako kdy- si víra Nového zákona naplnila a překročila horizont starozákonního náboženství. Podle Saint-Simona nastal úpadek křesťanství tehdy, když dualistická víra degradovala „tento svět“ ve prospěch transcendent- na. Bazard v tomto duchu prohlásil, že nejvýznamněj- ší inovací nového religiozního hnutí a jeho hlavním úkolem je „rehabilitace hmoty“.²⁰¹ Jádrem „autentic- kého“ křesťanství byla idea učinit člověka šťastným již během tohoto života.²⁰² Zájem o chudé, kteří se stali středobodem jeho úvah, se u Saint-Simona projevil ve dvacátých letech devatenáctého století právě v souvis- losti s jeho příklonem k religiozitě. Celá společnost by se podle Saint-Simona měla zaměřit na zlepšení život- ních podmínek nejchudších vrstev.²⁰³

„Vědou o člověku“ (*science de l'homme*)²⁰⁴ povolau- nou k řešení „krize“, která údajně zasáhla Francii v de- setiletích následujících po napoleonských válkách, byla podle Saint-Simona a jeho stoupenců „sociální fyziologie“.²⁰⁵ Každá bytost usiluje o plné uskutečnění své povahy. Harmonická společnost musí být založe- na na přirozené hierarchii, k níž klíč poskytují fyziol- ogické zákony. Talleyrandova metafora společnosti jako národní dílny přežila v Saint-Simonových uto- pických vizích. Lidé se rodí s různými schopnostmi a nadáním a funkční společenský řád každému přidělí místo odpovídající jeho vlohám. Nerovné schopnosti znamenají přirozeně asymetrickou distribuci zdro- jů.²⁰⁶ Saint-Simon byl přesvědčen o tom, že dějiny lid- stva jsou pouze odvětvím přírodní historie; obdobně jako fyziologové odmítali jeho stoupenci individualis- mus a hlásali znovuzачlenění odcizeného jedince do původní organické jednoty, již mohlo být etnické či rasové společenství. Lidstvo představuje podle Saint- -Simona kolektivní bytost, která prochází obdob-

ným vývojem jako jedinec, přičemž zmíněný proces je podřízen základnímu fyziologickému zákonu.²⁰⁷ Tato idea, s níž se setkáváme již u Pascala, Turgota, Lessinga a Herdera, poskytla silný intelektuální pod- nět k rozvoji rasového výkladu dějin v devatenáctém století. V základním díle saint-simonismu *Exposition de la doctrine de Saint-Simon* se dočteme, že historici až doposud studovali člověka jako bytost „abstraktní“, „rozumovou“ a „individualistickou“, která se manifes- tuje specifickým způsobem v různých místech a do- bách. Nikdo však náležitě nezohlednil „život lidského druhu“.²⁰⁸

Málokteré intelektuální a duchovní hnutí inspiro- valo tak rozličné výklady jako saint-simonismus. Jeho představitelé byli pokládáni za předchůdce komu- nismu, fašismu, socialismu, korporativismu nebo dokonce freudismu. Nezpochybnitelným produktem intelektuální atmosféry, již vyvolal Saint-Simon, byl pozitivismus Augusta Comta.²⁰⁹ Friedrich August von Hayek, Hannah Arendtová a Georg Iggers zdůraznili totalitní aspekty přítomné v Saint-Simonově ideol- ogii.²¹⁰ Saint-simonismus představoval podle von Haye- ka nostalgické hnutí, ve kterém touha po ztraceném univerzalizmu nabyla podoby tzv. „kontrarevoluce vědy“ a jež (řeceno slovy lorda Actona) dávalo před- nost vládě rozumu před vládou svobody. Spontaneita politického života měla být podřízena znovuoobnov- ní harmonické organické společnosti.²¹¹ August von Hayek o tomto fenoménu, který nazýval „scientific- kou arogancí“, napsal: „V první polovině devatenáctého století se objevuje nový postoj. Termín věda se stále více a více omezuje na fyzikální a biologické disciplíny, které si současně začaly činit nároky na zvláštní rigoróznost a jistotu, jež je měly odlišovat od všech ostatních disci- plín. Byly natolik úspěšné, že brzy začaly mimořádně fascinovat i ty, kdož pracovali v jiných oblastech pozná- ní; tyto badatelé začali rychle napodobovat způsob jejich výkladu i příslušný slovník.“²¹² Saint-Simon a jeho žáci sdíleli vizi, že fyziologie poskytuje východisko k usta- vení hodnověrné sociální a politické vědy, jež umož- ní radikální transformaci společnosti z chaotického shluku egoistických zájmů do harmonického sociální- ho organismu.

Formování moderní rasové teorie ve Francii bylo vedlejším produktem této Saint-Simonovy snahy pro- měnit politickou nauku v pozitivní vědu prostřednic- tvím fyziologie²¹³ Své názory na sepětí studia lidské společnosti a dějin s fyziologií Saint-Simon prezen- toval především ve spisech *De la physiologie appliquée*

à l'amélioration des institutions sociales²¹⁴ a *Mémoire sur la science de l'homme*.²¹⁵ Přenesení principu saint-simonické meritokracie na etnické a rasové vztahy zrodilo ideu společnosti založené na nerovných biologicky podminěných kvalitách jednotlivých rasových skupin.²¹⁶ Konvergenci mezi saint-simonismem a rasovou teorií usnadnili Saint-Simonovi žáci, kteří náleželi mezi přední členy pařížského Historického institutu, založeného v roce 1834, a Pařížské etnologické společnosti ustavené o pět let později. V roce 1831 byli Gustave d'Eichthal a Charles Duveyrier²¹⁷ vysláni do Anglie, aby zde především mezi dělníky získali nové stoupence pro saint-simonismus. Tato „misijní

cesta“ sice skončila naprostým fiaskem, avšak Gustave d'Eichthal se zde seznámil s proslulým britským lékařem, přírodovědcem a rasovým teoretikem Williamem Lawrencem.

Setkání mezi rasovou teorií a socialismem, které tak šokovalo v případě nacistické ideologie, se uskutečnilo již o sto let dříve v rámci saint-simonismu. Moderní rasismus a socialismus jsou blíženci, zrození z obdobné směsice reformního idealismu a filantropie, scientistické arogance a utopických aspirací pařížské intelektuální atmosféry dvacátých a třicátých let devatenáctého století.

Poznámky

- ¹ Lefort, Claude, 1988, str. 234.
- ² Halberstam, Michael, 1999.
- ³ Babbitt, Irving, 2003.
- ⁴ Harris, Lee, 2004.
- ⁵ Voegelin, Eric, 2000a, 2000b.
- ⁶ Arendtová, Hannah, 1996, str. 572.
- ⁷ Manuel, Frank E., 1956.
- ⁸ Viz Reardon, Michael, 1968.
- ⁹ Griffin, Roger, 1993, str. 32–43.
- ¹⁰ Cit. Arendtová, Hannah, 1996, str. 249.
- ¹¹ Viz Budil, Ivo T., 2002, str. 168.
- ¹² Stocking, George W., 1964. Georges Cuvier ještě v roce 1790 kritizoval autory, kteří hlásali dědičnou méněcennost černochů a káral Christopha Matthaeuse Pfaffa za to, že věří „*historikám hloupých cestovatelů, že černoši a orangutani se mohou mísit a že intelektuální schopnosti ras lze odvodit z rozdílů ve struktuře mozku*“ (cit. George W. Stocking, 1964, str. 146; Budil, Ivo T., 2002, str. 186). O dvacet pět let později zastával pozice rasového esencialismu. V knize *Le règne animal distribué d'après son organisation* z roku 1817 Georges Cuvier vymezil hierarchii tří základních lidských ras: kavkazskou neboli bílou, mongolskou neboli žlutou a etiopskou neboli černou. Mongolská rasa se údajně zastavila ve vývoji a rasa černá, která není schopna překročit stupeň barbarství, představuje „*nejdegenerovanější lidskou rasu, jejíž forma se blíží zvířeti a jejíž inteligence není nikde dost vyvinutá, aby si vytvořila normální vládu*“ (Georges Cuvier, 1812, str. 105; 1817, Paris, str. 94). Podle Cuvierova názoru starověkou egyptskou civilizaci nemohla vytvořit černá rasa, ale bylo to dílo příslušníků bílé rasy, kteří byli vybaveni „*velkou mozkovou*“. Cuvier dospěl k názoru, že existují určité vnitřní příčiny, které způsobily, že některé rasy vývojově ustrnuly, a to dokonce i v nejpráznivějších přírodních podmínkách. Tyto inherentní rasové dispozice vzdorují výchově.
- ¹³ Lovejoy, Arthur Oncken, 1960, str. 313.
- ¹⁴ Arendtová, Hannah, 1996, str. 249–260.
- ¹⁵ Budil, Ivo T., 2002, str. 23–31. Protagonisté hypotetické „galské rasy“ se ozvali prostřednictvím abbého Emmanuela Josepha Sieyèse, který v pamfletu *Qu'est-ce que le Tiers État* napsal: „*Proč by (třetí stav, poznámka autora) neměl zahrnat nazpět do franských lesů všechny ty rodiny, které si uchovávají absurdní nárok na to, že pocházejí z rasy přemožitelů a že svá práva zdědily? Věřím, že Národ, takto očistěn, by byl schopen se smířit s myšlenkou, že jej tvoří výhradně potomci Galů a Římanů. Vpravdě, pokud trváme*

- na rozlišování našeho původu, neměli bychom přesvědčit naše méně šťastné spoluobčany, že jejich pokrevní pouto s Galy nebo Římany je přinejmenším stejně hodnotné jako oněch, kteří se hlásí k údajnému příbuzenství s Kimbry, Welschi a ostatními divochy, kteří se vynořili z bažin a pralesů staré Germánie?*“ (cit. Léon Poliakov, 1996, str. 28; cit. François Furet, 1994, str. 12, překlad Petr Horák).
- ¹⁶ Budil, Ivo T., 2002, str. 40–41.
- ¹⁷ Cit. Arendtová, Hannah, 1996, str. 248–249.
- ¹⁸ Braudel, Fernand, 1986, str. 238–239, 267–306. Pojednání o ekonomickém dynamismu a sociální mobilitě francouzské aristokracie viz Lucas, Colin, 1973; Chaussinand-Nogaret, Guy, 1985; Higonnet, Patrice, 1981; Cobban, Alfred, 1964; Foerster, Robert, 1960, 1971; Meyer, Jean, 1972; Taylor, George V., 1967; Bossenga, Gail, 1986.
- ¹⁹ Leet, Don a John Shaw, 1978
- ²⁰ Schama, Simon, 1989, str. 189.
- ²¹ Schama, Simon, 1789, str. 185.
- ²² Roehl, Richard, 1978; O'Brien, Patrick a Caglar Keyder, 1978; Leet, Don a John Shaw, 1978; Cameron, Rondo a Charles E. Freedman, 1983; Crafts, Nicholas, 1984; Aldrich, Robert, 1987.
- ²³ Schama, Simon, 1989, str. 190.
- ²⁴ Schama, Simon, 1989, str. 191–192.
- ²⁵ Schama, Simon, 1989, str. 189.
- ²⁶ Schama, Simon, 1989, str. 190.
- ²⁷ Schama, Simon, 1989, str. 190.
- ²⁸ Leet, Don a John Shaw, 1978, str. 536–537; Cameron, Rondo a Charles E. Freedman, 1983, str. 16–17; Crouzet, François, 1985.
- ²⁹ Duby, Georges, et al., 1981, 3:295–298.
- ³⁰ Perrot, Jean-Claude, 1975.
- ³¹ Dewald, Jonathan, 1987.
- ³² Roche, Daniel, 1987, 1994.
- ³³ Fairchilds, Cissie, 1993.
- ³⁴ Pardailhè-Galabrun, Annick, 1988.
- ³⁵ Roche, Daniel, 1994, str. 134–145.
- ³⁶ Jones, Jennifer, 1991, 1994.
- ³⁷ Schama, Simon, 1989, str. 184.
- ³⁸ Schama, Simon, 1989, str. 185.
- ³⁹ Maza, Sarah, 1997, str. 189; Barber, Elinor, 1973. Spor o existenci skutečné „buržoazní ideologie“ během Francouzské revoluce viz Doyle, William, 1980; Hunt, Lynn, 1984, str. 1–16.
- ⁴⁰ Například abbé Pierre Jaubert, 1766, *Éloge de la roture dédié aux roturiers*. London.

- ⁴¹ Maza, Sarah, 1997, str. 196. Sarah Maza uvedla, že ve Francii osmnáctého století byl buržoa především „sociálním mutantem“, osobou s nejistou identitou, jejíž postavení v rámci společenské hierarchie *ancien régime* nebylo pevně dáno, a bylo proto značně ambivalentní (1997, str. 191).
- ⁴² Lausanne, 1784.
- ⁴³ Acomb, Frances, 1950; Grieder, Josephine, 1985.
- ⁴⁴ Perrot, Jean-Claude, 1975, I, str. 298–299
- ⁴⁵ Sekora, John, 1977, str. 74.
- ⁴⁶ Ross, Ellen, 1975; Chisick, Harvey, 1981, kapitola 4.
- ⁴⁷ Galliani, Renato, 1989, kapitola 6.
- ⁴⁸ „Toto je společnost skládající se z množství izolovaných skupin, jejichž příslušníky poutá jen velmi málo sociálních vazeb, v důsledku čehož každý člověk uspokojuje jen svůj partikulární zájem a téměř nikdo není ochoten splnit své povinnosti nebo uznat své závazky vůči ostatním“, Turgot, Anne-Robert, 1775, *Mémoire sur les municipalités*. In: *Oeuvres de Turgot et documents le concernant*, 4:576.
- ⁴⁹ Mnozí protimodernizační pesimisté byli bývalí zapálení modernisté. Například Simon Linguet navrhl ve svém ekonomickém traktátu z roku 1764 prohloubit koryto Sommy a spojit Amiens kanálem s mořem (*Mémoires sur un Objet Intéressant pour la Province de Picardie*, The Hague, 1764). Realizaci záměru později zabránila revoluce. O deset let později však Linguet napadal Turgorovy reformy a liberalizaci obchodu s obilím a kritizoval industriální společnost a kapitalismus, který „sliboval nebe a přinesl peklo“. Linguet apokalypticky líčil odpudivé příbytky chudých v Lyonu, které dával do souvislosti s industrializací (Schama, Simon, 1989, str. 197).
- ⁵⁰ Schama, Simon, 1989, str. 197.
- ⁵¹ Schama, Simon, 1989, str. 198.
- ⁵² „Chacun s'y tiendrait naturellement à sa place“, abbé Pierre Jaubert napsal, že ve skutečné národní komunitě „la subordination, loin de paroître gênante, fait naître l'admiration et le respect“ (cit. Maza, Sarah, 1997, str. 203).
- ⁵³ Maza, Sarah, 1997, str. 209.
- ⁵⁴ Levy, Darline Gay, 1980. Vedle řady spisů, jež zahrnovaly například *Du plus heureux gouvernement on Parallèle des constitutions politiques de l'Asie avec celles de l'Europe, servant d'introduction à la „Theorie des loix civiles“* (1774), *Theorie des loix civiles* (1774) nebo *Essai philosophique sur le monachisme* (1776), byl Linguet autorem především knihy *Mémoires sur la Bastille*, která vyšla v roce 1783 v Londýně (v témž roce se na trhu objevil rovněž anglický překlad pod názvem *Memoirs of the Bastille. Containing a full exposition of the mysterious policy and despotic oppression of the French government in the interior administration of that state-prison*, London, G. Kearsly) a jež těžila z Linguetova věznění v Bastille od září 1780 do května 1782 na základě *lettre de cachet*. Simon Schama napsal, že tento Linguetův spis významně přispěl k chápání Bastilly jako symbolického ztělesnění despoticke povahy *ancien régime* (1989, str. 166).
- ⁵⁵ William Jones byl významným britským orientalistou a jedním ze zakladatelů moderní indoeuropeistiky; od roku 1783 působil v Kalkatě, kde stál v čele zdejší vědecké komunity a překladatelské školy (viz Budil, Ivo T., 2002, str. 93–101).
- ⁵⁶ Viz Budil, Ivo T., 2002, str. 118–129.
- ⁵⁷ Baker, Keith, 1975, str. 388–390.
- ⁵⁸ Staum, Martin S., 1980a, str. 209.
- ⁵⁹ Staum, Martin S., 1980a, str. 209.
- ⁶⁰ Na druhé straně ovšem většina francouzských osvicenců v čele s Voltairem (viz heslo věnované rovnosti, *Dictionnaire philosophique*, in *Oeuvres*, Paris, 1835, VII, str. 473–475) pokládala zachování majetkové a do jisté míry i sociální nerovnosti za nezbytné pro rozvoj civilizace a udržovala si odstup od radikálních socialistických názorů, jež vyjádřili M. Morelly v *Code de la nature, ou Le véritable esprit de ses loix, de tout temps négligé ou méconnu* (1755, dříve mylně připisováno Diderotovi) nebo Jacques Pierre Brissot de Warville v *Recherches philosophiques sur le droit de propriété et sur le vol considérés dans la nature et dans la société*, podle nichž vlastnictví představovalo krádež (viz především Lichtenberger, André, 1970).
- ⁶¹ *De l'Homme*, 1772, in *Oeuvres complètes*, Paris, 1818, II, str. 71; cit. Manuel, Frank E., 1956, str. 54.
- ⁶² Condorcetova podpora abolitionismu viz *Réflexions sur l'esclavage des nègres, et autres textes abolitionnistes* (Paris, Harmattan, 2003).
- ⁶³ Bastid, Paul, 1970, str. 89.
- ⁶⁴ Staum, Martin S., 1987, str. 415.
- ⁶⁵ *Rapport sur l'instruction publique fait au nom du comité de constitution de l'Assemblée Nationale, les 10, 11, et 19 septembre 1791*, Paris, str. 7–8.
- ⁶⁶ Louis de Bonald byl autorem *Essai analytique sur les lois naturelles de l'ordre social, ou du pouvoir, du ministre, et du sujet dans la société* (Paris, 1836).
- ⁶⁷ Tento text se stal později součástí knihy *De la Révolution Française* (Paris, 1797).
- ⁶⁸ Cit. Manuel, Frank E., 1956, str. 63.
- ⁶⁹ Hahn, Roger, 1971, str. 286–312. Členové *Institut de France* složili formální přísahu věrnosti a „nenávisti vůči monarchii“ 21. ledna 1796.
- ⁷⁰ Právník, člen *Institut de France* a pozdější konzul Jean Jacques Régis de Cambacérés definoval v roce 1798 sociální vědy jako „spojení etiky, právních věd a politické ekonomie“ (Staum, Martin S., 1980b, str. 387).
- ⁷¹ Staum, Martin S., 1980a, str. 5.
- ⁷² Viz Teulon, Fabrice, 2003; Renaud, Georges, 2000; Head, Brian W., 1985, str. 35–37. Destutt de Tracy, Antoine Louis Claude, 1801, *Projet d'éléments d'idéologie à l'usage des écoles centrales de la République Française*, Paris, P. Didot; 1803–1805, *Éléments d'idéologie*, Paris, Courcier.
- ⁷³ Jean Baptiste Say byl liberálním ekonomem, jehož teze byly během císařství a v prvních letech Restaurace v nemilosti. Z tohoto důvodu se samotná politická ekonomie, s níž byl Say ztotožněn, navzdory jeho jmenováním profesorem „průmyslové ekonomie“ na *Conservatoire des Arts et Métiers* v roce 1819, ve Francii náležitě nerozvinula. Teprve v roce 1864 se politická ekonomie stala součástí francouzského univerzitního systému, a to pouze na právnické fakultě (Ventre-Denis, Madeleine, 1976).
- ⁷⁴ Právník, soudce a politický ekonom Pierre Louis Roederer, který náležel k „okrajovým ideologům“ (Staum, Martin S., 1980, str. 385) a jenž se snažil ve svých úvahách skloubit Condillaca s Machiavellim, se v letech 1801 až 1802 s ideology rozešel a stal se blízkým poradcem Napoleona Bonaparta. V rozporu s ateistickým přesvědčením ostatních ideologů Roederer obhajoval konkordát státu a církve.
- ⁷⁵ Joseph Marie Degérando, jenž byl původním vzděláním právník, nahradil ve Francouzském institutu Caffaréli du Falgu, který padl během Napoleonova tažení do Egypta a Palestiny. Proslulost a ocenění mu vynesla studie o znacích *Des signes et de l'art de penser* z roku 1800. Degérando byl stoupencem empirismu a kritikem teorie vrozených idejích; současně ale obhajoval existenci duše jako sídla inteligence a duše a odmítal Cabanisův „materialismus“ a „fatalismus“. Během císařství se přednostně věnoval dějinám filosofie; „antropologické“ problematice se dotkl ve své obhajobě Itardova empiristického přístupu při zkoumání „vlčího dítěte“ z Aveyronu.
- ⁷⁶ Pierre Laromiguière se v roce 1810 stal profesorem filosofie na *Ecole normale*. V knize *Leçons de philosophie* (1815) zaujal protiideologické pozice a obhajoval svobodu a aktivity spirituální duše.
- ⁷⁷ Sewell, William Hamilton, 1994; Van Deusen, Glyndon Garlock, 1970.

- ⁷⁸ Destutt de Tracy zmínil poprvé pojem „ideologie“ na zasedání institutu 20. června 1796.
- ⁷⁹ Staum, Martin S., 1980a, str. 173.
- ⁸⁰ Kennedy, Emmet, 1978.
- ⁸¹ Staum, Martin S., 1987, str. 411–413; Kaiser, Thomas E., 1976, str. 310–323, 518–522, 634; Welsch, Cheryl B., 1984, str. 6–42, 97–134.
- ⁸² Cit. Poliakov, Léon, 1996, str. 218.
- ⁸³ Staum, Martin S., 1996; Mitchell, Harvey, 1988; Kates, Gary, 1997.
- ⁸⁴ Ideolog Volney publikoval v srpnu 1793 příručku pro výuku sekulární morálky určenou pro veřejné školy *La Loi naturelle, ou Catéchisme du citoyen français, ou Principes physiques de la morale déduits de l'organisation de l'homme et de l'univers*, v níž proti sobě postavil blaho celé společnosti a egoistický zájem jedince. Obdobně jako Condorcet a Cabanis a v souladu s minějším ideologů byl Volney přesvědčen o tom, že je možno odvodit přirozená lidská práva na svobodu, rovnost a vlastnictví nikoliv ze společenské smlouvy, ale z lidského fyzického ustrojení.
- ⁸⁵ Roederer, Pierre Louis, „Cours d'organisation sociale“, *Oeuvres du comte P. L. Roederer*, Roederer, A. M., ed., Paris, 1857; Margerson, Kenneth, 1983, str. 94–113.
- ⁸⁶ Simon, Jules, 1885; Moravia, Sergio, 1974, str. 675–804; Gusdorf, Georges, 1978, str. 173–284, 392–427.
- ⁸⁷ Jméno Cabanis je zřejmě odvozeno od místní vesnice Chabannes.
- ⁸⁸ Osobní přátelství a intelektuální srozumění mezi Condorcetem a Cabanise bylo poněkud paradoxní vzhledem ke Cabanisově bezděčnému příspěvku k rozvoji rasové ideologie, jejíž dobové představitel Condorcet obvinil z toho, že „činí z přírody komplice svých zločinů“ (cit. Budil, Ivo T., 2002, str. 188).
- ⁸⁹ *Rapports du physique et du moral de l'homme* zahrnuje šest přednášek pronesených v institutu a dalších šest pojednání, jež byly připojeny ve druhém vydání z roku 1802. Viz též *Considérations générales sur l'étude de l'homme et sur les rapports de son organisation physique avec ses facultés intellectuelles et morales, Mémoires de l'Institut de France, Académie des sciences morales et politiques*, 1ère série, I, str. 65–66; *De l'influence des tempéramens sur la formation des idées et des affections morales, Mémoires de l'Institut de France, Académie des sciences morales et politiques*, 1ère série, II, str. 230.
- ⁹⁰ Manuel, Frank E., 1956, str. 60.
- ⁹¹ Staum, Martin S., 1980a, str. 202. V roce 1842 zmínil explicitně Cabanise ve své kritice materialistických výkladů myšlení lékaře Frédéric Dubois d'Amiens.
- ⁹² „Si les races humaines ne se mêlaient pas continuellement, tout semble prouver que les conditions physiques propres à chacune se perpétueraient par la génération, en sorte que les hommes de chaque époque représenteraient exactement à cet égard les hommes des temps antérieurs“, cit. Courtet, Victor, *Science politique*, str. 44; cit. Boissel, Jean, 1972, str. 127. Cabanis viz Labrousse, J., 1903; Conchard, Vermeil de, 1914.
- ⁹³ Staum, Martin S., 1980a, str. 176.
- ⁹⁴ Staum, Martin S., 1980a, str. 163.
- ⁹⁵ Manuel, Frank E., 1956, str. 60; Richards, Robert J., 1979, str. 100–101.
- ⁹⁶ 1771–1772, druhé vydání vyšlo v roce 1790; Staum, Martin S., 1980a, str. 162.
- ⁹⁷ Termín „antropologie“ použil de La Sarthe v roce 1801, to znamená dva roky před Cabanise.
- ⁹⁸ Mezi Cabanise a Destuttem de Tracym, bývalým důstojníkem a liberálním šlechticem, který se po ustavení Národního shromáždění připojil k zástupcům třetího stavu, se vytvořil velmi úzký pracovní a přátelský vztah. Maine de Biran poznamenal v jednom dopise z roku 1802, že se zdá, že tyto dva přátelé mají na vše shodný názor a že pokrok ideologie jim je drahý nadevše (Staum, Martin, S., 1980a, str. 238). Destutt de Tracy byl později vydavatelem Cabanisových sebraných spisů.
- ⁹⁹ Napoleon Bonaparte navázal užší vztahy s ideology již v roce 1797. Institut ocenil Napoleonovu podporu vědeckého výzkumu během expedice do Egypta. Sieyès, který se stal po převratu jedním ze tří konzulů, se podílel na aktivitách ideologů. Záhy po úspěšném uchopení moci Sieyès a Napoleon Bonaparte odměnili ideology Cabanise, Tracyho, Garata a Volneye za jejich podporu jmenováním do senátu s ročním platem 25 000 franků.
- ¹⁰⁰ Staum, Martin S., 1980a, str. 292–293.
- ¹⁰¹ Cabanise postihlo 22. dubna 1807 krvácení do mozku a byl ošetřován na zámku Grouchy v La Villette. Druhému krvácení, které nastalo 5. května 1808, Cabanis podlehl. Pohřben byl během smutečního obřadu, jehož účastnili všichni senátoři, v Panteonu. Jeho srdce bylo uloženo v Auteuil poblíž hrobu paní Helvétiové.
- ¹⁰² Ministr vnitra François Guizot povolal v roce 1832 některé stále žijící bývalé členy Třídy morálních a politických věd, aby napomohli při založení *Académie des Sciences Morales et Politiques*.
- ¹⁰³ Clark, Terry, 1973.
- ¹⁰⁴ Bernardin de Saint-Pierre byl bývalým inženýrem, botanikem, obdivovatelem Rousseaua a profesorem etiky na *Ecole Normale*. Právě na jeho přednášku, ve které hovořil o Prozřetelnosti jako jediném zdroji morálních zákonů, reagoval Cabanis svým proslulým požadavkem, aby ve zdech Francouzského institutu nebylo vyslovováno jméno boží (*Oeuvres complètes*, I, str. 242–250; Staum, Martin S., 1980b, str. 388). Mezi další oponenty ideologů náleželi novinář, dramatik, historik a autor utopických děl Louis Sebastian Mercier a historik Delisle de Sales, který napadal ateismus ideologů a sentimentální deismus („teofilantropii“) filosofů a jež se zastával „tradičního, ale tolerantního náboženství Lockeova, Leibnizova, Pascalova a Fénelonova“ (Staum, Martin S., 1980b, str. 389).
- ¹⁰⁵ Kates, Gary, 1997.
- ¹⁰⁶ Cit. Staum, Martin S., 1980a, str. 236.
- ¹⁰⁷ Staum, Martin, 1980a, str. 304.
- ¹⁰⁸ Staum, Martin, 1980a, str. 306.
- ¹⁰⁹ Boissel, Jean, 1972, str. 58.
- ¹¹⁰ Anglický překlad *Physiological Researches upon Life and Death*, který uskutečnil Tobias Watkins, vyšel ve Filadelfii v roce 1809.
- ¹¹¹ Manuel, Frank E., 1956, str. 61.
- ¹¹² Manuel, Frank E., 1956, str. 61.
- ¹¹³ *Oeuvres de Claude-Henri de Saint-Simon*, Paris, 1966, Vol. V, str. 55; cit. L. P., str. 216.
- ¹¹⁴ Cabanis, Lamarck a Lacépède dospěli přibližně ve stejné době k evolucionistické teorii a dynamizovali tak statické kategorie „řetězce bytí“; v roce 1802 Cabanis poznamenal, že změny v klimatu, výživě a chování mohou změnit fyzické vlastnosti a vyústit do zrození nových druhů (Staum, Martin S., 1980a, str. 188; Richards, Robert, 1979, str. 93–94).
- ¹¹⁵ *Philosophie zoologique*, Aron, Jean-Paul, ed., Paris, 1968, str. 51–52.
- ¹¹⁶ *Philosophie zoologique*, Aron, Jean-Paul, ed., Paris, 1968, str. 295–297.
- ¹¹⁷ Poliakov, Léon, 1996.
- ¹¹⁸ Reboul, Robert Marie, 1869, str. 34.
- ¹¹⁹ Cit. Stocking, George W., 1964, str. 135.
- ¹²⁰ Étienne Geoffroy Saint-Hilaire viz Weiner, Dora B., 1968, str. 70.
- ¹²¹ Stocking, George W., 1964, str. 135.
- ¹²² Stocking, George W., 1964, str. 135.
- ¹²³ Institut de France, Académie des Sciences, *Procès-verbaux des séances de l'Académie*, 1800–1804, 2:119; viz Faivre, Jean-Paul, 1953, str. 76–183; Hervé, Georges, 1910; Degérandovy pokyny viz „Documents anthropologiques: Lethnographie en 1800“, *Revue d'anthropologie*, 188, 6:152–182. Baudinovy lodě skutečně 19. října 1800 vypluly z přístavu v Le Havre, ale záhy vypuk-

- ly mezi členy expedice prudké spory, které vyvrcholily během zastávky na ostrově Mauritius dezercí čtyřiceti šesti námořníků. Výpravě docházely zásoby, účastníci expedice trpěli kurdějemi a úplavicí a nemoci podlehl i samotný Nicolas Baudin. Přeživší účastníci se vrátili do Francie v roce 1804, kdy již mezitím činnost *Société des Observateurs de l'Homme* prakticky ustala. Etnografická kolekce nashromážděná během expedice se stala majetkem císařovny Josefíny, v roce 1814 byla částečně zničena a roku 1829 byl zbytek rozprodán. Pravděpodobně největším přínosem Baudinovy výpravy byl etnografický výzkum Cuvierova žáka Françoise Pérona, který prováděl experimentální „měření fyzické síly u Tasmánců, Australanů, Malajců, Timoňanů a Evropanů“ (Stocking, George W., 1964, str. 143–145).
- ¹²⁴ Stocking, George W., 1964, str. 137.
- ¹²⁵ Broca, Paul, 1869, Histoire des progrès des études anthropologiques depuis la fondation de la Société en 1859, *Mémoires de la Société d'Anthropologie*, 3:107–108; Hamy, Ernest Théodore, 1901, Un chapitre oublié de l'histoire de l'anthropologie française, Association française pour l'avancement des sciences, *Compte rendu de la 30me session*, Première partie, 1901, str. 75–76.
- ¹²⁶ Redakce sídlila v *rue des Saints-Pères* 64; Boissel, Jean, 1972, str. 122.
- ¹²⁷ Boissel, Jean, 1972, str. 116.
- ¹²⁸ Davies, John P., 1955; McLaren, Angus, 1974, 1981; Giustino, David de, 1975; Parssinen, Terry M., 1974; Shapin, Steve, 1975; Cooter, R. J., 1976.
- ¹²⁹ Termín frenologie vytvořil Thomas Forster a zpopularizoval jej Johann Gaspar Spurzheim. Frenologie viz Lewes, George, 1857, *Blackwood's Magazine*, 82, str. 665; Lanteri-Laura, Georges, 1970; Barnes, Barry a Steven Shapin, eds., 1979; McLaren, Angus, 1981; Clarke, Edwin C. a L. S. Jacyna, 1987, str. 220–244, 267–285; Jacyna, L.S., 1987; Renneville, Marc, 2000.
- ¹³⁰ McLaren, Angus, 1981.
- ¹³¹ Franz Joseph Gall viz Blondel, Charles, 1914; Delaunay, Paul, 1928; Lanteri-Laura, Georges, 1970; Temkin, Oswei, 1947; Young, Robert, 1970.
- ¹³² *Physiognomische Fragmente zur Befoerderung der Menschenkenntniss und Menschenliebe* (Leipzig, 1775–1778). Fyziognomie viz Tytler, Graeme, 1982; Richards, Graham, 1992, str. 249–270.
- ¹³³ *Recherches sur l'anatomie du système nerveux en général et du cerveau en particulier* (Paris, 1809); hlavní Gallovo čtyřsvazkové dílo *Anatomie et physiologie du système nerveux en général et du cerveau en particulier* vycházelo v letech 1810 až 1820.
- ¹³⁴ Pozdější Balzakův osobní lékař.
- ¹³⁵ Následovaly spisy *Histoire naturelle et philosophique de l'homme* (1817) od F. Chatela, *Analyse d'un cours du docteur Gall* (1818) od Nicolase Philiberta Adelonu a *Tableau analytique et critique de l'ouvrage de M. Gall* (1822) Jeana Baptisty Demangeona.
- ¹³⁶ Spurzheimovy práce zahrnovaly *Observations sur la phrénologie* (1818), *Essai philosophique sur la nature morale et intellectuelle de l'homme* (1820), *Encéphalotomie, ou du cerveau sous ses rapports anatomiques* (1821), *Précis de phrénologie* (1825) a *Manuel de phrénologie* (1832).
- ¹³⁷ Postavení frenologie bylo posíleno také poté, kdy ve druhé polovině dvacátých let devatenáctého století Jean Baptiste Bouillaud a Joseph Vimont ukázali, že poškození různých částí mozku negativně ovlivňuje specifické funkce, například řeč.
- ¹³⁸ François Joseph Victor Broussais, patolog a osobní lékař prvního orléanského ministerského předsedy Casimira Periera, byl znám jako „*Mirabeau z Val de Grâce*“ (pařížská vojenská nemocnice) (Bonnette, P., 1939). Ve studii *De l'irritation et de la folie* (1828) obhajoval materialistický monismus. Podle Broussaise byly všechny choroby vyvolány nervovým podrážděním; jako terapii navrhol v zájmu obnovení rovnováhy organismu intenzivní krvácení. Tato metoda však měla během epidemie cholery v roce 1832 katastrofální následky a podle některých autorů se Broussais obrátil k frenologii ve snaze napravit svoji reputaci. Po roce 1836 začal výrazně levicově zaměřený Broussais pořádat oblíbené veřejné přednášky propagující frenologii, které se vyznačovaly silně politizujícím charakterem. Ve spise *Leçons de phrénologie* (1839) nabádal lékaře, aby se nevzdávali studia myslí ve prospěch metafyziků: „*L'âme, c'est un cerveau agissant et rien de plus*“ (cit. McLaren, Angus, 1981, str. 7).
- ¹³⁹ Například *Qu'est-ce que la phrénologie?* (1836) od Françoise Louise Léluta, *Traité de phrénologie humaine et comparée* (1832) od Josepha Vimonta, *Leçons de phrénologie* (1834) od Henriho Scoutetena, *Introduction à l'étude philosophique de la phrénologie* (1836) od G. L. Bessiéra, *Aperçu critique des théories sur les idées et les facultés humaines* (1836) od J. N. Periera, *Hygiène morale ou application de la physiologie à la morale et à l'éducation* (1837) od Casimira Broussaise, *De la phrénologie* (1839) od P. H. Azaise a *La physiognomonie et la phrénologie* od Jeana Baptisty Isidora Bourdona.
- ¹⁴⁰ McLaren, Angus, 1981, str. 8.
- ¹⁴¹ *Recherches dans l'histoire des sciences et de la philosophie les premières notions de la science phrénologique.*
- ¹⁴² Například P. H. Azais tvrdil ve studii *De la phrénologie* (1839), že duše je pouhým souhrnem všech idejí. J. Fossati napsal v knize *Manuel pratique de phrénologie* (1845), že frenologie musí skoncovat s církevním vměšováním do lékařství, výchovy, morálky a psychologie. Thomas Labbey zase v *La Phrénologie et le jésuitisme* (1843) obvinil církev, že se za jejími útoky na vědu skrývá snaha těžit z nevědomosti lidí.
- ¹⁴³ Rasový determinismus v díle Paula Brocy viz Williams, Elizabeth A., 1994, str. 241, 259, 265.
- ¹⁴⁴ McLaren, Angus, 1981, str. 10.
- ¹⁴⁵ Chevalier, Louis, 1973, str. 409.
- ¹⁴⁶ Pommier, Jean, 1961.
- ¹⁴⁷ Pierre Flourens byl oblíbeným Cuvierovým žákem, v pětácti letech byl zvolen členem *Académie des Sciences*, v osmatřiceti jmenován řádným profesorem srovnávací fyziologie, ve čtyřiačtyřiceti zvolen poslancem, v šestačtyřiceti letech členem *Académie Française* a v dvaapadesáti byl povýšen do šlechtického stavu.
- ¹⁴⁸ McLaren, Angus, 1981, str. 11.
- ¹⁴⁹ Studie *Esquisse de la phrénologie* (1843), jejímž autorem byl Emile Debout, předznamenala kriminologické učení Cesare Lombrosa (McLaren, Angus, 1981, str. 16).
- ¹⁵⁰ Lane, Harlan, 1976, str. 195, 204. Příznačný byl rovněž posun od stanoviska frenologů, kteří ve čtyřicátých letech devatenáctého století sdíleli velmi optimistickou víru o možnostech převýchovy vězňů, k pesimistickému přesvědčení kriminologů o dekadu pozdějí o nenapravitelné degeneraci zločinců (Nye, Robert A., 1984).
- ¹⁵¹ Lectures on Phrenology, delivered in 1836 in the 1836 in the University of Paris, *The Lancet* 2(1835–1836): 930–932; cit. Staum, Martin S., 1995, str. 454.
- ¹⁵² Quételetovu knihu přeložil do angličtiny zakladatel rasové teorie na Britských ostrovech Robert Knox.
- ¹⁵³ William-Frédéric Edwards se narodil 14. dubna 1777 na Jamajce, od roku 1828 se plně naturalizoval ve Francii, v roce 1839 založil *Société ethnologique de Paris*. Roku 1835 se Edwards usadil ve Versailles, kde 23. července 1842 zemřel. Kromě řady publikací z oblasti medicíny a biologie (například o obojživelnících) je autorem dvou děl, které lze pokládat za základ politické etnologie ve Francii: *Lettre à M. Amédée Thierry sur les caractères physiologiques des races humaines considérés dans leurs rapports avec l'histoire* (Paris, Compère jeune, 1829) a *De l'influence réciproque des races sur le caractère national*, Paris, Vve Dondey-Dupré, 1829(?). Od roku 1822 navštěvoval Edwardsův salon v rue du Helder číslo 12 spisovatel Stendhal (viz Stendhal, *Souvenir d'Égotisme*). Když Stendhal pracoval na textu *Mémoires d'un Touriste*, obrátil se na Edwardse s žádostí o poskytnutí údajů o „pri-

mitivních rasách staré Galie“, především Gaělech a Kimbrech. Edwards zaslal Stendhalovi potřebná data v dopise z října 1837 (viz Martineau, H., 1947, 138–144). Edwardsův dopis Stendhal začlenil v téměř doslovném znění do výše zmíněného spisu za větu „Les Gaëls y sont les plus nombreux“ (*Mémoires d'un Touriste*, Paris, Le Divan, I, str. 206–211). Edwards vystoupil s přednáškou *Mémoire sur les races qui habitaient les territoires de la Gaule, et notamment les Gaëls* 9. července 1842 na půdě *L'Académie des sciences morales*. Gobineau se odvolává na Edwardse v prvním díle svého *Pojednání o nerovnosti lidských ras* (str. 203).

¹⁵⁴ „Les travaux trop peu connus de M. Labbé Frère ont ouvert dans l'étude des races une direction féconde, et de ces deux grands phénomènes, la fusion des races en un corps homogène, et leur résistance à tout croisement, le premier a été sérieusement étudié par M. Labbé Frère; le second a trouvé dans M. Michel, un historien plus préoccupé malheureusement d'érudition que de philosophie“ (*Revue des deux mondes*, 15. března 1848, str. 984–985; cit. Boissel, Jean, 1972, str. 97).

¹⁵⁵ „... la philosophie de l'histoire n'a point encore su acquérir l'autorité scientifique. Que lui manque-t-il donc? Il lui manque de pouvoir fixer, au moyen de lois nettement connues et formulées, la succession des faits qui constituent la vie d'une nation. (...) A notre avis, la philosophie de l'histoire n'arrivera guère à fixer ses résultats si elle persiste dans la recherche isolée des causes morales. Il faut qu'elle contraste avec les sciences naturelles et en particulier avec la physiologie une alliance étroite. (...) Là seulement est le germe d'une perfectionnement nouveau dans les méthodes historiques... La grande question des races devra dominer l'étude des faits secondaires du genre humain“ (cit. Boissel, Jean, 1972, str. 97).

¹⁵⁶ Viz Edwardsův komentář ke vztahu mezi historickou a fyziologickou rasou v dopise určeném Amédéu Thierrymu (*Lettre à M. Amédée Thierry sur les caractères physiologiques des races humaines considérés dans leurs rapports avec l'histoire*, 1829). Edwards již nechápal židy jako zástupce rasy historické, ale fyziologické.

¹⁵⁷ Úlohu německého liberálního ekonoma a Lafayettova přítele Friedricha Lista, autora klasického díla *Das national System der politische Oekonomie* (1840), na formování rasového myšlení první poloviny devatenáctého století zdůraznil v knize *Les origines du pangermanisme (1800–1888)* (1915) Charles Andler. List žil po svém návratu z amerického exilu v roce 1831 v Paříži (Boissel, Jean, 1972, str. 122).

¹⁵⁸ Charles Salomon Zachariae, profesor občanského, feudálního a církevního práva, působil na univerzitě ve Wittembergu, od roku 1807 na univerzitě v Heidelbergu. Ve svém hlavním díle *Vierzig Bücher vom Staate* (Stuttgart – Heidelberg, 1820–1832, 5 dílů, Heidelberg, 1832–1843, 7 dílů, především knihy XI a XII) zdůraznil souvislost mezi psychologickými vlastnostmi a fyziologickými dispozicemi lidí.

¹⁵⁹ Ernest Moritz Arndt, německý nacionalistický básník, byl autorem dvou „etnologicko-historických“ děl: *Versuch in vergleichender Völkergeschichte* (Leipzig, Bonn, 1843) a *Forschung über die Geschichte der nordischen und germanischen Völker* (Leipzig, 1826).

¹⁶⁰ Gustav Friedrich Klemm se narodil 12. listopadu 1802 v Chemnitz, byl zaměstnán jako konzervátor v Královské knihovně v Drážďanech. Gobineau, který se mohl případně setkat s Klemmovým jménem v roce 1851 na hannoverském dvoře, kde působil jako *chargé d'affaires par intérim*, jej zmínil ve svém *Pojednání o nerovnosti lidských ras*: „M. Klemm imagine une distinction de l'humanité en races actives et races passives. Je n'ai pas eu le livre entre les mains et ne puis savoir si l'idée de son auteur est en rapport avec la mienne. Il serait naturel qu'en battant les mêmes sentiers, nous fussions tombés sur la même vérité“ (I, str. 86). Klemm byl autorem desetisvazkového díla *Allgemeine Culturgeschichte der Menschheit* (Leipzig), které vycházelo v letech 1843 až 1852 a jehož čtyři díly obsahovaly socioetnologické rozdělení ras (I. *Die*

Einleitung und die Urzustände der Menschheit, 1843; II. *Die Jäger- und Fischervölker der passiven Menschheit*, 1843; III. *Hirtenvölker der passiven Menschheit*, 1844; IV. *Die Urzustände der Bergund Wüstenvölker der activen Menschheit und deren Verbreitung über die Erde*, 1845). Srovnání Gobineauových a Klemmových tezí viz Woltmann, Ludwig, *Politisch-Anthropologischen Revue*, T. II, III, VI, V, VI.

¹⁶¹ Augustin Thierry napsal v článku o románu Waltera Scotta *Ivanhoé*: „Il avait posé, sur le sol d'Angleterre, des Normands et des Saxons, des vainqueurs et vaincus“ (cit. Boissel, Jean, 1972, str. 8). Walter Scott měl podle Thierryho „le mérite d'avoir mis, le premier, en scène les différentes races d'hommes dont la fusion graduelle a formé les grandes nations de l'Europe“ (*Lettres sur l'histoire de France*, VI, 1827). Amédéeu Thierrovi, bratru Augustina Thierra, věnoval Edwards svoji studiu o vztahu mezi fyziologickými vlastnostmi ras a dějinami. Filosofie dějin Augustina Thierra viz Topinard, Paul, 1885, *Éléments d'anthropologie générale*, Paris; Tronchon, Henri, 1922, *Les études historiques et la philosophie de l'histoire aux alentours de 1830. Revue de Synthèse historique*, déc. 1922; Sée, Henri, 1933, *Science et Philosophie de l'histoire*, Paris. Frédéric Boissière uveřejnil v roce 1835 v *Journal de l'Institut historique* článek, v němž uvedl: „(L'esprit humain) s'est demandé naturellement quelles circonstances avaient accompagné les migrations, comment s'étaient fondus ensemble les anciens et nouveaux habitants. C'est ainsi qu'il a été amené à considérer les origines historiques sous le point de vue des races“ (T. I, str. 9, cit. Boissel, Jean, 1972, str. 11). Edgar Quinet poznamenal v *Génie des religions* (1842): „A peine sortie du limon, chaque race porte dans ses traits, dans son coeur, dans ses pensées ébauchées l'empreinte ineffaçable d'un sceau particulier, comme si elle eut contracté déjà des habitudes du corps et d'esprit au sein d'un monde antérieur. Les siècles passeront sans pouvoir effacer jamais cette première empreinte“ (I, 22, cit. Boissel, Jean, 1972, str. 11).

¹⁶² Jules Michelet napsal roce 1830: „En octobre 1830, c'est-à-dire deux mois juste après la révolution de juillet, j'écrivis et lançai un petit livre, *Introduction à l'histoire universelle*. J'y arrachais l'histoire du fatalisme, de ce principe unique vers lequel penchaient tous les penseurs d'alors, et non seulement les historiens mais le père adoptif de Thierry, Saint-Simon, et toute l'école saint-simonienne. La liberté renaissante en juillet m'avait donné des ailes. Je définis l'histoire (...), la victoire successive de la liberté humaine sur la la fatalité de la nature“ (cit. Fèbvre, Lucien, 1946, str. 57–58).

¹⁶³ Kompletní Saint-Simonovo dílo vydal ve čtyřiceti sedmi svazcích v letech 1865 až 1878 v Paříži Prosper Barthélemy Enfantin. Literatura o Saint-Simonovi viz Hubbard, Nicholas G., 1857; Reybaud, Louis, 1864; Booth, Arthur John, 1871; Janet, Paul, 1878; Weill, Georges, 1894, 1896; Charléty, Sébastien, 1950; Simon, Walter M., 1956; Manuel, Frank E., 1962, 1979; Jones, Robert Alun a Robert M. Anservitz, 1975; Carlisle, Robert, 1987.

¹⁶⁴ Vévoda Louis de Rouvroy de Saint-Simon proslul jako autor rozsáhlých *Pamětí* čerpajících především z francouzského společenského a politického života a královského dvora po roce 1691. V roce 1702 Saint-Simon odešel po sporu s maršálem de Luxembourg z armády. O osm let později se navzdory svým antipatiím vůči Ludvíku XIV. usadil ve Versailles. V letech 1715 až 1723 působil jako člen regentské rady a zvláště vyslanec v Madridu. Po skončení regentství odešel Saint-Simon na své venkovské sídlo. Saint-Simonovy *Paměti*, monumentální dílo francouzské literatury osmnáctého století, vznikly v letech 1739 až 1751 a poprvé byly publikovány v předvečer revoluce roku 1788.

¹⁶⁵ Mansel, Philip, 2001, str. 1–37.

¹⁶⁶ Trvalo téměř sto padesát let, než se evropské národy opožděně a za cenu obrovských revolučních kataklyzmat a válečných ztrát přesvědčily o prozíravosti Saint-Simonova znepokojivého proctví. Bylo by však značně přehnané či anachronické považovat Saint-Simona za „prvního Evropana“ nebo dokonce za „před-

- chůdce“ dnešní podoby Evropské unie.
- ¹⁶⁷ Scott, Walter, 1816, *Pauls Letters to his Kinsfolk*, Edinburgh, str. 379, 383; cit. Mansel, Philip, 2001, str. 99.
- ¹⁶⁸ Mansel, Philip, 2001, str. 99.
- ¹⁶⁹ Mansel, Philip, 2001, str. 99.
- ¹⁷⁰ Viz Lesur, Charles Louis, 1817, *La France et les Français en 1817. Tableau moral et politique*, str. 33; Abbé de Pradt, 1824, *L'Europe et l'Amérique en 1822 et 1823*, I, str. 27; o „evropské republice“ viz Bonald, Louis Gabriel Ambroise, vikomt de, *Réflexions sur l'intérêt général de l'Europe, suivies de quelques considérations sur la noblesse*; cit. Mansel, Philip, 2001, str. 100.
- ¹⁷¹ Spitzer, Alan, 1987, str. 155.
- ¹⁷² Jones, Alun Robert a Robert M. Anservitz, 1975, str. 1103.
- ¹⁷³ Saint-Amand Bazard se v roce 1815 podílel na obraně Paříže a poté působil v různých nižších funkcích na prefektuře Seine. V roce 1820 založil tajné společenství zvané *Amis de la vérité*, jež bylo spjato s karbonáři.
- ¹⁷⁴ Michel Chevalier se po rozkladu saint-simonismu stal významným ekonomem; v roce 1842 se podílel na zřízení *Société d'Économie Politique* a vlivného periodika *Journal des économistes*. Roku 1845 získal na *Collège de France* profesorské místo, které předtím náleželo Sayovi. V roce 1860 vypracoval se svým britským kolegou Richardem Cobdenem smlouvu, která výrazně uvolnila obchodní výměnu mezi Velkou Británií a Francií. Michel Chevalier se obdobně jako Tocqueville zajímal o politický a společenský život ve Spojených státech amerických a své postřehy a teze shrnul ve studiích *Lettres sur l'Amérique du Nord* (1836) a *La Liberté aux États-Unis* (1849).
- ¹⁷⁵ Baron Gustave d'Eichthal, spisovatel a etnolog židovského původu, pocházel z Bavorska; jeho rodinné jméno bylo Seligmann. Pro Saint-Simonovo učení jej získal v devatenácti letech Auguste Comte. Později d'Eichthal náležel mezi šestnáct členů úzkého kruhu vedení saint-simonismu („*Collège des Pères*“) a jeho jméno bylo uvedeno v kalendáři „svatých“ saint-simonismu a „svěcení“ pětadvacátého dne každého měsíce. Od roku 1828 udržoval kontakty s Johnem Stuartem Millem (Mill, John Stuart, 1898, *Correspondance inédite avec Gustave d'Eichthal*, Paris, Alcan). Gustave d'Eichthal zachoval loajalitu vůči Enfantinovi, kterého považoval za mesiáše („*Jésus vit en Enfantin. Tu es la future moitié du couple révélateur, l'Homme-Dieu*“), cit. Boissel, Jean, 1972, str. 77) i po roztržce 29. listopadu 1831.
- ¹⁷⁶ Barthélemy Prosper Enfantin, syn bankéře z Dauphiny, se narodil v Paříži a od roku 1813 studoval na *École Polytechnique*; v březnu 1814 patřil ke skupině studentů, kteří se pokusili neúspěšně hájit Montmartre a Saint-Chaumont proti spojeneckým oddílům, v důsledku čehož nechal Ludvík XVIII. jejich školu uzavřít. Enfantin se živil jako obchodník s vínem a při této příležitosti navštívil Německo, Rusko a Nizozemí. V roce 1821 přijal zaměstnání v nově založeném bankovním domě v Petrohradě, ale po dvou letech se vrátil do Paříže, kde pracoval jako pokladník v *Caisse Hypothécaire*. V této době se stal členem tajného společenství karbonářů. Roku 1825 se sprátil s Olindem Rodriguezem, který jej seznámil se Saint-Simonem. V létě 1832 byl Enfantin odsouzen na jeden rok do vězení; po propuštění odjel se svými stoupenci do Egypta, kde setrval dva roky. Po návratu do Francie působil jako poštovník poblíž Lyonu a v roce 1841 byl díky přímluvě svých vlivných přátel jmenován členem vědecké komise podílející se na kolonizaci Alžírsko a severní Afriky. Hannah Arendtová poněkud anachronicky označila Enfantina za „Goebbelse devatenáctého století“ (1951, str. 337). *Fonds Enfantin* v *Bibliothèque de l'arsenal* zahrnovaly čtyřicet tisíc dokumentů vztahujících se k dějinám saint-simonismu.
- ¹⁷⁷ Jeho podtitul zněl: *Journal de la doctrine saint-simonienne*.
- ¹⁷⁸ Významný socialistický myslitel a tvůrce pojmu „socialismus“ Pierre Leroux byl synem pařížského prodáváče nápojů (*limonadier*) a jen díky podpoře pařížské radnice mohl vystudovat lyceum v Rennes. *Studia Ecole Polytechnique* však nedokončil a začátkem dvacátých let se zapojil do karbonářské konspirace. V roce 1824 pomáhal založit liberální časopis *Le Globe*, který tři měsíce po červencové revoluci předal saint-simonistům. S hnutím se však rozešel poté, kdy Bazard a Enfantin prosadili teokratickou hierarchii. V následujících letech se stal velmi vlivným a oblíbeným sociálním filosofem. Giuseppe Mazzini jej v roce 1840 označil za „nejlepší mozek soudobé Francie“. K jeho příznivcům náleželi George Sandová, Heinrich Heine a Alexander Gercen. Alphonse de Lamartine v roce 1841 předpověděl, že Lerouxova díla budou příštím generacím připadat stejně významná jako Rousseauova *Společenská smlouva*. K tomu však nedošlo a současní socialisté věnují Lerouxovi jen relativně malou pozornost (Evans, David Owen, 1948, str. 43–47; Keller, Gottlieb, 1949; Bakunin, Jack S., 1976, str. 455–474).
- ¹⁷⁹ *The Doctrine of Saint-Simone: An Exposition. First Years, 1828–1829*, trans. Iggers, G.G., New York, 1958.
- ¹⁸⁰ Boissel, Jean, 1972, str. 21.
- ¹⁸¹ Boissel, Jean, 1972, str. 28.
- ¹⁸² Pierre Leroux použil zmíněný termín v jednom článku v roce 1834 (viz Picard, R., 1910, *Sur l'origine des mots socialisme et socialiste. Revue socialiste* 51:379–390; Scheider, Wolfgang, *Sozialismus. Geschichtliche Grundbegriffe*, vol. 5, str. 923–998; ještě starší užití pojmu „socialismus“ v odlišném významu viz X. Joncière, *Les Feuilles d'automne, poesies* par M. Victor Hugo. *Le Globe*, 13. února 1832).
- ¹⁸³ Eugène Rodrigues byl autorem *Lettres sur la religion et la politique*. 13. února 1831 mu věnoval Sainte-Beuve v *Le Globe* článek nazvaný *Doctrine de Saint-Simon*.
- ¹⁸⁴ „*Le papisme est une divine conception; elle est parfaite, puisqu'elle est l'image de l'unité*“ (Enfantinův dopis ze 13. března 1829, cit. Boissel, Jean, 1972, str. 36).
- ¹⁸⁵ Viz Moses, Claire, 1984, str. 41–59; Moses, Claire a Leslie Wahl Rabine, eds., 1994.
- ¹⁸⁶ Jones, Robert Alun a Robert M. Anservitz, 1975, str. 1114.
- ¹⁸⁷ Charles Fourier byl rivalem Saint-Simona; žárlil na popularitu Saint-Simonových myšlenek, kterou pokládal za lacinou (viz Beecher, Jonathan, 1986, str. 418–421). Fourier, jenž chtěl společnost reformovat prostřednictvím lásky a sociální solidarity, pracoval pětadvacet let na svém hlavním díle *Théorie des quatre mouvements*, avšak získal pouze omezený počet následovníků.
- ¹⁸⁸ Viz Kindleberger, Charles P., 1964, str. 157–159, 186–188; Carlisle, Robert B., 1968. Frank Manuel pokládal saint-simonismu za katolickou alternativu protestantské etiky, jež byla údajně spojena s rozvojem kapitalismu (1962, str. 153).
- ¹⁸⁹ Michel Chevalier se s Rothschildovou pomocí zasazoval o stavbu železnice spojující Kanál La Manche, Paříž, Lyon a Středomoří, která by sloužila především pro export britského zboží. Jak ironicky poznamenal Jean Boissel, v roce 1848 zaostávala Francie v délce železniční sítě ve srovnání s Německem (1860 km oproti 5592 km) ve stejném poměru jako roku 1968 v rozvoji dálnic (Boissel, Jean, 1972, str. 80).
- ¹⁹⁰ François Barthélemy Arlès-Dufour viz Chevelierův článek v *le Journal des Economistes*, 15. března 1872.
- ¹⁹¹ Carlisle, Robert B., 1968, str. 434.
- ¹⁹² Breckmann, Warren, 1999, str. 157.
- ¹⁹³ *The Doctrine of Saint-Simone: An Exposition. First Years, 1828–1829*, přeložil Iggers, G. G., New York, 1958, str. 89.
- ¹⁹⁴ Baker, Keith Michael, 1989, str. 323–339.
- ¹⁹⁵ Carlisle, Robert, 1987, str. 74.
- ¹⁹⁶ Veit, Moritz, 1834, *Saint Simon und der Saintsimonismus. Allgemeiner Völkerbund und ewiger Friede*. Leipzig, str. 104.
- ¹⁹⁷ V době vzestupu saint-simonismu můžeme v rámci francouzského romantismu pozorovat konverzi čelných představitelů rojalismu a katolicismu, například Victora Huga nebo Félicité de Lamennaise, k ideologii pokroku a liberalismu.

- ¹⁹⁸ Saint-simonisté četli pozorně Bonaldovy a Maistrovy spisy a Armand Bazar je soustavně citoval v časopise *Le Producteur*. Enfantin přiznal, že za téměř všechny své teze o svobodě a autoritě vděčí Maistrovi a církevním otcům (Bakunin, Jack S., 1976, str. 460).
- ¹⁹⁹ Breckman, Warren, 1999, str. 154.
- ²⁰⁰ Jones, Gareth Stedman, 1981.
- ²⁰¹ Cit. Butler, Eliza Marian, 1926, str. 44.
- ²⁰² Saint-Simon, Claude-Henri, 1964, str. 91.
- ²⁰³ Ibid., str. 82.
- ²⁰⁴ Výraz „věda o člověku“ („*science de l'homme*“) Saint-Simon pravděpodobně převzal od Paula Josepha Bartheze, lékaře a „fyziologa“ náležejícího k montpelliérské škole, autora studie *Nouveaux éléments de la science de l'homme*. Barthez vystupoval proti lékařským teoriím nazývaným jako „organicismus“ a „vitalismus“ pařížské školy. Mezi vitalisty, kteří užívali pojem „vitalní síla“ („*la force vitale*“) a již silně ovlivnili rasové teoretiky první poloviny devatenáctého století, patřil například lékař Ernest Auburtin (*Esprit du vitalisme et de l'organicisme*, 1855).
- ²⁰⁵ O fyziologických metaforách v Saint-Simonově díle viz Pagden, Anthony, ed., 1987. Saint-Simonovy úvahy však nejvíce ze všeho připomínaly spekulativní sociální psychologii, protože zastával názor, že ideje a hodnoty podmiňují lidské dějiny.
- ²⁰⁶ Dne 23. července 1831 napsal Charles Lemonnier do *Le Globe*: „*Mettons-nous à l'oeuvre plein de confiance; que par nous commence une ère nouvelle où l'ordre soit fondé sur le règne de la capacité, le seul que la liberté puisse avouer, le seul sous lequel elle puisse exister ... L'émancipation complète de la classe la plus nombreuse et la plus pauvre, le classement selon la capacité et les oeuvres, avaient de tout temps été pour nous des croyances d'instinct, des idées confuses et naturelles, pour nous qui sommes du peuple et qui ne prétendons valoir qu'autant que nous sommes capables et que nous faisons*“ (*Le Globe*, cit. Boissel, Jean, 1972, str. 27–28).
- ²⁰⁷ Viz *Exposition de la doctrine de Saint-Simon*, str. 156.
- ²⁰⁸ *Exposition de la doctrine de Saint-Simon*, str. 169.
- ²⁰⁹ Auguste Comte začal pracovat jako tajemník pro Saint-Simona, jehož zpočátku nesmírně obdivoval, v roce 1817, rok po svém vyloučení z *Ecole Polytechnique*. Na rozdíl od Saint-Simona, který se v této době zajímal více o praktickou stránku reformy společnosti na průmyslovém a podnikatelském základě, Comte se zaměřil na to, co pokládal za původní poslání saint-simonismu – ustavení nového vědeckého systému a vědy o společnosti na základě pozitivní filosofie. Comtova snaha kulminovala v díle *Plan des travaux scientifiques nécessaires pour réorganiser la société* z roku 1824, v němž navrhl stabilizovat francouzskou společnost prostřednictvím vědy založené na zákonu třech historických stadií (teologického, metafyzického a pozitivního). Politika se musí podle Comta stát pozitivní vědou. Saint-Simon chtěl tuto Comtovu práci začlenit do *Catéchisme des industriels*, což vyvolalo negativní Comtovu reakci (Comte se zřejmě obával o své autorství) a vedlo k dramatickému rozchodu obou mužů.
- Comta nahradil v pozici „oblíbeného žáka“ Olinde Rodrigues. V následujících letech Comtova reputace výrazně vzrostla a John Stuart Mill vyjádřil obecné mínění, když napsal, že „žák překonal svého mistra“. Po Saint-Simonově smrti se Rodrigues, Enfantin a Antoine Cerlet snažili získat Comta jako příspěvatele periodika *Le Producteur*, avšak Comte si již od hnutí udržoval odstup (Pickering, Mary, 1993, str. 213–215).
- ²¹⁰ Hayek, Friedrich August von, 1995; Arendt, Hannah, 1996; Iggers, Georg, 1958.
- ²¹¹ Michel Chevalier napsal 11. listopadu 1830 do *Le Globe*: „*Pour nous, aujourd'hui, la politique ne saurait plus se renfermer exclusivement dans les discussions des formes constitutionnelles. Elle prendra un caractère social; nous ferons sortir la politique de l'étroite enceinte de la Chambre des députés et nous lui donnerons pour théâtre la société même que travaille, dans toutes ses directions, un besoin immense de réformes*“ (cit. Boissel, Jean, 1972, str. 27).
- ²¹² Hayek, Friedrich August von, 1995, str. 16, překlad Ján Pavlík a Danica Slouková.
- ²¹³ „*La politique deviendra une science positive. – Quand ceux qui cultivent cette branche importante des connaissances humaines auront appris la physiologie pendant le cours de leur éducation, ils ne considéreront plus les problèmes qu'ils auront à résoudre que comme des questions d'hygiène*“ (*Mém. sur la science de l'homme*, str. 29).
- ²¹⁴ *Oeuvres de Saint-Simon et Enfantin*, Dentu, 1875, T. XXXIX, str. 173–197.
- ²¹⁵ *Oeuvres de Saint-Simon et Enfantin*, Dentu, 1875, T. XL, str. 1–313. V roce 1802 Saint-Simon napsal: „*Mes amis, nous sommes des corps organisés; c'est en considérant comme phénomènes physiologiques nos relations sociales que j'ai conçu le projet que je vous présente*“ (*Lettres d'un habitant de Genève*, cit. Charley, S., 1896, *Essai sur l'histoire du Saint-Simonisme*, Paris, Hachette, str. 8; cit. Boissel, Jean, 1972, str. 121).
- ²¹⁶ Saint-Simon kritizoval dočasné zrušení otroctví za Francouzské revoluce a tvrdil, že emancipace „nižších ras“ byla „váznou chybou“ (*Lettre d'un habitant de Genève à ses contemporains. Oeuvres de Claude-Henri de Saint-Simon*, Paris, 1966, Vol. I, str. 46). Časopis *Le Globe* propagoval ideu sociální hierarchie na základě biologických dispozic („*Les classement selon la capacité et les oeuvres*“). Od roku 1831 bylo v podtitulu *Le Globe* uvedeno: „*A chacun selon sa capacité; à chaque capacité selon ses oeuvres*“ (cit. Boissel, Jean, 1972, str. 28). Jean Marie Carré naznačil rasové konotace budovatelských a podnikatelských vizí, které saint-simonisté spojovali s Orientem: „*Ils eurent, après Napoléon, dont ils avaient compris mieux que personne le génie, une politique musulmane; ils rêvaient en leur langage audacieux de féconder la race noire femelle et sentimentale, avec les vertus mâles et scientifiques de la race blanche*“ (Carré, Jean Marie, 1932, I, str. 257).
- ²¹⁷ Charles Duveyrièr, dramatik a politický myslitel, byl jako čelný představitel saint-simonismu odsouzen společně s Enfantinem a Chevalierem během procesu v srpnu 1832.

7. Victor Courtet a rasová teorie jako základ pozitivní politické teorie

V roce 1832, ve svých necelých dvaceti letech, zdůraznil bývalý Saint-Simonův stoupenec Victor Courtet,¹ že sociální řád musí být založen na reálné rasové nerovnosti: „*Tvrdím, že krize v Evropě neustane, dokud rozličné společnosti nebudou reorganizovány tak, aby odrážely přirozenou nerovnost nebo více či méně patrné rasové rozdíly. Nenavrhují nic, co by snižovalo lidskou důstojnost, ale hlásám pouze pravdu, kterou prověřily analýzy všech národů světa.*“² Victor Courtet, jehož dílo představovalo aplikaci saint-simonismu v antropologické a etnologické oblasti, se tak více než dvě desetiletí před Gobineauem zmocnil akademickým jazykem ideje rasy v její celistvosti a postavil řád vládnoucí rasy proti anarchii rasového míšení. Ze tří základních stavebních kamenů rasové teorie, germanismu, naturalismu a árijské ideologie, Victor Courtet prakticky opomněl třetí element. Jeho učení je setkáním Boulainvillierse a Cabanise bez patrné přítomnosti Anquetil-Duperrona.³ O árijský rozměr obohatil francouzské rasové myšlení až Arthur de Gobineau. Dnes prakticky zapomenutý Victor Courtet, marginalizovaný svou nekompatibilitou s převládajícími schematickými výklady dějin, byl živoucím ztělesněním paradoxu, že moderní rasovou teorií nevytvořil příslušník třídy bojující za anachronická privilegia nebo obhájce otrokářských zájmů, ale vizionářský myslitel a politik vzešlý z úspěšné průmyslové a obchodní buržoazie, která se v příznivějších podmínkách orleánské monarchie snažila překonat zpoždění v modernizaci

země způsobené Francouzskou revolucí.

Victor Alexandre Courtet se narodil 21. července 1813 v L'Isle-sur-la-Sorgue (obr. 18) ve Vaucluse v jižní Francii, departamentu, který lemuje severovýchodní okraj ústí Rhôny. Jako místo narození se obvykle uvádí číslo popisné 9 v *rue de l'Hôpital* nebo *rue des Roues* (dnes *rue Théophile-Jean*). O měste L'Isle-sur-la-Sorgue (dnes přibližně 17 000 obyvatel) s jeho ulicemi lemovanými platany a barevnými střechami napsal kdysi André Hallays, že mu připomíná „městečko v Malé Asii“. V devatenáctém století, kdy představovalo důležité středisko textilního průmyslu, však mělo do orientální ospalosti daleko. V roce 1794 náleželi Courtetovi vedle Thibaudových, Agnelyových a Achardových ke čtyřem nejzámožnějším rodinám ve městě. Victorův otec Jean-Joseph Courtet byl obchodníkem s látkami a veřejným činitelem.

Určité proslulosti přesahující region dosáhl Victorův bratranec z otcovy strany Jules Jean-Jacques Laurent Edouard Courtet, syn obchodníka Victora Alexandera Courteta a Marie-Anne Bernardové, spisovatel a úředník státní správy.⁴ Do dějin svého rodného města se zapsal Julesův bratr a další Victorův bratranec Jean-Joseph Alexandre Courtet, který byl 27. srpna jmenován místostarostou L'Isle-sur-la-Sorgue a 9. března 1832 se stal starostou. V této funkci setrval až do 29. února 1848. Císařským dekretem byl opět postaven do čela L'Isle-sur-la-Sorgue 6. září 1854 a úřad starosty vykonával až do smrti 2. května 1859.

Obr. 19. L'Isle-sur-la-Sorgue, rodiště Victora Courteta (1813–1867).

Jeho jméno dodnes nese jedna z hlavních městských tříd. Ze strany matky, Anne-Marie Rouletové, byl Victorovým dědečkem lékař Jean-Baptiste Joseph Roulet, který provozoval praxi v L'Isle-sur-la-Sorgue. Roulet podepsal federalistický manifest Marseillaisanů z 12. června 1793 namířený proti pařížskému Národnímu konventu (*Convention nationale*) a dokonce několik dní zastával funkci viceprezidenta federalistické sekce *Midi*.⁵ Jeho manželka Thérèse-Polyxène byla během revoluce uvězněna (navzdory skutečnosti, že byla matkou čtyř dětí) a její bratr Jean-Joseph Roze byl 16. messidoru 1794 gilotinován jako sympatizant s girondisty. Byl to údajně právě Jean-Baptiste Joseph Roulet, kdo ve svém vnukovi Viktorovi vyvolal předčasný zájem o fyziologii, antropologii a obecně o přírodní vědy.

Victor Courtet studoval na královském lyceu v Lyonu společně s dalšími syny z lepších rodin. V roce 1828 se v patnácti letech vrátil do L'Isle zřejmě bez přílišné touhy podílet se na vedení rodinného podniku. Podobně jako jeho bratranec Jules byl Victor Courtet ovlivněn liberálními myšlenkami. Dne 6. července 1830, tři týdny před proslulými pařížskými nepokoji ve dnech 17., 28. a 29. července, Courtet uveřejnil v opozičním periodiku *Le Franc-Parleur du Vacluse* svůj první článek. Připravoval rovněž esej

Notice sur Pétrarque, který však vydal až v roce 1835 v pařížském nakladatelství Gosselin. Sedmnáctiletý autor, jenž ovládal itaštinu, v něm podle Jeana Boissela prokázal značnou sečtělost a téměř stendhalovský literární talent. Courtet se zabýval okolnostmi Petrarčova pobytu u pramenů řeky Sorgue v La Fontaine ve Vacluse, v krajině, jež údajně připomíná Toskánsko v okolí Florencie. Podle legendy měla v místní vesnici Cabrières svůj dům básníková milenkyně Laura. Courtet polemizoval s hypotézou abbé Costaingy de Pusignana, který tvrdil, že Laura náležela do rodiny Baux, nevdala se a nežila v Avignonu, ale ve Vacluse a její hrob se nalézal na poloviční cestě mezi Vacluse a Saumane.⁶ Později se Courtet vyjadřoval o své první rozsáhlejší studii, v níž se projevil jeho raně liberálně revoluční politické sympatie,⁷ s určitou přezíravou shovívavostí.

V červenci 1830 Victor Courtet toužící se připojit k saint-simonismu⁸ opustil Vacluse a vydal se do Paříže, kam dorazil začátkem srpna 1830. Za prvotní příčinu své konverze k Saint-Simonovým idejím označil četbu knihy *Exposition de la doctrine de Saint-Simon*, kterou vydali Infantin s Bazardem.⁹ Courtet začal spolupracovat s redakcí časopisu *Le Globe*, který se stal pod vedením Pierra Leroux a později Michela Chevaliera hlavním ideovým periodikem

saint-simonismu. Zaujal místo mezi třiceti devíti příslušníky saint-simonismu třetí třídy; jeho přítel Gustave d'Eichthal náležel mezi dvaadvacet saint-simonistů druhé třídy. V průběhu roku 1831 se však Victor Courtet hnutí odcizil. „Otcové“ mu vytkli „mysticismus“. Tato výčitka se Courteta dotkla a pokládal ji za nedorozumění, protože se naopak distancoval od snahy proměnit „školu“ v „náboženství“. Obdobně jako u Augusta Comta u něho pozitivistický aspekt hnutí zvítězil nad religiozitou. V listu *Aux chefs de la hiérarchie (sic) Saint-Simoniennne* vytvořeném na konci roku 1831 Courtet vytkl vůdcům saint-simonismu, že zradili odkaz svého učitele, na místo rozvoje pozitivních aspektů jeho učení založili nové dogma a „rehabilitaci hmoty“ změnili v „rehabilitaci peněz“. Courtet nijak netrpěl nedostatkem sebevědomí. Již nyní byl přesvědčen o tom, že v biologii,¹⁰ která se zrodila z přírodních věd jako poslední, nalezl odpovědi na nejdůležitější otázky, jež si Saint-Simon kladl celý život.

Svůj dopis předákům saint-simonismu napsal Victor Courtet koncem roku 1831 v Gap, městě ležícím v jihozápadní Francii.¹¹ V předhůří Alp, vzdálen od pařížského života, Courtet vytvořil rovněž dva rozsáhlejší dopisy svému příteli Thévenotovi de la Creuse,¹² které svým obsahem předznamenaly jeho hlavní dílo *Science politique* z roku 1838. První z nich, o rozsahu 42 stran, byl datován 18. dubna 1832 a v archivu prefektury *Hautes-Alpes* nesl název *Deuxième lettre sur la Politique à Thévenot de la Creuse*, zatímco druhý, datovaný 15. září 1832 a zahrnující 41 stranu, byl pojmenován *Troisième lettre sur la Religion à Thévenot de la Creuse*. Nebude příliš přehnané tvrzení, že právě zde v malebném předhůří Alp se v myšlenkách mladého ctizádnostivého a idealistického úředníka prefektury zrodil jeden z klíčových intelektuálních zdrojů nacistické rasové revoluce.

Třetí dopis o náboženství (*La Troisième lettre sur la Religion*) adresovaný Thévenotovi datoval Victor Courtet v Gap 15. září 1832. Courtet v tomto textu polemizoval s tvrzením autorů spisu *Exposition de la doctrine de Saint-Simon*, že budoucnost lidstva bude nenáboženská. Podle Courteta mají největší výdobytky západní kultury, včetně poezie, architektury a vědy, náboženské kořeny. Victor Courtet se nicméně na rozdíl od Chateaubrianda, Josepha de Maistra a dalších konzervativních kritiků revoluce nedomníval, že by byla možná nebo žádoucí obnova katolicismu, jakkoliv tento postoj kontrastoval s jeho příklonem k tradiční víře na sklonku života. Ve třicátých letech

devatenáctého pokládal katolicismus za anachronický soubor pověr a prázdných legend a v duchu saint-simonismu hlásal potřebu „nové náboženské jednoty“. Courtet ve třetím dopise Thévenotovi vymezil své náboženské přesvědčení jako víru v existenci, to znamená v individuální manifestaci života v každé bytosti.¹³ Jean Boissel označil tuto svěbytnou religiozitu jako směs filosofie přírody, vitalismu a Pythagorova učení.¹⁴ Victor Courtet nevěřil v této fázi svého života v nezištný náboženský altruismus; organické epochy byly podle jeho názoru religiozní, protože víra slouží jako nejúčinnější záruka řádu. Za nejskvělejší údobí francouzského národa pokládal feudální éru, kdy náboženství představovalo základní společenský tmel. Revoluce přinesla pouze chaos, nejistotu, bídu, občanskou válku a anarchii.

Výrazně kritický postoj Victora Courteta k Francouzské revoluci mohl souviset mimo jiné s pohnutými osudy některých příslušníků jeho rodiny a města L'Isle-sur-la-Sorgue během revolučního teroru. Jeho babička z matčiny strany Polyxéna Rozeová byla v září 1793 gilotinována.¹⁵ Místní obyvatelstvo bylo naladěno silně protijakobínsky a L'Isle-sur-la-Sorgue zpusťošily a vypálily republikánské oddíly vedené jistým Davilorem. Dne 28. května byly ve vacluské vesnici Bédouin během jediného odpoledne popraveny 63 osoby, to znamená polovina obyvatel osady, jako trest za pokácení stromu republiky neznámými pachateli.

Již v Gap během svých procházek po horách naplněných přemítáním a meditacemi se Victor Courtet rozhodl doložit obrysy své teorie, kterou načrtl v dopisech Thévenotovi, příslušnými příklady a doklady. Rozhodl se plně věnovat vědě, která se v tehdejší Francii stále ještě nazývala „přírodní historií člověka“.¹⁶

Počátkem třicátých let podnikl Victor Courtet několik údajně studijních cest do Itálie. Na podzim roku 1832 byl zadržen v Piemontu bezpečnostními složkami krále Karla Alberta ze sardinské dynastie, který předcházejícího roku nastoupil na trůn. Courtet později vyslovil nepříliš pravděpodobnou domněnku, že jej považovali za samotného prefekta. Courtet, jehož prorakouská piemontská vláda pravděpodobně podezírala, že je francouzským agentem, byl zatčen 10. října v Suse na cestě do Turína. Policie mu zabavila pas a podrobila jej intenzivnímu výslechu.¹⁷ 13. října byl Courtet propuštěn na svobodu pod podmínkou, že do dvou hodin opustí území království. Tento nepříjemný incident měl ironický podtext, protože saint-simonisté, včetně Victora Courteta, chovali rakouskou

říši ve velké vážnosti a dokonce schvalovali rakouskou politiku v severní Itálii. Enfantin přiřkl Rakousku vedoucí úlohu mezi německojazyčnými národy, neboť údajně dokázalo odolat falešným svodům svobody a rovnosti.¹⁸ Po návratu do vlasti si Courtet stěžoval na chování piemonských úřadů u tehdejšího ministra zahraničí vévody de Broglieho¹⁹ a uveřejnil protestní dopis v *Tribune*.

Léta 1832 až 1835 strávil Victor Courtet většinou v Paříži. Bylo to údobí vyplněné usilovným samostudiem, během něhož Courtet vytvořil několik pojednání navazujících na teze z dopisů určených Thévenotovi. Šlo o studie *Mémoire sur les races humaines. De l'influence des races humaines sur la forme et le développement des sociétés*,²⁰ dále přednáška, kterou Victor Courtet přednesl před účastníky *Evropského historického kongresu (Congrès historique européen)*²¹ v září 1835 a Courtetův příspěvek, jenž byl v listopadu 1835 prezentován v rámci jedné sekce *L'Institut historique* o úloze rasy v dějinách, ale také o původu „rasy, která je známá pod různými jmény“ (Bohémiens, Gitans, Ziganos, Egyptiens) a „jež se nachází v každé zemi“²². Philippe Buchez, který předsedal dané sekci, označil problematiku rasy za „velmi závažnou“.²³

Na přelomu roku 1833 až 1834 uskutečnil Victor Courtet studijní návštěvu Anglie za účelem shromáždění etnografických a antropologických materiálů především indického a asijského původu. Při této příležitosti se v Londýně setkal s Williamem Lawrencem, který jej údajně upozornil na další relevantní odborné prameny, zejména na studie etnologa Jamese Cowlese Pricharda,²⁴ autora *Researches into the Physical History of Mankind* (1836).²⁵ Po návratu do Francie Courtet dokončil během krátkého pobytu v L'Isle spis *Notice sur Pétrarque*, který publikoval v roce 1835. Výsledkem Courtetova dlouhodobého studia a sběru literárních pramenů v pařížských a londýnských knihovnách byla kniha *Science politique, fondée sur la science de l'homme ou étude des races humaines sous le rapport philosophique, historique et social*, již publikoval v roce 1838 v nakladatelství Arthuse Bertranda.²⁶ Na obálce knihy byl otištěn citát ze Saint-Simonova díla *Mémoire sur la science de l'Homme* z roku 1813: „Politika se stane pozitivní vědou.“²⁷ V témže roce vytkl neznámý kritik Courtetovi v souvislosti s vydáním *Science politique* kontaminaci etnografie saint-simonským utopickým étosem.²⁸ Podle Jeana Boissela je tato práce svým obsahem a intelektuálním významem srovnatelná s Gobineauovým *Pojednáním o nerovnosti lidských*

ras z roku 1853. Jean Boissel rovněž přiřkl Courtetovi zásluhu za sestavení prvního bibliografického přehledu antropologických a etnologických prací, jenž byl uveden ve zmíněné knize.²⁹

V letech 1838 až 1839 Courtet vykonával funkci šéfredaktora periodika zaměřeného na politickou ekonomii a průmyslovou politiku *LEgide, journal des garanties industrielles et commerciales*.³⁰ Obdobně jako jiní saint-simonisté Courtet propagoval radikální reformu francouzského bankovního systému. Mnohé z jeho návrhů byly postupně realizovány až během legislativních opatření 1848, 1884 a 1899.

Věrnost modernizačnímu étosu saint-simonismu Victor Courtet osvědčil v rodném departamentu Vaucluse, kde inicioval a řídil podél toku Durance v okolí L'Isle-sur-la-Sorgue, Carpentrasu a Cavaillonu výstavbu velkorysého zavodňovacího systému, který zajistil prosperitu místnímu zemědělství.³¹ Zatímco Enfantin se zasazoval o vodní dílo spojující Západ s Východem,³² Courtet byl mnohem skromnější, jeho hydraulické aspirace se upíraly výlučně k rodnému departamentu Vaucluse. V letech 1843 až 1852 založil a řídil syndikát pro výstavbu kanálu (*canal de l'Association de L'Isle*) a osobně dohlížel na postup prací, které postupovaly úspěšně. Victor Courtet se stal ve Vaucluse respektovanou osobností. Přesto byl 15. ledna 1852 ve svém domově zatčen a uvězněn; podle jeho názoru stála za obviněním žárlivost politických odpůrců.³³ Byla to ale pouze krátká epizoda, která nezastavila Courtetovy aktivity, i když výmluvně charakterizovala jeho vztah k bonapartistickému režimu. Po výstavbě kanálů v L'Isle a Carpentrasu Victor Courtet obrátil pozornost k oblasti mezi řekami Durance, Rhônou a jezerem Berre. 30. května 1853 Victor Courtet založil *Compagnie anglo-française du canal des Alpes* (dnes nazývaný *canal des Alpes*).³⁴ Jeho záměrem bylo nechat vyhloubit dva umělé toky vycházející z pravého břehu Durance. Slavnostní akt u příležitosti zakončení výstavby díla se konal u příležitosti císařova svátku 15. srpna 1862.

Nepokoje v Paříži v únoru 1848 a abdikace krále Ludvíka Filipa způsobily ve Francii změnu režimu a vyhlášení republiky. Prozatímní vláda³⁵ vypsal na základě všeobecného volebního práva volby do „Národního a ústavodárného shromáždění“, v němž mělo zasednout devět set „představitelů lidu“. Počet voličů se rozšířil z padesáti tisíc na devět milionů. Volební okrsky zahrnovaly celé departementy, v nichž se hlasovalo o kandidátní listině obsahující více jmen.

Victor Courtet se voleb, jež se uskutečnily 23. dubna a v nichž se nejvíce prosadili umírnění republikáni, aktivně zúčastnil. 22. dubna 1848 zveřejnil prohlášení voličům, v němž se mimo jiné ohradil proti obvinění z radikalismu, jež proti němu vznášeli jeho političtí soupeři; jeden z nich jej dokonce obvinil z komunismu.³⁶ Courtet se z jedenapadesáti zaregistrovaných osob umístil na třináctém místě s 11 015 získanými hlasy. Zvoleno bylo šest kandidátů, z nichž poslední, Th. Bourbousson, obdržel 20 755 hlasů. Ani v doplňovacích volbách z 6. června téhož roku Victor Courtet neuspěl.³⁷

Courtetovo úsilí při výstavbě hydraulických děl (celkový rozsah zavlažovacích kanálů, na jejichž realizaci se podílel, dosáhl 123 km) nebylo dostatečně doceněno. Jeho pověst „radikálního liberála“ zabránila Napoleonovi III., aby jeho zásluhy odměnil náležitým způsobem. 2. února 1865, dva roky před svou smrtí, dokonce Courtet sám požádal císaře prostřednictvím generála de Béville a své sestřenic baronky de Béville o udělení Řádu Čestné legie. Ministr zemědělství jej sice 24. února 1865 pozval na osobní schůzku, tím však celá záležitost skončila.

Jednou z příčin politické „nemilosti“, která postihla Victora Courteta, byla bezpochyby jeho kolize s bonapartistickým režimem, jež se díky plebiscitu z 21. listopadu 1852 přeměnil v císařství. 1. srpna 1852 se v departamentu Vaucluse konaly volby do místní generální rady. Vládní stranu v nich reprezentoval jediný kandidát, jistý Dupuy,³⁸ vedoucí oddělení na ministerstvu vnitra, proti kterému Courtet ohlásil svoji kandidaturu. Úřady se uchýlily k přímému nátlaku. 29. července obdržel prefekt ve Vaucluse telegram od ministra vnitra, který mu „oznamoval“, že Victor Courtet se vzdal své kandidatury v Dupuyův prospěch a tím prokázal svoji „oddanost“. Téhož večera poslal prefekt z Avignonu dopis Josefíně Courtetové, sestře Victora Courteta, v němž ji žádal, aby zveřejnila zprávu o Courtetově rezignaci. Victor Courtet, který právě pobýval v Paříži, se o zmíněné manipulaci dozvěděl a ve vlastním listě z 29. července Josefínu vyzval, aby dala na vědomí přátelům a stoupencům, že v žádném případě z voleb neodstupuje. 1. srpna získal Courtet v LIsle 561 hlas a Dupuy 348 hlasů a ve Vaucluse (dnes Fontaine-de-Vaucluse) 96 hlasů proti Dupuyovým 12. V jiných komunitách, v nichž se Courtetovým stoupencům nepodařilo rozptýlit dopad ministerského telegramu, však byla převaha vládního kandidáta značná: Dupuy obdržel 981 hlas a Courtet pouhých

84.³⁹ Victor Courtet tak byl přes svůj nezdar symbolicky zapsán na „černou listinu“ vládnoucích bonapartistů.

Kromě výstavby „*canal des Alpines*“ Courtet řídil v LIsle-sur-Sorgue tři rodinné dílny na výrobu hedvábí a spravoval pozemky v Lamotte⁴⁰ v údolí Rhôny. Navzdory svým (nepříliš úspěšným) politickým a (podstatně úspěšnějším) podnikatelským a administrativním aktivitám se nikdy nevzdal etnografických a antropologických zájmů, jak o tom svědčily rozsáhlé poznámky a archiv na zámku v Lamotte.

Victor Courtet se koncem čtyřicátých let devatenáctého století aktivně zapojil do činnosti Pařížské etnologické společnosti (*Société ethnologique de Paris*),⁴¹ jejíž jednání dokonce probíhala v jeho pařížském bytě.⁴² Členy Pařížské etnologické společnosti byli mnozí bývalí čelní představitelé saint-simonismu, například Michel Chevalier, Olinde Rodrigues, Charles Lenormant,⁴³ Alcide Dessalines d'Orbigny,⁴⁴ Henri Milne Edwards,⁴⁵ Louis Ferdinand Alfred Maury⁴⁶ nebo Jules Mohl.⁴⁷ Kromě nich se aktivit Pařížské etnologické společnosti účastnili například nejvýznamnější francouzský orientalista první poloviny devatenáctého století Eugène Burnouf⁴⁸ nebo baron Ferdinand Eckstein, přezdívaný pro svoji zálibu v orientální látce „Baron Buddha“.⁴⁹ Na shromáždění 26. června 1846 byl Courtet zvolen zástupcem tajemníka na místo odstoupivšího Alfreda Mauryho. Funkci prezidenta vykonával od 30. ledna 1846 Charles Lenormant, člen *Academie des inscriptions*, a viceprezidentů Alcide d'Orbigny a Anthony Troyer. Gustav d'Eichthal, jež působil jako tajemník Pařížské etnologické společnosti, přednesl na výše zmíněném setkání příspěvek věnovaný „fyzické podobnosti populací obývajících Ameriku, východní Asii a Malajsií“.⁵⁰ V roce 1847 Victor Courtet uveřejnil v *La Revue Indépendante* kratší studii nazvanou *Origines indo-européennes: Etudes historique sur les peuples de race blonde*.⁵¹ Courtet v ní označil studium rasy za cestu k založení zcela nové filosofie dějin.

Victor Courtet udržoval úzké kontakty zejména s Gustavem d'Eichthalem. Když se s ním Courtet setkal v roce 1830 v *rue de Monsigny* poprvé, byl stár sedmnáct let, zatímco d'Eichthal byl o deset let starší. V letech 1846 až 1849 mu Victor Courtet adresoval řadu dopisů zabývajících se etnologickou problematikou a byl to pravděpodobně právě Gustave d'Eichthal, kdo informoval Courteta o britské etnologické a frenologické škole.⁵² Gustave d'Eichthal, který byl

židovského původu, se intenzivně zajímal o rasovou a etnickou problematiku. Roku 1839 vydal společně s Ismailem Urbainem,⁵³ jediným představitelem saint-simonské školy černé pleti, sborník *Lettres sur la race noire et la race blanche*. V jeho úvodu Gustave d'Eichthal napsal, že Ismaïl Urbain přijel do Paříže velmi mlád z Cayenne, hlavního města Francouzské Guyany, a byl obětí silných rasových předsudků. D'Eichthal, který si dobře pamatoval ústrky, jímž byl vystaven v dětství, se s Urbainem sblížil, pokládal jej za přítele a společně určitou dobu obývali Ménilmontant: „Urbain a já, ..., pokud hovoříme o nás dvou, to je černoch a žid, oba zavržení a oba proroci.“⁵⁴ Victor Courtet převzal d'Eichthalovu tezi o existenci ras s převahou maskulinní, nebo femininní složky.⁵⁵ Zmíněnou představu sdíleli rovněž Omalius d'Halloy, který přednášel v tomto duchu v prosinci 1851 v *Pařížské etnologické společnosti*,⁵⁶ a zejména Arthur de Gobineau, jenž v *Pojednání o nerovnosti lidských ras* přiřkl postavení „maskulinní rasy“ Číňanům a „femininní“ Indům.⁵⁷

Dne 21. ledna 1848 byl Victor Courtet potvrzen ve funkci zástupce tajemníka Pařížské etnologické společnosti. V následujícím roce vydal studii *Tableau ethnographique du genre humain, ouvrage orné de 32 gravures, représentant les types des peuples tant anciens que modernes*, která byla jeho posledním publikovaným dílem věnovaným etnografii a politickým vědám. Její závěr, který vyzýval v kiplingovském duchu Evropany, aby se zasadili o civilizační povznesení domorodých obyvatel Afriky, stále čerpal ze saint-simonského reformátorského a emancipačního étosu. Courtet zároveň varoval před zneužitím odpovědnosti, již mají představitelé Západu vůči méně rozvinutým společnostem, a před krutostí a brutalitou, které příliš často doprovázejí a kompromitují civilizační misi.⁵⁸ Jeho hlavní dílo *La Science politique fondée sur l'histoire universelle des peuples* mělo ve své konečné podobě zahrnovat tři díly.⁵⁹ Tento záměr již Victor Courtet nerealizoval. I když se Courtet jako aktivní badatel odmlčel, nadále se zabýval například indoeuropeistikou.⁶⁰ V roce 1859 uskutečnil další studijní cestu do Anglie; navštívil Britské muzeum, v němž pročítal svazky *Asiatic Researches* a další díla především z oblasti indologie.

Dne 16. prosince 1851 Victor Courtet uzavřel sňatek se svojí sestřenicí Marie-Elisabeth-Claire-Baptistine Courtetovou, která se rovněž narodila v LIsle. Jejich dvě děti se jmenovaly Marie-Martha, která vstoupila

do kláštera, a Albin-Paul-Gabriel-Dominique-Victor.⁶¹ Victor Courtet zemřel po krátké nemoci 4. září 1867 na svém zámku v Lamotte-Faucon. Kněz, který mu udělil poslední pomazání, premonstrát opatství Saint-Michel-de-Frigolet, napsal v osobním dopise Louise Courtetové, sestře zesnulého, že Courtet projevil v posledních chvílích svého života hlubokou oddanost křesťanské víře. Tuto konverzi dokládá i skutečnost, že několik let před svojí smrtí nechal Courtet zřídit v severozápadní věži zámku malou kapli, již údajně často navštěvoval. Ve své závěti vyjádřil přání, aby byla ve výroční den jeho úmrtí sloužena mše. Tělo Victora Courteta bylo uloženo v LIsle-sur-la-Sorgue do rodinné hrobky.⁶²

*

Viděli jsme, že Courtetův intelektuální vývoj byl ve svých počátcích výrazně ovlivněn jeho sporem s „vůdci“ saint-simonismu. Podle Courteta saint-simonisté nepochopili některé epizody ze života svého Mistra, například jeho vztah k Madame de Staël a další případy nevěry, které neměly žádný vztah k praktikování „volné lásky“, ale jež údajně představovaly Saint-Simonův pokus o nalezení důkazu, že výjimečné schopnosti jsou dědičné.⁶³ Victor Courtet v dopise čelným představitelům saint-simonismu zdůraznil, že to, co vládne světu, je schopnost, která je produktem zrození. Zrození přiděluje každé bytosti místo, jež jí náleží v univerzální hierarchii bytí. Rozdíly ve schopnostech musejí být základem každého třídění.⁶⁴ Tato myšlenka nebyla mezi příslušníky saint-simonismu nijak ojedinělá; například Saint-Simonův žák Moïse Retouret uveřejnil 7. listopadu 1831 v *Le Globe* článek, ve kterém tvrdil, že „*tajemství všech revolucí minulosti, přítomnosti a budoucnosti*“ spočívá ve skutečnosti, že každému člověku náleží pouze takové místo, jež odpovídá jeho přirozenosti.

Počátkem třicátých let devatenáctého století byl Courtet ovlivněn orientalismem, který od osmdesátých let osmnáctého století vyzářoval z britské Kalkaty a jenž od prvního desetiletí devatenáctého století zdomácněl ve Francii a Německu.⁶⁵ Na rozdíl od stoupenců „orientální renesance“, kteří hlásali novou religiozitu přicházející z Východu, Victora Courteta zaujala ve spisech Williama Jonese nebo Abrahama Hyacintha Anquetil-Duperrona zejména indická soustava kast. Jean Boissel nepochyboval o tom, že bez zmíněné orientální inspirace by Victor Courtet rozvíjel Saint-Simonovu „sociální fyziologii“ odlišným způsobem.⁶⁶

Victor Courtet již ve svém druhém dopise Thé-

venotovi hájil tezi, že zákony, jež platí pro živočišné druhy, lze aplikovat na lidskou společnost. Případné oponenty by požádal, aby mu ukázali hranici mezi člověkem a zvířetem.⁶⁷ Courtet kritizoval přístup ke studiu člověka, který označoval za „metafyzický“ a jenž podle jeho názoru spočíval ve vylučování člověka z přírody.⁶⁸ Hmotná příroda je zdrojem nikoliv pouze sociálního řádu, ale rovněž spravedlnosti a morálních pravidel. Victor Courtet si byl vědom rozdílu mezi antropologií, již spojoval s biologickým a fyzickým aspektem lidské existence, a etnologií, kterou dával do souvislosti se společenskými vědami, filologií, geografii a historiografií; zároveň však chtěl prostřednictvím své rasové interpretace politického řádu a dějin tento dualismus překonat. Podle Courteta to byl Carl Linné, kdo postavil člověka do čela živočišné říše a otevřel tak cestu ke zrození nové vědy o člověku, jejímž chtěl být Courtet průkopníkem.⁶⁹ Buffon a Bonnet pak umístili lidský druh do „řetězce bytí“. Lamarcka sice Courtet uznával jako „geniálního klasifikátora“, ale jinak jej považoval za „průměrného filosofa“ (obdobně jako Buffona), protože nebyl schopen docenit vnitřní organickou „vitalitu“ a kladl přílišnou váhu na vnější environmentální faktory.⁷⁰ Courtet připomněl zásluhy „málo známého“ Charlese Whita, který důsledně rozšířil „řetězec bytí“ i na lidskou společnost a jenž propojil prostřednictvím plynulé řady „orangutana“⁷¹ a „afrického černocho“ na počátku a Evropana na konci vývojového spektra.⁷² Učení o řetězci spojujícím veškeré živé bytosti a nepozorovatelným běžným okem, které Victor Courtet přičítal již Zarathuštrovi, údajně dokázal díky svým průkopnickým mikroskopickým výzkumům anglický učenec a kněz Jean Tuberville Needham.⁷³

Courtet napadl „svatou trojici saint-simonistů“, zahrnující ducha, hmotu, lásku (*esprit, matière, amour*) a odrazejší se v inteligenci, aktivitě a sympatii, případně v povolání vědce, podnikatele a kněze. Podle Courteta duch a hmota představují fiktivní dualismus, který zakrývá hlubší jednotu, na níž je život totožný s pokrokem.⁷⁴ Delisle de Sales napsal v roce 1778, že „příroda je hmota v pohybu“,⁷⁵ a pokládal tuto tezi, k níž údajně dospěly novodobé přírodní vědy, za potvrzení prastaré Zarathuštrovy intuice, že pohyb je inherentní veškeré hmotě. Na identitě hmoty (kterou „rehabilitovali“ saint-simonisté), pohybu a pokroku založil Courtet své pojetí vitalismu. Obdobně jako několik desetiletí před ním Delisle de Sales a v návaznosti na Saint-Simona Victor Courtet spojil svoji koncepci

vitalismu s důrazem na „osobní zájem“ a „sebelásku“ jako ústřední motivace lidského jednání.⁷⁶ Kategorie dobra a zla pokládal Courtet, který anticipoval Friedricha Nietzscheho, za relativní.⁷⁷ Schopnost rozlišovat dobro a zlo závisí na inteligenci, jež je rozdílná a která určuje lidem odlišná postavení v rámci sociální hierarchie.⁷⁸ Různé společenské vrstvy, populace a rasy tak sdílejí nesouměřitelná pojetí morálních pravidel. Victor Courtet odmítl transcendentní náboženskou vizi ve jménu „imanentizace eschatonu“, to znamená, že byl přesvědčen o tom, že jedinec by měl svůj úděl, který je podmíněn jeho vrozenými dispozicemi, naplnit na tomto světě. Člověk by se „měl stát tím, čím je“. ⁷⁹ Sociální řád musí respektovat vrozenou nerovnost schopností u různých tříd, populací a ras. Lidé, kteří žili ve velkých hierarchických systémech minulosti, jež odrážely jejich vrozené dispozice, byli podle Courteta šťastnější a spokojenější se svým údělem než lidé moderní doby.⁸⁰

Courtetův vztah k liberalismu byl ovlivněn otázkou, jakým způsobem je možné nastolit politický a sociální systém, absolutní meritokracii, v níž bude každý zaujímat postavení odpovídající jeho vrozeným schopnostem? Saint-simonisté sice zavrhovali společenská zřízení minulosti, jež byla založena na dědičnosti sociálního statusu, privilegií a majetku, současně ale vesměs odmítali „neomezený“ liberalismus v podání Benjamina Constanta.⁸¹ Zastávali názor, že lidská svoboda a republikánský systém se nesmějí stavět proti přírodě, a nezpoutaný liberalismus pokládali za překážku ustavení organické společnosti. Victor Courtet se naproti tomu domníval, že ti, kteří dávají přednost řádu před svobodou, se mýlí. Je třeba poskytnout lidem naprostou svobodu, uvolnit veškerá sociální pouta, aby se spontánně zrodil přirozený a stabilní politický řád odrážející odlišné vrozené intelektuální a fyzické dispozice lidí. Podle Courteta vyplývala stabilita a velikost středověku z rozsáhlého prostoru, jenž byl poskytnut lidem na základě jejich schopností. Karel Veliký nebo Ludvík XIV. svým státnickým uměním a velkorysostí umožnili vznik autentického organického řádu.

Courtet dvě desetiletí před Gobineauem zdůraznil zrození a dědičnost jako základní omezení lidské sociální existence. Biologické dispozice určují modus existence každé lidské populace a rasy a vymezují její civilizační aspirace. Victor Courtet sdílel Saint-Simonovo přesvědčení vyjádřené ve spise *Mémoire sur la science de l'homme* z roku 1816, že fyziologie, jež je klíčem ke

skutečné sociální hierarchie v pozitivním smyslu, by měla být základem společenského řádu. Společnost je projekcí fyziologie. Fyziologický základ historických dějů souvisí podle Courteta s univerzálním zákonem, jímž je zákon silnějšího. Jeho uplatnění v politickém životě však není projevem nemorálnosti, ale naopak představuje sílu, jež konstituuje morální obsah politických a historických činů.⁸² Přírodní síla, vitální princip, který určuje průběh historie a jenž je v souladu s přírodním řádem, se nachází mimo souřadnice dobra a zla, zaručuje úspěch schopnějšímu a vyvrací sociální řád, pokud je v rozporu s přirozenou hierarchií lidského nadání. Obnova národů se uskutečňuje prostřednictvím meče. Úspěch v boji rozhoduje o oprávněnosti a morálnosti nároků. Poražení se vždy mylí.⁸³ Arthur de Gobineau v zásadě zopakoval po dvaceti letech Courtetovy argumenty a po vydání knihy *O původu druhů* označil Darwina za svého epigona.

Skutečný pokrok vychází podle Courteta ze zákonitostí dědičnosti, zrození, krve a života. Sociální nestabilita, nespokojenost a vzpoury vznikaly tehdy, když se rozdělení politické, společenské a ekonomické moci rozcházel s distribucí vrozených dispozic a fyziologické a intelektuální schopnosti neodpovídaly sociální hierarchii. Revoluce proto představuje způsob, jehož prostřednictvím život spontánně obnovuje soulad přírodního a sociálního řádu. Z tohoto důvodu Courtet pokládal požadavek na zrušení dědičnosti za oprávněný, protože majetek by měl být redistribuován prostřednictvím zákona ve prospěch „nadanějších a výkonnějších“.⁸⁴

Victor Courtet převzal Cabanisovu a Gallovu teorii o souvislosti lidských fyziologických, morálních a mentálních vlastností, která představuje intelektuální předpoklad zrodu moderní rasové teorie. Podle Courteta fyziologie a přírodní vědy o člověku jednoznačně prokázaly nerovnost zvyků a dispozic jednotlivých lidských populací, národů, ras a civilizací. Rasová teorie představovala pro Courteta nejen prostředek proměny politických věd v pozitivní vědu v Saint-Simonově a Comtově smyslu, ale rovněž klíč k řešení politických krizí v Evropě. Toto jeho přesvědčení po roce 1848 ještě zesílilo. Arthur de Gobineau a Victor Courtet se shodně dovolávali Johanna Friedricha Blumenbacha, jehož rasovou klasifikaci lidstva vysoce oceňovali.⁸⁵ Na počátku devatenáctého století byl Johann Friedrich Blumenbach ve Francii značně populární. Není proto nijak překvapující, že mu Courtet přiřkl zásluhu za vypracování prvního skutečně

rigorózního členění lidských ras.⁸⁶

Nová rasová filosofie dějin mohla povstat pouze na troskách tradičního environmentalismu. Courtet kritizoval výklady „osmnáctého století“, podle kterých je člověk determinován vnějšími vlivy a podněty, jež zahrnují podnebí, způsob vlády, společenský systém, ekonomické podmínky, výchovu, vzdělání a činy velkých mužů. Člověk není pouze pasivním produktem výchovy, ale je rovněž nadán aktivní životní silou odpovídající jeho rasovému původu.⁸⁷ Jsou to vnitřní ustrojení a vrozené dispozice, které určují osudy a povahu dané lidské populace. Victor Courtet zdůraznil přínos Bory de Saint-Vincenta, jenž v hesle *l'Homme* určeném pro *Dictionnaire classique d'histoire naturelle* údajně přesvědčivě vyvrátil teze environmentalistů.⁸⁸ Obdobnou kritiku environmentalismu, která odrážela shodný přístup k dějinám, směřoval později Arthur de Gobineau proti francouzskému historiografovi a politikovi Françoisu Guizotovi a především jeho dílu *Histoire de la civilisation en Europe*.⁸⁹ Řada autorů poukázala na přelomu devatenáctého a dvacátého století na skutečnost, že množství populací přesídlilo v průběhu historie do výrazně odlišných klimatických zón, aniž by to mělo sebemenší vliv na jejich fyzický vzhled a rasovou příslušnost. To, co vzdoruje nahodlosti sociálních a přírodních okolností a vyznačuje se dlouhodobou stabilitou a kontinuitou bez ohledu na změny klimatického, geografického a přírodního prostředí, jsou rasové typy, které Courtet a Gobineau chápali jako esenzializované suprahistorické biologické kategorie.⁹⁰ Živoucím důkazem zmíněné rasové rezistence jsou podle Edwardse, Courteta a Gobineaua židé, kteří si navzdory svému rozptýlení do diaspor v mnoha místech světa a modifikaci kulturních návyků zachovali charakteristické rasové atributy, jež můžeme pozorovat již na staroegyptských vyobrazeních.⁹¹ Victor Courtet a Arthur de Gobineau v této souvislosti zmínili rovněž „rasovou odolnost“ Romů.⁹² Všude tam, kde (například v Indii, středověkém Západě nebo evropských zámořských koloniích) bylo zabráněno rasovému a etnickému míšení, se starobylé sociální instituce vyznačovaly značnou stálostí a zachovaly se prakticky netknuté.⁹³

Jediný způsob, jak změnit vlastnosti rasy, spočívá podle Courteta v míšení s rasou jinou, to znamená ve změně složení její krve. Courtet antcipoval Gobineauovu myšlenku, že civilizace se nepředává výchovou a morálním příkladem, ale krví.⁹⁴ Jediný způsob přenosu civilizovaného způsobu spočívá v etnické asimila-

laci či ve „fyziologické integraci“. Segregační koloniální politika Velké Británie v Indii a Francie v Alžírsku byla proto podle Gobineau odsouzena k neúspěchu.⁹⁵ Jak zdůraznil Arthur de Gobineau, různé civilizace se vzájemně „odpužují“.⁹⁶

Teze o biologicky podmíněné rasové hierarchii, která byla vytvořena pro porozumění západní politické realitě, musela být kompatibilní s mimoevropskou etnografickou skutečností. Ve spisech misionářů a cestovatelů raného novověku nalezneme směs idealizace, jež udržovala při životě vizi „ušlechtilého divocha“⁹⁷, a přezíravého etnocentrismu.⁹⁸ Victor Courtet se již mohl opřít o pozorování nové generace evropských cestovatelů. Byli to muži s dobrodružným duchem a badatelskými aspiracemi, často odchovaní hodnotami osvícenství, kteří během několika desetiletí na přelomu osmnáctého a devatenáctého století změnili vědy o člověku ve prospěch rasové teorie. Moderní rasismus, který se stal především v první polovině dvacátého století důležitou součástí politické kultury Západu, se nezrodil z předsudků, zaostalosti a nevědomosti, ale naopak ze zvědavosti a touhy po poznání a racionálním výkladu světa, tvořících konstitutivní složky modernity. V prvních desetiletích devatenáctého století získávali francouzští autoři informace o afrických populacích především z děl cestovatelů, jako byli například proslulý Mungo Park,⁹⁹ Thomas Edward Bowdich,¹⁰⁰ René Caillé,¹⁰¹ Jack Bruce,¹⁰² Dixon Denham,¹⁰³ Hugh Clapperton,¹⁰⁴ Gaspard Théodore de Mollien,¹⁰⁵ Richard a John Landerovi¹⁰⁶ nebo Henry Meredith.¹⁰⁷

Victor Courtet se pochopitelně zajímal o svědecktví vypovídající o existenci vrozené nerovnosti ras.¹⁰⁸ Například Jules-Sébastien-César Dumont d'Urville, který vydal v roce 1837 rozsáhlé pojednání o cestě kolem světa podniknuté v letech 1826 až 1829,¹⁰⁹ rozlišil v rámci Oceánie tři hlavní rasy – bílou, žlutou a černou. V jejich vzájemných vztazích se údajně odrážela „přírodní“ zákonitost a vrozené intelektuální a fyzické dispozice, v jejichž důsledku nebyl žádný národ náležející ke žluté rase podřizen lidu černé rasy a žádná populace bílé rasy nebyla nikdy podrobena dvěma zbývajícím rasami.¹¹⁰ Základní teze o vztahu mezi rasami a politickými institucemi a hodnotami, které rozvinuli Victor Courtet nebo Arthur de Gobineau, vyslovil cestovatel Domény de Rienzi, a to 20. října 1834 ve své přednášce o přírodních národech, čerpající především z vlastních výzkumů v Tichomoří, na půdě *L'Institut historique* a poté v prosinci

1835 v příspěvku prezentovaném na *Congrès historique européen*.¹¹¹ O několik let později vydal Rienzi knihu *Océanie ou cinquième partie du monde. Revue géographique et ethnographique ... offrant les résultats des voyages et des découvertes de l'auteur*.¹¹² Courtet si Rienziho velmi vážil a doporučil Barjavelovi, aby jej zmínil v *Dictionnaire biographique du Vacluse*.¹¹³ Domény de Rienzi v roce 1835 prohlásil, že pouze křížení mezi rasami může ve vzdálené budoucnosti vyústit do úplné sociální rovnosti. Dokud franská rasa vládla ve Francii, lid zde byl udržován v nevědomosti a ponižení. Rovnost se v této zemi prosadila (a nikde jinde neexistuje v takové míře s výjimkou Spojených států amerických) až po revoluci z roku 1789, kdy se definitivně smísily různé rasy, které se již předtím spojovaly prostřednictvím sňatků a distribuce vzdělání a hmotných sňatků. Revoluce změnila jejich konstituci, vzdělání a civilizaci. Rienzi zároveň varoval, že harmonická rasová jednota francouzského národa se může zhroutit v nesourodou směs individuálních zájmů.

V otázce rovnosti lidských ras nepanovala mezi členy Pařížské etnologické společnosti shoda a někteří z nich se angažovali v boji za odstranění otroctví, jež bylo ve francouzských zámořských državách odstraněno v roce 1848. Gustav d'Eichthal, přední saint-simonista, který rovněž působil na půdě Pařížské etnologické společnosti, tvrdil, že by se Francie měla mocensky angažovat na africkém kontinentu, vykupovat černé otroky a usazovat je na teritoriu ovládaném Evropany, kde by byli morálně a nábožensky vzděláváni.¹¹⁴ Britský abolitionismus bezpochyby ovlivnil diskuzi probíhající mezi francouzskými vzdělanci. D'Eichthal se odvolával například na abolitionistického aktivistu Fowella Buxtona, autora knihy *The African slave trade* (1839) a zakladatele *Společnosti pro africkou civilizaci*. Mezi francouzskými vzdělanci probíhala na sklonku třicátých let devatenáctého století rovněž rozsáhlá debata o otrokářství ve Spojených státech amerických.¹¹⁵ Ve třicátých a čtyřicátých letech devatenáctého století propagoval ve Francii ideu rovnosti ras především přesvědčený abolitionista Victor Schoelcher, autor knihy *Des colonies françaises: Abolition immédiate de l'esclavage* (1842).¹¹⁶ Byl to právě Victor Schoelcher, kdo ve funkci zástupce státního tajemníka pro námořnictvo, kterou vykonával od března do května 1848, podepsal 27. dubna 1848 dekret o zrušení otroctví.

Tak jako v jiných západních zemích se ve Francii

v první polovině devatenáctého století šířil polygenismus. 24. září 1846 byla otázka jednotného původu lidstva diskutována na půdě Pařížské etnologické společnosti, především v souvislosti s pojednáním Alexandra de Humboldta *L'Unité native de l'espèce humaine*. Humboldt se odvolával na přírodovědce Jeana Mullera, podle jehož mínění představovaly jednotlivé rasy varianty jednotného druhu; bylo ovšem obtížné říci, zda nepocházejí z odlišných typů „primitivního člověka“.¹¹⁷

26. listopadu 1846 proběhlo v rámci Pařížské etnologické společnosti setkání věnované mentálním schopnostem černé rasy, kterého se účastnili d'Eichthal, Duvernoy, Omalius d'Halloy, Alfred Maury a Charles Lenormant. Omalius d'Halloy připomněl při této příležitosti neblahý vývoj na Haiti, na níž bývalí černí otroci vyhlásili nezávislost a která měla představovat odstrašující důkaz neschopnosti napodobit a převzít civilizaci vytvořenou vyspělejší rasou.¹¹⁸ Na závěr zmíněného jednání se rozvinula v souvislosti se Schoelcherovou knihou *Egypte en 1945* diskuze o schopnosti příslušníků černé rasy vytvořit vlastní civilizaci. Louis Peisse poznamenal, že většina přírodovědců zastává názor o podřadnosti černochů.¹¹⁹ To bylo navzdory ostrému Schoelcherovu nesouhlasu¹²⁰ také vyznění přednášek o rozdílech mezi bílou a černou rasou, které se konaly z iniciativy Gustava d'Eichthala v březnu až červenci 1847 na půdě Pařížské etnologické společnosti.

Na rozdíl od Schoelchera¹²¹ se Victor Courtet domníval, že rovnost ras neexistuje.¹²² Byl to názor, který sdílel s dalšími „muži levice“, například se Saint-Simonem,¹²³ socialistou Charlesem Fourierem¹²⁴ nebo radikálním republikánem Alphonsem Esquirossem.¹²⁵ Příslušníci černé rasy postrádají podle jeho mínění schopnost plnohodnotného civilizovaného života. Jestliže byly na africkém kontinentu nalezeny pozůstatky či projevy civilizovaného života, náleželi jeho tvůrci k bílé rase.¹²⁶ Pozorování Dumonta d'Urville v Oceánii o hierarchickém vztahu mezi rasami bylo platné rovněž v Africe. Pokud byli ve starém Egyptě zobrazeni reprezentanti černé rasy, bylo to údajně výlučně v postavení otroků či spoutaných zajatců.¹²⁷ Courtet se odvolával na svědectví cestovatelů, podle nichž běloši požívali posvátné úcty prakticky mezi všemi domorodými společenstvími.¹²⁸ Zároveň zpochybnil Blumenbachovu tezi, že se černá rasa zrodila z bílé. Na rozdíl od německého anatoma, který vycházel z degenerativních hypotéz osmnáctého stole-

tí, byl totiž Victor Courtet vychován v duchu saint-simonského progresivistického sociálního evolucionismu, a proto mu připadalo logické, že primitivní černá rasa vývojově předcházela mnohem pokročilejší rasou bílou.¹²⁹ Victor Courtet si ovšem nemyslel, že by vrozená nerovnost mezi rasami ospravedlňovala vykořisťování a otroctví. Právě naopak, bílá rasa musí využít svých vyšších schopností k prosazování univerzálního humanismu a civilizace.¹³⁰

Victor Courtet, Delisle de Sales a další teoretici rasy konce osmnáctého a počátku devatenáctého století se nepokoušeli skrývat skutečnost, že jejich rasologické úvahy byly silně ovlivněny estetickými kritérii. Intelektuální schopnosti podle jejich názoru úzce souvisely s fyzickou krásou. Courtet soudil, že rozpoznání přímého vztahu mezi rozvojem intelektuálních schopností a tělesnými estetickými vlastnostmi představuje pravděpodobně nejvýznamnější přínos Camperova¹³¹ učení: „Rasy, které se nám jeví jako nejkrásnější, jsou zároveň takové, jejichž ustrojení je nejdokonalejší. Krása se tímto stává příznakem nadřazenosti.“¹³² Rovněž Gobineau, který se odvolával na italského filosofa Vincenzo Giobertiho,¹³³ soudil, že bílá rasa poskytuje absolutní estetické kritérium pro hodnocení všech ras ostatních.¹³⁴

Málokdo na Západě v devatenáctém století pochyboval o tom, že společenské a politické systémy celého světa svědčí jednoznačně ve prospěch vlády představitelů bílé rasy. Mnozí cestovatelé se na základě svých zkušeností shodovali na tom, že čím výše se nalézá určitá populace v sociální hierarchii, tím světlejší je její pleť, naopak vrstvy zotročené a služebné, nacházející se na nižších stupních společenského žebříčku, jsou s železnou pravidelností vnucenou přírodním řádem snědé či tmavé.¹³⁵ Vyslanec francouzského krále Ludvíka XIV. Jean de la Roque zaznamenal v roce 1688 mezi arabskými populacemi Sýrie a severní Afriky, že osoby se světlou pokožkou disponují privilegiem postavením.¹³⁶ John Barrow učinil obdobnou zkušenost v Číně, Mandžusku a „Tatarstánu“¹³⁷ James Cordiner na Cejlonu,¹³⁸ Louis Choris na Havaji¹³⁹ a Thomas Stamford Raffles a John Crawford na Jávě a Sumatře.¹⁴⁰ Podle svědectví *Lettres édifiantes et curieuses écrites des Missions étrangères par quelques missionnaires de la Compagnie de Jésus*¹⁴¹ stáli v čele negroidního obyvatelstva tichomořského souostroví Karolín lidé europoidního vzezření, o nichž se návštěvníci ze Západu dokonce domnívali, že jsou španělského původu.¹⁴² Albert Montémont, autor živototo-

pisu slavného cestovatele Mungo Parka,¹⁴³ podle Jean Boissela¹⁴⁴ významně přispěl ve Francii prostřednictvím svých popularizujících etnografických a antropologických prací k šíření myšlenky o nadřazenosti bílé rasy.¹⁴⁵ Victor Courtet zdůrazňoval, že v hinduistické společnosti zaujímají výsadní postavení jedinci vzhledem podobní Evropanům.¹⁴⁶ Rovněž velký historik římských dějin Barthold Georg Niebuhr uvedl, že bráhmani si díky úzkostlivému vyhýbání se míšení s jinými skupinami indického obyvatelstva udrželi původní světlou barvu své pokožky.¹⁴⁷ Nebylo proto překvapující, že francouzský učenec a člen *Institut de France* Barthélemy Charles Pierre Joseph Dunoyer položil otázku po příčinách univerzální nadvlády bílé rasy.¹⁴⁸

V Courtetových spisech nalezneme onu adoraci bílé rasy,¹⁴⁹ která našla vrcholnou podobu v Gobineauově díle.¹⁵⁰ Ze své kolébky, kterou Courtet lokalizoval obdobně jako Arthur de Gobineau¹⁵¹ ve střední Asii či západní Sibíři, údajně migrovali představitelé bílé rasy jakožto nositelé civilizačních impulzů do různých koutů světa.¹⁵² Courtet se ve své argumentaci ve prospěch civilizační a biologické nadřazenosti bílé rasy opíral především o poznatky a studie, jejichž autory byli Edwards, Desmoulins, Omalius d'Halloy,¹⁵³ Abel Rémusat,¹⁵⁴ Heinrich Julius Klaproth,¹⁵⁵ Georg Friedrich Grotefend,¹⁵⁶ James Prinsep¹⁵⁷ a Xavier Marmier, autor *Chants populaires du Nord* (1842) a popularizátor nordické poezie a ság ve Francii.¹⁵⁸ Před francouzskou revolucí vyzdvihl historickou úlohu „Partů-Árijů“ Delisle de Sales,¹⁵⁹ který v sedmisvazkové studii *De la philosophie de la nature ou traité de morale pour l'espèce humaine, tiré de la philosophie et fondé sur la nature* z roku 1778 obrátil při hledání „nadřazené rasy“ pozornost k Severu.¹⁶⁰ V rámci evropského obyvatelstva Courtet rozlišil rasy gaelskou, iberskou, slovansko-illyrskou a helénskou, kterou členil na dílčí větve kymbrijskou, germánskou a skandinávskou¹⁶¹. Expanze a dobovatelské války středověku poskytly podle Victora Courteta nevyvratitelný důkaz o superioritě představitelů „světlovlasé rasy“, kteří zotročili příslušníky „rasy tmavovlasé“.¹⁶²

Výsadní postavení zaujímá rasa germánská, již Victor Courtet po vzoru Delisle de Salese ztotožňoval se starověkými Skythy.¹⁶³ Dějiny Evropy od čtvrtého století po Kristu vypovídají o velkém civilizačním poslání „rasy zrozené k dominanci“, kterou byla rasa označovaná různými autory jako „plavovlasá“, kavkazská, germánská, gótská, normanská nebo nordic-

ká.¹⁶⁴ Tato rasa prokázala svoji nadřazenost ovládnutím rozsáhlých oblastí Ameriky, Asie a Afriky. Courtet znal Gibbonovo epochální dílo *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire* a sdílel tezi, že upadající římské impérium bylo rozvráceno germánskými barbary v důsledku jejich rasové nadřazenosti. Nebylo nijak náhodné, že základy středověké civilizace položily právě vítězné germánské kmeny a že historické osudy Západu jsou úzce provázány s údělem Germánů. Francie vděčí za svoje konstituční formy a legislativního ducha germánským Frankům a Burgundům.¹⁶⁵ Feudální Evropa byla kontinentem podmaněným Germány a podřízeným jejich vládnímu a společenskému systému.¹⁶⁶ Courtetova oslava Germánů, kteří ztělesňují nejryzejší ctnosti a nejrozvinutější rasové dispozice,¹⁶⁷ navázala na starší renesanční a raně novověké zdroje¹⁶⁸ a ve francouzské literatuře předznamenala fascinaci nordickou rasou v díle Arthura de Gobineau.¹⁶⁹ Podle Courteta představovala mytologie idealizovaný záznam o skutečných historických událostech. Legendy o kavkazských gigantech údajně svědčily o souvislosti mezi „Jefetovou rasou“, „kavkazskými Skythy“ a Germány a Góty, jejichž původní domovinou byl údajně Kavkaz.¹⁷⁰

V prvních desetiletích devatenáctého století se podle Courteta rodí nová rasově nadřazená skupina – buržoazie, vyznačující se bohatstvím, věděním a mocí, která nahradí tradiční aristokracii.¹⁷¹ Tato Courtetova progresivistická vize byla značně vzdálená Gobineauově historickému fatalismu, podle kterého byl rasový vývoj lidstva ukončen. Victor Courtet se rovněž obdobně jako jiní Saint-Simonisté, například Michel Chevalier,¹⁷² obdivoval Spojeným státům americkým, jejichž dynamismus, mobilitu a meritokracii považoval za vzor pro modernizaci Francie. Chateaubriand, s nímž se Courtet setkal počátkem třicátých let devatenáctého století na půdě *L'Institut historique*, poznamenal, že v dějinách vždy vznešení upadají a střední třídy zaujímají jejich místo.¹⁷³ Courtet tento postřeh spojil s historickým údělem „starých“ a „nových“ ras.¹⁷⁴ Victor Courteta ocenil historik Augustina Thierryho, který ve svém díle *Histoire de la conquête de l'Angleterre par les Normands* ukázal, že historie představuje věčný rasový zápas mezi „vládnoucími“ a „ovládanými“, „silnými a slabými“.¹⁷⁵ Thierry však tuto skutečnost pouze zaznamenal, ale nevysvětlil, protože údajně nepochopil hlubší realitu rasy a fyziologických zákonitostí. Míšení ras Courtet ztotožnil se saint-simonskou utopickou vizí „éry jednoty“ zalo-

žené na fyziologické homogenizaci lidstva. Zatímco technokrat a Saint-Simonův žák Victor Courtet viděl v této rasové uniformitě naději a projev sociálního pokroku, romantický literát Arthur de Gobineau ji pokládal za příznak lidské degenerace a dějinného úpadku,¹⁷⁶ přičemž ztělesněním dekadence modernity v důsledku rasového a etnického míšení byla pro Gobineaua Paříž.¹⁷⁷

Courtet věřil, že krev vyšších ras může obohatit rasy nižší a umožnit tak jejich vzestup. Tento proces podle Courteta ospravedlňoval rovněž postupné zrušení všech privilegií a emancipaci sociálně slabých vrstev.¹⁷⁸ Proletariát, který zaujímá podřadné postavení odpovídající jeho schopnostem,¹⁷⁹ se může díky smíšeným sňatkům uzavíraným s příslušníky vyšších vrstev pozvednout. Courtet zopakoval krédo saint-simonistů, že politická a morální krize moderní doby bude překonána, pokud bude každému jedinci přiděleno takové místo, které náleží jeho vrozeným dispozicím. Podle jeho rasové interpretace bude dosaženo skutečné sociální emancipace a rovnosti až v důsledku dlouhodobého rasového míšení.

Pro Victora Courteta byl morálně šokující kontrast mezi republikánským zřízením, demokracií a svobodami, z nichž se mohla těšit bílá část americké populace, a otroctvím, jež bylo údělem amerických černochů, důkazem o úzké souvislosti mezi rasovými dispozicemi a politickou organizací. Pouze míšení černé a bílé rasy by mohlo případně vyústit v Severní Americe do emancipace černochů (kteří by ovšem v důsledku tohoto procesu ztratili původní rasovou identitu).¹⁸⁰ Neblahý osud Libérie, oběti snahy vytvořit z řad osvobozených otroků svobodný stát, byl dalším dokladem konstruktů, kterými rasová výbava omezuje politické možnosti dané populace.¹⁸¹ Abolicionistické hnutí, jež trpělo „zvláštní zaslepeností“,¹⁸² vystupovalo podle Courteta proti duchu pozitivní vědy. Victor Courtet předvídal, že osvobození černých otroků bez míšení s bělochy bude znamenat jejich ekonomický úpadek, degradaci, mizérii a společenskou marginalizaci.¹⁸³

Podle Courteta se Francie stejně jako celá Evropa roku 1832 nacházela v postavení Římské říše před invazí barbarů; trpěla egalitářem, který zabraňoval ustavení přirozené nerovnosti založené na rozdílných schopnostech.¹⁸⁴ Courtet, jenž převzal od Josepha de Maistra výraz „zlomené a smíšené národy“,¹⁸⁵ věřil, že se blíží válečný konflikt, skutečná rasová válka, která přetvoří evropskou civilizaci ve společnost, jež bude ze všeho nejvíce připomínat tradiční feudalismus.¹⁸⁶

Obdiv k feudálnímu řádu, v němž stejně jako v otrokářském systému rasa splývala s třídou, vyplýval u Courteta z konzervativní nostalgie a odporu k centralismu, které sdílel s Arthurem de Gobineauem.¹⁸⁷

Courtet byl kritikem francouzského administrativního a byrokratického centralismu, jehož počátky sledoval ke Colbertovi a který – obdobně jako Alexis de Tocqueville – spojoval s odkazem Francouzské revoluce a republikánského režimu. Courtet neskrýval mínění, že nikdy lidé nepocítovali méně svobody a více nerovnosti než v uplynulých třech staletích.¹⁸⁸

Zvláštní pozornost Victor Courtet věnoval genzi indického kastovního systému.¹⁸⁹ Právě Indie se svými kastami a restrikcemi vtělenými do Manuova zákoníku byla podle Courteta dokonalým příkladem přirozeného uznání nerovnosti ras a přizpůsobení sociálního řádu této skutečnosti vyplývající z přírodních zákonitostí. Tím lze vysvětlit paradox, že se kastovní systém navzdory své represivní povaze vyznačoval značnou historickou stabilitou.¹⁹⁰ Victor Courtet se odvolával na Arnolda Hermanna Ludwiga Heerena, který ve studii *De la politique et du commerce des peuples de l'antiquité* napsal, že kasty se zrodily z původní rasové odlišnosti archaických indických kmenů.¹⁹¹ Jean Lacroix de Marlès označil v knize *Histoire de l'Inde ancienne et moderne* z roku 1828 indické Manuovy zákony za vzor pro zachování rasové čistoty.¹⁹² Totéž platilo podle Courteta i pro hierarchické uspořádání staroegyptské společnosti, jež odráželo primordiální rasovou nerovnost.¹⁹³ Dojem, který indické kasty vyvolaly ve Francii, byl skutečně dlouhodobý a hluboký. Jeho ohlas nalezneme ještě u Louise Dumonta nebo Clauda Lévi-Strausse.¹⁹⁴

Courtetova studie *Mémoire sur les races humaines: De l'influence des races humaines sur la forme et le développement des sociétés* z roku 1835 představovala v dějinách novodobého západního myšlení jedno z prvních zpochybnění pojetí moderního národa. Courtet se v ní pokusil ukázat, že rasa předchází národ a že národní společenství reprezentuje historicky nahodilou směs rasových a etnických skupin s odlišnými vrozenými dispozicemi. Obdobně v šestnáctistránkové brožuře, kterou vydala Pařížská etnologická společnost pro „cestovatele“,¹⁹⁵ nalezneme kromě instrukcí jak zjišťovat fyzické vlastnosti místních obyvatel na straně čtyři poznámku, že uvnitř každého národa existuje několik ras, přičemž je zapotřebí rozlišit čisté rasové typy od typů smíšených.¹⁹⁶ Moderní národní společenství je podle Courteta fikcí, protože ve sku-

tečnosti jde o heterogenní amalgám ras vybavených odlišnými vrozenými schopnostmi.¹⁹⁷ Tato okolnost vysvětluje například existenci otroctví, která znepokojovala novodobé teoretiky svobody, ve starověké řecké demokracii nebo v republikánském Římě.¹⁹⁸ James Cowles Prichard nedokázal podle Courteta pochopit, že uvnitř moderního národa existuje více ras s rozdílným nadáním, které mohou dosáhnout novodobého ideálu rovnosti pouze prostřednictvím vzájemného míšení. Courtet tento proces vítal, Arthur de Gobineau se jej děsil. Victor Courtet se postavil proti snaze historiků počátku devatenáctého století vyprávět příběh národa; skutečným subjektem dějin je podle jeho názoru rasa. Nezpochybňoval Micheletovu tezi, že cílem a aspirací historického vývoje, který demonstrovala Francouzská revoluce, je svoboda a rovnost. Tohoto žádoucího stavu však nebude dosaženo politickým bojem, ale prostřednictvím míšení jednotlivých ras.

Zdůrazněním sociálních konfliktů (i když je chápal jako epifenomén hlubších rasových antagonismů) učinil Victor Courtet bezděčně krok od saint-simonismu k protomarxismu.¹⁹⁹ Rasová teorie nesdílela s marxismem pouze ideové zázemí v saint-simonismu, ale rovněž relativizaci a dekonstrukci konceptu moderního národa, který se právě vynořil jako svrchovaná politická entita. Zatímco marxismus poukazoval na sociální nerovnost a třídní boj uvnitř národní komunity, jež demaskují patriotismus jako falešnou ideologii zakrývající skutečnost brutálního vykořisťování, rasová teorie v podání Victora Courteta a Arthura de Gobineau odhalila národní společenství jako nesourodou, historicky nahodilou směs odlišných rasových skupin, jejichž rozdílné vrozené nadání může vyústit do antagonistických zájmů a konfliktů. Rasová solidarita krve převáží nad pocitem národní sounáležitosti. Z tohoto důvodu označila Hannah Arendtová rasovou ideologii (podobně jako marxismus) za efektivní nástroj pro vyvolání občanské války.

Byl to odchovanec saint-simonismu Victor Courtet (a nikoliv Arthur de Gobineau), kdo zřejmě jako první nastínil způsob proměny rasového výkladu dějin v politickou ideologii a aktivismus zaměřený na totální rekonstrukci lidské společnosti. Etnické změny, které údajně souvisejí se změnami fyziologickými, označil za primární příčinu politických a sociálních transformací a revolučních převratů.²⁰⁰ Na rozdíl od liberálů, kteří se domnívali, že charakter společnosti vyplývá z kvality jejích institucí, Courtet prohlá-

šoval, že povaha společnosti je dána jejím etnickým a rasovým složením. Revoluce a historický vývoj jsou výrazem fatalismu krve a historie je pouhým odrazem kolektivní fyziologie národů. Victor Courtet tak ve svých úvahách v předhůří Alp, s nimiž se svěřil Thévenotovi, historizoval učení fyziologů.

Courtetovo pojetí dějinné látky je antiindividualistické; člověka v dějinách viděl zejména jako příslušníka rasy, nikoliv jako autonomního jedince vybaveného svobodnou vůlí.²⁰¹ Arthur de Gobineau později v *Pojednání o nerovnosti lidských ras* nazval zmíněný přístup spočívající ve zdůraznění kolektivistického rasového a civilizačního aspektu lidské existence na úkor rozměru individuálního a politického „morální geologii“ („la géologie morale“).²⁰² Courtet vždy zdůrazňoval, že etnická a rasová stabilita je zárukou stability politické a sociální. Politická nesoudržnost Francie vyplývá z nestability krve. Francie, jejíž obyvatelstvo je údajně beznadějně smíšené, proto potřebuje příměs cizí etnické a rasové krve, která by ji sladila s „přírodními zákony“.²⁰³ V těchto úvahách jako by zaznívala předzvěst rezignace Francie v roce 1940 na obranu před nacistickým protivníkem, jehož převaha více než z vojenské nadřazenosti²⁰⁴ vyplývala z hypnotické „přitažlivosti“ revitalizační rasové revoluce.

Jean Boissel označil Victora Courteta za „proroka budoucnosti“, zatímco Arthura de Gobineau za „věrozvěsta minulosti“. Zároveň poněkud sporně zdůraznil, že Třetí říše a její rasový totalitarismus nevděčí za nic ani jednomu ze zmíněných autorů, protože pro oba francouzské myslitele představovala „čistá árijská rasa“ starobyloou zaniklou entitu, kterou již nelze vzkřísit.²⁰⁵ Victor Courtet byl navzdory většímu časovému odstupu bližší duchu nacismu než katolický fatalista a pesimista Arthur de Gobineau.²⁰⁶ Podle Courteta musí po vědecké revoluci, která promění prostřednictvím rasového výkladu dějin politické vědy ve vědy pozitivní, následovat revoluce politická. Tato revoluce bude mít povahu celoevropského rasového hnutí, jež každé rase přidělí opět místo, které jí náleží v hierarchii bytí na základě jejích vrozených schopností a kvalit.

*

Nabízí se otázka, proč se Arthur de Gobineau nikde ve svém rozsáhlém díle včetně *Pojednání o nerovnosti lidských ras* nezmiňuje o Victoru Courtetovi, muži, který předznamenal prakticky všechny jeho teze? V první knize *Pojednání o nerovnosti lidských ras* Arthur de Gobineau tvrdil, že podal souhrn všech

známých etnologických systémů; zcela však vynechal studie Victora Courteta.²⁰⁷ Tato otázka není triviální, protože to bylo pravděpodobně právě Gobineauovo mlčení, které odsoudilo Victora Courteta k zapomnění, jež ovšem z jistého úhlu pohledu může být vnímáno jako milosrdné, protože postavení „zakladatele moderního rasismu“ není příliš atraktivním postavením v dějinách západního myšlení. Je možné, že by Gobineau o agilním saint-simonistovi nikdy neslyšel? Jak poznamenal Jean Boissel, na přelomu čtyřicátých a padesátých let devatenáctého století, kdy Arthur de Gobineau shromažďoval podklady ke své nejznámější knize, se Victor Courtet stýkal v Paříži s osobnostmi z etnologických a antropologických kruhů, s nimiž navázal kontakt rovněž mladší Arthur de Gobineau.²⁰⁸

V *L'Institut historique* působil jako pomocný knihovník v roce 1844, kdy zde Arthur de Gobineau prováděl výzkum pro svého zaměstnavatele Alexise de Tocquevilla, etnolog Alfred Maury, který se z titulu své funkce musel znát s Prosperem Mériméem, důvěrným Gobineauovým přítelem. Maury v recenzích uveřejněných v letech 1853, 1855 a 1856 v *Athenaeum français* a 15. dubna 1857 v *Revue des Deux Mondes* podrobil Gobineauovo *Pojednání o nerovnosti lidských ras* kritice. Byl to právě Maury, koho Victor Courtet nahradil 26. června 1846 v postavení zástupce tajemníka Pařížské etnologické společnosti. Courtetovo jméno nemohlo Gobineauovi uniknout na stránkách *Bulletin de la Société ethnologique de Paris*. Je rovněž prakticky nemožné, aby Arthur de Gobineau, který měl značný přehled v soudobé antropologické a etnologické literatuře, neznal *Science politique, Etude des races humaines sous le rapport philosophique, historique, et social* a další Courtetovy studie. Blízkým Gobineauovým přítelem byl malíř Ary Scheffer, příbuzný Charlese Lenormanta, prezidenta Pařížské etnologické společnosti a Courtetova spolupracovníka.²⁰⁹ Dalším významným členem Pařížské etnologické společnosti byl v době Courtetova působení v Paříži afrikanista Marie Armand Pascal d'Avezac, tajemník *Geografické společnosti (Société de géographie)*. Jejím prezidentem byl známý autor cestopisů Jean Baptiste Benoit Eyriès, který držel nad Gobineauem ochrannou ruku po jeho příchodu do Paříže v roce 1835. D'Avezaka, který spolupracoval s Courtetovým přítelem d'Eichthalem při vydávání periodika *Magasin pittoresque*, citoval Gobineau se značným respektem ve své knize *Trois ans en Asie*.

Nepřehlédnutelnou postavou mezi pařížskými orientalisty byl baron Ferdinand Eckstein, který byl přijat do Pařížské etnologické společnosti 26. února 1847, to znamená v době, kdy Victor Courtet vykonával funkci zástupce tajemníka. Ferdinand Eckstein uveřejnil v roce 1847 článek v *Revue indépendante*,²¹⁰ na který se odvolával Arthur de Gobineau v *Pojednání o nerovnosti lidských ras*.²¹¹ Téhož roku publikoval v tomto periodiku svoji studii *Origines indo-européennes* Victor Courtet. Pozoruhodnou shodou okolností se ve stejném čísle *Journal de l'Institut Historique*, ve kterém vyšly již roku 1835 Ecksteinovy úvahy o vztazích mezi Indií a Evropou, objevil Courtetův text *Mémoire sur les races humaines: De l'influence des races humaines sur la forme et le développement des sociétés*.²¹² Jeho autor v závěru uvedl, že míšení ras, které snižuje kvalitu některých populací, zatímco pozdvihuje jiné, odstraňuje tradiční sociální hierarchii a otevírá cestu rovnostářství. Jak napsal Jean Boissel, tato Courtetova krátká poznámka představuje klíč k pochopení pozdějšího Gobineauova díla, jež se zrodilo o téměř dvě desetiletí později.²¹³

V předmluvě k *Pojednání o nerovnosti lidských ras* označil Arthur de Gobineau svoji tezi o fatálním vlivu rasového míšení na průběh lidských dějin za zcela novátorskou.²¹⁴ Tato myšlenka se však zrodila minimálně o dvě dekády dříve ve studiích, které Gobineau sice nikde nezmínil, ale jež jednoduše nemohl v intelektuálním životě Paříže přehlédnout. Arthur de Gobineau si byl bezpochyby velmi dobře vědom, co v akademickém světě znamená plagiátorství, protože z něj ve vztahu ke svému vlastnímu dílu později obvinil Charlese Darwina. Na druhé straně zmíněné „opomenutí“ vyneslo Arthuru de Gobineauovi velmi pochybnou „slávu“ muže, který je přinejmenším intelektuálně zodpovědný za nesmírné zločiny moderního rasového totalitarismu, muže, jenž přivedl na svět rasovou nenávist a který předznamenal nacismus. Zapomenut byl Arthur de Gobineau jako pozoruhodný lyrický básník, spisovatel, všestranný vzdělanec, myslitel a úspěšný diplomat, jemuž byly naprosto cizí xenofobie a antisemitismus fanatiků, kteří se ho v nevědomosti souměřitelně pouze s jejich ideologickou zaslepeností dovolávali. Pravděpodobně málokdy v dějinách bylo provinění proti etice vědecké práce potrestáno se srovnatelnou přísností.

Poznámky

- ¹ Osobnosti Victora Courteta je věnována jediná monografie *Victor Courtet (1813–1867), premier théoricien de la hiérarchie des races. Contribution à l'histoire de la philosophie politique du romantisme* (Paris, Presses universitaires de France), kterou vydal v roce 1972 Jean Boissel, profesor na Univerzitě Paula Valéryho v Montpellier a předválečný ultrapravicový aktivista, autor válečných vzpomínek *Les croix de sang* (Paris, Éditions Rénovation, 1933) a řady odborných prací o Arthuru de Gobineauovi. Podle Boissela napsal monografii o Courtetovi roku 1968 v Bratislavě a Roussillonu. *L'Anti-Juif* od Jeana Boissela ovlivnil svým vyhraněným antisemitismem před druhou světovou válkou Celina.
- ² Cit. Jean Boissel, 1969, Vol. I, str. 38.
- ³ Abraham Hyacinth Anquetil-Duperron byl proslulým francouzským orientalistou a překladatelem Avesty, který se zasloužil o rozšíření pojmu „árijský“ mezi západní odbornou veřejností (viz Budil, Ivo T., 2002, str. 106–108).
- ⁴ Narodil se v roce 1807 Lisle v *rue Paul-Monition* (dříve *rue des Frères-Mineurs*) v budově, která se ještě ve druhé polovině dvacátého století nazývala *Maison-Courtet*. Jules Courtet vystudoval v Lyonu a Aix-en-Provence. Původně jej oslovily liberálně revoluční myšlenky roku 1830, později se však k hlásil ke konstitučnímu monarchismu. V letech 1831 až 1832 pobýval v Paříži (podobně jako jeho bratranec Victor). Působil jako podprefekt (1845 v Barcelonnette, 1846 až 1848 v Die, 1849 až 1855 postupně v Orange, Neuchâtel-en-Bray, Thiers, Nyons a Drôme). Jeho kariéra vyvrcholila v Avignonu, kde zastával místo zástupce starosty. Jules Courtet na sebe upozornil jako autor regionálních studií *Vaucluse historique, pittoresque et monumental, Avignon. Notices historiques et archéologiques* (Avignon, Saint-Just, 1854, včetně 17 litografických rytin, plánu Avignonu a mapy departamentu Vaucluse) a *Dictionnaire géographique, historique, archéologique et biographique des communes du département de Vaucluse* (Avignon, Bonnet, 1857). Vydal rovněž román *La Valmasque, épisode des guerres religieuses du Comtat* (1862, Paris, Jules Tardieu), jehož děj se odehrával v šestnáctém století na svazích Luberonu mezi vesnicemi Bonnieux a Ménerbes. Své protirevolucionistické názory Jules Courtet vyjádřil v polemickém spise *Les Révolutionnaires (1789–1795)* (Paris, P. Grou, 1873). Revolucionáře označil za „muže, kteří poskvrnili svobodu“ („*Ces hommes qui ont souillé la liberté*“, cit. Boissel, Jean, 1972, str. 26). Zemřel roku 1881.
- ⁵ Viz Joannis, Jean de, *Le Fédéralisme et la Terreur à L'Isle (Vaucluse)*, Avignon, Seguin.
- ⁶ Abbé Costaing de Pusignan působil v kabinetu přírodních dějin muzea v Avignonu. Jeho petrarkovská studie *La Muse de Pétrarque dans les collines de Vaucluse ou Laure des Baux, sa solitude et son tombeau dans le vallon de Galas* (Avignon, Bonnet) vyšla v roce 1819. Courtet citoval rovněž práci *Mémoires pour la vie de Francois Pétrarque* (Amsterdam, 1764–1767, 3 vol.) od abbé de Sada, narozeného v Avignonu, generálního vikáře arcibiskupa v Toulouse a později v Narbonne, který od roku 1752 žil v zámku v Saumane, vesnici poblíž Fontaine de Vaucluse. Courtet ovšem zpochybnil nestrannost abbého, jenž označil Lauru za příslušnici svého vlastního rodu de Sade.
- ⁷ Courtet věnoval pozornost především Petrarkově nonkonformní *Ódě na římského tribuna Rienziho* (*Ode au tribun romain Rienzi, Canzone XI*). Rienzi „*né dans la dernière classe du peuple*“ a „*citait des rois à son tribunal, écrivait le patriciat romain et jetait au peuple des promesses solennelles de liberté et de victoire*“ (cit. Boissel, Jean, 1972, str. 20). Když se však chopil v roce 1354 moci, jeho vláda vyústila do demagogie a bezzákonného tyranie a Rienzi byl rebelujícím davem 8. října 1354 zavražděn na kapitolských schodech. Rienzi tak byl podle Courteta „*infidèle à sa mission*“ (cit. Boissel, Jean, 1972, str. 20).
- ⁸ O Saint-Simonovi Courtet napsal: „*Saint-Simon était religieux,*
- c'est-à-dire dévoué, ardent, passionné pour le bonheur de ses semblables. Il sentait plus que personne l'état de crise et de révolution où la société était enveloppée*“ (Au chefs de la hiérarchie saint-simonienne, Archives Herrero-Courtet, str. 4, cit. Boissel, Jean, 1972, str. 21). O svých motivech a záměrech napsal v roce 1831 v dopise „*vůdcům saint-simonistické hiérarchie*“: „*Je vins à Paris, entraîné par la fougue révolutionnaire, je vins, malgré mes parents qui me résistaient par les larmes et qui me livraient à moi-même au hazard, sans appui. Quand on me demandait: quel est ton but? Je répondais: je vais vivre. Et, en effet, je venais prendre dans la société le rôle qui m'appartenait, je venais partager la mission des disciples de Saint-Simon. Ma conversion ne fut ni longue ni pénible. Et je ne suis pas de ceux qui s'imaginent que plus il a fallu de temps et de travail pour transformer les sentiments d'un homme, plus cette transformation est réelle et complète. Je crois, au contraire, que la conversion d'un individu n'est bonne et solide qu'autant que les idées nouvelles qui lui sont présentées sont un progrès immédiat sur les idées anciennes*“ (Au chefs de la hiérarchie saint-simonienne, Archives Herrero-Courtet, cit. Boissel, Jean, 1972, str. 20); „*... les idées premières de la doctrine furent tellement immédiates à mes anciennes idées que j'écrivis bientôt en signe de profession de foi: j'étais saint-simonien, on m'a trouvé. Je fus saint-simonien et j'étais dévoué; j'avais pour mes supérieurs un attachement des plus sincères; et je m'étais mis dans leurs mains comme un enfant qui a besoin d'appui*“ (Au chefs de la hiérarchie saint-simonienne, Archives Herrero-Courtet, cit. Boissel, Jean, 1972, str. 20); „*Né dans un pays essentiellement religieux j'avais beaucoup médité sur les choses de la Vie, sur l'amour, sur les devoirs des hommes; j'avais même, je puis le dire, pressenti que j'avais quelque chose à faire pour améliorer leur sort; j'étais poète, rêveur, ami du peuple et de légalité*“ (Au chefs de la hiérarchie saint-simonienne, Archives Herrero-Courtet, cit. Boissel, Jean, 1972, str. 29).
- ⁹ Na Victora Courteta silně zapůsobila následující Enfantinova a Bazardova slova: „*Depuis longtemps les philosophes ont fait du genre humain l'objet de leurs investigations (...) mais au lieu de l'envisager comme un corps organisé, croissant progressivement d'après les lois invariables, ils ne l'ont considéré que dans les individus qui le composent (...) Les historiens ont fait de l'homme un être abstrait et de raison, ils n'ont vu que l'homme individuel se manifestant en divers lieux et à diverses époques, et ils ne l'ont observé, dans des situations différentes, qu'afin de varier les aspects, et d'en faire jaillir des comparaisons; mais aucun n'a élucidé la vie de l'espèce humaine*“ (cit. Boissel, Jean, 1972, str. 21).
- ¹⁰ Termín, jehož vytvoření je často přičítáno Lamarckovi, pravděpodobně razil jako první německý lékař Gottfried-Reinhold us, původem z Brém, který v letech 1802 až 1822 vydal šestisvazkové dílo *Biologie ou philosophie de la nature vivante pour les naturalistes et les médecins* (Göttingen).
- ¹¹ Casimir François Henri Barjavel v *Dictionnaire historique, biographique et bibliographique du département de Vaucluse* (1841) tvrdí, že Victor Courtet doprovázel do Gap prefekta Gauju, s nímž se seznámil v srpnu 1830 v Paříži. Mladý Victor Courtet musel na Gauju učinit během jejich krátké známosti (od 8. září působil Gauju ve Foix) dojem, protože po svém jmenování prefektem Hautes-Alpes si jej Gauja údajně zvolil za svého tajemníka a poté jej dokonce pověřil vedením jednoho odboru prefektury. Jean Boissel, který pochybuje, že by osmnáctiletý mladík bez zkušeností mohl vykonávat tak náročnou funkci, upozornil na patrné rozpory v posloupnosti událostí v Barjavelově podání. V roce 1832, kdy Victor Courtet pobýval v Gap, byl prefektem Hautes-Alpes jistý Beynau, zatímco Gauja vykonával funkci prefekta v Ariège. Do Gap byl Gauja povolán až v srpnu 1833, kdy již byl Courtet opět v Paříži (Boissel, Jean, 1972, str. 40, 73).
- ¹² André Thévenot neboli Thévenot de la Creuse, který se narodil

1800 v Souterraine v Creuse, byl básníkem, autorem *Hommages poétiques et poésies diverses* (1830) nebo *La prise de Constantine* (1837), obdivovatelem Napoleona (*L'Apothéose de Napoléon*, 1840) a životopiscem jeho ambiciózního synovce Ludvíka Bonaparta (*Les Tombeaux de Saint-Leu-Taverny*, 1848). Ve sbírce *Méridionales* z roku 1835 věnoval Thévenot Victoru Courtetovi jednu z básní, která svědčí o tom, že znal Courteta a jeho rodinu již koncem dvacátých let:

„Victor, je suis enfin venu toucher ton seuil;
Il s'est ouvert pour moi, pour moi, pauvre âme en deuil;
Ton père m'a souri d'un paternel sourire;
Et tes sœurs, doux anges qu'on admire,
M'ont accueilli comme on accueille un frère aimé;
De leur voix si touchante elles m'ont embaumé;
Elles m'ont dit les jeux de ta fougueuse enfance,
Tes chagrins à quinze ans, tes rêves d'espérance;
Et je les écoutais faire des vœux pour toi,
Pour toi, qui sais aimer et souffrir comme moi;
J'étais ému, Victor, et sur ton vieux pupitre
J'aurais voulu t'écrire un suave épître,
Une douce élégie (...)
Oh! J'étais trop ému (...)

Après avoir ainsi, de ma vie à la tienne,
Mêler les souvenirs d'une enfance chrétienne;
Adieu, Victor! Un jour nous en reparlerons
Quand sur le même esquif tous deux nous voguerons“ (cit. Boissel, Jean, 1972, str. 41).

¹³ *La Troisième lettre sur la Religion*, str. 10.

¹⁴ Boissel, Jean, 1972, str. 52.

¹⁵ Současně jako další příbuzní Dominique Claude Roze a François Xavier Roze (Vaucluse, Diction, départementaux, Flammarion, 1904, str. 637–638; viz Laval Victor, 1909, *L'Insurrection fédéraliste dans la vallée du Rhône, juillet 1793*, Nîmes; Laval, Victor, 1912, *Le Général J.-F. Dours*, Paris, Berger-Levrault).

¹⁶ „*L'histoire naturelle de l'homme*“. Victor Courtet pojmenoval první část *Science politique* „*Principes généraux de l'anthropologie ou de l'histoire naturelle des races humaines*“. James Cowles Prichard nazval v roce 1836 své životní dílo *Researches into the physical history of mankind* (London, Sherwood, Gilbert and Piper); v následujících letech pak vydal *Researches into the physical ethnography of the African races* (1837), *Researches into the ethnography of Europe* (1841), *Researches into the history of the asiatic nations* (1844) a *Researches into the history of the Oceanic and of the American nations* (1847). Do francouzštiny Prichardovo opus magnum přeložil lékař F. Roulin pod názvem *Histoire naturelle de l'homme* (Paris, J.-R. Baillièrre, 1843). Termín „antropologie“, který byl v první dekádě devatenáctého století prakticky opuštěn, se začal ve Francii znovu prosazovat v padesátých letech devatenáctého století. V roce 1853 vydali Louis François Jéhan a Jacques Paul Migne *Dictionnaire d'anthropologie*. V roce 1855 jej použil Armand Quatrefages de Bréau pro označení přednáškového kurzu v *Muséum d'histoire naturelle*. Roku 1867 Quatrefages vydal pod záštitou ministerstva školství (*Ministère de l'instruction publique*) *Zprávu o pokroku antropologie (Rapport sur les progrès de l'anthropologie*, Paris, Imprimerie impériale), která měla úctyhodných 570 stran. Pojem antropologie však vyvolal ve Francii rozpaky, které shrnul v roce 1857 Louis Peisse v pojednání *La Médecine et les Médecins*. Peisse se domníval, že termín antropologie je příliš ambiciózní, protože věda, k níž se vztahuje, v žádném případě není „obecnou naukou o člověku“, ale svým výlučným zaměřením na fyzické aspekty představuje spíše odvětví zoologie. Takto chápali antropologii její naturalističtí zakladatelé, mezi něž Peisse zařadil Buffona, Campera a Blumenbacha. Mezitím se však antropologové začali zabývat srovnávacím studiem jazyků, zvyků, náboženství, institucí a civilizací. Tento záběr podle Peisseho překročil původní vymezení vědy, která by

proto měla změnit název. Louis Peisse navrhl substituci vhodnějším termínem etnografie, který zaváděli němečtí vědci (Peisse, Louis, 1857, *La médecine et les médecins. Philosophie, doctrines, institutions, critiques, moeurs, et biographies médicales*, Paris, J. B. Baillièrre et fils, I, str. 365–366).

¹⁷ V Courtetově cestovním pasu byl uveden následující popis jeho držitele: „*Stáří 23 let* (což byl omyl, protože Courtetovi bylo v té době pouze 19 let, poznámka autora), *výška 1,76 m* (Courtet byl tedy na svoji dobu nadprůměrně vysoký, poznámka autora), *kaštanové vlasy, široké čelo, hnědé oči, velký nos, středně velká ústa, černé vousy, kulatá brada, oválný obličej, avětlá plet*“ (Arch. Hertero-Courtet; cit. Boissel, Jean, 1972, str. 74).

¹⁸ Boissel, Jean, 1972, str. 74. Sám Victor Courtet napsal: „*Les Russes, les Autrichiens changeraient-ils leur état presque perpétuel de paix intérieure, contre nos luttes intestines et contre notre liberté qu'ils appellent anarchie?*“ (Sec. let. À Thév., str. 35).

¹⁹ Achille-Victor, vévoda de Broglie, byl členem Guizotovy vlády jmenované 11. října 1831.

²⁰ *Journal de l'Institut historique*, II, str. 260, 1835. Text vycházel z přednášky, kterou Victor Courtet prezentoval na setkání členů *l'Institut historique* 15. června 1835 a již Casimir Broussais ohodnotil v *Journal de l'Institut historique* (III, str. 147) jako „zajímavou“ (Boissel, Jean, 1972, str. 74). Později tento článek Courtet použil jako závěr své hlavní studie *La Science politique fondée sur la science de l'homme*.

²¹ Pařížský Historický institut (*l'Institut historique*) byl založen 24. listopadu 1833. Na návrh jednoho z jeho členů, Jeana Bernarda Mary-Lafona, byla 5. dubna 1834 ustavena komise pověřená přípravou Evropského historického kongresu (*Congrès historiques européens*), jejíž práce se účastnil rovněž Victor Courtet. Kongres byl zahájen 15. září 1835 v sále *Saint-Jean* na pařížské radnici.

²² Victor Courtet se měl ve svém vystoupení zaměřit především na následující témata: „*Déterminer par l'histoire et par les sciences ce que lon doit entendre par les mots genre, espèces et races, appliqués à l'homme. Déterminer par l'histoire si les diversités physiologiques des peuples sont entre elles comme les diversités des systèmes sociaux auxquels ils appartiennent*“ (cit. Boissel, Jean, 1972, str. 64).

²³ Boissel, Jean, 1972, str. 64; o Philippu Buchezovi viz Cuvillier, A., 1956.

²⁴ James Cowles Prichard viz Budil, Ivo T., 2002, str. 193–194.

²⁵ James Cowles Prichard byl monogenistou, který z pozice biblické tradice kritizoval nastupující rasové teorie. To byl pravděpodobně hlavní důvod, proč se Arthur de Gobineau, ačkoliv z Prichardových prací vydatně těžil, o britském etnologovi vyjadřoval dosti přezíravě: „*M. Pritchard (sic), historien médiocre, théologien plus médiocre encore, pour n'avoir voulu reconnaître l'incapacité de certaines races à se civiliser d'elles-mêmes*“ (Pojednání o nerovnosti lidských ras, *L'Avant-propos*, XIV). Podle Gobineaua Prichard nejenže odmítal připustit odlišné vrozené dispozice různých ras, ale ani nepochopil možnosti, které pro výklad dějin poskytuje nová rasová teorie.

²⁶ Regionální list *Le Messenger du Vaucluse* oznámil 7. září 1837, že kniha by měla vyjít 15. září 1837 v nakladatelství Firmin Didot a doprovodil ji následujícím komentářem: „*Ce livre est le résultat de près de huit années d'études et de voyages, mais c'est peu dire encore car le lecteur n'apprécie pas toujours ce qu'on lui vante sous ce titre banal d'oeuvre de conscience. (...) L'auteur a été principalement frappé des faits que toutes les sociétés du monde offrent, à un degré plus ou moins remarquable, des différences caractéristiques de populations, et que suivant les conditions variables du mélange des Races Humaines, il se produit des phénomènes sociaux différents. L'étude des races humaines la donc conduit à des appréciations politiques d'une haute portée, et à des conclusions rigoureuses, originales, particulièrement applicable à l'état présent de la société française*“ (cit. Boissel, Jean, 1972, str. 121). Dílo však nakonec vyšlo v nakladatelství Arthus Bertrand v roce 1838.

- Recenzi Courtetovy studie uveřejnil 12. října 1839 v odborném periodiku *Athenaeum* Sir Thomas Charles Morgan.
- ²⁷ „La politique deviendra une science positive”; *Mémoire sur la science de l'Homme*, str. 29.
- ²⁸ „(N)ous avons été profondément affligés en voyant ce jeune homme plein de vie, de talent et d'espérance, se précipiter dans des théories fausses et dangereuses. Ce sont ces théories et surtout l'application qu'il veut en faire à la réforme sociale, que nous venons combattre, convaincus que M. Courtet n'a cédé qu'à un entraînement de jeunesse et d'idées nouvelles“ (*Album d'Avignon*, 1838, n. 7, str. 14; cit. Boissel, Jean, 1972, str. 108).
- ²⁹ Boissel, Jean, 1972, str. 129; Jean Boissel současně připomněl, že jistý dr. Sandras přednesl ve dvanácti sekci *Congrès historique européen* na pařížské radnici 11. prosince 1835 přednášku, k jejíž písemné verzi byla připojena bibliografie antropologických prací prakticky identická s Courtetovým přehledem (Boissel, Jean, 1972, str. 136). Podle Boissela však dr. Sandras pravděpodobně zmíněný bibliografický přehled převzal (bez uvedení zdroje) z Courtetova článku *Mémoire sur les races humaines* uveřejněném o několik měsíců dříve v *Journal de l'Institute historique* (únor–červenec, II, str. 225–237).
- ³⁰ Courtetovy články uveřejněné v *l'Égide, journal des garanties industrielles et commerciales* vyšly pod titulem *Du crédit en France, ou de quelques moyens de prospérité publique* v nakladatelství Gosselin v roce 1840.
- ³¹ Victor Courtet tak uskutečnil starší záměr architekta Josepha Andrého Bruna, jehož realizace byla zahájena v roce 1773, avšak stavební práce byly záhy zastaveny. Courtet zmínil v *Exposé des faits relatifs au Canal de l'association de l'Isle* (1850) několik pokusů obnovit výstavbu, jichž se v letech 1820 až 1821 účastnil i jeho otec.
- ³² *Enfantin* prohlásil na prvním zasedání *La Société d'études pour le canal de Suez*: „Nous avons conscience d'avoir préparé cette grande oeuvre comme jamais oeuvre industrielle n'a été préparée; (...) il nous reste à tracer sur le monde le signe de la paix et, à vrai dire, le trait d'union entre deux parties du vieux monde, l'Orient et l'Occident“ (cit. Boissel, Jean, 1972, str. 80).
- ³³ „Le jour même où les eaux arrivaient de Mérindol à l'Isle, pour aller se perdre dans la Durance à Caumont, ce jour même, le 15 janvier 1852, neuf gendarmes étaient à ma porte pour me jeter en prison, sur la dénonciation de quelques jaloux, qui profitaient du désordre de la politique pour assouvir leurs méprisables rancunes“ (Courtetův dopis Barjavelovi ze 17. července 1852, cit. Boissel, Jean, 1972, str. 95).
- ³⁴ Členem zmíněné společnosti byl rovněž další saint-simonista Euryale Cazeaux, bývalý člen „Collège des Seize Pères“, který se obdobně jako Courtet rozešel s hnutím v listopadu 1831.
- ³⁵ Básník Alphonse de Lamartin, ministr zahraničí v prozatímní vládě a jeden z jejich předních členů, byl v mládí silně ovlivněn saint-simonismem.
- ³⁶ *Déclaration aux citoyens électeurs de Vaucluse du 22 avril 1848*: „Vous sentez que j'aime le peuple, que j'adore la liberté, que je pratique par mes moeurs les saintes maximes de la fraternité (...). Des émissaires parcourant les communes sont chargés de me dénigrer. Lun dit que je suis communiste (...). Des hommes de violence osent me représenter comme un dépaveur“ (cit. Boissel, Jean, 1972, str. 95).
- ³⁷ Boissel, Jean, 1972, str. 95.
- ³⁸ V dubnových volbách 1848 se Dupuy umístil o jedno místo před Courtetem (Boissel, Jean, 1972, str. 95).
- ³⁹ Boissel, Jean, 1972, str. 81.
- ⁴⁰ Courtet zakoupil zámeček včetně pozemků v Lamotte v roce 1852. Podle Jeana Boissela ještě na přelomu šedesátých a sedmdesátých let dvacátého století spravovala panství v Lamotte, zahrnující především vinice a rýžová pole, Courtetova vnučka Julietta Hererová (Boissel, Jean, 1972, str. 96).
- ⁴¹ V rámci Pařížské etnologické společnosti náležel Victor Courtet do druhé sekce nazvané *Histoire et Linguistique*, jejímiž členy byli Burnouf, d'Eichthal, Duprat, Eckstein, Lenormant, Maury, Mohl a Schoelcher.
- ⁴² 4, rue Ventadour, později 5, rue de Chabanais (Boissel, Jean, 1972, str. 96).
- ⁴³ Charles Lenormant byl členem Historického institutu a v roce 1847 prezidentem výboru Pařížské etnologické společnosti. Přátelil se s Arym Schefferem, jenž byl zase přítelem Arthura de Gobineau (viz Kolb, Marthe, 1937).
- ⁴⁴ Alcide Dessalines d'Orbigny, přesvědčený stoupenec Cuvierovy teorie kataklyzmat, byl roku 1854 jmenován profesorem v *Muséum d'Histoire naturelle*; v roce 1847 působil jako viceprezident a v následujícím roce jako prezident Pařížské etnologické společnosti. D'Orbignyho dílo *L'Homme américain, considéré sous ses rapports physique et moraux* z roku 1840 bylo důležitým zdrojem informací pro Gobineau při psaní *Pojednání o nerovnosti lidských ras* (I, str. 51, 128, 155, 167; II, str. 493, 497, 499, 504, 506, 510, 514, 515).
- ⁴⁵ Henri Milne Edwards, přírodovědec a člen Historického institutu, byl bratrem zakladatele Pařížské etnologické společnosti Williama Frédérique Edwardse.
- ⁴⁶ Louis Ferdinand Alfred Maury, od roku 1844 pomocný knihovník v Historickém institutu, byl členem ústředního výboru Pařížské etnologické společnosti a Gobineauovým přítelem.
- ⁴⁷ Jules Mohl viz Budil, Ivo T., 2002, str. 147–148.
- ⁴⁸ Eugèn Burnouf viz Budil, Ivo T., 2002, str. 149–151.
- ⁴⁹ Ferdinand von Eckstein viz Budil, Ivo T., 2002, str. 167–169; Burtin, Nicolas, 1931.
- ⁵⁰ Boissel, Jean, 1972, str. 82.
- ⁵¹ Tome VIII, str. 436–467.
- ⁵² Victor Courtet se v *La Science politique fondée sur la science de l'homme* odvolával například na studii Georgese Murraye Paterona *On the phrenology of Hindostan* uveřejněnou v *Transactions of the phrenological society (La Science pol., str. 180–181)*.
- ⁵³ Ismaël Urbain byl v roce 1847 uveden na seznamu členů Pařížské etnologické společnosti.
- ⁵⁴ Cit. Boissel, Jean, 1972, str. 77.
- ⁵⁵ „Il y a pour ainsi dire des races d'enfants et des races d'adultes, ou bien encore, suivant l'ingénieuse idée de mon honorable ami, M. d'Eichthal, il y a dans le genre humain la partie féminine et la partie viriile. (...) La force impose avant tout des devoirs à celui à qui Dieu en conféra le privilège; la force accroît la responsabilité dans la proportion des prérogatives qu'elle donne (...). L'oeuvre d'initiation, la tutelle appartient à l'adulte. Mais maudît soit le tuteur infidèle“ (*Tableau ethnographique*, str. 28; cit. Boissel, Jean, 1972, str. 107). Genderový rozměr rasové problematiky v raném novověku viz Morgan, Jennifer L., 1997.
- ⁵⁶ *Bulletin de la Soc. Ethnolog.*, 1846, str. 108.
- ⁵⁷ *Essai*, I, str. 363.
- ⁵⁸ „Arrachez ces hommes à la servitude européenne, arrachez-les si vous le pouvez à la servitude indigène d'Afrique; mais craignez de les plonger dans une servitude plus grande, dans une dégradation plus profonde, dans une détresse plus cruelle. Il est beau d'arborer l'étendard de l'émancipation; mais en brisant un lien, songez à en former un autre. Pour offrir à nos frères une égale hospitalité, commencez du moins par leur préparer un abri“ (*Tableau ethnographique*, str. 30; cit. Boissel, Jean, 1972, str. 92).
- ⁵⁹ V dopise Gustavu d'Eichthalovi ze 13. června 1846 Courtet uvedl, že kniha *La Science politique* by se měla skládat ze tří následujících částí: *La Science politique fondée sur la science de l'homme; La Science politique fondée sur l'histoire universelle des peuples; La Science politique fondée sur la morale (Bibl. Arsenal, ms. 13750 fol. 250; cit. Boissel, Jean, 1972, str. 96)*.
- ⁶⁰ Courtet se věnoval studiu indoevropských jazyků; jeho zájem, kterým předznamenal dílo mnohých čelných představitelů fran-

couzské indoeuropeistiky, zejména Georgese Dumézila, zahrnoval například *Vergleichendes Wörterbuch der gotischen Sprache* od Lorenze Diefenbacha, *Méthode pour étudier la langue sanscrite* od Émila Louise Burnoufa, *Traces de bouddhisme en Norvège* od Christopera Andrease Holmboea nebo *Essai sur la Rígsma al-Saga et sur les trois classes de la société germanique* od Maximiliena de Ringa. V padesátých letech Victor Courtet konzultoval s jistým otcem Ballantim z Marseille otázku utváření archaické římské společnosti a vlastnického práva (Boissel, Jean, 1972, str. 92).

⁶¹ Albin-Paul-Gabriel-Dominique-Victor se narodil 19. května 1852 a zemřel 1. listopadu 1906. Měl dvě děti, Reného Paula Gabriela, který se narodil 13. listopadu 1893 a jenž byl zabit 25. srpna 1915 během leteckého souboje v Lotrinsku, a Juliette, která poskytla koncem šedesátých let dvacátého století na zámku v Lamotte podklady Jeanu Boisselovi pro monografii o jejím dědečkovi.

⁶² Boissel, Jean, 1972, str. 93.

⁶³ *Aux chefs*, str. 11, cit. Boissel, Jean, 1972, str. 37: „Je ne vous rappellerai que les démarches qu'il considèrerait comme la première de son temps. Son but était de procréer avec elle des enfants d'une capacité très supérieure.“

⁶⁴ „Messieurs, ce qui domine et a toujours dominé le monde, c'est la capacité. Or, je le répète, la capacité est le produit de la naissance (...), c'est par la naissance que chaque être a sa place dans le monde et se trouve échelonné dans la hiérarchie universelle (...); la naissance donne la capacité et la capacité seule donne le classement“ (*Aux chefs*, 1972, str. 33).

⁶⁵ Viz Budil, Ivo T., 2002, str. 141–176.

⁶⁶ Boissel, Jean, 1972, str. 31. Victor Courtet o indických kastách napsal: „C'est donc sur ce sujet que j'appellerai d'abord votre attention. ... Ce qui frappe surtout dans le régime des castes, c'est la différence native qui les distingue; c'est la supériorité des uns et l'infériorité des autres. Demander pourquoi telle caste est naturellement supérieure à telle autre, c'est demander pourquoi telle race d'animaux est naturellement supérieure à telle autre: Lanalogie est complète. Ce qui établit une distinction originale entre les diverses races d'animaux, c'est la naissance; ce qui reproduit la supériorité ou l'infériorité des castes, c'est encore la naissance“ (cit. Boissel, Jean, 1972, str. 31–32).

⁶⁷ *Second lettre à Thévenot*, str. 5. Delisle de Sales napsal ve spise *De la philosophie de la nature ou traité de morale pour le genre humaine, tiré de la philosophie et fondé sur la nature*, vydaném v roce 1778 v Londýně, že pomezím mezi člověkem a opicí je „organgutan“, jimž opice končí a člověk začíná.

⁶⁸ *Science politique*, str. 2.

⁶⁹ Carl Linné byl francouzskými osvícenci velmi respektován; po jeho smrti napsali oslavný nekrológ Condorcet, Vicq d'Ázyr a Broussonet.

⁷⁰ *Science politique*, str. 15.

⁷¹ Tento pojem se v dobové terminologii vztahoval obecně k tehdy známým lidoopům, to znamená k šimpanzům a orangutanům.

⁷² *Science politique*, str. 19.

⁷³ Needham, Jean Tuberville, 1745, *New microscopical discoveries*. London; cit. V. Delisle, *Philos. De la Nat.*, IV, str. 47.

⁷⁴ *Aux chefs*, str. 15; cit. Boissel, Jean, 1972, str. 31.

⁷⁵ „La nature est à mes yeux la matière en mouvement“, cit. Delisle, I, str. 32; cit. Boissel, Jean, 1972, str. 52.

⁷⁶ Delisle de Sales napsal: „Laissons-là le monde métaphysique et cherchons dans la nature de l'homme un autre principe de moralité (...) *Lamour de soi* est (...) la base de la morale du genre humain“ (*Philos. De la Nat.*, I, str. 251); Saint-Simon hlásal účelové pojetí morálky a morálních sankcí: „... Substituer à la crainte de l'Enfer la démonstration physiologique que celui qui cherche son bonheur dans une direction qu'il sait être nuisible à la société est toujours puni par un effet inévitable des lois de l'organisation“ (cit. Boissel,

Jean, 1972, str. 53); podle Courteta „*Lamour des autres découle directement de lamour de soi. ... ce qui règle les rapports de famille, d'individus, de société, ce qui commande l'abnégation, la religion, en un mot, n'est que l'exaltation du sentiment personnel*“ (cit. Boissel, Jean, 1972, str. 52).

⁷⁷ „Le mal qui existe n'est que relatif“ (*La Troisième lettre sur la Religion*, str. 22); „Ce qui est bien pour un individu est mal pour un autre“ (*La Troisième lettre sur la Religion*, str. 29).

⁷⁸ „D'où il suit que les devoirs ne sont pas les mêmes pour tous, car tous les hommes étant inégaux d'intelligence et de capacité ont nécessairement du bien et du mal une notion différente“ (*La Troisième lettre sur la Religion*, str. 30).

⁷⁹ „Deviens ce que tu es!“ (cit. Boissel, Jean, 1972, str. 55).

⁸⁰ *Ibid.*, str. 27; viz Boissel, Jean, 1972, str. 60.

⁸¹ Saint-Simon napsal v *Système industriel*: „Le dogme de la liberté illimitée n'est bon que comme moyen de lutte contre le système théologique“ (*Oeuvres*, XXXVII, str. 180) a „L'idée vague et métaphysique de liberté, telle qu'elle est en circulation aujourd'hui, si on continuait à la prendre pour base des doctrines politiques, tendrait éminemment à gêner l'action de la masse sur les individus. Elle serait contraire au développement de la civilisation et à l'organisation d'un système bien ordonné qui exige que les parties soient fortement liées à l'ensemble et dans sa dépendance“ (*Ibid.*, str. 21–22).

⁸² *Second lettre à Thévenot*, str. 15.

⁸³ „Voyez comment s'opèrent le renouvellement des nations, la reconstruction des Etats, le moindre changement social. C'est par le glaive. Le succès des armes décide de la légitimité des prétentions; les vaincus ont toujours tort. Une révolution intérieure a-t-elle lieu? Elle est morale, si elle réussit, immorale si elle échoue“ (*Ibid.*, str. 15–16; cit. Boissel, Jean, 1972, str. 60).

⁸⁴ „Il serait urgent de faire une loi dont l'article premier serait à peu près ainsi conçu: Toute propriété foncière dont la transmission héréditaire doit être faite à ces collatéraux, au-delà du 3e degré, sera vendue administrativement avec publicité et concurrence et le produit capital en sera distribué au prorata aux légitimes“ *Second lettre à Thévenot*, str. 42. Podobné názory vyslovil například jiný saint-simonista Alphonse Decourdemanche v práci *Aux industriels. Lettres sur la législation dans les rapports avec l'industrie et la propriété, dans lesquelles ont fait connaître les causes de la crise actuelle et les moyens de la faire cesser* (Paris, Au Bureau du Globe, 1831).

⁸⁵ *Essai*, I, str. 108, 111; Courtet, který stejně jako Louis François Jéhan a Jacques Paul Migne v *Dict. d'anthropol.* (1853, str. 1252) psal „Blummebach“, citoval v *Science politique* z Blumenbachova díla *Dissertatio inauguralis de generis humani varietate native* (Gottingen, 1775).

⁸⁶ *Science politique*, str. 29.

⁸⁷ *La Science politique*, VII; cit. Boissel, Jean, 1972, str. 114–115.

⁸⁸ Bory de Saint-Vincent napsal: „Le climat ne fait que peu de choses: c'est l'organisation qui commande toujours“ (cit. Boissel, Jean, 1972, str. 128). Victor Courtet citoval ve *Science politique* tyto Saint-Vincentovy poznatky: „(...) sous ce brûlant équateur, qui traverse dans l'ancien monde, la patrie des Ethiopiens et des Papous, couleur d'ébène, on n'a pas trouvé de nègres en Amérique. (...) Les latitudes ne font rien aux couleurs des types. (...) Les Papous et les Groenlandais, mis sous un ciel glacial, ont la peau plus foncée que les Malais des parties les plus chaudes de l'univers“ (*Science politique*, str. 53; cit. Boissel, Jean, 1972, str. 136).

⁸⁹ *Essai*, I, str. 77.

⁹⁰ *Science politique*, str. 44; viz Boissel, Jean, 1972, str. 127; Arthur de Gobineau uvedl, že „(...) tout prouve que les races alors connues et restées, depuis ce temps (3.000 ou 4.000 ans) dans un état de pureté relative, n'ont pas notablement changé d'aspect, bien que quelques-unes aient cessé d'habiter les mêmes lieux, d'être soumises, par conséquent, aux mêmes causes extérieures“ (*Essai*, I, str. 124; cit. Boissel, Jean, 1972, str. 128).

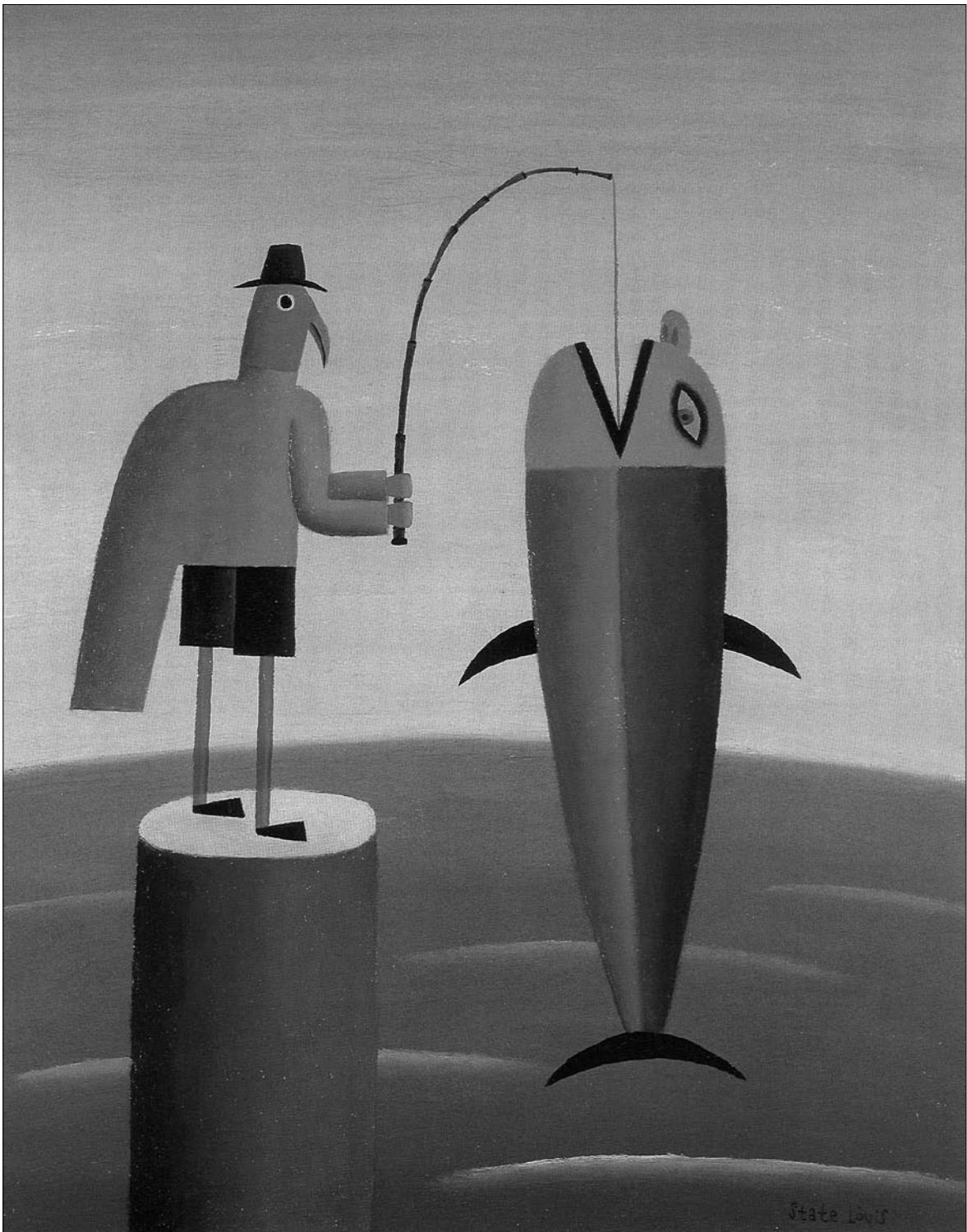
- ⁹¹ *Science politique*, str. 54; Arthur de Gobineau: „Après les Arabes, je citerai les Juifs, plus remarquables encore en cette affaire, parce qu'ils ont émigré dans les climats extrêmement différents, de toute façon, de celui de la Palestine, et qu'ils n'ont pas conservé davantage leur ancien genre de vie“ (*Essai*, I, str. 125). Ve své knize *Voyages en Egypte et en Nubie* (Paris, 1821) uvedl Giovanni-Batista Belzoni, že židé jsou díky své „fyziognoimii a zbarvení pokožky“ rozlišitelní na starobylých hrobkách v zemi na Nilu.
- ⁹² *Science politique*, str. 42; *Essai*, I, str. 128.
- ⁹³ *Mémoire*, str. 9–11.
- ⁹⁴ „Les Anglais sont les maîtres de l'Inde, et pourtant leur action morale sur leurs sujets est presque absolument nulle“ (*Essai*, I, str. 33).
- ⁹⁵ „Ce n'est pas seulement pour les sauvages que la civilisation est incommunicable, c'est aussi pour les peuples éclairés. La bonne volonté et la philanthropie française en font, en ce moment, l'épreuve dans l'ancienne régence d'Alger, d'une manière non moins complète que les Anglais dans l'Inde et les Hollandais à Batavia“ (*Essai*, I, str. 176).
- ⁹⁶ „Les civilisations diverses se repoussent mutuellement. Les races métisses ont des civilisations également métisses. Si les races humaines étaient égales entre elles, l'histoire nous présenterait un tableau bien touchant, bien magnifique et bien glorieux (...). En même temps que les plus anciens peuples sanscrits fondaient leur empire, et, par la religion et par le glaive, couvraient l'Inde septentrionale de moissons, de villes, de palais et de temples; (...) on aurait vu, sur la côte africaine, parmi les tribus des nègres à tête prognathe, surgir un état social raisonné, cultivé, savant dans ses moyens, puissant dans ses résultats“ (*Essai*, I, str. 173).
- ⁹⁷ Například jezuita François-Xavier de Charlevoix, autor *Histoire de l'île de Saint-Domingue* (1740), nebo Jean-François Lafitau, autor *Moeurs des sauvages américains comparés aux mœurs des premiers temps* (1723).
- ⁹⁸ Conquistu obhajoval například Juan Ginès de Sepulveda, přezdívaný „španělský Titus Livius“. V roce 1840 napsal jeden katolický autor v předmluvě ke knize *Voyages et découvertes dans l'Afrique*: „Depuis les temps les plus reculés, l'Afrique a toujours été le théâtre du crime et des meurtres, la société y a perdu sa simplicité primitive sans acquérir aucune idée d'ordre, de morale ou de civilisation. La fraude et la violence font partie du système social, et l'homme y tremble constamment devant l'homme“ (cit. Boissel, Jean, 1972, str. 104).
- ⁹⁹ Mungo Park, narozen 1771, zahynul během expedice v Africe v roce 1805; jeho knihu *Premier voyage* (1799) přeložil roku 1800 do francouzštiny Castera; viz dále *Abrégé du Voyage de Mungo-Park* (Aignan, Paris, Pougens, 1800); Lebrun, Henri, 1840, *Voyages et découvertes dans l'Afrique centrale et septentrionale*, Tours, Mame.
- ¹⁰⁰ Thomas Edward Bowdich byl autorem spisu *Voyage dans le pays d'Archantie, ou Relation de l'Ambassade envoyée dans ce royaume par les Anglais (en 1817), avec des détails sur les mœurs, les usages, les lois et le gouvernement de ce pays, des notices géographiques sur d'autres contrées situées dans l'intérieur de l'Afrique et la Traduction d'un manuscrit arabe, où se trouve décrite la mort de Mungo-Park* (Paris, Gide, 1819).
- ¹⁰¹ René Caillé, syn pekaře z Mauzé, byl prvním známým Evropanem, kterému se podařilo 11. dubna 1829 proniknout do Timbaktu. Získal tím cenu deset tisíc franků, kterou za tímto účelem vypsal francouzská *Geografická společnost (Société de Géographie)*.
- ¹⁰² Jack Bruce proslul svým průzkumem oblasti horního Nilu, autor *Travels to discover the sources of the Nilu in the year 1768–69–70–71 and 72* (Edinburgh, 1790, 5 dílů). Na německém Wolkmannově překladu tohoto díla z roku 1792 spolupracoval Johann Friedrich Blumenbach.
- ¹⁰³ Major Dixon Denham uskutečnil v letech 1822 až 1825 expedi-
ci do centrální Afriky a dosáhl Čadu. V roce 1826 byl jmenován generálním ředitelem zařízení pro „osvobozené Afričany“ v Sierra Leone.
- ¹⁰⁴ Hugh Clapperton doprovázel majora Dixona Denhama při jeho cestách po střední Africe. Jeho cestopis přeložil v roce 1829 do francouzštiny Eyriès pod názvem *Second voyage dans l'intérieur de l'Afrique, depuis le golfe de Bénin jusqu'à Sakatou pendant les années 1825, 1826, 1827, suivi du voyage de Richard Lander de Kano à la côte maritime* (Paris, A. Bertrand, 1829). Hugh Clapperton se podílel na potlačování obchodu s otroky.
- ¹⁰⁵ Hrabě Gaspard Théodore de Mollien prozkoumal roku 1818 z pověření francouzské vlády vnitrozemí Senegalu. V roce 1820 vydal cestopis *Voyage dans l'intérieur de l'Afrique aux sources du Sénégal et de la Gambie, fait en 1818*.
- ¹⁰⁶ Richard Lander doprovázel v letech 1825 až 1827 Clappertona na jeho africké expedici. Se svým bratrem Johnem podnikli v letech 1830 až 1835 výpravu do nitra Afriky a jako první popsali v *Journal of an expedition to explore the course and termination of the Niger tok a ústí řeky Niger*. MacGregor Laird popsal v pojednání *Narrative of an expedition in to the interior of Africa by the river Niger in the steamvessels, Quorra and Alburkah, in 1832, 1833 and 1834* (London, 1835) poslední expedici, během níž byl při incidentu ve Fernando Po 6. února 1834 Richard Lander zabit.
- ¹⁰⁷ Henri Meredith podal v práci *Relation de la Côte d'Or en Afrique, avec une histoire succincte de la compagnie d'Afrique* (London, 1812) první zevrubný popis pobřeží Ghany. Tento cestovatel, který v roce 1812 podlehl následkům mučení v zajetí domorodců, se vyjadřoval s velkým odsudkem a mravním rozhořčením nad poměry vládnoucími mezi místními kmeny v africkém vnitrozemí. Ocenil však působení dánských kolonistů, kteří v okolí své základny Christianenbourgu prosadili zrušení obchodu s otroky (Boissel, Jean, 1972, str. 106).
- ¹⁰⁸ „Tous les voyageurs et les ethnologues s'accordent à placer en quelque sorte au dernier rang de l'humanité, la famille des Hottentots“ (Courtet, Victor, *Tableau ethnographique*, str. 52). „Les Abyssins disent que la race blanche est supérieure à la race noire, les chefs eux-mêmes croient que leur couleur est celle des esclaves. Nous sommes noires, nous disaient souvent les femmes; que votre peau est belle“ (Ibid., str. 25, cit. Tamisier et Combe, *Voyage en Abyssinie*, Paris, 1838, t. I, str. 243). „Le savant Ritter, faisant concorder sur ce point les rapports de presque tous les voyageurs, dit que les étrangers apparaissent généralement aux indigènes comme des êtres supérieurs“ (Ibid., str. 26). François Levaillant, francouzský cestovatel po jižní Africe a autor spisu *Second voyage dans l'intérieur de l'Afrique* (1783–1785), v němž přirovnal „hotentoty“ k opicím, údajně hovořil o „crédit et de l'idée de supériorité qu'imprime partout un blanc à toute espèce de sauvage“ (Ibid., str. 26).
- ¹⁰⁹ *Voyage de découvertes autour du monde*, Paris, A. Bertrand, 1837 (22 svazků, 4 atlasy).
- ¹¹⁰ Courtet, Victor, *Tableau ethnographique*, str. 8. Podobnou tezi vyslovil rovněž John Crawford (1783–1868) ve studii *History of the Indian Archipelago, containing an account of the manners, arts, languages, religions, institutions and commerce of its inhabitants* (Edinburgh, Constable, 1820; cit. Courtet, Victor, *Tableau ethnographique*, str. 7–8).
- ¹¹¹ *Journal de l'Institut historique*, I, 1834, 184.
- ¹¹² Coll. *L'Univers pittoresque*, Paris, Didot, 1836–1838.
- ¹¹³ Lettre de Courtet à Barjavel, 17. srpna 1838, bibl. Carpentras, ms. 1246; cit. Boissel, Jean, 1972, str. 139.
- ¹¹⁴ Viz *Bulletin de la Société Ethnologique*, 1946, str. 22–50; cit. Boissel, Jean, 1972, str. 107.
- ¹¹⁵ Důležitým zdrojem informací o americké společnosti byly ve Francii třicátých let devatenáctého století především spisy Achilla Murata, exulanta a syna bonapartistického neapolského krále Joachima Murata a Karolíny Bonapartové, *Esquisses morales et politiques des Etats-Unis de l'Amérique du Nord* (Paris, Crochard,

- 1822), *Lettres sur les Etats-Unis à un de ses amis d'Europe* (Paris, Bossange, 1830) a *Exposition des principes du gouvernement républicain tel qu'il a été perfectionné en Amérique* (Paris, Paulin, 1833) a saint-simonisty Michela Chevaliera *Lettres sur l'Amérique du Nord* (Paris, Gosselin, 1836).
- 116 O Victoru Schoelcherovi viz Tardon, R., 1948, *Le Combat de Schoelcher*, Paris, Fasquelle.
- 117 *Bull. de la Société ethnol.*, 1846, str. 75. V roce 1846 přednesl Lereboullet, profesor *Faculté des sciences* na univerzitě ve Štrasburku a autor studie *Esquisses zoologiques sur l'homme* (1842), na desátém zasedání *Congrès scientifique de France* přednášku o jednotném původu člověka (*un mémoire sur l'unité de l'espèce humaine*).
- 118 Haiti či Santo Domingo bylo klasickým jablkem sváru mezi abolicionisty a zastánci emancipace otroků (k nimž náleželi například Zachary Macaulay, Antoine Métra, Victor Schoelcher a Fowell Buxton) a jejich odpůrci. Dobové svědectví a výklad vývoje na Haiti viz *Revue Britannique*, „Histoire d'Haïti, de ses progrès et de son importance actuelle“ (březen 1838, str. 129–151).
- 119 Peisse, Louis, 1857, *La médecine et les médecins, philosophie, doctrines, institutions, critiques, moeurs*. Paris, Baillière, str. 374–381; Peisse se odvolával na knihu *De l'homme et des races humaines* (1853) od Henri Hollarda a studii *Histoire générale des races humaines ou Philosophie ethnographique* (1849), jejímž autorem byl hrabě Eusébe François de Salles.
- 120 „La civilisation de l'Égypte a été leur ouvrage. Les monuments de l'Éthiopie sont là pour l'attester“, *Nouvelles Annales des Voyages*, 1847, T. II, str. 226; cit. Boissel, Jean, 1972, str. 96–97.
- 121 „Je crois à l'égalité absolue de toutes les races humaines“ (cit. Boissel, Jean, 1972, str. 91).
- 122 „Mais l'égalité de fait n'existe nulle part, dans les facultés, les fonctions, les services et les destinations. La chaîne de l'humanité correspond à la chaîne générale des êtres: les races d'hommes n'en sont que des anneaux“ (*Tableau ethnographique*, str. 29; cit. Boissel, Jean, 1972, str. 91).
- 123 Claude Henri de Saint-Simon napsal roku 1803, že osvícenci se mylili, když aplikovali princip rovnosti na černochoy, kteří nemohou dosáhnout úrovně bílé rasy ani prostřednictvím soustavné výchovy.
- 124 Charles Fourier uvedl v *Théorie des mouvements*: „J'en demande pardon aux fabulistes qui font sortir le genre humain d'une même souche: il faut être bien ennemi de l'évidence pour croire que les figures convexes du Sénégal et les concaves de la Chine, que les Calmouks, les Européens, les Patagons et les Lapons soient des rejetons du même arbre. Dieu établit dans tous les genres de ses productions des nuances distinguées en série ascendante et descendante, pourquoi se serait-il écarté, en créant l'espèce humaine, d'un ordre qu'il suit dans toutes les oeuvres créées, depuis les astres jusqu'aux insectes?“ (I, 79; cit. Boissel, Jean, 1972, str. 134).
- 125 Alphonse Esquiros byl autorem spisu *Évangile du Peuple* (1840), který mu vynesl osm měsíců vězení v Sainte-Pélagie; kvůli radikálním politickým postojům byl odsouzen v roce 1851 do vyhnanství.
- 126 *Tableau ethnographique*, str. 16; cit. Boissel, Jean, 1972, str. 90.
- 127 *Tableau ethnographique*, str. 10–11; cit. Boissel, Jean, 1972, str. 90.
- 128 Victor Courtet citoval například kapitána Tuckeye, jenž tvrdil, že tváře fetišů vyskytujících se v africkém vnitrozemí se vyznačovaly patrnými europoidními rysy (*Tableau ethnographique*, str. 26–27; cit. Boissel, Jean, 1972, str. 107). Bratři Landerovi napsali, že domorodí náčelníci v africkém vnitrozemí je spontánně pokládali za „vyšší bytosti“ (viz Boissel, Jean, 1972, str. 106). Mungo Parkovi se svěřil „nejinteligentnější černocho, s nímž se setkal v Africe“: „Black men are nothing“ (Park, Mungo, *Travels in to the inferior districts of Africa*, str. 536; cit. Boissel, Jean, 1972, str. 90).
- 129 Victor Courtet napsal: „(L)'idée de progrès me séduit; celle de dégénération m'épouvante“ (*Science politique*, str. 41; cit. Boissel, Jean, 1972, str. 127).
- 130 *Tableau ethnographique*, str. 11; cit. Boissel, Jean, 1972, str. 91.
- 131 Camperova studie vyšla ve francouzském překladu v roce 1803 pod názvem *Dissertation sur les variétés naturelles qui caractérisent la physionomie des hommes des divers climats et des différents âges, suivie de réflexions sur la beauté, particulièrement sur celle de la tête, avec une manière, nouvelle de dessiner toute sorte de têtes avec la plus grande exactitude*; předmluvu *Eloge de Camper* napsal Condorcet. Quatremère Disjonval přeložil Camperovu práci *Dissertation physique sur les différences réelles que présentent les traits du visage chez les hommes des différents pays et de différents âges* (1791). Courtet zmínil Camperovo měření, podle něhož se hodnota faciálního úhlu postupně zvyšuje od opic (40°) k člověku (80°), přičemž u antických soch reprezentujících klasický ideál krásy (například hlava Apollóna) není nižší než 100° (*Science politique*, str. 23). Victor Courtet se rovněž odvolával na Cuviera, který srovnal hodnotu faciálního úhlu dogy (35°), orangutana (65°), dospělého černocho (70°), starého Evropana (80°), dospělého Evropana (85°) a evropského dítěte (90°) (*Science politique*, str. 23–24; cit. *Leçons d'anatomie comparée de Cuvier*, 8e leçon, *Ostéologie de la tête*). Gobineau se o Camperovi vyjadřoval rezervovaně (*Essai*, I, 110–112).
- 132 „Les races qui nous paraissent les plus belles sont aussi celles dont l'organisation est la plus parfaite. La beauté devient par-là un indice de supériorité“ (*Science politique*, str. 28; cit. Boissel, Jean, 1972, str. 120).
- 133 Italský myslitel a politik, autor pojednání o kráse (*Sul Bello*), byl jedním z vůdčích představitelů *risorgimenta*. Žil v exilu v Paříži a Bruselu, v letech 1848 až 1849 zastával některé důležité funkce v sardinskopiemontské vládě a parlamentu. Od dubna 1849 působil jako zplnomocněný velvyslanec v Paříži. Courtet napsal 26. února 1849 v dopise d'Éichthalovi: „Envoyez-moi vos publications ... Que pensez-vous de l'Italie? De Gioberti? Du pape?“ (*Bibl. Arsenal*, ms. 13751/130; cit. Boissel, Jean, 1972, str. 124).
- 134 „A mesure que toutes ces races s'éloignent trop du type blanc, leurs traits et leurs membres subissent des incorrections de formes, des défauts de proportion qui, en s'implifiant, de plus en plus, chez celles qui nous sont devenues étrangères, finissent par produire cette excessive laideur, partage antique, caractères ineffaçables du plus grand nombre des branches humaines“ (*Essai*, I, str. 155–156); „(c)'est en vertu des principes solides, établis par le philosophe piémontais, que je n'hésite pas à reconnaître la race blanche pour supérieure en beauté à toutes les autres“ (*Essai*, I, str. 156).
- 135 Významu pigmentace u různých lidských ras byla věnována 22. května 1846 odborná debata na půdě Pařížské etnologické společnosti, již se účastnili d'Orbigny, Troyer, Duverney a d'Éichthal (*Bull. Soc. Ethmol. de Paris*, 1846, str. 51).
- 136 *Voyage fait par ordre du roy Louis XIV dans la Palestine vers le grand émir, chef des princes arabes du désert, connus sous le nom de Bédouins, etc., où il est traité des moeurs et des coutumes de cette nation, avec la description générale de l'Arabie, faite par le sultan Ismaël Abul-Feda*, Paris, Cailleau, 1717.
- 137 *Voyage en Chine, formant le complément du voyage de lord Macartney, contenant des observations et des descriptions faites pendant le séjour de l'auteur dans le palais impérial de Yuen-min-Yuen*, trad. de Langlais par J. Castéra, Paris, Buisson, 1805.
- 138 *A description of Ceylan (...) with narratives of a tour round the island in 1800, the campaign in Candy in 1803 and a journey to Ramisseram in 1804*, London, Longman, 1807.
- 139 Louis Choris se jako malíř a ilustrátor účastnil ruské expedice kolem světa na lodi Rurik, kterou vedl Otto Kotzebue; svá rozsáhlá přírodovědecká a antropologická pozorování shrnul v cestopise *Voyage pittoresque autour du monde, offrant des portraits des sauvages d'Amérique, d'Asie, d'Afrique et des îles du grand*

- océan: leurs armes, leurs habillements, ustensiles, canots, maisons, danses, et instruments de musique, des paysages et des vues maritimes; plusieurs objets d'histoire naturelle, accompagnés de descriptions, par M. le baron Cuvier et M.-A. Chamisson; et de crânes humains, accompagnés d'observations par le docteur Gall, Paris, Didot, 1822.
- ¹⁴⁰ *Description géographique, hist. et commerciale de Java et des autres îles de l'archipel indien; par M. M. Raffles et John Crawford; contenant des détails sur les moeurs, les langues, les religions et les usages des habitants de cette partie du monde, Bruxelles, Tarlier, 1824.*
- ¹⁴¹ Victor Courtet vlastnil ve své knihovně třiaadvacet svazků tohoto nesmírně vlivného díla, jehož kompletní vydání vyšlo v Paříži v roce 1778.
- ¹⁴² Boissel, Jean, 1972, str. 144.
- ¹⁴³ *Vie de Mungo-Park, voyageur anglais*, Paris, Armand Aubrée, 1837.
- ¹⁴⁴ Boissel, Jean, 1972, str. 105.
- ¹⁴⁵ Viz například *Bibliothèque universelle des voyages effectués par mer ou par terre dans les diverses parties du monde, depuis les premières découvertes jusqu'à nos jours, etc ... Revus ou traduits par Albert Montémont*, Paris, Aubré, 1833–1836, 46 dílů, atlas.
- ¹⁴⁶ *Science politique*, str. 69; cit. Boissel, Jean, 1972, str. 144.
- ¹⁴⁷ V šestém svazku *Asiatic Researches* publikoval podobné porovávání anglický kapitán Murdock McKensie. Rovněž abbé Jean Antoine Dubois se zmínil ve vlivném spise *Moeurs, institutions et cérémonies des peuples de l'Inde* (Paris, 1825), který Victor Courtet pokládal za nejlepší studii o Hindustánu (*Science politique*, str. 182), že je prakticky nemožné nalézt „tmavého bráhmana“ a „světlého páriu“. Georges Murray Paterson označil ve studii *On the phrenology of Hindostan (Transactions of the phrenological society*, 13th vol., Edinburgh, str. 430) lebku bráhmanů za nadřazenou lebkám ostatních obyvatel Indie.
- ¹⁴⁸ „D'abord cette servitude est elle-même un phénomène assez étrange et qui demanderait explication. Pourquoi n'est-ce pas la race noire qui commande? Pourquoi n'est pas la race blanche qui sert?“ (cit. Boissel, Jean, 1972, str. 166).
- ¹⁴⁹ *Revue Indépendante*, str. 438; cit. Boissel, Jean, 1972, str. 84.
- ¹⁵⁰ „La race blanche possédait originairement le monopole de la beauté, de l'intelligence et de la force“ (*Essai*, I, str. 215; cit. Boissel, Jean, 1972, str. 100).
- ¹⁵¹ Arthur de Gobineau uvedl v *Pojednání o nerovnosti lidských ras*: „Il me faudra, sans doute, parcourir avec les migrations blanches, une grande partie de notre globe. Mais ce sera toujours rayonner autour des régions de la haute Asie, point d'où la civilisation est primitivement descendue“ (I, str. 221). Arthur de Gobineau se odvolával na Alexandra von Humboldta, podle něhož údajně „turečtí nomádi“ obývají „Lancien et mystérieux domaine où vivaient encore, à cette époque, de nombreuses nations germaniques“ (I, str. 221). Na jiném místě své knihy Gobineau napsal: „Ces steppes du nord de l'Asie, aujourd'hui si tristes, si désertes, si dépeuplées, (...) sont donc le pays dont parlent les Iraniens, l'Airyanemvadžo, berceaux de leurs aïeux. (...) La terre de Sibérie garde donc dans ses solitudes les vénérables monuments d'une époque bien autrement ancienne que celle de Sémiramis, bien autrement majestueuse que celle de Nemrod“ (I, str. 520–521).
- ¹⁵² Příslušníci bílé rasy, především však Germáni, podle Courteta „s'èpendent sur le monde comme l'huile des nations. (...) Le monde, successivement transformé au contact de ces moeurs héroïques, en reçoit les éléments de sa plus énergique vitalité. (...) nous savons de science certaine que c'est ainsi que, sue les débris du monde romain, se sont formées les nations modernes, devenues à leur tour si puissantes par l'immixtion de la vitalité du Nord“ (*Revue Indépendante*, str. 463; cit. Boissel, Jean, 1972, str. 100).
- ¹⁵³ Jean-Baptiste Omalius d'Halloy, člen Pařížské etnologické společnosti, zabýval se především geologií (*Eléments de géologie*, 1831); v roce 1845 uveřejnil studii *Des races humaines ou éléments d'ethnographie*, která byla znovu vydána roku 1853 pod názvem *Dictionnaire d'ethnographie moderne*. Nalezeme zde odhad počtu světové populace, založený na výpočtech Adriana Balbiho, který tehdy činil 750 200 000 jedinců. Adrian Balbi byl všestranným geografem, etnologem a lingvistou pocházejícím z Benátek, autorem *Atlas ethnographique du globe ... suivi d'un Tableau physique, moral et politique des cinq parties du monde* (Paris, Rey, 1826). Balbi se pokusil prokázat, že africké jazyky tvoří jednotnou lingvistickou rodinu stejné hierarchické úrovně jako jazyky „indogermánské“ v Evropě a „malajské“ v Oceánii (*Bulletin de la Société ethnologique*, „Analyse d'un mémoire de M. Eugène de Froberville sur les langues et les races de l'Afrique orientale, 1846, str. 94). Balbiho teorii kritizoval Julius Heinrich Klaproth.
- ¹⁵⁴ Abel Rémusat byl na počátku devatenáctého století nejvýznamnějším francouzským sinologem a od roku 1814 profesorem na *Collège de France*.
- ¹⁵⁵ Heinrich Julius Klaproth byl v roce 1804 pověřen ruskou vládou, aby studoval populace Kavkazu. Ve Výmaru založil *Magasin asiatique* a je mu přičítáno autorství termínu „indogermánský“ (*Indo-Germanisch*) (Budil, Ivo T., 2002, str. 178). Gobineau tento termín pokládal za nepřesný a navrhol místo toho pojem „hindokeltský“ (*Essai*, I, str. 369). Raymond Schwab nicméně ztotožňoval metamorfózu termínu „indogermánský“ v pojem „indoárijský“, kterou přičítal Gobineauovi, s osudovou proměnou lingvistiky v metafyziku (Schwab, Raymond, 1950, str. 198–202).
- ¹⁵⁶ Georg Friedrich Grotefend se v pojednání z roku 1802 zabýval interpretací klinopisu. Courtet jej citoval (*Revue Indép.*, str. 462), stejně jako Gobineau (*Lecture des textes cunéiformes*, 1859; *Traité des écritures cunéiformes*, 1864).
- ¹⁵⁷ James Prinsep byl anglickým orientalistou žijícím řadu let v Indii a tajemníkem Královské asijské společnosti v Kalkatě. Jeho rozsáhlé numizmatické studie umožnily stanovit synchronicitu mezi helénistickým Západem a Indií (viz Budil, Ivo T., 2002, str. 105). Prinsep si v roce 1837 dopisoval s Troyerem, členem la *Société asiatique de Paris* a viceprezidentem la *Société ethnologique de Paris*.
- ¹⁵⁸ Courtet citoval poznámku Xaviera Marmiera o Seveřanech: „La force physique écrit Marmier est la force par excellence. (...) Leurs géants feraient honte aux plus prodigieux créations des autres peuples. (...) c'est comme des géants que ce peuples dans leurs plus anciennes annales, se représentent eux-mêmes“ (*Revue Indépendante*, str. 465; cit. Boissel, Jean, 1972, str. 99–100).
- ¹⁵⁹ „(c) e même peuple reparait avec éclat sous le nom de Parthes et oppose une digue au torrent de la domination romaine qui menace d'engloutir le monde“ (*Histoire nouvelle*, V, str. 164; cit. Boissel, Jean, 1972, str. 100).
- ¹⁶⁰ „On dirait que les lumières nous sont venues du Nord“ (*Philosophie de la Nat.*, I, str. 165; cit. Boissel, Jean, 1972, str. 98).
- ¹⁶¹ *Tableau ethnographique*, str. 6; cit. Boissel, Jean, 1972, str. 88–89.
- ¹⁶² *Tableau ethnographique*, str. 6; cit. Boissel, Jean, 1972, str. 89.
- ¹⁶³ Skythům věnoval značnou pozornost již Delisle de Sales ve své knize *Histoire nouvelle de tous les peuples du monde*. Evropské autorii až do osmnáctého století často ztotožňovali Skythy s Góty. V roce 1859 se genealogií Gótů, Skythů, Germánů a Skandinávců jako starověkých představitelů bílé rasy zabýval Frédéric Guillaume Bergmann. Courtetovy zdroje pro vylíčení hypotetických Skythů-Germánů, kteří tvořili jádro „bílé rasy“, zahrnovaly Jordanese a jeho *Historii Gótů*, již přeložil do francouzštiny v roce 1703 Drouet de Maupertuis, Paula Orosia, latinského křesťanského spisovatele z pátého století po Kristu, jehož hlavní dílo *Historiae adversus paganos (Historie proti pohanům*, 7 knih) vylíčko dějiny světa od Adama do roku 417, Zonarase, Prokopia,

- Philippa Clüvera, autora spisu *Germania antiqua* (Leyden, 1616), Charlese Pougenise, autora *Essai sur les antiquités du monde et les anciennes langues septentrionales* (1799), Johna Pinkertona a jeho *Dissertation on the Origin and Progress of the Scythians or Goths Being an Introduction to the Ancient and Modern History of Europe* (1787) (francouzský překlad *Recherches sur l'origine et les divers établissements des Goths*, 1804), Courta de Gébelina, z jehož rozsáhlého díla *Le monde primitif analysé et comparé avec le monde moderne* (1773–1784) čerpal mimo jiné Delisle de Sales, *Histoire de lastronomie indienne et orientale* (1787) a *Essai sur les Fables* (1798) od starosty revoluční Paříže Jeana-Sylvaina Baillyho, překladatele Plinia Louise Poinsineta de Sivryho a Heinricha Friedricha Linka, jehož spis *Le monde primitif et l'antiquité expliquée par l'étude de la nature* byl vydán ve Francii v roce 1837. Na rozdíl od Gobineaua Courtet nezminil Müllerovo dílo *Alteutsche Religion*. Oba však citovali ze studii *Die Erdkunde in Verhältnisse zur Natur und zur Geschichte des Menschens* Karla Rittera, *Zur Geschichte der Griechischen und Indo-Skytischen Könige* od Christiana Lassena nebo *Les Recherches sur les langues tartares ou Mémoires sur différents points de la grammaire et de la littérature des Mandchous, des Mongols, des Ouigours et des Thibétains* (1820) od Abela Rémusat.
- ¹⁶⁴ Frédéric Pascal de Brotonne uvedl v *Histoire de la filiation* z roku 1837: „C'est donc à l'origine de la race caucasienne, comme source de la civilisation qu'elle représente dans toutes les phrases, qu'il nous faut remonter“ (I, str. 173).
- ¹⁶⁵ *Science politique*, str. 289.
- ¹⁶⁶ *Science politique*, str. 289; *Essai*, II, 300.
- ¹⁶⁷ „Ainsi, en Europe, les races brunes, aux formes anguleuses, à petite taille, au crâne moins développé, sont refoulés dans les rangs inférieurs, tandis que la domination, la faculté expansive, par excellence, ont généralement appartenu aux races blondes, aux yeux bleus, à la taille élancée et au cerveau proéminent“ (Tableau ethnographique, str. 5; cit. Boissel, Jean, 1972, str. 101).
- ¹⁶⁸ Viz Horsman, Reginald, 1976.
- ¹⁶⁹ Viz zejména šestá kniha *Pojednání o nerovnosti lidských ras* a Gobineauova básnická skladba *Manfredine*: „Ce qui n'est pas Germain est créé pour servir (...) Oui! La race normande est grande sur la terre. (...) On sait comme son bras a courbé l'Angleterre“ (cit. Boissel, Jean, 1972, str. 169).
- ¹⁷⁰ Boissel, Jean, 1972, str. 86.
- ¹⁷¹ *Science politique*, str. 267.
- ¹⁷² Michel Chevalier v *Lettres sur l'Amérique du Nord* uvedl: „Aux Etats-Unis, lon vit au centuple; tout est circulation, tout est mobilité et agitation frémissantes. Aux expériences succèdent les expériences, aux entreprises les entreprises (...). Les hommes changent de maison, de métier, de condition, de parti, de secte; les états changent de lois, de magistrats, de constitution. Le sol, lui-même, ou tout au moins les édifices, participent à l'instabilité universelle“ (cit. Boissel, Jean, 1972, str. 176).
- ¹⁷³ *Etudes ou Discours historiques sur la chute de l'Empire Romain, la naissance et les progrès du christianisme, et l'invasion des Barbares*, 3 vol, Paris, Lefèvre, 1831. Jméno Victora Courteta bylo zmíněno na seznamu členů *Institut historique* z roku 1834 hned za jménem vikomta François de Chateaubrianda (*Journal de l'Institut historique*, I, 1834, str. 312).
- ¹⁷⁴ „(l)a chute successive de toutes les noblesses et l'élévation relative des classes moyennes. ... Dans les vieilles races, c'est la chute qui étonne; dans les races nouvelles, c'est l'élévation“ (Aux chefs, str. 21; cit. Boissel, Jean, 1972, str. 33).
- ¹⁷⁵ *Science politique*, str. 276.
- ¹⁷⁶ „Quant à l'Amérique, l'Europe y verse ce qu'elle a de sang; elle s'appauvrit, si l'autre s'enrichit. Ainsi, du même pas que l'humanité se dégrade, elle s'efface“ (*Essai*, II, 562).
- ¹⁷⁷ V *Pojednání o nerovnosti lidských ras* Gobineau uvedl, že obyvatelstvo Paříže představuje: „... un spécimens ethniques les plus variés“ (Esej, I, str. 42) a že „n'eut plus de motif pour comprendre, aimer ni respecter aucune tradition, aucune tendance spéciale, et cette grande capitale, cette tour de Babel, rompant avec le passé, soit de la Flandre, soit du Poitou, soit du Languedoc, attira la France dans les expérimentations multipliées des doctrines les plus étrangères à ses coutumes anciennes“ (Esej, I, str. 47).
- ¹⁷⁸ *Aux chefs*, str. 20, cit. Boissel, Jean, 1972, str. 32.
- ¹⁷⁹ O postavení proletariátu Victor Courtet napsal: „La vérité quelque froide qu'elle puisse être est celle-ci: les prolétaires sont dans un état d'infériorité parce que leurs capacités sont inférieures. Je dis que les prolétaires seront dignes de l'état d'abjection d'où ils n'auront pas la force de sortir. Et j'ajoute que cet état qui nous paraît à nous si dégradant, si affreux, n'est pas pour eux un véritable malheur“ (Aux chefs, str. 21; cit. Boissel, Jean, 1972, str. 33).
- ¹⁸⁰ *Science politique*, str. 164–165, 202–203, 272; cit. Boissel, Jean, 1972, str. 155.
- ¹⁸¹ *Science politique*, str. 223.
- ¹⁸² „Étrange aveuglement“ (*Science politique*, str. 222).
- ¹⁸³ *Science politique*, str. 225; cit. Boissel, Jean, 1972, str. 156. Svému příteli Gustavu d'Eichthalovi, čelnému představiteli francouzského abolicionismu, Courtet napsal v dopise z 13. června 1846: „En toute hâte, je m'empresse de vous dire, et de la manière la plus explicite, que je n'ai jamais prôné la servitude et que je suis complètement anti-abolitionniste, sous le seul bénéfice d'une appréciation impartiale des idées qu'on peut se faire des résultats réels et positifs de l'émancipation. Selon moi, l'émancipation des races inférieures n'aura jamais pour effet de les mettre sur un pied complet d'égalité avec les races supérieures; et c'est par la prévision de l'inégalité qui pèsera toujours sur les premières, que je crois que le législateur doit d'avance porter ses vues, non pas en-deçà de l'abolition, mais au-delà“ (cit. Boissel, Jean, 1972, str. 157).
- ¹⁸⁴ „Ainsi, lorsque je dis que la crise européenne ne cessera que du jour où les diverses sociétés seront recomposées de manière à offrir des inégalités naturelles, des différences de races plus ou moins caractérisées, je ne professe pas une opinion qui blesse le sentiment de dignité humaine; je proclame un fait qui a sa sanction dans les annales de tous les peuples du monde“ (cit. Boissel, Jean, 1972, str. 49).
- ¹⁸⁵ „Des nations broyées et mêlées“.
- ¹⁸⁶ *Second lettre à Thévenot*, str. 53.
- ¹⁸⁷ Viz například Gobineauův dopis Tocquevillovi z 29. listopadu 1856 (Tocqueville, Alexis de, *Oeuvres complètes*, IX, str. 274); v roce 1848 Arthur de Gobineau obhajoval federalismus a nutnost decentralizace Francie společně s Louisem de Kergorlayem na stránkách *La Revue provinciale*.
- ¹⁸⁸ Boissel, Jean, 1972, str. 51.
- ¹⁸⁹ Edgar Quinet napsal v *Génie des religions* (Paris, Pagnerre, 1857, str. 35–36): „Les peuples vainqueurs s'établissent, ou pour mieux dire se superposent sur les peuples vaincus. Nouvelle forme d'humanité, la lutte des hommes de couleurs différentes se résout dans l'établissement des castes; et les dieux basanés, noirs, blancs, olivâtres, soumis les uns aux autres dans une hiérarchie céleste, consacrent la première origine de l'inégalité des conditions civiles.“
- ¹⁹⁰ „(...) cet état ne doit point être oppresif pour ceux qui s'y soumettant et cela ne peut être ainsi qu'à la condition que les inégalités sociales soient fondées sur des inégalités naturelles“, *Science politique*, str. 174.
- ¹⁹¹ Paris, Firmin Didot frères, 1830–1844, z německého jazyka přeložili W. Suckau a A. Schütte.
- ¹⁹² „C'est pour cette raison que l'adultère est toujours puni d'une mort cruelle et ignominieuse, parce qu'il tend, disent les brahmanes, à mêler et abâtardir les races, et par conséquent à faire disparaître à la longue cette distinction de castes qui fait tout leur orgueil et toute leur force“ (cit. Boissel, Jean, 1972, str. 152).
- ¹⁹³ Ve *Science politique* na str. 164 až 165 Courtet polemizoval s Volneyovým a Bruceovým tvrzením, že egyptskou civilizaci

- vytvořila černá rasa. Tuto myšlenku kategoricky odmítal také William Lawrence a Georges Cuvier popřel ve studii *Mémoire sur la Vénus hottentote*, že by rasa vybavená „omezenou kapacitou lebky“ a odsouzená k „věčné podřadnosti“ mohla být nositelem civilizační mise (Boissel, Jean, 1972, str. 154).
- ¹⁹⁴ „Indie ... se pokoušela najít v kastovním systému prostředek, jak přeměnit kvantitu v kvalitu, tj., jak diferencovat lidské skupiny, aby se jim umožnilo žít vedle sebe. ... Je pro člověka tragické, že tento velký pokus ztroskotal, chci říci, že v průběhu historie se kastám nepodařilo dospět ke stavu, v němž by si zůstaly navzájem rovné právě díky své různosti – rovné v tom smyslu, že by byly nesouměřitelné – a že se do jejich vztahu vetřela ta zrádná dávka stejnorodosti, která dovolila vzájemné srovnávání, a tím i vytvoření určité hierarchie. Neboť soužití lidí může být vybudováno na uznání, že jsou všichni stejnou měrou lidmi, ale každý jiným způsobem; mohou však dospět k stabilnímu soužití i tak, že jedni budou druhým upírat lidství souměřitelné s lidstvím jejich, a že tedy jedni budou druhým podřazeni“ (cit. Lévi-Strauss, Claude, 1966, str. 101–102, překlad Jiří Pechar).
- ¹⁹⁵ *Instruction générale adressée aux voyageurs* (Paris, Paul Renouard).
- ¹⁹⁶ „Il y a toujours chez une nation plusieurs races; il faut donc chercher à distinguer les types purs du produit des mélanges“ (cit. Boissel, Jean, 1972, str. 103). Srov. poznámku českého antropologa Josefa Klementy v učebnici *Somatologie a antropologie* z roku 1981: „Skutečně vzorní představitelé jednotlivých antropologických typů se vyskytují poměrně vzácně ... většina obyvatelstva střední Evropy, a zejména našeho území (tj. Československa, poznámka autora) je typově velmi smíšená“ (Klementa, Josef a kolektiv, 1981, str. 429).
- ¹⁹⁷ „Dans un pays où sont confusément amalgamés des Allemands, des Slavons et des Celtes, où sont d'ailleurs confondus divers débris de populations romaines, ibériennes, pélasgiques, un individu naître peut-être avec la chevelure de l'Allemand, la taille et la physionomie du Celte, etc., parce que ses parents participent originellement de chacune de ces races“ (*Science politique*, str. 82).
- ¹⁹⁸ *Science politique*, str. 385. Ve svém přehledu starověkého otrokářství a středověkého nevolnictví se Victor Courtet odvolával na příslušnou Noeho kletbu z *Geneze* (IX, 25–27) a na Aristotelův výrok z *Politiky* o přirozené nerovnosti mezi lidmi; rozdělení athénské společnosti na čtyři tribue, struktura římské společnosti a Numovy zákony, Platónovy úvahy v *Ústavě a Zákonech*, stejně jako ruské nevolnictví, to vše představovalo pro Courteta jednoznačný doklad souvislosti mezi rasovou a sociální nerovností.
- ¹⁹⁹ Jean Boissel zařadil Courteta z tohoto důvodu do „premarxistického proudu“ („le courant pré-marxiste“) (Boissel, Jean, 1972, str. 153).
- ²⁰⁰ „De légalisation des capacités résulte virtuellement l'abolition des privilèges (...) lorsqu'une révolution s'opère dans l'intérieur d'un état, c'est parce que les inégalités naturelles ayant été progressive-
- ment effacées par le mélange des classes et des familles, le peuple est jaloux de détruire les inégalités sociales qui n'ont plus de raison d'existence. Là est le secret de toutes les révolutions“*; *Second lettre à Thévenot*, str. 14–15.
- ²⁰¹ „On a jusqu'à présent vu l'homme tout entier dans l'individu; je lui ai vu dans les races“, cit. Courtet, Victor, *Science politique*, VII; cit. Boissel, Jean, 1972, str. 115.
- ²⁰² „Je fais, en un mot, de la géologie morale. Je parle rarement de l'homme, plus rarement encore du citoyen ou du sujet, souvent, toujours des différentes fractions ethniques, car il ne s'agit pour moi, sur les cimes où je me suis placée, ni des nationalités fortuites, ni même de l'existence des Etats, mais des races, des sociétés et des civilisations diverses“ (*Essai*, I, VIII).
- ²⁰³ *Ibid.*, str. 38.
- ²⁰⁴ Z přísně vojenského hlediska byly v rozporu s běžnými představami síly Francie a Německa po kvantitativní a kvalitativní stránce prakticky vyrovnány a „defetistická“ Francie roku 1940 byla dokonce v mnoha ohledech na válku lépe připravena než „vzdorující“ Francie roku 1914 (viz například Mosier, John, 2004, str. 76–91).
- ²⁰⁵ „L'espèce blanche (...) a désormais disparu de la face du monde“ (*Essai*, II, str. 560). „La famille ariane et, à plus forte raison, le reste de la famille blanche, avait cessé d'être absolument pure à l'époque où naquit le Christ“ (*Ibid.*, str. 562). „En présence de ce fait, on s'explique, non pas pourquoi il ne se trouve pas d'Ariens purs, mais l'inutilité de leur présence“ (*Ibid.*, II, str. 558).
- ²⁰⁶ Viz „vicovské“ Gobineauovo pojetí dějin: „Bílá pokolení zmizí záhy z povrchu země. Poté, co prošlo božským věkem, kdy bylo absolutně čistým, věkem hérojským, v němž bylo umírněné co do síly a množství, věkem aristokratickým, kdy byly lidské schopnosti stále pozoruhodné, ačkoliv se již nemohly obnovit z vyschlých zdrojů, (bílá rasa) poklesla do konečného zmatení všech svých prvků“ (cit. Léon Poliakov, 1996, str. 235).
- ²⁰⁷ *Essai*, I, str. 108.
- ²⁰⁸ Boissel, Jean, 1972, str. 178.
- ²⁰⁹ Boissel, Jean, 1972, str. 179.
- ²¹⁰ *Revue indépendante*, IX, str. 1–52; XI, str. 204–245.
- ²¹¹ *Essai*, I, str. 380–381.
- ²¹² *Journal de l'Institut Historique*, II, únor–červenec 1835, str. 225–237.
- ²¹³ Boissel, Jean, 1972, str. 180.
- ²¹⁴ „(...) une des idées maîtresses de cet ouvrage, c'est la grande influence des mélanges ethniques, autrement dit des mariages entre races diverses. (...) Ce fut la première fois qu'on posa cette observation (...)“ (*Essai*, I, XV). Srov. s citací ze *Science politique*: „Si nous cherchons ensuite la cause des modifications qu'ont subies les diverses sociétés ainsi constituées, nous sommes forcés de les attribuer avant tout à la fusion, à la foi physique et morale des races (...). Ainsi c'est par un mélange de races que se constituent les nations. C'est par le croisement des races qu'elle se modifient. C'est par un nouveau mélange de races qu'elles se recomposent“ (str. 361).

Alois Mikulka, *Lov ochechule*, 1994, olej na sololitu, 43x35 cm.

8. Závěr

Rasová teorie představuje v podobě, v jaké se stala součástí moderní politické kultury, v dějinách západního myšlení relativně pozdní fenomén. Její vznik byl součástí širšího procesu proměny západních věd o člověku v souvislosti se sekularizací, ústupem autority tradiční křesťanské teologie a naturalizací lidských dějin. Ospravedlňování a reprodukce asymetrické distribuce politické, ekonomické a symbolické moci biologickými faktory je však mnohem staršího data. Redukce politické existence člověka na jeho somatické určení prošla během uplynulého půl druhého tisíciletí třemi hlavními stadii, které můžeme označit jako *postoj, nauku a hnutí*.

Je zřejmé, že neexistence artikulované doktríny rasové nadřazenosti neznamená, že určitá skupina lidí není znevýhodněna na základě své fyziognomické odlišnosti. To byl případ islámské civilizace, která byla od druhé poloviny prvního tisíciletí po Kristu ohniskem světového obchodu s otroky. Geopolitické faktory způsobily, že se hlavní zdrojovou oblastí otrocké síly stala v rámci Starého světa subsaharská Afrika. Mezi muslimy a později rovněž mezi obyvateli křesťanského Západu vznikl v době „africké fáze“ ve vývoji světového otrokářství *postoj* intuitivně pokládající barvu kůže za signifikantní příznak příslušnosti k otrockému nebo sociálně marginálnímu statusu. Můžeme hovořit o zrodu *pigmentokracie*, jež se projevila v uspořádání středověké a raně novověké společnosti ve Středomoří, na Blízkém východě, ale rovněž v zámořských západních koloniích. Pigmentokracie, za jejížhož typického mluvčího lze označit arabského

historika Ibn Chaldúna, je odpovědná za vytvoření biologizujících metafor a stereotypů, které se staly trvalou součástí rasového myšlení a jež připravovaly cestu k nástupu rasového esencialismu.

Přechod od postoje k *nauce*, jež by na základě vědeckého diskurzu konceptuálně trvale znevolnila nebo marginalizovala vymezitelnou kategorii lidí, byl v rámci západní civilizace relativně obtížný. Tradiční středověké paradigma věd o člověku, které zahrnovalo klasický environmentalismus, aristotelický hylemorfismus, Hippokratovo učení, křesťanský monogenismus a ortodoxní doktrínu o svobodné lidské vůli, ustavení rasového esencialismu jako systematické nauky vzdorovalo. Francouzský myslitel Jean Bodin byl v šestnáctém století přesvědčen o tom, že efektivní politický řád musí respektovat „povahu místa“, nikoliv biologických kvalit těla podléhajících environmentální (a astrální) nahodilosti.

Jorge Canizares Esguerra a Sabine MacCormacková tvrdí, že první ranou formu rasové ideologie spočívající v popření antického a středověkého environmentalismu a přiznání vrozených kvalit lidskému tělu, které jsou nezávislé na přírodním prostředí, vytvořili v sedmnáctém století vzdělaní mestici v Novém světě, míšenci bělochů a indiánů, již se snažili obhájit americkou společnost vůči předsudkům, animozitě a stereotypům kolujícím v Evropě. Neměli však pravděpodobně větší vliv na intelektuální vývoj probíhající v hlavních centrech západního myšlení.

V sedmnáctém a zejména v osmnáctém století začala být takřka nekonečná sociokulturní rozmani-

tost afrických a amerických populací ujařmena a homogenizována imperiální administrativou a byrokracií západních koloniálních mocností. V rámci tohoto procesu vznikla potřeba velkých kategorií kontinentálních rozměrů, které by umožnily vytvořit „přehlednou“ a racionální klasifikaci lidstva odpovídající nárokům moderní instrumentalizace. Naturalisté a osvícenci zároveň relativizovali privilegovaný ontologický status lidského těla a rozumu, které pozbyly nárok na univerzalitu zakotvenou v autoritě evangelia. Tím se zhroutily kulturní zábrany vůči heterodoxnímu polygenismu. Postavení environmentalismu jako dominantního způsobu konceptualizace lidské rozmanitosti a odlišnosti bylo ve druhé polovině osmnáctého století relativizováno, mimo jiné na základě odkazů na zjištění nové generace západních cestovatelů, kteří již nebyli spjati s misijní aktivitou. Místní uskutečňování těla, jež byla dříve pokládána za projev environmentální proměnlivosti, získala v rámci rasové příslušnosti povahu esenciální danosti. Z esencionalizace somatických kvalit a behaviorálních modů vyrůstala legitimizace sociální, politické a ekonomické nerovnosti. Důležitou úlohu při ustavení sekulárních věd o člověku včetně rasové teorie sehrála idea „řetězce bytí“ a přírodní historie, která učinila z lidských dějin součást jednotného fyzikálního a organického vesmírného procesu a jež nahradila původní křesťanské pojetí dějin. Bez této rámcové změny základní narativy lidstva by se rasová ideologie jako vlivná součást politické ideologie Západu pravděpodobně nedokázala prosadit. První rasová členění lidstva, k jejichž tvůrcům náleželi François Bernier, Carl Linné, Georges Louis Le Clerc de Buffon, Immanuel Kant a zejména Johann Friedrich Blumenbach, průkopníci moderní *antropologie*, se zrodila na pozadí souběhu zmíněných intelektuálních a civilizačních dějů.

Osmnácté století proběhlo ve znamení definitivní proměny pigmentokratického „rasismu bez rasy“ v explicitní rasovou nauku. V sedmdesátých letech osmnáctého století se objevila myšlenka o rozkladném působení míšení ras, které může lidské bytosti připravit o jejich důstojné postavení v hierarchii bytí. Tento prvek výrazně přispěl k transformaci rasové teorie v rasovou ideologii a posléze v *palingenetické hnutí*, k níž došlo v důsledku dramatických historických událostí přelomu osmnáctého a devatenáctého století.

Abolicionistické hnutí požadující zrušení otroctví a emancipaci a modernizaci zámořských území

významně oslabovalo praktické dopady rasové teorie na postavení původního obyvatelstva v západních koloniích a z učení o biologické nerovnosti lidských ras se ve stále výraznější míře měnila v politický nástroj boje a občanské války uvnitř samotné západní společnosti. Rasová ideologie dosáhla tak značného ohlasu a přitažlivosti především proto, že se stala integrální součástí totalitní imaginace, která se pokusila v uplynulých dvou staletích o selektivní překonání dramatických důsledků modernity, fragmentarizace společnosti a nejednoznačnosti sociálního kosmu. Podílela se na velké protimodernizační revoltě, přičemž obdobně jako například marxistická eschatologie nabízela iluzi aliance mezi vědou a radikálním útokem na podstatu modernity. Scientismus nabývající podobu „kontrarevoluce vědy“ splynul v rámci rasové ideologie s tradičním předsudkem a odmítnutí relativizující rozmanitosti světa získalo zdání vědecké autenticity.

Moralizující patriotický holismus, který na sklonku osvícenství prostoupil francouzskou politickou imaginací, vytvořil příznivé podmínky pro začlenění rasové ideologie do politické kultury Západu. Spontaneita politického života měla být podřízena harmonické organické společnosti, v níž byla dána přednost vládě rozumu před vládou svobody. Ideologové v čele s Cabaniséem a Destuttem de Tracyem usilovali o institucionální stabilizaci Francouzské revoluce na základě „fyzilogických zákonů“, což společně s imaginací totální lidové mobilizace, krve prolévané na bojištích a popravištích, patriotismu a etnicity vytvářelo příhodnou půdu pro šíření „rasového výkladu dějin“. Představu, že fyziologie a vrozené rasové kvality lidí poskytují východisko k ustavení hodnověrné „pozitivní“ sociální a politické vědy, jež umožní radikální transformaci společnosti z chaotického shluku egoistických zájmů do harmonického sociálního organismu, sdíleli mnozí Saint-Simonovi žáci a explicitně ji v nejucelenější podobě vyslovil jako první Victor Courtet. Saint-simonisté se snažili odhalit biologicky zakotvené, a proto esenciálně nepřekonatelné lidské odlišnosti, jež by jim posloužily jako základní stavební kameny racionálního politického řádu. Přenesení principu saint-simonské meritokracie na etnické a rasové vztahy vyústilo do vize společnosti založené na nerovných biologicky podmíněných kvalitách jednotlivých rasových skupin, jejímž vzdáleným archaickým předobrazem byl indický kastovní systém. Ke sblížení mezi rasovou teorií a socialismem, které představovo-

valo výbušnou směs v podobě nacistického totalitarismu, došlo v rámci saint-simonismu již sto let před nástupem Hitlera k moci.

Kategorie rasy znamenala zároveň dekonstrukci moderního vymezení národa, protože rasoví teoretici tvrdili, že příslušníci dílčích rasových skupin, z nichž se národ údajně skládá, pocítují mezi sebou v důsledku své biologické výlučnosti a instinktu vyšší míru vzájemné loajality než k abstraktní ideji národa. Zrodila se vize rasové revoluce, které je určeno revitalizovat evropskou společnost tím, že uvede do souladu přírodní a sociální řád. Tato revoluce každé rase přidělí opět místo, které jí náleží v hierarchii bytí na základě jejich vrozených schopností a kvalit. Šlo o snahu prosadit znovu ve společnosti přírodní zákony jako zdroj poslušnosti a tím zpochybnit vyloučení nároků přírody ze společenské smlouvy modernity, jež je podmínkou moderního individualismu a lidské svobody. Hlasatelem celoevropské rasové revoluce byl Victor Courtet, Arthur de Gobineau, pohroužen do historického fatalismu, ji odmítl; k jejímu étosu se na sklonku devatenáctého století vrátili Georges Vacher de Lapouge a Houston Stewart Chamberlain.

Dílo Victora Courteta, dnes prakticky zapomenutého saint-simonisty a veřejného činitele, bezděčně

odhalilo jeden z důležitých atributů rasové ideologie, který se někteří teoretikové dovolávají se „čistoty“ vědy snažili zastřít. Rasová ideologie v sobě vždy implicitně či explicitně obsahovala politické aspirace spočívající v úsilí prosadit ve společnosti hierarchii, jež se vymyká sociálnímu konsenzu. Teorie rasy byla navzdory naturalistickému slovníku především teorií politiky a lidská rasová existence splývala s existencí politickou. Aplikace rasové ideologie na mimoevropské fyziognomicky a etnicky odlišné lidské populace byla navzdory svým tragickým důsledkům v moderní době jen vedlejším projevem hnutí směřujícího především ke stabilizaci evropské společnosti otrěsené modernizací. Devalorizace a inferiorizace přírodních národů prostřednictvím rasové teorie nebyla prvotním cílem moderní rasové instrumentalizace, ale pouze dodatečnou racionalizační strategií zaměřené do nitra západní společnosti. Srdcem temnoty byl Západ. Za hlavní dějiště realizace moderní rasové ideologie byl určen Západ, mimoevropskému světu byla přidělena role komparzu, jenž měl pouze názorně prokázat věrohodnost rasové kategorizace jako nástroje západní občanské války zahájené Velkou francouzskou revolucí.

Tři stadia ve vývoji rasové ideologie: pigmentokracie, antropologie a palingeneze.

Stadia rasové ideologie	Historické údobí	Charakteristický představitel
Pigmentokracie	Osmé až sedmnácté století	Ibn Chaldún
Antropologie	Sedmnácté až devatenácté století	Johann Friedrich Blumenbach
Palingeneze	Devatenácté a dvacáté století	Victor Courtet

9. O autorovi

9.1. Docent RNDr. Ivo T. Budil, Ph.D.

Budil Ivo T. (8. 8. 1965, Praha), docent RNDr., Ph.D., antropolog, vedoucí Katedry antropologie Fakulty humanitních studií (dnes Fakulty filozofické) Západočeské univerzity v Plzni a děkan této fakulty v letech 1999–2005 a od roku 2005 její proděkan. Vystudoval Přírodovědeckou fakultu Univerzity Karlovy v Praze, disertační práci obhájil v roce 1994 na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy a roku 2001 se habilitoval v oboru Sociologie na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy. V roce 2005 bylo zahájeno řízení pro jeho jmenování profesorem antropologie na Přírodovědecké fakultě Masarykovy univerzity v Brně. Působil na univerzitách v Aix-en-Provence, Lyonu a na Johns Hopkins University v Baltimoru. V letech 1996 až 1998 byl viceprezidentem mezinárodní organizace Language Origins Society a v roce 2002 byl zvolen viceprezidentem Společnosti pro vědu a umění. Od roku 1998 stojí v čele Katedry sociální a kulturní antropologie (od 1. 1. 2004 Katedry antropologie) Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni. V letech 1999 a 2002 byl zvolen děkanem Fakulty humanitních studií Západočeské univerzity v Plzni. Člen vědeckých rad Západočeské univerzity, Filozofické fakulty a Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy, Fakulty humanitních studií Univerzity Pardubice, Pedagogické fakulty Západočeské univerzity v Plzni, Etnologického ústavu Akademie věd České

Doc. RNDr. Ivo T. Budil, Ph.D.

republiky a Orientálního ústavu Akademie věd České republiky. Od roku 2002 člen odborné komise pro společenskou vědu Rady pro výzkum a vývoj. Kromě řady odborných studií a statí je autorem knih *Mýtus, jazyk a kulturní antropologie* (Praha: Triton, 1992, 1995, 1998, 2003), *Za obzor Západu* (Praha: Triton,

2001), *Od prvotního jazyka k rase* (Praha: Academia, 2002), *Šarlatová a černá: Britsko-zuluská válka v roce 1879* (Praha: Triton, 2005) aj. Je nositelem Ceny Josefa Hlávky za rok 2001. Původně se věnoval v rámci biologické antropologie problematice vzniku artikulované řeči a vývoje jazykové kompetence u fosilních předků moderního člověka (*Evolution of Vocal Communication. Evidence from Palaeolaryngology*. In: Bichakjian, B. H. – Chernigovskaya, T. – Kendom, A. – Möller, A. [ed.]: *Becoming Loquens. More Studies in Language Origins*. Frankfurt am Main: Peter Lang, Europäischer Verlag der Wissenschaften, str. 15–47, 2000; *A Functional Reconstruction of the Supralaryngeal Vocal Tract of Fossil Hominid from Petralona*. In: Wind, J. – Jonker, A. – Allott, R. – Rolfe, L. [ed.]: *Studies in Language Origins 3*. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, Vol. 3, str. 1–19, 1994; *Functional Reconstruction of the Supralaryngeal Vocal Tract of Fossil Human*. *Human Evolution*, Vol. 9 [1]: 35–52; 1994), od počátku devadesátých let pak rovněž vybraným otázkám indoevropéistiky především v oblasti srovnávacího náboženství (*Proměny primordiálního jazyka a vznik moderní indoevropéistiky*. In: Holubová, Markéta – Petráňová Lydia – Woitsch, Jiří [ed.]: *Česká etnologie 2000*. Praha: Etnologický ústav Akademie věd České republiky, str. 61–75, 2002; *Kulturní a sociální antropologie Indoevropanů*. Plzeň: Fakulta humanitních studií Západočeské univerzity, 171 str., 2000; *Mýty a bohové Indoevropanů* (překlad francouzského originálu Georges Dumézil, *Mythes et Dieux des Indoeuropéens*, Flammarion, 1992. Praha: Oikoymenh, 263 str., 1997), od druhé poloviny devadesátých let se zabývá především konstituováním a proměnami moderního antropologického myšlení (*William Robertson-Smith: Od kritické teologie k sociální antropologii*. *Cargo – časopis pro sociální a kulturní antropologii*, Vol. 4 [3, 4], str. 198–219, 2000; *Karl Haushofer, geopolitika a nacismus*. *Střední Evropa*, Vol. 16 [98], str. 73–84, Vol. 16 [99], str. 101–112, 2000; *Giambattista Vico and Poetic Logic as Deep Structure of History*. *Proceedings of University of West Bohemia*, Vol. 2, str. 183–195, 1998; *Mircea Eliade a „věčný návrat fašismu“*. *Kritika a kontext*, 3 [1], str. 68–71, 1998), otázkami kontaktů mezi různými kulturními a civilizačními okruhy, globalizace a modernizace (*Západní vojenská tradice v komparativní perspektivě*. In: Waisová Šárka, a kolektiv, ed., *Bezpečnost a Strategie, Východiska – Stav – Perspektivy*, str. 61–74. Plzeň: Aleš Čeněk, 2003; *Střet kultur a vzpoura proti modernitě*. In: Budil, Ivo T., a kolektiv: *Střet civilizací? Dominance Západu, nebo dialog světových kultur*, Praha: Evropský literární klub, str. 115–131, 2002; *„Orientální renesance“ a vznik moderní antropologie*. In: Budil, Ivo [ed.], *Antropologické symposium I*. Plzeň: Fakulta humanitních studií Západočeské univerzity v Plzni, 2001) a srovnávací teorií totalitarismu (*Политическая антропология и религия*. In: Печерская, Наталия А., ed., *Наука и вера: Материалы научных семинаров*, str. 24–32. Санкт-Петербург: Высшая религиозно-философская школа, 2003; *Úvahy o povaze a původu totalitarismu*. In: Budil, Ivo – Škanderová, Ivona – Jantschová, Jana, ed., *Transformace české a slovenské společnosti na prahu nového milénia a její úloha v současném globálním světě*. *Sborník vybraných příspěvků 21. světového kongresu Společnosti pro vědy a umění v Plzni*, str. 85–91. Plzeň: Aleš Čeněk, 2003; *Ideologické zdroje moderního totalitarismu*. *Střední Evropa*, Vol. 17 [104–105], str. 157–170, 2001; *The Ideological Sources of Modern Totalitarianism: An Anthropological Perspective*. *Proceedings of University of West Bohemia*, Vol. 4 [section 2 – social sciences], str. 33–43, 2001). Pro edici *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie* napsal 26. svazek *Zrození moderní rasové teorie: Život a dílo Victora Courteta* (2004). Kontakt: Doc. RNDr. Ivo Budil, Ph.D., Katedra antropologie Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni, Tylova 18, 306 14 Plzeň, telefon: 377 635 300, fax: 377 635 302, e-mail: budil@ksa.zcu.cz.

10. O autorovi ilustrací

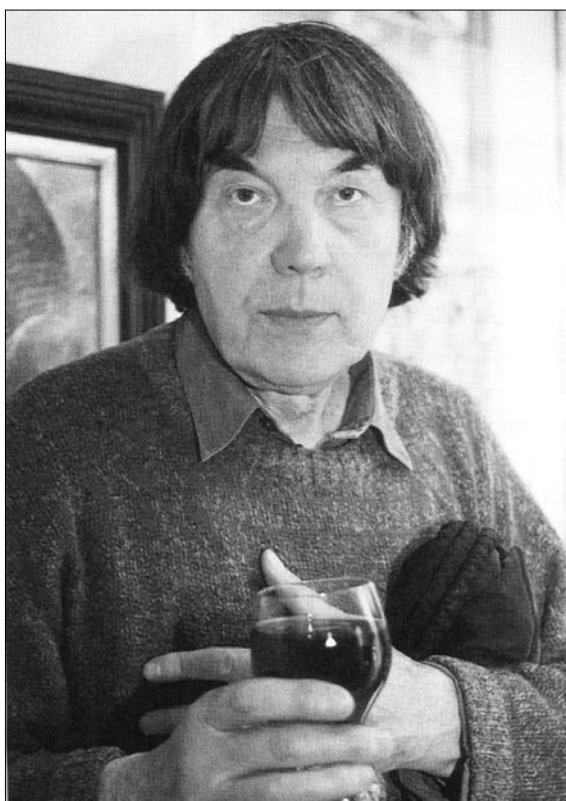
10.1. Akademický malíř Alois Mikulka

Akademický malíř Alois Mikulka. Foto: Archiv Společnosti pro podporu univerzitních aktivit v Brně a Praze.

Alois Mikulka se narodil 13. srpna 1933 v Brně. V letech 1948 až 1952 absolvoval Střední uměleckoprůmyslovou školu v Brně, v letech 1952 až 1958 vystudoval obor monumentální malby v ateliéru profesora Jána Želibského na Vysoké škole výtvarných umění v Bratislavě. Žije a působí v Brně.

Mikulkova tvorba malířská, grafická i sochařská je osobitá, nepodléhala a nepodlehla módním ani ideologickým tlakům, vymyká se i proudům a tvůrčím programům našeho poválečného umění, má svou vlastní logiku a autenticitu, pramenící z „duše“ autora. Formálně se pohybuje mezi dětským, naivním a lidovým výtvarným výrazem, originálně umocněným poetickou imaginací a svérázným humorem. Námětově těží zejména ze starověkých i novodobých mýtů, bible, dějinných událostí, westernu i současného života a science fiction. Vyznačuje se srozumitelností a technickou dokonalostí, je plná fantazie, poezie, hravosti, půvabu, zároveň laskavosti a humoru – za zdánlivou nezávazností lze však vytušit hluboký filozofický základ a etické poslání.

Kromě volné malířské, grafické a sochařské tvorby (včetně realizace řady dřevěných a kamenných soch pro veřejná prostranství i v sepětí s architekturou, zejména v objektech mateřských škol) Mikulka napsal a ilustroval více než třicet knih, převážně pro

Akademický malíř Alois Mikulka. Foto: Archiv Společnosti pro podporu univerzitních aktivit v Brně a Praze.

děti a mládež, a ilustroval několik desítek knih jiných autorů. Pohádky, povídky, básně a eseje uveřejňuje také v časopisech a denním tisku (*Mateřídouška*,

Sedmička, Sluníčko, Rovnost, Zornička aj.), v rozhlase a televizi. Jeho nápadité příběhy, originální pohledy na lidskou zkušenost a osobitý jazyk si našly mnoho příznivců mezi dětmi i dospělými. Napsal i divadelní hry a výtvarně se podílel na výpravách divadelních a televizních inscenací.

Afinitu projevil také k akademickému prostředí Masarykovy univerzity a Nadace Universitas Masarykiana v Brně: například přispěl do trojsvazku *O tvořivosti ve vědě, politice a umění* (1993) esejem „Zákonitosti vývoje slohů v kulturní společenské epoše“, v knize Jaroslava Maliny a Pavla Pavla *Jak vznikly největší monumenty dávnověku* (1994) využil své kameosochařské zkušenosti při úvahách o stavbě monumentálních inckých pevností v Peru nebo o vytváření obrovitých kamenných koulí ve Střední Americe, svými texty přispívá do časopisu *Univerzitní noviny – List Masarykovy univerzity a Nadace Universitas Masarykiana*, dále ilustroval vědecko-naučnou knížku Vojtěcha Mornsteina *Utopený Archimédés: Malý alternativní výkladový slovník* (1999), vytvořil logo Katedry antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity (2000) a emblém Edice Scintilla Nadace Universitas Masarykiana (2001). Nejrozsáhlejší Mikulkova práce související s těmito institucemi je v současné době spjata s jeho malířskou a sochařskou účastí na projektu *Kruh prstenu: Světové dějiny sexuality, erotiky a lásky od počátků do současnosti v reálném životě, krásné literatuře, výtvarném umění a dílech českých malířů a sochařů inspirovaných obsahem této knihy*.

Obrazy, kresby a sochy prezentoval na desítkách samostatných a kolektivních výstav výtvarného umění a knižní ilustrace v České republice i v zahraničí (Bělehrad, Bologna, Frankfurt nad Mohanem, Londýn, Ciudad de México, Plovdiv, Stockholm aj.). Mikulkovy práce jsou zastoupeny v Muzeu města Brna a v soukromých sbírkách v České republice a v zahraničí.

Za své dílo obdržel řadu našich a zahraničních prestižních ocenění: například v roce 1997 byl zapsán do Zlatého fondu české literatury pro mládež a v roce 1997 mu Zastupitelstvo města Brna udělilo Cenu města Brna pro rok 1997 v oboru výtvarné umění za celoživotní dílo a za významný přínos rozvoji kultury v městě Brně.

Přes rozdílnost oborů zůstává jeho dílo jednotné: „(...) Malířskou, ilustrátorskou, sochařskou a literární tvorbu Aloise Mikulky pojí společná východiska. Především je to osobitá fantazie a citlivé vnímání neustále

se proměňující skutečnosti. V pracích Aloise Mikulky se odráží jeho vlastní vnitřní svět a sám autor nazval tento vnitřní prostor State Louis a také tak své práce někdy označuje. Škála jeho námětů je velice široká. Témata z antické mytologie, z bible, středověká mystéria a moritáty, témata z doby obrozenecké až po současnost, ale třeba i z komiksů a filmových westernů, lidových legend a folkloru a samozřejmě sci-fi. Všechny tyto prameny se zvláštním způsobem prolínají, někdy proti vši logice, přičemž spějí většinou ke gagu, k absurdnímu humoru, k dada, ke grotesce a hlavně k poezii. Také jeho výrazová škála je složitější a proměnlivá. Od téměř akademického naturalismu, který se uplatňuje v některých surrealistických vyústěních, přes celý rejstřík výrazů až po lidový naivismus na druhém pólu. Sám obsah sdělení si většinou určí realizační formu. Výtvarná tvorba Aloise Mikulky není poznamenána časovými změnami stylu, které by jeho práce členily na nějaká údobí. Autor v podstatě nemění svůj styl ani názor a tato kontinuita mu umožňuje znovu pracovat na věcech i po delších časových odstupech. Nezajímá se o módní a proměnlivé aktivity svých současníků. Od samých počátků až po léta zralosti zůstávají jeho práce osobité v tom nejvlastnějším slova smyslu, především svou invencí, způsobem vidění a originalitou projevu“ (Jana Vránová, historička a kritička umění, 1988).

Ačkoli každý z jeho oborů by stačil naplnit celý jeden život, díky své invenci, tvůrčí energii i sebekázni se Alois Mikulka ukázal práv této šíře a ze své enklávy – *State Louis* (vnitřního suverénního území groteskní fantazie a plusového surrealismu) vytrvale již více než čtyři desetiletí ve všech zmíněných oblastech významně obohacuje českou kulturu.

Díla vytvořená pro *Kruh prstenu: Světové dějiny sexuality, erotiky a lásky od počátků do současnosti v reálném životě, krásné literatuře, výtvarném umění a dílech českých malířů a sochařů inspirovaných obsahem této knihy*:

Alois Mikulka, *Kentaur*, 1978, olej a lak na sololitu, 98x72 cm. Inspirace: Antická mytologie.

Alois Mikulka, *Celostátní pátrání*, 1984, olej na sololitu, 64x90 cm.

Alois Mikulka, *Múzy*, 1984, olej na plátně, 48x60 cm. Inspirace: Antická mytologie.

Alois Mikulka: „*Mají prý na Olympu zastoupení všechna umění a dovednosti v krásných bohyních. Tedy komise na nejvyšší úrovni. Bohužel – jak lidstvo za ta staletí zdegenerovalo, i ty bohyně z toho, co se*

- děje v současnosti, musí být značně utahané a otřávené.“
- Alois Mikulka, *Paridův soud*, 1991, olej na dřevěné desce, 56x68 cm. Inspirace: Antická mytologie.
- Alois Mikulka: „Tento námět jsem namaloval nejmíň patnáctkrát nejrůznějšími způsoby. Podobně jako u tématu „Tři grácií“ – je téměř nekonečno možností, jak proplést v kompozici těla tří žen. To je rukou a nohou! Tyhle jsem ale seřadil pro změnu do fronty k rozsouzení pasáčkem Paridem spíš z důvodu daného formátu.“
- Alois Mikulka, *Dafnis a Chloé*, 1993, olej na sololitu, 69x74 cm. Inspirace: Longos, *Dafnis a Chloé*.
- Alois Mikulka: „Ani přesně nevím, o čem ta řecká báj je. Ale když se člověk zahledí na dálnici, kde se řítí spousta vozidel sem a tam, za zády vzrušený babylón dusícího se města, cožpak člověk náhle nezatouží spatřit něco klidného, bukolicky čistého? Takové pastorální pocity nálad máme zakódovány hluboko v podvědomí od našich praprapředků a vynoří-li se znenadání, nejsou to úlety, ale vzkazy!“
- Alois Mikulka, *Zničení Efezu*, 1996, olej na kartonu, 40x52 cm. Inspirace: Antická historie.
- Alois Mikulka, *Kentaur*, 1997, olej na sololitu, 30x29 cm. Inspirace: Antická mytologie.
- Alois Mikulka, *Léda s labutí*, 1997, olej na sololitu, 50x66 cm. Inspirace: Antická mytologie.
- Alois Mikulka: „Proměny Dia, tu v zlatý déšť, tu v bílého býka, tu v labuťáka, to je přece až freudovsky průzračné snění o milování, které mohlo vzniknout snad jen na úsvitu naší civilizace.“
- Alois Mikulka, *Večeře Adamitů*, 1997, olej na umělé hmotě, 62x80 cm. Inspirace: Událost z českých dějin, kdy se za husitské revoluce v roce 1421 od táborů odštěpila náboženská sekta adomitů, hlásající návrat k přirozenému životu, zahrnujícímu i sexuální uvolněnost.
- Alois Mikulka: „Čas od času se sejde skupina extrémistů, kteří si nějakým obzvláštním nápadem zpestří život. Třeba takové antické hostiny spojené s orgiemi! Krásně by to šlo provozovat v teplých krajích, třeba v Tichomoří. Ale u nás? Myslím, že stačí první ranní mrazík a vše rázem zmizí v teplém zahalení ...“
- Alois Mikulka, *Adam a Eva*, 1998, olej na sololitu, 66x50 cm. Inspirace: Bible.
- Alois Mikulka: „Mnohokrát jsem tento biblický námět maloval. Má nekonečné možnosti řešení. Tento obraz jsem původně barevně ladil pro jeden krásný rám, který jsem dostal darem. Téměř naivní jednoduchost tohoto mého řešení se však natolik potýkala s řemeslnou rafinovaností onoho rámu, že zůstal i nadále prázdný.“
- Alois Mikulka, *Lesbos*, 1998, olej na sololitu, 40x57 cm. Inspirace: Antická mytologie.
- Alois Mikulka, *Birth of Venus / Zrození Venuše*, 1998, olej na sololitu, 61x81 cm. Inspirace: Antická mytologie.
- Alois Mikulka, *The Rendez-vous*, 1998, triptych, olej na dřevě, 44x71 cm. Inspirace: Romány Gabriela Garcíi Márqueze z okruhu magického realismu, zejména *Láska za časů cholery* (1986).
- Alois Mikulka, *Únos Sabineek*, 1999, olej na sololitu, 137x170 cm. Inspirace: Antická mytologie.
- Alois Mikulka, *Únos Evropy*, 1999, olej na plátně, 66x72 cm. Inspirace: Antická mytologie.
- Kontakt: Alois Mikulka, akademický malíř, Vychodilova 12, 616 00 Brno, telefon 549 257 870.
- Literatura
- Malina, Jaroslav (2001): *Alois Mikulka*. Brno: Akademické nakladatelství CERM – Nakladatelství a vydavatelství NAUMA.
- (Medailon Aloise Mikulky napsal Jaroslav Malina.)

11. Zaostrění problému

11.1. Provolání Victora Courteta, nezávislého kandidáta, z 22. dubna 1848 k voličům ve Vaucluse

AUX CITOYENS ELECTEURS DE VAUCLUSE

Victor Courtet (de l'Isle)

Candidat independant

Mes chers concitoyens,

Vos témoignages m'encouragent, votre estime me soutient. Vous sentez que mon coeur bat à l'unisson des vôtres. Vous sentez que j'aime le peuple, que j'adore la liberté, que je pratique par mes moeurs, par le penchant de ma nature, les saintes maximes de la fraternité. Vous sentez tout ce qu'il y a dans mon âme de sève libérale et de sentiments dévoués. Vos applaudissements ont toujours répondu à ma voix, ô mes amis, ô mes appuis, permettez-moi, la veille du combat, que je vous rende grâce d'un si touchant accueil! Si le mensonge ou l'influence ne compriment point la liberté de vos suffrages, je suis votre représentant.

Si je ne le suis pas, qu'importe! nul ne m'enlèvera l'orgueil de l'avoir mérité, et de l'avoir moralement et virtuellement obtenu.

Déjà mes adversaires le sentent et en conviennent; aussi, c'est contre moi qu'ils déchainent leurs influences. Ils m'attaquent par le mensonge; ils m'injurient quand je suis absent, pour se venger des échecs qu'ils subissent quand je suis là... Il n'est pas de bruits qu'ils

ne propagent; moi, je leur parle en face, ils me poursuivent d'injures anonymes. Je provoque des preuves et des faits, ils me répondent par des insinuations et par des mots. Ils protègent l'attaque et ils repoussent la défense. Méfiez-vous, mes chers concitoyens, de ces grossiers moyens de tromper votre crédulité. Si une injure est proférée contre moi, examinez d'abord de quelle bouche elle sort; puis, demandez-en la preuve, et ne jugez jamais que lorsque vous n'aurez entendu!

J'ai le droit heureusement de parler haut et ferme, j'ai le droit de convier mes adversaires à mettre leurs actes et leurs écrits en parallèle avec les miens. Que chacun produise ses titres à la confiance du peuple: je mets les miens dans la balance, et je ne désire qu'une chose, c'est qu'ils soient équitablement pesés. Je m'offre tout entier à la discussion publique depuis le jour de ma naissance jusqu'au jour où je viens vous demander, non pas une faveur, mais le périlleux honneur, le périlleux devoir de vous servir!

Des émissaires parcourant les communes sont

chargés de me dénigrer. L'un dit que je suis communiste. Or, je suis probablement le seul dans ce département qui, depuis 1837, ai écrit contre le communisme. (Voir mon ouvrage *la Science politique*, page 319 et suivantes). Un autre écrit que je suis phalanstérien; autre mensonge! Des hommes de violence osent me représenter comme un *dépaveur*. D'autres font entendre, au contraire, que je veux la régence! Eh bien! Probablement je suis le seul encore dans ce département qui ai écrit contre la loi de régence (Voir la *Fauvette d'Avignon*, 1842, page 43). Un autre dit que je suis constitutionnel, mais non républicain, j'offre de faire la preuve que celui-là même soutenait avant la révolution, que j'étais républicain, et des meilleurs. Un autre me reproche de m'allier au parti légitimiste. Un autre me reproche d'avoir été aux barricades. O honte de la politique! Je suis aujourd'hui ce que j'étais hier, je suis ce que démontrent mes écrits et ma vie tout entière... que tout le monde en dise autant!

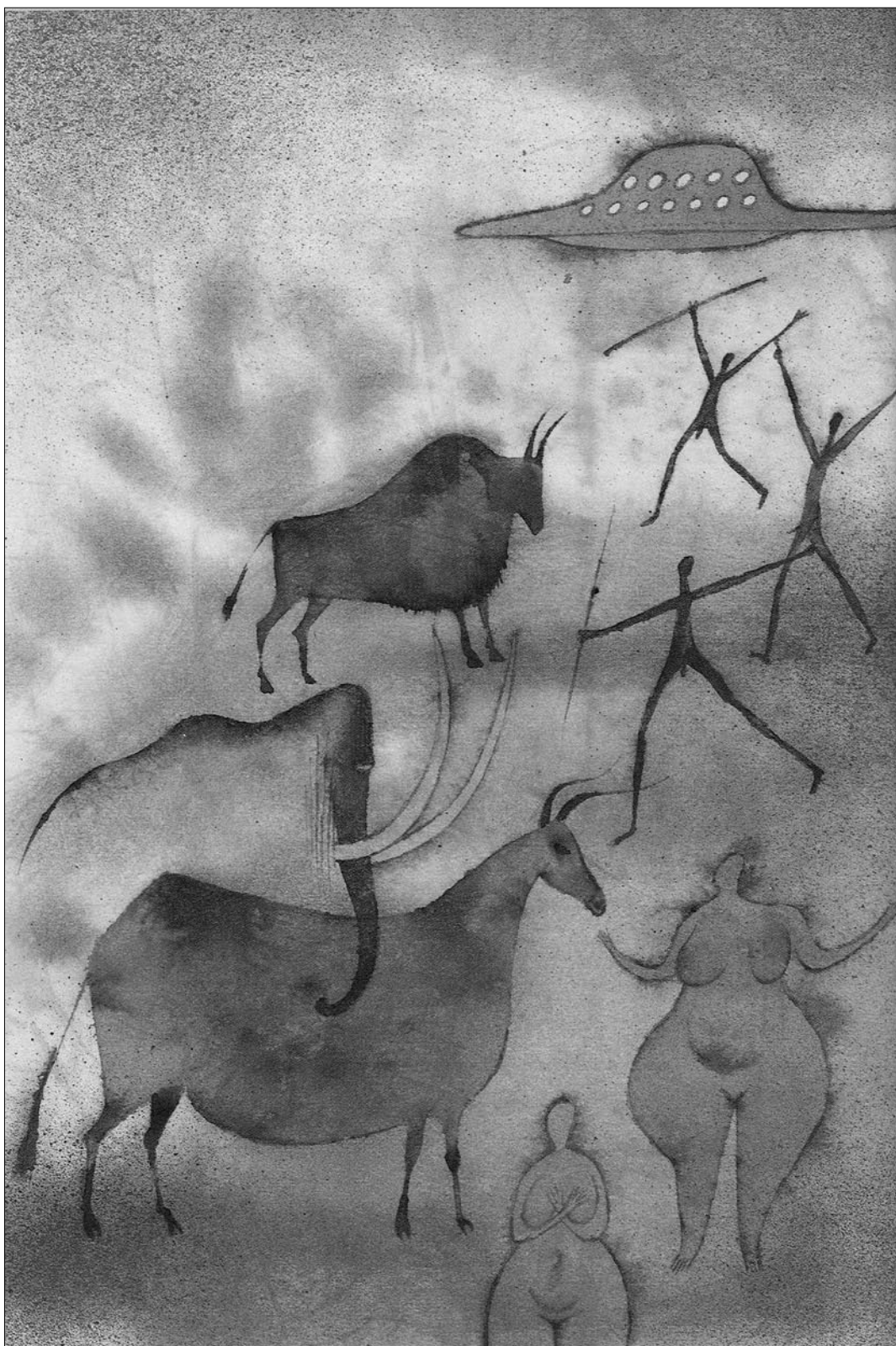
Mes chers concitoyens, il est peut-être des hommes plus républicains que moi *par la largeur de leur cocarde*, mais je ne reconnais à personne le droit de se dire meilleur républicain que moi par les idées et par le coeur.

Je sens, mes chers concitoyens, que je dois être votre représentant. Dans tous les cas, chacun de vos suffrages pèse à mes yeux d'un double poids dans la balance électorale. Si mon nom sort de l'urne, nul ne sera plus glorieux que moi de votre choix indépendant. Si vous me délaissez, n'importe: nul ne sera plus résigné que moi, plus satisfait même d'avoir traversé cette rude épreuve sans rien perdre de votre estime et de pouvoir vous donner avec confiance rendez-vous pour un temps meilleur!

Victor Courtet (de l'Isle)
Avignon, 22 avril 1848¹

Poznámky

¹ Cit. Boissel, Jean, 1972, str. 194-195.

Adolf Born, *Jsme mimozemšťané*, 1996, pastel, 42x29 cm. Ilustrace povídky Jaroslava Maliny *Jsme mimozemšťané*. In: Malina, Jaroslav, *Světová katastrofa a jiné povídky s neblahým koncem*. Brno: Nakladatelství Georgetown – Nakladatelství a vydavatelství NAUMA, s. 26.

12. Rozvolnění problému

12.1. Jaroslav Malina: Jsme mimozemšťané

(ze sbírky *Světová katastrofa a jiné povídky s neblahým koncem*, 1996)

Vedle úctyhodné řádky vědeckých a vědecko-naučných prací má v tvůrčích aktivitách profesora Jaroslava Maliny (narozen 11. 4. 1945) své významné místo i tvorba beletristická. V knize *Světová katastrofa a jiné povídky s neblahým koncem* z roku 1996 si bere na mušku pseudovědce a šarlatány různého druhu, kteří zaplavují dnešní svět a někdy ani nepotřebují zvláštní vynálezavosti, aby zmanipulovali člověka toužícího překonat úzkost ze života a smrti. Tento rozměr Malinovy prózy odpovídá jeho širokému odbornému a kulturnímu rozhledu a zároveň dokládá, že nepropadl jednostrannosti vědecké vášnivosti, nezkameněl v zájmu o petroarcheologii ani neustrnul na popisném bádání o parametrech „pračlověka“ a jeho kultury. Jeho pozornost sociokulturního antropologa platí druhu *Homo sapiens* na prahu třetího tisíciletí, především jeho emancipaci, tj. osvobození od nevědomosti, pokrytectví a nehorázných lží. V nezadržitelném moderním vývoji lidstva začíná v intelektuálním světě převládat technická specializace nad humanitním směrem, technokratická společnost usiluje o sebevědomou vládu nad přírodou a některé negativní projevy tohoto vývoje Malina postihuje s jemnou ironií a moudrým vtípem, neboť ví, že cesta humoru je podnětná. Přednosti jeho literární metody hodnotí lite-

rární teoretik a kritik prof. PhDr. Ivo Pospíšil, DrSc., slovy: „*Malinovy povídky mají jakoby ‚skládankový‘ charakter: v povrchové vrstvě se setkáváme s dobře známou sémantikou navozující určité žánrové povědomí (science fiction, tzv. vědecká povídka apod.). V další vrstvě je toto povědomí rozkládáno a měněno metatextovými prvky, které původnímu žánrovému povědomí nastavují ironické zrcadlo. Další vrstva vytváří z těchto antitez překvapivou syntetickou pointu. A souběžně s tím jsou zde další miniroviny, textové reminiscence, parodie názvů a titulů obecně známých, víceméně známých či známých jen zasvěcenému okruhu čtenářů (něco jako tradiční román a clef). V tomto smyslu jsou Malinovy povídky pozvolna se rozevírající strukturou, stejně jako nějaká počítačová hra, která pokračuje tak, jak je odhalován její algoritmus“ (Pospíšil 1996).*

Jaroslav Malina uplatňuje ve svém díle bohaté životní zkušenosti, aniž pozbývá mladého zaujetí pro hledání pravdy o člověku. Důkazem toho je i jeho autorská a editorská práce na projektu *Kruh prstenu: Světové dějiny sexuality, erotiky a lásky od počátků do současnosti v reálném životě, krásné literatuře, výtvarném umění a dílech českých malířů a sochařů inspirovaných obsahem této knihy*, tedy díle o lásce, k němuž dal podnět patrně jeho román *Amor: Počítačový*

systém k automatickému generování milostných scén z roku 1993. Amor je důmyslně zkonstruovaný a brilantně napsaný příběh zachycující vznik a počáteční (ne)úspěchy počítačového systému AMOR určeného k automatické tvorbě milostných scén – k účelům původně literárním, posléze i sociálně terapeutickým. V postavách několika odborníků (fyzika Chomského, antropologa Benešovského, archeologa Hubáčka, psychologa Radocha a literáta Grose), kteří postupně vývoj systému AMOR konzultují s jeho tvůrci – dvěma mladými vědeckými pracovníky –, jsou v psychologické drobnokresbě zobrazeny typy, s jakými se v nějaké konkrétní variaci setkal snad každý, kdo kdy o nějakou vysokou školu zavádil.

Originální nápaditostí, pozorovacím talentem, rozumovým úsudkem, intuicí a obratným zacházením s češtinou se vyznačují Malinovy detektivní příběhy *Smrt profesora a jiné příběhy z univerzitního prostředí* (1997). Příběhy se odvíjejí v posledních letech předlistopadové doby a spojuje je postava archeologa Lukáše, působícího na „nejmenované“ moravské vysoké škole. V prvním příběhu *Velkomoravská náušnice* jde o komplikovanou aféru kolem padělání drahocenných šperků z velkomoravské doby, ve druhém příběhu *Mrtvý*

z Tollundu se Lukáš na stáži ve Spojených státech stává svědkem vraždy v prostředí modelu experimentální paleoindiánské vesnice a ve třetím příběhu *Smrt profesora* jsou s velkou dávkou přímočarosti zachyceny dusné poměry na univerzitě: spory o hodnosti, publikace a stáže, vědecké mafie v těchto půtkách působící ... Čtvrtý, nejrozsáhlejší příběh *První pozemšťan* zachycuje vzrušující objev v jeskyni Krápník, který rozčeří hladinu poměrně jednotvárného života na archeologickém nalezišti. Je možné, že by člověk anatomicky moderního typu žil před skoro dvěma miliony let? Nebo že by člověk starší doby kamenné byl přece jenom ovlivňován jakousi mnohem inteligentnější mimozemskou civilizací? Jde o převratný nález, nebo o geniální podvrh? A než může věda problém posoudit a vyřešit, dojde na archeologické základně k tragédii. Smrt za podezřelých okolností záhadu násobí. Z cenného objevu mohl leckdo těžit a jiní mu v tom mohli překážet. Nedozírné stáří geologických a archeologických vrstev se tu konfrontuje s lidskými vášněmi – byť též věkovitými jako lidstvo samo.

Následující ukázka představuje povídku *J sme mimozemšťané*, která je zařazena ve sbírce *Světová katastrofa a jiné povídky s neblahým koncem* (1996).

J sme mimozemšťané

Aula maxima Bolivijské univerzity v La Pazu byla přeplněna. Snad nikdo z těch kdo ve městě něco znamenal si nechtěl nechat ujít tak výjimečnou příležitost. Pozvánka na slavnost byla dotvrzením příslušnosti k společenské smetánce. Kromě Lapazanů zde bylo mnoho hostů protagonisty, kvůli němuž byla slavnost pořádána, světoznámého Klause Jensena. Hosté pocházeli z různých konců světa, zastupovali všechna možná etnika a národy: byl tu mladý Turek, šarantantní Francouz, starý zádumčivý Indián z jakéhosi kmene v povodí Amazonky, čiperný Číňan, vznešená elegantní Indka, obtloustlá stárnoucí Řekyně i manželka místního profesora klasické filologie, jenž v této době zastával funkci rektora. A byli tu také lidé, kteří nepůsobili exoticky svým vzhledem, ale exotická byla jejich přítomnost v těchto místech: byl tu i etnolog doktor Hlaváč z Náprstkova muzea v Praze, který už půl roku studoval život Aymarů u jezera Titicaca a odjel na dva dny do La Pazu, aby si nakoupil filmy, magnetofonové pásky a jiný materiál pro dokumentaci, který mu

docházel. Když se dověděl o Jensenově přednášce, rozhodl se zůstat ve městě o den dále. Takovou příležitost si nenechá ujít. Doufal, že přes své nespolečenské oblečení, plátěné kalhoty a tričko, se do auly dostane. Využije toho, že má na krku fotoaparát a bude vystupovat jako reportér. Záměr mu vyšel. Přitočil se k jedné novinářce z redakce deníku *Time* a šikovně vedle ní proklouzl.

Vysokohorské podnebí La Pazu působilo cizincům potíže. Trpěli nedostatkem kyslíku, v nadmořské výšce více než tři tisíce šest set metrů nad mořem měli dýchací potíže. V aule nebylo sice k hnutí, ale přesto tam bylo docela příjemně. Klimatizační zařízení bylo nastaveno tak, aby tlak vzduchu pokud možno dobře vyhovoval cizincům i místním.

Aula se nacházela v impozantně působící nové kruhové budově, dokončené teprve před rokem. Architekt, který stavbu navrhoval, se zřejmě inspiroval římským Pantheonem. Stavbu uzavírala mohutná klenba, vzbuzující dojem nebeské bány. Vnitřní stěny

byly obloženy vzácnými kameny, mezi nimiž jiskřivá bělost carrarského mramoru umocňovala krásu domácích pestrobarevných mramorů z bolivijských lomů. Výzdobu působivě doplňovaly dokonalé kopie slavných antických soch. Dekorační obklady, sloupy, římsy a sochy kromě estetického účinku pomáhaly vytvářet skvělou akustiku a navíc dobře skryly nejnovejší technické vymoženosti: osvětlovací rampy, televizní monitory, videorekordéry, reproduktory a elektronické aparatury, řízené minipočítačem.

Výstavba honosné auly byla nákladná a rozpočet univerzity pořádně zahoupala. Proto se v akademických kruzích objevovaly hlasy, že tato okolnost ovlivnila výběr kandidáta na udělení čestného doktorátu: Klaus Jensen měl ze všech navržených nejvyšší konto v bance a byl známý svou štedrostí. Vědecká pocta mu dosud nebyla udělena a vědělo se, že na získání čestného doktorátu mu záleží. Znamená pro něho naplnění celoživotní touhy, určitě se zachová velkoryse. Výsledek hlasování v rektorské radě byl po bouřlivé diskusi nakonec jednomyslný. Zasvěcení akademičtí funkcionáři se v kuloárech dohadovali, jestli Jensen poskytne univerzitě tučný šek, který vyspraví její ztenčené konto, zda zařídí speciální laboratoř, nebo bude dotovat zřízení nové katedry, anebo založí nějakou prosperující nadaci.

Jensen přijal rozhodnutí vědecké rady Bolivijské univerzity o udělení doktorátu honoris causa a pozvání k slavnostní promoci s hlubokým dojetím. Když dopis otevřel a zprávu si poprvé přečetl, zažil jeden z nejšťastnějších okamžiků. Konečně se mu dostává uznání, o němž snil celá léta. Dosud většinou odborníci jeho archeoastronautickou teorii předpojatě odmítali jako pseudovědeckou, proto na ně pohlížel s despektem a považoval je za zkostnatělé. Vskrytu však doufal, že někteří časem prohlédnou a jeho koncepci uznají. Uvědomoval si, že každá teorie, má-li přinést odpovídající výsledky, musí být odborníky vzata na vědomí a alespoň zčásti respektována. Obdiv laické veřejnosti je sice významný, ale sám o sobě nestačí. Čestný doktorát je nejlepším projevem přijetí jeho díla. Představoval si sice, že mu bude udělen na některé z nejstarších a nejslavnějších univerzit, v Cambridgi, v Oxfordu nebo na Harvardu, ale teď měl pocit, že získal doktorát na nejpokrokovější univerzitě světa. Svou progresivnost jasně prokázala tímto činem, první a zatím jediná mu uděluje čestný doktorát jako výraz uznání jeho celoživotního úsilí! Lapazská univerzita správně zhodnotila jeho dílo: vytvoření ucelené teorie

o vzniku a vývoji člověka a lidské civilizace. On velkolepou činnost moderní univerzity správně ocenil a velkoryse podpořil.

Na slavnostní promoci se náležitě připravil. Nechal si na vlastní náklady co nejrychleji pořídit plány auly, popisy instalovaných technických zařízení a návod k obsluze terminálu řídicího počítače s pokyny k sestavení minisouboru vstupních dat.

Do zahájení ceremoniálu zbývalo něco málo přes půl hodiny. Jensen nahlédl do auly. Chtěl se ujistit, zda na poslední chvíli nedošlo k nepředvídaným okolnostem, které by mohly narušit hladký průběh slavnosti a plánovaný scénický doprovod jeho inaugurační přednášky. S uspokojením konstatoval, že atmosféra je stejně živá, jako na četných přednáškách pro zanícené stoupence jeho teorie, a nyní se cítil na svou přednášku zvlášť dobře připravený. Instalace jeho audiovizuálních pomůcek dodávala aule zvláštní ráz. Panoramatické plátno, obepínající polovinu kruhových stěn, bylo sestaveno z patnácti úzkých dlouhých pruhů. Zatím byly napjaty všechny díly stejně, v horní části byly od stěny trochu odkloněny. Barevně přecházely spojitě od světle modré zezdola až po úplně temnou modř nahoře, takže spolu s klenbou kopule vytvářely dojem vesmírného prostoru. Na třech středních pružích byl pomocí zvláštní projekce promítnut zvětšený obraz Brány slunce z Tíwanaka. S potěšením se ujistil, že impozantní monolit kupodivu nepůsobí v uzavřeném prostoru auly nijak tísnivě a přitom neztrácí nic ze své monumentalitě v plenéru, ve volné krajině kolem Tíwanaka v blízkosti jezera Titicaca. Bůh slunce na ústředním reliéfu jako by zlidšťoval a přibližoval nekonečný vesmír a člověka do tohoto úžasného prostoru uváděl a bral ho přitom pod svou všemocnou a láskyplnou ochranu.

Z útržků hovorů, které stačil zachytit, bylo zřejmé, že jeho záměr přítomní pochopili správně. Dámám se bůh z brány zdál ještě krásnější než ve skutečnosti, připadal jim bližší a laskavější, a pánové uznale oceňovali velkolepé pojetí scény. Byl spokojen, tak vřelé přijetí ani neočekával. Bylo to patrné na první pohled a projevovalo se ve všem, v každém sebemenším detailu, dokonce i v oblečení. Skoro všichni pánové měli smokingy a toalety dam pocházely určitě z nejlepších módních salonů. Ubezpečoval se, že dostává doktorát na nejskvělejší univerzitě. V zatuchlém Oxfordu ani v upjaté Cambridgi by jeho veliké myšlenky nedokázali tak pružně pochopit. A Harvard se svou tolerantností k výstředním názorům by zase nebyl zárukou

potřebné úcty a důstojnosti.

Mimoděk si vzpomněl na středoškolského profesora Bergera. Škoda, že se toho nedožil, pomyslel si. Už v prvním ročníku gymnázia vycítil, co si tento navenek korektní profesor myslí o jeho schopnostech, jak mu dával najevo, že ho nechává projít bez reparátu jenom z milosti, aby se s ním u opravných zkoušek nemusel potkat. Kdyby teď Berger viděl, jak ho tenkrát podcenil!

Promoční ceremoniál probíhal podle programu. Čerstvý doktor po složení slibu zjihle a vřele, ale důstojně poděkoval Bolivijské univerzitě za prokázanou poctu. Patříčně zdůraznil, jak hluboce si váží, že se jeho skromné práci takové cti dostalo právě zde, v těchto slavných místech, jak je dojatý, že mohl vstoupit do světa oficiální vědy právě touto impozantní branou, Branou slunce, cestou, kudy přišla na Zemi civilizace z vesmíru. Nejstarší civilizace na světě! Brána slunce byla svědkem počátku lidské kultury. Dnes je svědkem jejich nejskvělejších výsledků, velikých úspěchů, které představuje Bolivijská univerzita stojící v blízkosti Tíwanaka.

Děkovný projev byl z velké části dílem okamžité inspirace. Svůj původní záměr v poslední chvíli poněkud pozměnil. Když vcházel v čestném průvodu do auly, všiml si, že by se mohl při troše štěstí postavit tak, aby se ocitl uprostřed Brány slunce, která by zářila na panoramatickém plátně za ním a že by mohl působivě této situace využít: hned při poděkování za doktorát, ještě před vlastní inaugurační přednáškou vyzdvihne spojení nejstarší, největší a nejslavnější minulosti lidstva s Bolívií a zabrnká tak na národní cit a hrdost domorodců. V duchu si zamnul ruce, už na počátku získá sympatie. Po celou dobu obřadu pečlivě dbal, aby se od místa ve středu Brány slunce příliš nevzdálil a mohl se na ně v pravou chvíli nepozorovaně posunout, což se mu podařilo. Reakce na poděkování novopečeného doktora honoris causa byla srdečná. Potlesk nebral konce a Jensenovi se zdálo, že snad nikdy neutichne.

Cítil se výtečně. Byl si vědom, že působí důstojně, promoční talár v něm vzbuzoval slavnostní pocit, který ho až nadnášel. Padl mu dokonale. S potěšením hodnotil, že ani v padesáti letech nemusí talár na jeho postavě nic zakrývat ani vylepšovat. Žádný z akademických hodnostářů se mu nemůže rovnat. Udělal dobře, že si jej objednal na míru, což univerzitní pedel diskrétně zařídil v salonu pana Suaréze, nejlepším v La Pazu. Pedel Maradona projevil ochotu a pocho-

pení v podstatě odpovídající potěšení z bankovky převkypivě vysoké hodnoty.

Teprve po třetím pedelově úderu na zvučný gong se sál uklidnil. Ovace vystřídal napjaté očekávání.

Jensen měl pocit, že má publikum na své straně. Dobrý kontakt navázal hned zpočátku, když poděkoval za udělenou poctu. Uvedl se jako bodrý a srdečný člověk, v přednášce se představí jako vážný a velice strážlivý, až puntičkářsky korektní, skromný a seriózní vědec. Promotorovo oslovení „Doktore Jensene“ ho však vyvedlo z kontextu, do očí mu z dojetí málem vstoupily slzy. Musel vynaložit velké úsilí, aby se uklidnil a mohl se soustředit na svůj výklad.

„Vážené dámy, vážení pánové!“ pronesl slavnostně a na okamžik se odmlčel.

„Dovolte laskavě, abych vám stručně nastínil základní principy, metody a výsledky teorie, k níž jsem dospěl v průběhu více než třicetileté vědecké práce.“

Začal hlasem prozrazujícím vzrušení a postupně přecházel do klidného, věcného tónu, a jeho zvučný hlas zněl v obrovské aule s výbornou akustikou příjemně. Svým zjevem, vystupováním a kultivovanou angličtinou budil dojem hluboce vzdělaného člověka, který s přehledem dokáže zvládnout každou situaci. Dokázal získat sympatie většiny přítomných. Mnozí si představovali, že právě jeho by si rádi vybrali za společníka, každý do situace podle svého gusta. Rektor se docela těšil na přátelský rozhovor po skončení inaugurační přednášky a uvažoval, že společnou večerí příštího dne uspořádají jako soukromou slavnost. Primátor litoval, že Jensen není lapazským občanem a rozhodl se, že podá na příštím zasedání městské rady návrh, aby byl jmenován čestným občanem města, což bude vítaný důvod k dalšímu pozvání doktora Jensena do La Pazu. Novinářka María Carlová, absolventka lapazské univerzity a zdejší spolupracovnice newyorské redakce časopisu *Time* uvažovala o tom, že se při recepci vloudí do přízně tohoto příjemného chlapíka, aby ji, místní rodačku, pozval a provedl milými starými hospůdkami, což nebyl vzhledem k jejímu atraktivnímu vzhledu žádný nereálný sen. I Hlaváč, který se slavnosti účastnil z recese, aby si vyzkoušel, jak na něho zapůsobí osobní vystoupení nejslavnějšího pseudovědce a aby se podíval, jak moc zabírá na jiné lidi, zvláště v této společnosti, kde bylo i dost seriózních vědců, musel připustit, že Jensen je zajímavý chlapík.

Jensen pokračoval klidným hlasem.

„V roce 1981 vyslovil slavný britský astrofyzik sir Fred Hoyle ve své knize *Evoluce z vesmíru* domněn-

ku, že inteligence, a dokonce ani sám život nevznikly na Zemi. Soudí, že člověk je novým modifikovaným tvarem, pocházejícím z dřívějších forem života, které posloužily jako stavební kameny.

Domnívám se, že přesnější by bylo hovořit zde o stavebních prvcích. Vzájemně se totiž mohly spojit, integrovat a ovlivňovat – a vytvářet tak i nové zvláštní druhy. Z těch pak přežívaly ty, které dobře odpovídaly podmínkám prostředí, kam byly vyslány. V našem případě to znamená na Zemi. Základním problémem je, kdo tyto primární stavební prvky života vyslal. Dalším problémem zůstává, kdo je stvořil.

Nositel Nobelovy ceny profesor Francis Crick, objevitel dvojité šroubovice DNA, první z uvedených problémů v roce 1983 částečně vyřešil. Dospěl k názoru, že vysílání stavebních prvků života je logičtější než vlastní transport mimozemských astronautů z vesmíru k nám na Zemi. Svou teorii podložil závažnými argumenty: vesmírné lodě jsou příliš pomalé a astronauti příliš velcí. – A neskladní,“ dodal žoviálně.

Většinu tváří v sále rozvlnil úsměv porozumění. I Hlaváč se pousmál těm velkým kosmonautům, ale úsměv mu zhořkl. Tak vida, pomyslel si, i věda se Jensenovi hodí. Cituje laureáty Nobelovy ceny a málem si dovolí jejich práci hodnotit, jako by on sám byl průkopníkem vědeckého pokroku.

„Profesor Crick má pravdu,“ pokračoval Jensen jako by četl Hlaváčovy myšlenky. „Zatímco ani na největší vesmírná plavidla se nemohou umístit stovky ba ani desítky astronautů, životodárné pouzdro – kontejner pro transport stavebních prvků života může mít rozměry husího vejce a přitom stavebních prvků života se do něj pohodlně a bez problémů umístí miliardy. Pouzdro může pak kamkoli dopravit i docela malé kosmické plavidlo.“

Tak prakticky až dnes v jednotlivostech podpořili tuto věhlasní vědci, doktor Hoyle a laureát Nobelovy ceny profesor Crick svými astrofyzikálními a biochemickými výzkumy, vysoce specializovanými a sofistikovanými, moji ucelenou teorii, kterou buduji a rozpracovávám od počátku šedesátých let. Moje principiální objevy však spadají již do padesátých let.“

Přednášející se na okamžik odmlčel a celý půlkruh patnácti dílů panoramatického plátna pokryly spousty zlatých hvězd, měsíců a sluncí. Nikdo z přítomných nepostřehl, kdy zmizel obraz Brány slunce. Až teď, jako na povel, vyvolal jejich zaujetí fantaskní vesmír. Díky speciálním projektorům a důmyslným mecha-

nismům, umožňujícím měnit úhel a natočení pláten, navíc v libovolném pořadí a v různých kombinacích, vznikala velkolepá podívaná. Jakýsi barvitý, neobyčejně živý rej. Mnozí posluchači v sále měli dojem, že se stávají jeho součástí a putují vesmírem.

Hlaváč se sice docela dobře bavil, ale na druhé straně pociťoval nepříjemné rozpaky. Taková pestrobarevná podívaná přece na univerzitu nepatří. Zvláště když s tématem nemá nic společného. Připomíná spíš pořad v planetáriu, který se uvádí pro děti v neděli před polednem. Audiovizuální technika by měla být používána k tomu, aby problém přiblížila a objasnila, a ne aby od něj odváděla a diváka rozptylovala. Podívaná plná ohromujících efektů patří do varieté.

Jensen odtrhl oči od fascinovaného publika, pozvedl hlavu a zahleděl se k vrcholu kopule.

„Když se zrodily první krystalky, které se v úžasných metamorfózách podivuhodně spojovaly a proměňovaly až vytvořily nádhernou planetu Zemi, existovaly ve vesmíru a dokonce i v naší Galaxii myriády hvězd, každá s rodinkou svých planet. V některých z těchto soustav život tehdy již skomíral, jinde byl v rozkvětu. – U nás teprve začínal,“ zdůraznil.

Promlouval nyní podmanivým hlasem meditujícího básníka. Pak udělal odmlku, která trvala přesně tak dlouho, aby přítomní měli možnost plně procítit závažnost jeho slov. A přesně tak dlouho, jak měl vyznačeno po kraji textu přednášky na pultíku před sebou. Jensenovy poznámky připomínaly itinerář navigátora v rallye cestovních automobilů. O pečlivém propočtu neměl však nikdo z přítomných ani zdání. Všechno plynulo hladce a přirozeně.

„Z toho vyplývá, že planeta Země nemohla být prvním místem vzniku života ve vesmíru. Myslet si a tvrdit opak by byl projev naivní neznalosti a nabubřelého velikášství, projev přízemní zaslepenosti a pozemského antropocentrismu. Takový postoj, bráný důsledně, by nás přivedl k negativismu a jeho důsledkem by mohla být apatie a destrukce. – Nastal by úpadek lidstva.“

Jensen nechal chvíli působit výhrůžnou závažnost svých posledních slov a pak promluvil zvolna a vmlouvavě.

„Každý racionálně uvažující člověk musí uznat, že to, co někde končí, nemohlo původně vzniknout tam, kde teprve začíná.“

Z klíčků vyrostle rostlina, a ta může dát po čase plod. Takové klíčky života vyslaly do vesmíru pradávne civilizace, aby se u nás ujaly, vyrostly z nich rostli-

ny a daly plody. Je to přesná analogie situace, kterou každý z nás kolem sebe vidí a pozoruje. Stáváme se svědky skvělého dobrodiní našich mimozemských přátel a ochránců, kteří dali vzniknout našemu světu a životu v něm.

Z miliónů životodárných pouzder, která mimozemšťané vyslali do vesmíru, mnohá nedošla naplnění svého účelu, nedorazila do míst, kde byly podmínky pro jejich rozvoj příznivé. Některá z nich se roztavila ve Slunci, jiná zanikla v měsíčních kráterech. Jen některá dospěla k svému cíli, jen nemnohá se dostala až k nám. Ale ani všechna z těch, jež dopadla na Zemi, se neujala. Zmrzla na ledových pláních zemských pólů, jiná strhly prudké víry do mořských hlubin oceánů, nebo se seschla a rozpadla v pouštním prachu.

Některá se ujala!“ prohlásil s úlevou.

„Do míst, která jsou dnes pro život třeba nepříznivá, dorazila v době, kdy tam byly podmínky pohostinné. Stalo se tak ve východní Africe, v Olduvaiské rokle v dnešní Tanzanii, ale třeba i na jiných místech naší planety, o nichž dosud nevíme. Avšak jejich objev nebude pro nás žádným překvapením. Jestliže se například naleznou pozůstatky dosud nejstaršího pozemského sídlení člověka třeba v Moskvě nebo ve Washingtonu, nebude to pro nás nic divného, nýbrž jen důkaz toho, že v těchto oblastech byly vhodné okolnosti, aby se sémě života mohlo ujmout a že se tak skutečně stalo. Nebudeme si pak lámat hlavu, zda Olduvaiská rokle, Moskva nebo Washington byly první, protože budeme vědět, že všechny klíčky života pocházejí z téhož zdroje a není žádnou zásluhou, že zrovna ty či ony byly objeveny jako první.

Každý z nás ví, že i pouhá rostlina potřebuje ke svému životu a růstu ochranu a péči. Proto mimozemšťané veškeré dění na Zemi po celou dobu pečlivě sledovali a v jistém smyslu střežili celý vývoj živé přírody, aby pak v okamžiku, kdy živočišné formy dospěly do vývojového stadia hominidů, mohla nastat chvíle kontaktu.

Mimozemšťané přišli!“ oznámil samozřejmě a přehlédl sál.

„Objevili se v okamžiku, jako by spadli z nebe, aby ubohým hominidům vnukli inteligenci a předali jim některé důležité znalosti a dovednosti.

Ale ti, kterým přišli pomoci, jim bohužel neporozuměli. Mimozemšťané byli pro ně prapodivné bytosti. Báli se jich a zmateně před nimi prchali do pralesů a ukrývali se v jeskyních. Byli to nebozí tvorové, hloupí a bázlívní, kteří se starali jen o potravu a o únik do

bezpečí. Veškerý program jim vyčerpávalo uhájení holého živobytí. Jejich životní princip určoval a řídil pouhý biologicky podmíněný instinkt.

Byla to v jistém smyslu beznadějná situace: i kdyby se jim mimozemšťané snažili co nejlépe vysvětlit, proč přišli a co chtějí udělat, stejně by jim neporozuměli. Nebyli totiž schopni pochopit, že jim přinášejí dobrodiní! A velikou poctu, že právě jim je dávana šance stát se prvou pralidskou pozemskou civilizací! Za těchto okolností mimozemšťanům nezbylo nic jiného než zorganizovat odchyt. Z ulovené tlupy hominidů vybrali podle speciálních a velice náročných testů nejvhodnější exemplář, nejzdatnějšího budoucího muže. Tomuto jedinci cosi odňali – my dnes víme, že buňku –, a s ní pak provedli složitou genetickou operaci: uložili ji do speciálního modifikačního prostředí, a pomocí infuzí a implantací komplikovanými metodami vytvářeli složitý komplex. – Tak dlouho, až se vyvinul ve vajíčko. Všechny pochody sledovali mimozemšťané pochopitelně na monitoru, případné deviace usměrňovali a znovu a znovu testovali atributy zárodku. Celý proces nepochybně řídili pomocí superpočítače. Jakmile vajíčko dozrálo – přesný okamžik kdy se to stalo, určil počítač – implantovali je nejlepší odchycené samici.

Byl to náročný experiment, protože v případě neúspěchu museli mimozemšťané celý postup od začátku opakovat. – Včetně odchytu,“ zdůraznil Jensen.

„Přestože celá operace byla pečlivě naplánována, precizně prováděná a kontrolovaná, určitá rizika zůstávala. Byly zde faktory, které nešlo ovlivnit: samice totiž byla pouhý hominid, nebylo možno ji poučit, jak se má chovat, aby implantované embryo řádně donosila. Neměla ani potuchy o jak důležitou operaci jde, že její potomek má být prvním lidským stvořením.

S inteligencí a s rozumem,“ řekl naléhavě přítulným hlasem.

„Ale i když všechno dopadlo dobře, v této fázi celý úkol zdaleka ještě nebyl u konce. Existoval sice jeden muž, nový člověk, ale k rozvoji lidstva byli potřeba alespoň dva.“ Udělal řečnickou pauzu.

„Muž a žena,“ řekl jemně.

„Celou proceduru bylo třeba opakovat. Možná dokonce vícekrát, protože druhý vyšlechtěný jedinec musel být jiného pohlaví. Bylo nutno získat ženského jedince! – Dnes všichni vidíme, že se to podařilo,“ dodal s úlevou.

Pak se srdečně rozesmál a přehlédl publikum laskavým pohledem. K jeho zvučnému smíchu se při-

pojilo několik halasných mužských hlasů i pisklavé a pronikavé hlasy dam, až se k nim nakonec přidalo skoro celé auditorium. Jensen mrkl na stopky a do itineráře. S uspokojením zjistil, že všechno klapě. Smích sice trval o deset vteřin déle, než předpokládal, ale naštěstí právě v těchto místech prozíravě naplánoval dvacetivteřinovou rezervu.

Najednou se celý sál prozářil bělavým svítáním. Na panoramatu stříbřitých pláten se objevil zvláštní obraz. Byla to kresba na skalní stěně, která pocházela z mladopaleolitické jeskyně v jižní Francii z doby před více než dvaceti tisíci lety. Znázorňovala dva na první pohled velice podivné předměty. Po chvíli se všechna plátna, na něž byla kresba promítána poněkud sklopila a kresba se trochu pozměnila. Zároveň se na obou krajních projekčních plátnech objevily dva zrcadlově shodné obrazy krásné, mladé a svěže vypadající sestřičky plavého severského typu. Každá z nich držela v ruce normální injekční stříkačku moderního tvaru, přesně takovou, jaké se užívají dnes. Dívky se z plátna usmály do publika a zvedly ruce tak, jako by chtěly stříkačku všem ukázat. Pěkně proti světlu, aby si ji každý mohl dobře prohlédnout. Pak jemně uvolnily sevření prstů. Ale stříkačky nespadly, z obou stran se vydaly na pouť k ústřednímu obrazu, jako by se nesly beztlížným prostorem, až dospěly k pravěké kresbě. Nad ní se zastavily a zůstaly chvíli nehybně viset. Potom se trošku zvětšily, malinko se pootočily a posunuly, a nakonec každá z nich prakticky splýnula s nějakou částí jednoho z těch pravěkých předmětů znázorněných na reprodukci obrazu ze starší doby kamenné.

Hlaváč dostával postupně na Jensena vztek, ale současně se obdivoval, jak mistrně dokáže manipulovat s myšlením a vnímáním posluchačů. Není přece potřeba žádných zvláštních znalostí, aby člověk poznal, že jde o jednoduchý trik. Znázorněné pravěké obrazy jsou tak schematické a neúplné, že do nich lze umístit jakýkoli předmět, jehož podstatná část má obdélníkový průmět. Jensen však neposkytne divákovi ani na okamžik možnost, aby sám zapřemýšlel, nepřetržitě udržuje jeho pozornost, směřuje ji a upoutává, i když z velké části nehoráznými nesmysly.

„Vážené dámy, vážení pánové!“ vydechl Jensen úžasem. „Každý z vás na vlastní oči vidí tu fantastickou shodu! Pouhá podobnost celkového tvaru nebo zachování poměru jen některých částí by nám stačily jako naprosto přesvědčivý důkaz. My jsme dostali dokonalou shodnost! Je to až neuvěřitelné. Vždyť

události, o nichž jsem právě hovořil, genové operace se staly možná před statisíciletími! A uvědomme si, jak jsou mnohdy zkreslené i naprosto zřejmé a jednoduché zprávy o událostech, které se ve světě dějí dnes, málem před našima očima. Jak rychle chátrají a zanikají věci, když o ně chvíli nepečujeme. Vždyť mnohdy i za života jediné generace je třeba udělat na chalupě novou střechu nebo alespoň vyměnit nějaký trám. To ještě v nejpříznivějším případě, nedojde-li k žádné zvláštní události. Například požár, povodeň nebo i obyčejná vichřice dokáží k nepoznání změnit místa a věci, které důvěrně známe. Celá zkáza se někdy uděje v průběhu několika vteřin. Přitom jde o objekty, jejichž tvar a funkci známe. Víme, jak vypadaly i k čemu sloužily, a přesto bývá velmi obtížné ba někdy docela nemožné jejich pozůstatky v troskách identifikovat, přestože jsou to věci a předměty veliké. My dnes víme, že právě ty nejsložitější a nejdůmyslnější přístroje a nástroje bývají mnohdy tak maličké, že jsou sotva viditelné. Je otázkou, zda bychom některé přístroje, jež používali naši mimozemští přátelé pouhým okem dokázali vůbec spatřit.

Z toho všeho vyplývá, že naše nářky a stesky nad absencí přímých důkazů o návštěvách mimozemšťanů na Zemi, jsou neoprávněné. – Je to rouhačství, ničím neopodstatněné!“ řekl přesvědčeně.

„Vždyť je malým, přesněji řečeno, velkým zázrakem, že se dochovaly vůbec nějaké důkazy a analogie, z nichž můžeme existenci mimozemského působení na Zemi odvozovat.

Žasněme nad tou úžasnou shodou, kterou před sebou vidíme: tvar a velikost pravěkého nástroje pro genovou manipulaci, který nakreslili naši mladopaleolitici prapředkové před více než dvaceti tisíci lety na skalní stěnu, přesně odpovídá dnešní injekční stříkačce! Je to vlastně víc, než bychom vůbec mohli doufat objevit. Mnohem víc, než kdybychom našli přímo onu pravěkou stříkačku, ale nevěděli, k čemu byla užívána.“

Přítomní si prohlíželi působivou montáž, která v barvách vystihovala popisovanou fantastickou shodu: jeden předmět z pravěkého obrazu na skále do detailu splýval s dolní částí injekční stříkačky, zatímco píst ve druhé stříkačce, vztažený nahoru, splýval s druhým předmětem. Každý mohl shodu pozorovat, všechno vidět na vlastní oči. V itineráři pro dokonalé prožití této situace bylo publiku vyhrazeno patnáct vteřin.

„Tato pravěká skalní malba má však ještě další

význam. Je prvním důkazem, že se mimozemšťanům skutečně podařilo vdechnout pozemským hominidům inteligenci. Prokazuje to schopnost malovat, tedy dovednost, kterou ani dnes my všichni nemáme. Pravěcí autoři sice neznali plný smysl a význam předmětů, které zobrazili, a zcela určitě by nám nedokázali vysvětlit účel a smysl genové manipulace, ale byli obdařeni tvořivostí a touhou ji uplatnit.

Projevily se dva z nejzákladnějších rysů skutečné lidské osobnosti: sebeuvědomění a touha k činu.

Tito naši předkové měli inteligentní mozek, a tak jim mysleli. Neměli už studené srdce, a proto rozvíjeli svoji citovost. Pochopili, že ten, kdo přišel z vesmíru, jim přinesl veliký dar, že šlo o neobyčejnou událost a tuto událost po svém zvětšili. Z touhy, aby dobré věci trvaly, i z úcty a vděčnosti ke svým dobrodincům, mocným přátelům, bohům-astronautům.“

Jensen promlouval nadneseně, jako by také překypoval úctou a vděčností.

Hlaváč se ironicky usmál. Ještě nás snad vyzve, abychom zapěli chorál díkůvzdání. Zároveň si uvědomil, proč mnozí lidé Jensenovy teorie spontánně přijímají a proč mají takový ohlas a úspěch. Tajemní mimozemšťané nikdy nikomu neublížili, ale již pomohli a mohou nám pomoci teď i v budoucnu prakticky v čemkoli. Navíc lze mimozemšťany snadno vyřešit i ty nejsložitější a pro mnohé nesrozumitelné vědecké problémy z minulosti člověka. Zvedl se z křesla. Ani se nesnažil, aby nepůsobil hluk a neurvale se prodíral ze sálu. Těm, co svým odchodem obtěžoval, se neomlouval, jen v duchu k nim promlouval: tím, že zůstáváte a posloucháte Jensenovy nesmysly, rozmnožujete jeho milióny.

„První krok byl učiněn. Nebyl jediný. Byly učiněny další kroky. Kontakty pokračovaly. Vždycky když bylo potřeba, přišli mimozemšťané znovu, přišli, aby pomohli.

Přišli i tehdy, když bylo všechno v pořádku. Ale vývoj se dostatečně posunul a vznikly podmínky, kdy lidem mohly být implantovány nové znalosti a dovednosti, které by jim usnadnily obživu a učinily jejich život šťastnější a radostnější.

Před dvěma milióny let naučili mimozemšťané naše předky štípat kámen a zhotovovat z něho tvrdé a ostré nástroje a zbraně, aby mohli lovit divoká zvířata a bránit se nebezpečí. I o této činnosti mimozemšťanů na Zemi ve starší době kamenné máme četné důkazy: nádherné dlouhé čepele a tenké listovité hroty z pazourku vědci datují dnes do doby před dvaceti

až třiceti tisíci lety. Archeologové používají k datování velmi důmyslné, složité a obdivuhodně propracované metody, tak dokonalé, že nemáme nejmenší příčiny o nich pochybovat. Natož jim nevěřit. Žádný soudný člověk však nemůže ani na okamžik předpokládat, že tyto neobyčejně účinné, perfektně provedené a navíc estetické, fantasticky krásné předměty mohl vyrobit pravěký člověk. Ten, který sotva udržel kámen v ruce. Vždyť ani my bychom nedokázali takové předměty vyrobit! Přitom mnozí z nás mají vysoké technické školy nebo umělecké vzdělání. – Řada odborníků se pokoušela počínání údajných pravěkých kamenických mistrů napodobit a takové předměty vyrobit. Dopadli všichni stejně. – Žalostně!“ řekl přísně.

Z Jensenovy tváře bylo možno vyčíst, že toho nesmírně lituje, ale pomoci si nemůže, objektivita faktů je nedotknutelná.

„Mimozemšťané člověka stvořili a obdařili ho takovými vlastnostmi, aby mohl uhájit svůj život a zdárně se rozmnožovat, aby se rozvíjel celý lidský rod.

Již v této prvotní vývojové fázi byl člověk schopen uvědomit si, kdo je jeho stvořitel! Vyprávějí o tom prastaré mýty a legendy všech národů celého světa. Přestože se během věků původní pramýty v různých částech světa modifikoval podle naturelu jeho vypravěčů, neexistuje na planetě Zemi ani jediná etnická skupina, která by tento mýtus neměla, kde by chyběl. Je přirozené a pochopitelné, že ho poněkud jinak vyprávějí venezuelští Pemonové než afričtí Dogoni nebo filipínští Tasadajové a jinak australské Wardamanové a američtí Mayové. Všechny varianty však obsahují jedinou základní myšlenku a popisují v podstatě tytéž události.

Mocný a dobrotivý bůh nebo bohové přišli na Zemi. V mýtech se líčí, že nebe se otevřelo a za mohutných třesků a děsivého hromobití spadlo na Zemi cosi obrovitého. To cosi vypadalo jako ohnivá koule. Když se lidé konečně odvážili otevřít oči, s hrůzou zjistili, že uprostřed pralesa je vypálená kruhová pláň. Po chvíli se z lesa vynořily podivné bytosti, veliké a krásné. Zářily a snažily se domorodcům naznačit, že přicházejí v přátelství a míru udělit jim pozhěnnání, naučit je novým užitečným věcem.

Jindy se v mýtech říká, že uprostřed noci se na nebi objevila oslnivá záře a bylo světlo jako ve dne. Všichni s úžasem hleděli vzhůru. Pak jeden z domorodců spatřil zlatý vůz. Nejprve plul po obloze, poté několikrát zakroužil, opsal dva velké oblouky a nakonec měkce dosedl na zem. Na to už pozemšťané nečekali.

Pochopitelně se polekali a utíkali se schovat.

Je to logické počínání, měli z kosmického plavidla hrůzu. Že jde v obou případech, které jsem uvedl jako příklady za mnohé, o kosmické lodě, vesmírné hvězdolety, je nám dnes nad slunce jasné. Poznává to každé malé dítě, tak je jejich popis přesný! Až neuvěřitelně, uvážíme-li, že tehdejší pozemšťané byli bědnými chudáky, kteří sami ještě neměli o technice ani potuchy.

Ať tak či onak, podobali se mimozemšťané-bohové člověku, protože bůh nebo bohové tvořili ke svému obrazu. Zpočátku se člověk podobal bohu jen trochu vzhledem, po čase se mu začal přibližovat i svými dovednostmi a vlastnostmi. Bůh nebo bohové, jak vyplývá z mýtů, dále na člověku pracovali a vylepšovali ho tím nejlepším možným způsobem – už proto, že chtěli být hrdí na své dílo.

Prováděli vše nejefektivnějším způsobem. Vždycky počkali, až se vytvoří na Zemi vhodné podmínky k tomu, aby lidstvo zase dál něčemu přiučilo. Počínali si přitom obezřetně. Sledovali, jak si člověk na Zemi vede, jak zvládá novou technologii, kterou mu předali. Když jí dokonale porozuměl a ovládl, vyčkali ještě na vhodné klimatické, geologické a ekologické podmínky, a v příhodném okamžiku přišli na svět znovu. – S dalšími novotami,“ zdůraznil.

„Tak přinesli lidem zemědělství. Díky nejmodernějším archeologickým výzkumům dnes víme, že k tomu došlo před deseti tisíci lety. Nejprve pochopitelně v té oblasti, kde byly nejlepší podmínky. To znamená v oblasti Předního východu. Když nastaly příznivé okolnosti jinde, přišli se zemědělstvím i tam.

Aby pozemšťany povzbudili, netvářili se mimozemšťané jako mentorští učitelé, kteří jenom poučují, ale také lidem leccos sami udělali, aby jim dodali nadšení. Monumentální megalitické stavby a impozantní sochy byly pro tento účel nejvhodnější. Tehdejší obyvatelům se nesmírně líbily a svou velikostí vzbuzovaly veliké zaujetí. A působily dlouhodobě. Vždyť některé se dochovaly dodnes a líbí se i nám. Dokonce i jejich zřícené pozůstatky jsou velice působivé, a těžko si dnes vůbec můžeme představit, jak skvělý dojem musely vyvolávat, když byly nové!“

Světla v aule zvolna pohasínala a současně temněla i promítací plátna. Avšak za okamžik se situace proměnila. Sál dále temněl, ale promítací plátna se od středu do stran prosvěcovala, až se projasnilo celé půlkruhové panoráma. Všechno trvalo déle než minutu, takže diváci mohli sugestivní proměnu dobře prociťt. Do této atmosféry slavnostně zazněl řečníkův hlas.

„Teď se spolu vydáme na dlouhou cestu. Budeme kráčet tisíciletími věků, celým světem, po stopách našich tvůrců, mimozemských astronautů.“

Na plátnech se postupně vynořovaly v zajímavých barevných a tvarových kompozicích egyptské pyramidy, pyramidy ve Střední Americe, megalitické pevnosti v peruánských Andách, zbytky obrovitých staveb v Tíwanaku, kolosální olmécké sochy a sochy z Velikonočního ostrova a znovu se objevila monolitická Brána slunce. Pak celé půlkruhové panoráma pokryla planina Nazca. Nádherné bělavé linie, geometrické obrazce i stylizované obrazy zvířat, pavouka, opice, kolibříka a kondora svítily svou bělostí na pozadí temných šterků tak pronikavě, až z plátna zdánlivě vystupovaly do prostoru. Jensen upozornil na podivuhodnou zajímavost, že zvířecí kresby jsou provedeny jedinou nepřerušovanou linií, a po tajuplné odmlce pokračoval.

„Tvůrci těchto kreseb byly bytosti s nesmírně rozvinutou představitostí, kreslířskou dovedností a maximálně vyvinutým smyslem pro účelnost. Navíc dokázali sledovat paralelně několik cílů. A paralelně několika cestami k nim své konání vést. Kdybychom my dnes chtěli porovnat jejich schopnosti s našimi, byl by mezi námi a jimi takový rozdíl, jako mezi elektronkovým počítačem z konce padesátých let, s jediným ústředním procesorem a prakticky holým jádrem operačního systému, a mezi moderním multiprocesorovým počítačem, s multiprogramováním a se sdílením času, s prakticky okamžitou odezvou a neohraničenými kapacitami.

Kondor a pavouk i jiná zvířata mají tělo utkáno z jediné dlouhé čáry, takže linie těchto zvířecích těl mohly za prudkého slunce sloužit k bělení nití. Ale jindy, když se zrovna netkalo, anebo když bylo zataženo, mohly si na nich hrát děti. Také mohly docela dobře sloužit jako kultovní místa. Buďme však opatrní a objektivní. – Přiznejme korektně, že nemůžeme jednoznačně rozhodnout, jestli naopak tyto obrazce kultovní místa neoddělovaly!

S naprostou jistotou ovšem víme, že obrazce původně sloužily mimozemšťanům při navigaci nebo jako přistávací dráhy mezihvězdných korábů. Otázka, zda plavidla mimozemšťanů přistávala přímo na těchto liniích jako na ranějších nebo vedle nich, paralelně, je dnes už nejspíš jistota. Víme, že to nikdy nikdo nerozpozná, protože vycházet z úvahy, že by používání drah způsobilo jejich opotřebování, je naprosto mylné. Mimozemšťané byli mnohem dokonalejší než

my dnes a technické lapálie, s kterými se potýkáme při úpravě ranvejí mnohdy dokonce neúspěšně, oni zvládali snadno, nebo se s nimi vůbec nesetkávali.

Nezvratným důkazem tohoto smyslu, účelu a praktického využití nazcaských obrazců je skutečnost, že nejlépe jsou vidět z veliké výšky. – Příští týden, ve středu, tedy už za pět dní, zahájí letečtí inženýři s řadou dalších spolupracovníků z naší Archeo-astronautické společnosti rozsáhlá měření k testování optimální výšky viditelnosti těchto obrazců. Posléze proběhnou další výzkumy. Půjde o stanovení prahu viditelnosti těchto linií.

Mimozemští astronauti přibyli zdaleka. Přitom se pozůstatky z jejich cesty a známky o jejich působení našly až neuvěřitelně blízko. Přiletěli ze severu. Na sever od Nazcy, v Kolumbii, archeologové totiž objevili miniaturní zmenšeniny jejich plavidel. Jsou to maličká letadélka, několik centimetrů dlouhá, a přes tisíc let stará. Celá ze zlata.“

Nad panoramatem Nazcy se objevilo zlatavé lesklé letadélko. Zakroužilo nad pavoukem, zakroužilo nad opicí a začalo se zvolna snášet. Pak jako by si to rozmyslelo – a odletělo. Ale vzápětí se vrátilo a zůstalo viset uprostřed ve vzduchu.

„Sami jedno z těchto letadélek-vesmírných plavidel vidíte na vlastní oči. Sami můžete pozorovat, jak pilot-astronaut, nebo jeho elektronické čidlo, čip nebo nejspíš mikroprocesor sledoval linii a vyhodnocoval optimální dráhu pro přistání.“ Jensen se významně odmlčel.

„Tvar plavidla mnohému z nás připadá známý. – Ano, vážení přátelé, nemýlíte se. Vaše tušení je správné. I vy jste takové plavidlo již viděli! Ve skutečnosti! Nejste si ovšem stoprocentně jisti, protože určitá drobnost nesouhlasí,“ usmál se shovívavě.

„Americký raketoplán Columbia není totiž zlatý. – Je stříbrný!“

V tom okamžiku začaly na plátně nazcaské obrazce blednout. Letadélko se vzneslo ke slunci. Jeho obrys se přitom rozzářil ještě výrazněji. Pod ním se objevila silueta raketoplánu Columbia, obrovitá a nejprve nejasná, jakoby rozptýlená v husté mlze, ale vzápětí se začala zmenšovat a současně se obrys raketoplánu stával kontrastnější.

Přestože všichni sledovali úchvatné panorama s napětím a soustředěně, sotva postřehli, že pravěký hvězdolet i moderní raketoplán se daly proti sobě do pohybu. Raketoplán stoupal vzhůru a hvězdolet klesal kolmo k zemi. Ale nesrazily se, jejich obrysy se rozml-

žily – a pak se proluly. Vzápětí se ukázalo, že dokonale splynuly a úplně přesně do sebe zapadly.

„My už nemůžeme jen nečinně přihlížet. Teď, když už jsme schopni porozumět těmto poselstvím! Raketoplán Columbia je pokračováním díla mimozemšťanů! To oni vložili do lidských mozků myšlenky, které pomohly konstruktérům letadel, kosmických sond a raketoplánů tyto divy techniky stvořit. Proto my, lidé, jich musíme využít a splnit tak poslání, k němuž jsme svými mimozemskými učiteli vedeni. Musíme dostát svému předurčení a závazku, abychom poznávali stále důvěrněji taje minulosti. Abychom konečně plně a dokonale využili všechno krásné a moudré, co nám připravili v minulosti, co máme k dispozici v přítomnosti a co nás čeká v budoucnosti. Abychom odhalili tajemství dalekých světů a šířili tam svou civilizaci a pronikali hlouběji a hlouběji do nitra vesmíru. – A přibližovali se ve vzájemné pozemské shodě a mírové sounáležitosti svým kosmickým bratřím.

Naši kosmičtí tvůrci jsou nám v tom vzorem svou velkorysou velkomyslností. Vedli nás a chápou nás tak skvěle, že dokonce i naše omyly brali a berou pod svou ochranu. Se shovívavým pochopením dosud tolerují všechny naše filozofické směry, akceptují všechny naše teorie, všechny speciální vědecké disciplíny i všechna náboženství, slavná, mocná a světová, ale i nejrozmanitější podivné a zvláštní sekty, celou obrovitou mozaiku minulého, současného i budoucího světa.“

Tato ohromná, pestrá a barvitá mozaika se objevila v zářivém panoramatickém obraze provázeném Beethovenou *Ódou na radost*: byly tu na sebe natěsnány spousty staveb, obrovských, skvělých a monumentálních. Každé místo mezi nimi bylo využito pro sochu, masku, hrobku, reliéf nebo alespoň zvíře z paleolitické jeskynní malby. Zdálo se, že není možné, aby se tam všechny ty věci vešly, natož aby se v tomto obrovském chaosu vůbec nějak snesly dohromady. Šlo ovšem jenom o prvotní dojmy. Ve skutečnosti všechno do sebe dobře zapadalo a celý obraz poskytoval úžasnou fantaskní podívanou. Byla to velice zdařilá montáž.

V pevnosti Sacsayhuamanu vybudované z obrovitých mnohaúhelných bloků se naši předkové probudili k životu. Jejich počínání pozorovaly a hodnotily přísné, ostře řezané tváře soch z Velikonočního ostrova. V pevnosti panoval dusivý nepřírozený klid jako před bouří. Bojovní Aztékové nepokrytě dávali najevo své dobovačné úmysly, zatímco Mayové se snažili situaci zvládnout svým naoko spirituálním počínáním. Avšak

marně. Snahy Mayů prohlédli i zdánlivě povznesení Indové, kteří jakoby od světa odloučení prožívali svůj skutečný svět v neskutečně krásných monumentálních chrámových komplexech.

Tato kompozice kompozic byla patrně promyšlená do nejmenšího detailu. Podle Jenseny zřejmě měla vést, a mnohé diváky skutečně vedla, k obdivu strůjců tohoto velkolepého divadla, ke stvořitelům světa, jakéhosi všeobsažného, smírně fungujícího systému života, a k obdivu k tvůrci archeoastronautické teorie jako základu té velkolepé a důmyslné požívané a celého principu, k Jensenovi, jenž tento svět tak dokonale vystihl a se vším všudy popsal.

Mnozí z Jensenových odpůrců si uvědomili, že mají před sebou protivníka velice schopného. Nejenom zaníceného, zaujatého a přesvědčeného propagátora svých myšlenek, ale také velice schopného a vynalézavého herce i režiséra v jedné osobě, který dokáže využít všech prostředků, aby diváka a posluchače strhl a přesvědčivě zaujal.

„Nyní nastal konec váhání, konec nejistoty. Moje teorie je před vámi. Já jsem ji objevil a všem vám ji předávám. Vy všichni jste její součástí. Všechno, co bereme do rukou, vidíme očima, vnímáme smysly,

naše myšlenky a pocity, to všechno je odvozeno od mimozemšťanů. Všechno je dílem mimozemské civilizace, našich tvůrců, inteligentních mimozemšťanů. – Jsme jejich dětmi!“

„Vypadáme jako mimozemšťané. – *Jsme mimozemšťané!*“

Poslední větu Jensen doslova vypálil. Po odmícní, ale bezprostředně a spontánně. Vtom se zarazil. Jeho mozkiem projelo jako šlehnutí blesku oslňující poznání, odhalující totožnost lidí a mimozemšťanů:

Lidé jsou mimozemšťané!

Ještě v posledních záblescích vědomí pochopil, že právě sám zničil celou svou archeoastronautickou teorii.

Hlaváč se o průběhu inaugurační přednášky dověděl druhý den z *Time*: Doctor honoris causa Klaus Jensen dostal v závěru své inaugurační přednášky infarkt. Nebylo mu pomoci. Smrt byla okamžitá.

Malina, Jaroslav (1996): *Jsme mimozemšťané*. In: Malina, Jaroslav, *Světová katastrofa a jiné povídky s neblahým koncem* Brno: Nakladatelství Georgetown – Nakladatelství a vydavatelství NAUMA, s. 27–55.

13. Literatura (citovaná, použitá, doporučená)

- Aaron, David H. (1995): Early Rabbinic Exegesis on Noah's Son Ham and the So-Called „Hamitic Myth“. *Journal of the American Academy of Religion* 63:721–759.
- Acomb, Frances (1950): *Anglophobia in France, 1763–1789: An Essay in the History of Constitutionalism and Nationalism*. Durham: Duke University Press.
- Alatas, Syed Hussein (1977): *The Myth of the Lazy Native: A Study of the Image of the Malays, Filipinos, and Javanese from the 16th to the 20th Century and Its Function in the Ideology of Colonial Capitalism*. London: F. Cass.
- Aldrich, Robert (1987): Late Comer or Early Starter? New Views on French Economic History. *Journal of European Economic History* 16:89–100.
- Allen, Don Cameron (1966): *The Star-Crossed Renaissance: The Quarrel about Astrology and Its Influence in England*. New York: Octagon Books.
- Amiel, Charles (1983): La „pureté de sang“ en Espagne. *Etudes inter-ethniques* 6:28–45.
- Anderson, Lorin (1976): Charles Bonnet's Taxonomy and Chain of Being. *Journal of the History of Ideas* 37(1):45–58.
- Andler, Charles (1915): *Les origines du pangermanisme (1800–1888)*. Paris: L. Conard.
- Anthias, Floya – Yuval-Davis, Nira (1992): *Racialized Boundaries: Race, Nation, Gender, Colour and Class and the Anti-Racist Struggle*. London: Routledge.
- Arberry, Arthur John (1958): *Classical Persian Literature*. New York: Macmillan.
- Arendtová, Hannah (1951): *The Origins of Totalitarianism*. New York: Meridian Books.
- Arendtová, Hannah (1996): *Původ totalitarismu, I–III*. Praha: Oikoymenh.
- Aristoteles (1998): *Politika*. Praha: Petr Rezek.
- Austen, Ralph A. (1979): The Trans-Saharan Slave Trade: A Tentative Census. In: Gemery, Henry A. – Hogendorn, Jan S., eds., *The Uncommon Market: Essays in the Economic History of the Atlantic Slave Trade*, str. 23–76. New York: Academic Press.
- Babbitt, Irving (2003): *Demokracie a vůdcovství*. Praha: Občanský institut.
- Baker, Keith Michael (1975): *Condorcet: From Natural Philosophy to Social Mathematics*. Chicago: University of Chicago Press.
- Baker, Keith Michael (1989): Closing the French Revolution: Saint-Simon and Comte. In: Furet, François – Ozouf, Mona, eds., *The French Revolution and the Creation of Modern Political Culture, vol. 3, The Transformation of Political Culture 1789–1848*, str. 323–339. New York: Pergamon Press.
- Bakunin, Jack S. (1976): Pierre Leroux on Democracy, Socialism, and the Enlightenment. *Journal of the History of Ideas* 37(3):455–474.
- Balibar, Etienne a Immanuel Wallerstein (1991): *Race, Nation, Class: Ambiguous Identities*. London: Verso.
- Banton, Michael (1977): *The Idea of Race*. London: Tavistock Publications.
- Banton, Michael (1998): *Racial Theories*. Cambridge:

- Cambridge University Press.
- Barber, Elinor (1973): *The Bourgeoisie in Eighteenth-Century France*. Princeton: Princeton University Press.
- Barcelo, Javier Malagón – Ots Capdequí, José M. (1983): *Solórzano y la Política indiana*. Mexico City: Fondo de Cultura Económica.
- Barker, Anthony J. (1978): *The African Link: British Attitudes to the Negro in the Era of the Atlantic Slave Trade*. London: Frank Cass.
- Barnes, Barry a Steven Shapin (eds.) (1979): *Natural Order: Historical Studies of Scientific Culture*. Beverly Hills: Sage Publications.
- Basset, F.W. (1971): Noah's Nakedness and the Curse of Canaan: A Case of Incest? *Vetus Testamentum* 21:232–239.
- Bastid, Paul (1970): *Sieyès et sa pensée*. Paris: Hachette.
- Baudet, Henri (1965): *Paradise on Earth: Some Thoughts on European Images of Non-European Man*. New Haven: Yale University Press.
- Beecher, Jonathan (1986): *Charles Fourier: The Visionary and His World*. Berkeley: University of California Press.
- Bennett, Jr. R. A. (1971): Africa and the Biblical Period. *Harvard Theological Review* 64:489–490.
- Biddiss, Michael Denis (ed.) (1970a): *Gobineau: Selected Political Writings*. London: Jonathan Cape.
- Biddiss, Michael Denis (1970b): *Father of Racist Ideology: The Social and Political Thought of Count Gobineau*. London: Weidenfeld & Nicolson.
- Blondel, Charles (1914): *La psycho-physiologie de Gall: Ses idées directrices*. Paris: F. Alcan.
- Boissel, Jean (1972): *Victor Courtet (1813–1867), premier théoricien de la hierarchie des races. Contribution à l'histoire de la philosophie politique du romantisme*. Paris: Presses universitaires de France.
- Bok, Francis (2003): *Escape from Slavery: The True Story of My Ten Years in Captivity – and My Journey to Freedom in America*. New York: St. Martin's Press.
- Bonnette, Paul Christian (1939): *Broussais, sa vie, son oeuvre, son centenaire 1772–1838*. Paris: Fayard.
- Booth, Arthur John (1871): *Saint-Simon and Saint-Simonism*. London: Longmans, Green, Reader, and Dyer.
- Borst, Arno (1957–1963): *Der Turmbau von Babel. Geschichte der Meinungen über Ursprung und Vielfalt der Sprachen und Völker*. 6 dílů. Stuttgart: Hiersemann.
- Bossenga, Gail (1986): From Corps to Citizenship: The *Bureaux des Finances* Before the French Revolution. *Journal of Modern History* 58(3):610–642.
- Bots, Hans a Rob Visser (2002): *La correspondance, 1785–1787, de Petrus Camper, 1722–1789 et son fils Adriaan-Gilles Camper, 1759–1820*. Amsterdam: APA-Holland University Press.
- Bovill, Edgar W. (1958): *The Golden Trade of the Moors*. London: Oxford University Press.
- Boxer, Charles Ralph (1963): *Race Relations in the Portuguese Colonial Empire, 1415–1825*. Oxford: Clarendon Press.
- Boxer, Charles R. (1969): *The Portuguese Seaborne Empire, 1415–1825*. New York: A. Knopf.
- Braude, Benjamin (1997): The Sons of Noah and the Construction of Ethnic and Geographical Identities in the Medieval and Early Modern Periods. *The William and Mary Quarterly* 54(1):103–142.
- Braudel, Fernand (1986): *L'Identité de la France*, vol. 2, *Les Hommes et les Choses*. Paris: Arthaud-Flammarion.
- Breckman, Warren (1999): *Marx, the Young Hegelians, and the Origins of Radical Social Theory: Dethroning the Self*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brett, Michael (1969): Ifriqiya as a Market for Saharan Trade from the 10th Century to the 12th Century AD. *Journal of African History* 10:347–364.
- Budil, Ivo T. (1998): Giambattista Vico and Poetic Logic as Deep Structure of History. *Proceedings of University of West Bohemia* 2: 183–195.
- Budil, Ivo T. (2001): *Za obzor Západu. Proměny antropologického myšlení od Isidora ze Sevilly po Franze Boase*. Praha: Triton.
- Budil, Ivo T. (2002): *Od prvotního jazyka k rase*. Praha: Academia.
- Budil, Ivo T. (2003a): *Mýtus, jazyk a kulturní antropologie*. Praha: Triton.
- Budil, Ivo T. (2003b): Vzestup a pád rasové teorie. *Univerzitní noviny – List Masarykovy univerzity a Nadace Universitas Masarykiana*, 10(4):1–8.
- Burns, Robert I. (ed.) (1990): *Emperor of Culture: Alfonso X the Learned of Castile and His Thirteenth-Century Renaissance*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Burtin, Nicolas (1931): *Un semeur d'idées au temps de la Restauration, le baron d'Eckstein*. Paris: Boccard.

- Butler, Eliza Marian (1926): *The Saint-Simonian Religion in Germany. A Study of the Young German Movement*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cahill, David (1994): Colour by Numbers: Racial and Ethnic Categories in the Viceroyalty of Peru, 1532–1824. *Journal of Latin American Studies* 26:325–346.
- Caleroft, H.G. (1881): *Wit and Wisdom of Benjamin Disraeli, Earl of Beaconsfield*. New York: D. Appleton.
- Cameron, Rondo – Freedman, Charles E. (1983): French Economic Growth: A Radical Revision. *Social Science History* 7:3–30.
- Carlisle, Robert B. (1968): Saint-Simonian Radicalism: A Definition and a Direction. *French Historical Studies* 5(4):430–445.
- Carlisle, Robert B. (1987): *The Proffered Crown: Saint-Simonianism and the Doctrine of Hope*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Carré, Jean Marie (1932): *Voyageurs et écrivains français en Egypte*. Le Caire: Impr. de l'Institut français d'archéologie orientale.
- Clark, Terry (1973): *Prophets and Patrons: The French University and the Emergence of the Social Science*. Cambridge (Massachusetts): Harvard University Press.
- Clarke, Edwin C. – Jacyna, Leon Stephen (1987): *Nineteenth-Century Origins of Neuroscientific Concepts*. Berkeley: University of California Press.
- Cobban, Alfred (1964): *The Social Interpretation of the French Revolution*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cobo, Bernabé (1979): *History of the Inca Empire*. Austin: University of Texas Press.
- Cohen, David W. – Greene, Jack P. (eds.) (1972): *Neither Slave nor Free: The Freedmen of African Descent in the Slave Societies of the New World*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Conchard, Vermeil de (1914): *Trois études sur Cabanis*. Paris: Fayard.
- Constable, Olivia Remie (1994): *Trade and Travels in Muslim Spain: The Commercial Realignment of the Iberian Peninsula, 900–1500*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cooter, Rodney J. (1976): Phrenology: The Provocation of Progress. *History of Science* 14:211–234.
- Cope, Douglas R. (1994): *The Limits of Racial Domination: Plebeian Society in Colonial Mexico City, 1660–1720*. Madison: University of Wisconsin Press.
- Courtet, Victor (1837): *La science politique fondée sur la science de l'homme ou étude des races humaines sous le rapport philosophique, historique et social*. Paris: Arthus Bertrand.
- Crafts, Nicholas (1984): Economic Growth in France and Britain, 1830–1910: A Review of the Evidence. *Journal of Economic History* 44:49–67.
- Crouzet, François (1966): Angleterre et France au XVIIIe siècle: essai d'analyse comparée de deux croissances économiques. *Annales: Économies, sociétés, civilisations* 21:254–291.
- Crouzet, François (1985): *De la supériorité de l'Angleterre sur la France: L'économie et l'imaginaire, XVIIe–XVIIIe siècles*. Paris: Librairie académique Perrin.
- Crouzet, Michel (1990): *Arthur de Gobineau cent ans après*. Paris: Librairie Minard.
- Curtin, Philip, D. (1964): *The Image of Africa: British Ideas and Actions, 1780–1850*. Madison: University of Wisconsin Press.
- Cuvillier, Armand (1956): *Hommes et idéologie de 1840*. Paris: Marcel Rivière.
- Černý, Václav (1939): *Rasismus, jeho základy a vývoj*. Praha: Václav Petr.
- Davies, John P. (1955): *Phrenology: Fad and Science*. New Haven: Yale University Press.
- Davis, Brion Davis (1966): *The Problem of Slavery in Western Culture*. Ithaca: Cornell University Press.
- Davis, Brion Davis (1997): Constructing Race: A Reflection. *The William and Mary Quarterly* 54(1):7–18.
- Degler, Carl N. (1971): *Neither Black nor White: Slavery and Race Relations in Brazil and the United States*. New York: Macmillan.
- De la Maza, Francisco (1943): *Enrico Martínez, cosmógrafo e impresor de Nueva España*. Mexico City: Universidad Nacional Autónoma de México, Instituto de Investigaciones Bibliográficas.
- Delaunay, Paul (1928): *De la physiologie à la phrénologie*. Paris: Hermann.
- Dewald, Jonathan (1987): *Pont-Saint-Pierre, 1398–1789: Lordship, Community, and Capitalism in Early Modern France*. Berkeley: University of California Press.
- Dohnalová, Marie (2004): *Antropologie občanské společnosti: Analýzy a interpretace s přihlédnutím k výsledkům vědecko-výzkumného a pedagogického*

- zaměření Katedry oboru Občanský sektor FHS UK v Praze. Edice Scientia Nadace Universitas Masarykiana. Brno: Akademické nakladatelství CERM – Nakladatelství a vydavatelství NAUMA.
- Dohnalová, Marie – Malina, Jaroslav – Müller, Karel (2003): Občanská společnost: Minulost – současnost – budoucnost. In: Malina, Jaroslav, ed., *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie: Modulové učební texty pro studenty antropologie a „příbuzných“ oborů*, 17. svazek. Edice Scientia Nadace Universitas Masarykiana. Brno: Akademické nakladatelství CERM – Masarykova univerzita v Brně – Nakladatelství a vydavatelství NAUMA.
- Dougherty, Frank W. P. (1990): Buffons Bedeutung für die Entwicklung des anthropologischen Denken im Deutschland der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts. In: Mann, Gunter, Benedum, Jost – Kümmel, Werner F., eds., *Die Natur des Menschen: Probleme der physischen Anthropologie und Rassenkunde, 1750–1850*, str. 221–279. Stuttgart: Gustav Fischer Verlag.
- Douglas, James (1913): *New England and New France*. New York: G. P. Putnam's Sons.
- Doyle, William (1980): *Origins of the French Revolution*. Oxford: Oxford University Press.
- Drake, St. Clair (1990): *Black Folk Here and There: An Essay in History and Anthropology*. Los Angeles: Center for Afro-American Studies.
- Duby, Georges et al. (1981): *Histoire de la France urbaine*. Paris: Seuil.
- Elkins, Stanley M. (1976): *Slavery: A Problem in American Institutional Life*. Chicago: University of Chicago Press.
- Elliott, John H. (1970): *The Old World and the New, 1492–1650*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Esguerra, Jorge Canizares (1999): New World, New Stars: Patriotic Astrology and the Invention of Indian and Creole Bodies in Colonial Spanish America, 1600–1650. *The American Historical Review* 104(1):33–68.
- Evans, David Owen (1948): *Le socialisme romantique, Pierre Leroux et ses contemporains*. Paris: Marcel Rivière.
- Evans, McKee William (1980): From the Land of Canaan to the Land of Guinea: The Strange Odyssey of the „Sons of Ham“. *American Historical Review* 85(1):15–43.
- Fairchild, Cissie (1993): The Production and Marketing of Populuxe Goods in Eighteenth-Century Paris. In: Brewer, John – Porter, Roy eds., *Consumption and the World of Goods*. London: Routledge.
- Faivre, Jean-Paul (1953): *L'expansion française dans le Pacifique de 1800 à 1842*. Paris: Nouvelles Éditions latines.
- Fèbvre, Lucien (1946): *Michelet, classiques de la liberté*. Genève – Paris: Traits.
- Finley, Moses I. (1962): The Black Sea and the Danubian Regions and the Slave Trade in Antiquity. *Klio: Beiträge zur alten Geschichte* 40:51–55.
- Florestan, Fernandes (1969): *The Negro in Brazilian Society*. New York: Columbia University Press.
- Foerster, Robert (1960): *The Nobility of Toulouse in the 18th Century*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Foerster, Robert (1971): *The House of Saulx-Tavannes, Versailles and Burgundy, 1700–1830*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Formisano, Luciano (ed.) (1992): *Letters from a New World: Amerigo Vespucci's Discovery of America*. New York: Oxford University Press.
- Fortes, Meyer (1945): *The Dynamics of Clanship among the Tallensi*. New York: Oxford University Press.
- Foucault, Michel (2002): *Archeologie vědění*. Praha: Herrmann a synové.
- Fournol, Etienne (1972): *Bodin, prédécesseur de Montesquieu*. New York: B. Franklin.
- Frängsmyr, Tore (ed.) (1983): *Linnaeus: The Man and his Work*. Berkeley: University of California Press.
- Fredrickson, George M. (2003): *Rasismus: Stručná historie*. Praha: BB/art.
- Freyre, Gilberto (1946): *The Masters and the Slaves: A Study in the Development of Brazilian Civilization*. New York: Knopf.
- Furet, François (1994): *Promýšlet Francouzskou revoluci*. Brno: Atlantis.
- Galliani, Renato (1989): *Rousseau, le luxe et l'idéologie nobiliaire*. Studies on Voltaire and the Eighteenth Century, no. 268. Oxford: Oxford University Press.
- Geneva, Ann (1995): *Astrology and the Seventeenth-Century Mind: William Lilly and the Language of the Stars*. Manchester: Manchester University Press.
- Gerbi, Antonello (1973): *The Dispute of the New World: The History of a Polemic, 1750–1900*. Pitts-

- burgh: University of Pittsburgh Press.
- Gibson, Charles (1964): *The Aztecs under Spanish Rule: A History of the Indians of the Valley of Mexico, 1519–1810*. Stanford: University of California Press.
- Gilroy, Paul (1991): *There Ain't No Black in the Union Jack's: The Cultural Politics of Race and Nation*. Chicago: University of Chicago Press.
- Giofrè, Domenico (1971): *Il mercato degli schiavi a Genova nel secolo XV*. Genoa: Fratelli Bozzi.
- Giustino, David de (1975): *Conquest of the Mind: Phrenology and Victorian Social Thought*. London: Croom Helm.
- Glacken, Clarence J. (1967): *Traces on the Rhodian Shore: Nature and Culture in Western Thought from Ancient Times to the End of the Eighteenth Century*. Berkeley: University of California Press.
- Gobineau, Arthur de (1853–1856): *Essai sur l'inégalité des races humaines*. Paris: Firmin-Didot.
- Gould, Stephen Jay (1981): *The Mismeasure of Man*. New York: Norton.
- Gould, Steven Jay (1997): *Jak neměřit člověka: Pravda a předsudky v dějinách hodnocení lidské inteligence*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Grafton, Anthony (1995): *New Worlds, Ancient Texts: The Power of Tradition and the Shock of Discovery*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Grafton, Anthony (1999): *Cardano's Cosmos: The Worlds and Work of a Renaissance Astrologer*. Cambridge (Massachusetts): Harvard University Press.
- Graves, Robert – Patai, Raphael (1964): *Hebrew Myths: The Book of Genesis*. Garden City (New York): Doubleday
- Greene, John C. (1954): Some Early Speculations on the Origin of Human Races. *American Anthropologist* 56:31–41.
- Grieder, Josephine (1985): *Anglomania in France, 1740–1789: Fact, Fiction, and Political Discourse*. Genève: Librairie Droz.
- Griffin, Roger (1993): *The Nature of Fascism*. London: Routledge.
- Gusdorf, Georges (1978): *La Conscience révolutionnaire, les idéologues*. Paris: Presses universitaires de France.
- Hahn, Roger (1971): *The Anatomy of a Scientific Institution: The Paris Academy of Sciences, 1666–1803*. Berkeley: University of California Press.
- Halberstam, Michael (1999): *Totalitarianism and the Modern Conception of Politics*. New Haven: Yale University Press.
- Hanke, Lewis (1959): *Aristotle and the American Indians: A Study in Race Prejudice in the Modern World*. Bloomington: Indiana University Press.
- Hannaford, Ivan (1996): *Race: The History of an Idea in the West*. Washington, D. C.: Woodrow Wilson Center Press.
- Harris, Lee (2004): *Civilization and Its Enemies: The Next Stage of History*. New York: Free Press.
- Hasan, Yusuf Fadl (1967): *The Arabs and the Sudan: From the Seventh to the Early Sixteenth Century*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Hayek, Friedrich August von (1995): *Kontrarevoluce vědy: Studie o zneužívání rozumu*. Praha: Liberální institut.
- Head, Brian W. (1985): *Ideology and Social Science: Destutt de Tracy and French Liberalism*. Dordrecht: M. Nijhoff.
- Hervé, Georges (1910): À la recherche d'un manuscrit; les instructions anthropologiques de G. Cuvier pour le voyage du „Geographe“ et du „Naturaliste“ aux Terres Australes. *Revue de l'École d'Anthropologie de Paris* 20:296–297.
- Higonnet, Patrice (1981): *Class Ideology and the Rights of Nobles During the French Revolution*. Oxford: Clarendon Press.
- Hodgen, Margaret T. (1964): *Early Anthropology of the Sixteenth and Seventeenth Centuries*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Hoetink, H. (1973): *Slavery and Race Relations in the Americas: Comparative Notes on their Nature and Nexus*. New York: Harper & Row.
- Horowitz, Irving L. (1960): Averroism and the Politics of Philosophy. *The Journal of Politics* 22(4):698–727.
- Horsman, Reginald (1976): Origins of Racial Anglo-Saxonism in Great Britain before 1850. *Journal of the History of Ideas* 36(3):387–410.
- Hrbek, Ivan (1953): Die Sklaven im Dienste der Fatimiden. *Archiv Orientální* 21:549–550.
- Hubbard, Nicholas G. (1857): *Saint-Simon, sa vie et travaux*. Paris: Guillaumin.
- Huddleston, Lee Eldridge (1967): *Origins of the American Indians: European Concepts*. Austin: Published for the Institute of Latin American Studies by the University of Texas Press.
- Hudson, Nicholas (1996): From „Nation“ to „Race“: The Origin of Racial Classification in Eighteen-

- th-Century Thought. *Eighteenth-Century Studies* 29(3):247–264.
- Hunt, Lynn (1984): *Politics, Culture, and Class in the French Revolution*. Berkeley: University of California Press.
- Husan, Yusuf Fadl (1967): *The Arabs and the Sudan from the Seventh to the Early Sixteenth Century*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Chaldún, Ibn (1955): *An Arab Philosophy of History: Selections from the Prolegomena of Ibn Khaldun of Tunis (1332–1406)*. London: Murray.
- Chaldún, Ibn (1967): *The Muqaddimah: An Introduction to History*. Princeton: Princeton University Press.
- Chaplin, Joyce E. (1997): Natural Philosophy and Early Racial Idiom in North America: Comparing English and Indian Bodies. *William and Mary Quarterly* 64:229–252.
- Charléty, Sébastien (1950): *Histoire du Saint-simonisme*. Paris: P. Hartmann.
- Chaussinand-Nogaret, Guy (1985): *The French Nobility in the Eighteenth Century: From Feudalism to Enlightenment*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Chesterton, Gilbert Keith (1992): *Ortodoxie*. Praha: Nakladatelství Tomáše Janečka.
- Chevalier, Louis (1973): *Labouring Classes and Dangerous Classes in Paris during the First Half of the Nineteenth Century*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Chisick, Harvey (1981): *The Limits of Reform: Attitudes towards the Education of the Lower Classes in Eighteenth-Century France*. Princeton: Princeton University Press.
- Iggers, Georg (1958): *The Cult of Authority, the political Philosophy of the Saint-Simonians, a Chapter in the History of Totalitarianism*. The Hague: M. Nijhoff.
- Immerwahr, John (1992): Hume's Revised Racism. *Journal of the History of Ideas* 53:481–486.
- Israel, Jonathan Irvine (1975): *Race, Class, and Politics in Colonial Mexico, 1610–1670*. London: Oxford University Press.
- Jacobsen, Nils (1993): *Mirages of Transition: The Peruvian Altiplano, 1780–1930*. Berkeley: University of California Press.
- Jacyna, Leon Stephen (1987): Medical Science and Moral Science, the Cultural Relations of Physiology in Restoration France. *History of Science* 25:111–146.
- Janet, Paul (1878): *Saint-Simon et le Saint-simonisme*. Paris: G. Baillièere et cie.
- Jones, Jennifer (1991): *The Taste for Fashion and Frivolity: Gender, Clothing, and the Commercial Culture of the Old Regime*. Ph.D. disertace. Princeton: Princeton University.
- Jones, Jennifer (1994): Repackaging Rousseau: Femininity and Fashion in Old Regime France. *French Historical Studies* 18:939–967.
- Jones, Robert Alun – Anservitz, Robert M. (1975): Saint-Simon and Saint-Simonism: A Weberian View. *The American Journal of Sociology* 80(5): 1095–1123.
- Jordan, Winthrop D. (1968): *White over Black: American Attitudes toward the Negro, 1550–1812*. Chapel Hill: Published for the Institute of Early American History and Culture at Williamsburg, the University of North Carolina Press.
- Kaiser, Thomas E. (1976): *The Idéologues: From Enlightenment to Positivism*. Ph.D. Dissertation. Cambridge (Massachusetts): Harvard University.
- Kates, Gary, 1997, Minerva's Message: Stabilizing the French Revolution (Review). *Canadian Journal of History* 32(3):462–464.
- Keller, Gottlieb (1949): *Pierre Leroux, ein Theoretiker des Französischen Frühsozialismus*. Curych, Diss.
- Kelley, Donald R. (1990): *The Human Measure: Social Thought in the Western Legal Tradition*. Cambridge (Massachusetts): Harvard University Press.
- Kennedy, Emmet (1978): *A Philosophe in the Age of Revolution: Destutt de Tracy and the Origins of „Ideology“*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Kennedy, Kenneth A. R. (1973): Race and Culture. In: Naroll, Raoul – Naroll, Frada, eds., *Main Currents in Cultural Anthropology*, str. 123–156. New York: Appleton-Century-Crofts.
- Kindleberger, Charles P. (1964): *Economic Growth in France and Britain, 1851–1950*. Cambridge (Massachusetts): Harvard University Press.
- Klein, Herbert S. (1986): *African Slavery in Latin America and the Caribbean*. New York: Oxford University Press.
- Klementa, Josef a kolektiv (1981): *Somatologie a antropologie*. Praha: Avicennum.
- Kloosterboer, Willemina (1960): *Involuntary Labour since the Abolition of Slavery*. Leiden: E. J. Brill.
- Kolb, Marthe (1937): *Ary Scheffer et son temps, 1795–*

1858. Paris: Boivon & cie.
- Kovel, Joel (1970): *White Racism: A Psychohistory*. New York: Pantheon Books.
- Kupperman, Karen Ordahl (ed.) (1995): *America in European Consciousness 1493–1750*. Chapel Hill: Published for the Institute of Early American History and Culture, Williamsburg, the University of North Carolina Press.
- Labrousse, Jean (1903): *Quelques notes sur un médecin philosophe de la faculté de Paris, P. J. C. (1757–1808)*. Paris: S.T.F.M.
- Lafaye, Jacques (1974): *Quetzalcóatl et Gaudalupe: La formation de la conscience nationale au Mexique*. Paris: Gallimard.
- Lane, Harlan (1976): *The Wild Boy of Aveyron*. Cambridge (Massachusetts): Harvard University Press.
- Lantéri-Laura, Georges (1970): *Histoire de la phrénologie: L'homme et son cerveau selon F. J. Gall*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Laqueur, Thomas (1990): *Making Sex: Body and Gender from the Greeks to Freud*. Cambridge (Massachusetts) – London (England): Harvard University Press.
- Lauber, Almon Wheeler (1913): *Indian Slavery in Colonial Times within the Present Limits of the United States*. New York: Columbia University.
- Lauvrière, Emile (1940): *Histoire de la Louisiane Française, 1673–1939*. University: Louisiana State University.
- Leet, Don a John Shaw (1978): French Economic Stagnation, 1700–1960: Old Economic History Revisited. *Journal of Interdisciplinary History* 8:531–544.
- Lefort, Claude (1988): *Democracy and Political Theory*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Leonard, Irving A. (1959): *Baroque Times in Old Mexico: Seventeenth-Century Persons, Places, and Practices*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Lévinas, Emmanuel (1988): *Výbor z textů, etika a nekonečno*. Praha: Oikoumene.
- Lévi-Provençal, Évariste (1950): *Histoire de l'Espagne Musulmane*. Paris: G. P. Maisonneuve et Larose.
- Lévi-Strauss, Claude (1966): *Smutné tropy*. Praha: Odeon.
- Levy, Darline Gay (1980): *The Ideas and Career of Simon-Nicholas-Henri Linguet*. Urbana: University of Illinois Press.
- Levy, Reuben (1957): *The Social Structure of Islam*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lewis, Bernard (1971): *Race and Color in Islam*. New York: Oxford University Press.
- Lewis, Bernard (1990): *Race and Slavery in the Middle East: An Historical Enquiry*. New York: Oxford University Press.
- Lichtenberger, André (1970): *Le socialisme au XVIIIe siècle*. Osnabrück: Biblio Verlag.
- Lindberg, David C. – Westman, Robert S. (eds.) (1990): *Reappraisals of the Scientific Revolution*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lippmann, Edmund O. von (1929): *Geschichte des Zuckers seit den ältesten Zeiten bis zum Beginn der Rubenzucker-Fabrikation*. Berlin: J. Springer.
- Lipschütz, Alejandro (1944): *El Indioamericanismo y el problema racial en las Américas*. Santiago: Chile Nascimento.
- Livingstone, Frank B. (1962): On the Non-Existence of Human Races. *Current Anthropology* 3:279–281.
- Lockhart, James (1992): *The Nahuas after the Conquest: A Social and Cultural History of the Indians of Central Mexico, Sixteenth through Eighteenth Centuries*. Stanford: University of California Press.
- Lovejoy, Arthur Oncken (1960): *The Great Chain of Being*. New York: Harper.
- Lucas, Colin (1973): Nobles, Bourgeois and the Origins of the French Revolution. *Past and Present* 60:84–126.
- Maclean, Ian (1980): *The Renaissance Notion of Woman: A Study in the Fortunes of Scholasticism and Medical Science in European Intellectual Life*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MacCormack, Sabine (1991): *Religion in the Andes: Vision and Imagination in Early Colonial Peru*. Princeton: Princeton University Press.
- Malandain, Pierre (1982): *Delisle de Sales, philosophe de la nature (1741–1816)*. Oxford: Voltaire Foundation.
- Mansel, Philip (2001): *Paris between Empires, 1814–1852*. London: Phoenix.
- Manuel, Frank E. (1956): From Equality to Organicism. *Journal of the History of Ideas* 17(1): 54–69.
- Manuel, Frank E. (1962): *The Prophets of Paris*. Cambridge (Massachusetts): Harvard University Press
- Manuel, Frank E. (1979): *Utopian Thought in the Western World*. Cambridge (Massachusetts): Harvard University Press.
- Margerison, Kenneth (1983): *P.-L. Roederer: Political Thought and Practice During the French Revolution*. Philadelphia: Pennsylvania University Press.

- Martineau, H. (1947): *Cent soixante-quatorze lettres à Stendhal, 1810–1842*. Paris: Le Divan.
- Mason, Philip (1975): *Prospero's Magic: Some Thoughts on Class and Race*. Westport: Greenwood Press.
- Mauny, Raymond (1960): *Les navigations médiévales sur les côtes sahariennes antérieures à la découverte portugaise*. Lisbon: Centro de Estudos Históricos Ultramarinos.
- Mauny, Raymond (1968): *Périple de la mer Erythrée*. Paris: Fayard.
- Maza, Sarah (1997): Luxury, Morality, and Social Change: Why There Was No Middle-Class Consciousness in Pre-Revolutionary France. *The Journal of Modern History* 69:199–229.
- McAlister, Lyle N. (1984): *Spain and Portugal in the New World: 1492–1700*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- McKee, D. (1944): Isaac de la Peyrère, a Precursor of Eighteenth-Century Critical Deists. *Publications of the Modern Language Association of America* 59:479–480.
- McLaren, Angus (1974): Phrenology: Medium and Message. *Journal of Modern History* 46:86–97.
- McLaren, Angus (1981): A Prehistory of the Social Sciences: Phrenology in France. *Comparative Studies in Society and History* 23(1):3–22.
- Meijer, Miriam Claude (1999): *Race and Aesthetics in the Anthropology of Petrus Camper (1722–1789)*. Amsterdam: Rodopi.
- Meyer, Jean (1972): *La Noblesse Bretonne au XVIIIe Siècle*. Paris: S.E.V.P.E.N.
- Mez, Adam (1967): *The Renaissance of Islam*. Lahore: Sh. Muhammad Ashraf.
- Miles, Robert (1989): *Racism*. London: Routledge.
- Mitchell, Harvey (1988): Tocqueville's Mirage or Reality? Political Freedom from Old Regime to Revolution. *The Journal of Modern History* 60(1):28–54.
- Moller, Herbert (1945): Sex Composition and Correlated Culture Patterns of Colonial America. *The William and Mary Quarterly* 2(2):113–153.
- Montagu, Ashley (1974): *Man's Most Dangerous Myth*. New York: Oxford University Press.
- Moravia, Sergio (1974): *Il Pensiero degli Ideologues*. Florence: La nuova Italia.
- Morgan, Jennifer L. (1997): „Some Could Suckle over Their Shoulder“: Male Travelers, Female Bodies, and the Gendering of Racial Ideology, 1500–1700. *The William and Mary Quarterly* 54(1):167–192.
- Mörner, Magnus (1967): *Race Mixture in the History of Latin America*. Boston: Little, Brown.
- Moses, Claire (1984): *French Feminism in the Nineteenth Century*. Albany: State University of New York Press.
- Moses, Claire – Rabine, Leslie Wahl (eds.) (1994): *Feminism, Socialism and French Romanticism*. Bloomington: University of Indiana Press.
- Mosier, John (2004): *Mýtus o Blitzkriegu. Proč byla blesková válka neúspěšná?* Praha: Práh.
- Moore, Wilbert E. (1941): Slave Law and the Social Structure. *Journal of Negro History* 26:179–180.
- Mühlmann, Wilhelm Emmanuel (1968): *Geschichte der Anthropologie*. Frankfurt: Athenäum Verlag.
- Muldoon, James (1994): *The Americas in the Spanish World Order: The Justification for Conquest in the Seventeenth Century*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Murray, Charles A. – Hernstein, Richard J. (1994): *The Bell Curve: Intelligence And Class Structure In American Life*. New York: Free Press.
- Nieboer, Herman Jeremias (1900): *Slavery as an Industrial System*. The Hague: M. Nijhoff.
- Nirenberg, David (1996): *Communities of Violence: Persecution of Minorities in the Middle Ages*. Princeton: Princeton University Press.
- Nye, Robert A. (1984): *Crime, Madness, and Politics in Modern France: The Medical Concept of National Decline*. Princeton: Princeton University Press.
- O'Brien, Patrick a Caglar Keyder (1978): *Economic Growth in Britain and France, 1780–1914: Two Paths to the Twentieth Century*. London: G. Allen & Unwin.
- O'Callaghan, Joseph F. (1993): *The Learned King: The Reign of Alfonso X of Castile*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Odom, Herbert H. (1967): Generalizations on Race in Nineteenth-Century Physical Anthropology. *Isis* 58(1):4–18.
- Outram, Dorinda (1995): *The Enlightenment*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pagden, Anthony (1986): *The Fall of Natural Man: The American Indian and the Origins of Comparative Ethnology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pagden, Anthony (ed.) (1987): *The Languages of Political Theory in Early Modern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pagden, Anthony (1990): *Spanish Imperialism and the Political Imagination*. New Haven: Yale University

- Press.
- Pardailhé-Galabrun, Annick (1988): *La naissance de l'intime: 3000 foyers parisiens, XVIIe-XVIIIe siècles*. Paris: Presses universitaires de France.
- Parssinen, Terry M. (1974): Popular Science and Society: The Phrenology Movement in Early Victorian Britain. *Journal of Social History* 7:1–20.
- Patai, Raphael – Patai Wing, Jennifer (1975): *The Myth of the Jewish Race*. New York: Charles Scribner's Sons.
- Patterson, Orlando (1982): *Slavery and Social Death: A Comparative Study*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Paz, Octavio (1988): *Sor Juana, or, The Traps of Faith*. Cambridge (Massachusetts): Harvard University Press.
- Perrot, Jean-Claude (1975): *Genèse d'une ville moderne: Caen au XVIIIe siècle*. Paris: Mouton.
- Phelan, John Leddy (1956): *The Millennial Kingdom of the Franciscans in the New World: A Study of the Writings of Gerónimo de Mendieta, 1525–1604*. Berkeley: University of California Press.
- Pickering, Mary (1993): Auguste Comte and the Saint-Simonians. *French Historical Studies* 18(1):211–236.
- Pike, Ruth (1972): *Aristocrats and Traders: Sevillian Society in the Sixteenth Century*. Ithaca: Cornell University Press.
- Poe, Marshall (ed.) (2003): *Early Exploration of Russia*. New York: Routledge.
- Poliakov, Léon (1996): *The Aryan Myth. A History of Racist and Nationalist Ideas in Europe*. New York: Barnes & Noble.
- Pommier, Jean (1961): *Michelet, interprète de la figure humaine*. Paris: Lettres modernes.
- Popkin, Richard H. (1973): The Philosophical Basis of Eighteenth-Century Racism. In: Pagliaro, Harold E., ed., *Racism in the Eighteenth Century*, str. 245–262. Cleveland and London: Case Western Reserve University Press.
- Popkin, Richard H. (1979): *The History of Scepticism*. Berkeley: University of California Press.
- Popkin, Richard H. (1980): Hume's Racism. In: Watson, Richard A. – Force, James E., eds., *The High Road to Pyrrhonism*, str. 251–266. San Diego: Austin Hill Press.
- Popkin, Richard H. (1987): *Isaac de la Peyrère (1596–1676): His Life, Work, and Influence*. Leiden: E. J. Brill.
- Popkin, Richard H. (1992): *The Third Force in Seventeenth-Century Thought*. Leiden: E. J. Brill.
- Popovic, Alexandre (1976): *La Révolte des esclaves en Iraq au IIIe /IXe siècles*. Paris: P. Geuthner.
- Preisner, Rio (2003): *Když myslím na Evropu*. Praha: Torst.
- Reardon, Michael (1968): Pierre Balanche as a French Traditionalist. *Catholic Historical Review* 53:573–599.
- Reboul, Robert Marie (1869): *Louis-François Jauffret, sa vie et ses oeuvres*. Paris: A. Claudin.
- Renauld, Georges (2000): *Antoine Destutt de Tracy: homme de la liberté, pionnier de l'enseignement secondaire laïque et républicain: Lidéologie héritière des Lumières*. Paris: Detrad.
- Renneville, Marc (2000): *La langage des crânes: Histoire de la phrénologie*. Paris: Institut d'édition, Sanofi-Synthélabo.
- Reybaud, Louis (1864): *Etudes sur les réformateurs contemporains*. Paris: Guillaumin et cie.
- Richards, Graham (1992): *Mental Machinery: The Origins and Consequences of Psychological Ideas, 1600–1850*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Richards, Robert J. (1979): Influence of Sensationalist Tradition on Early Theories of the Evolution of Behavior. *Journal of the History of Ideas* 40(1):85–105.
- Roehl, Richard, 1978, French Industrialization: A Reconsideration. *Explorations in Economic History* 13:233–281.
- Roche, Daniel (1987): *The People of Paris: An Essay on Popular Culture in the Eighteenth Century*. Berkeley: University of California Press.
- Roche Daniel (1994): *The Culture of Clothing: Dress and Fashion in the Ancien Régime*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ross, Ellen (1975): *The Debate on Luxusy in Eighteenth-Century France: A Study in the Language of Opposition to Change*. Ph.D. disertace. Chicago: University of Chicago.
- Rouché, Max (1940): *Philosophie de l'histoire de Herder*. Strasbourg: Les Belles lettres.
- Russell-Wood, A. J. R. (1978): Iberian Expansion and the Issue of Black Slavery: Changing Portuguese Attitudes, 1440–1770. *The American Historical Review* 83(1):16–42.
- Russell-Wood, A. J. R. (1995): Before Columbus: Portugal's African Prelude to the Middle Passage and

- Contribution to Discourse on Race and Slavery. In: Hyatt, Vera Lawrence – Nettleford, Rex, eds., *Race, Discourse, and the Origin of the Americas: A New World View*, str. 134–168. Washington, D. C.: Smithsonian Institution Press.
- Saint-Simon, Claude Henri (1964): The New Christianity. Dialogues Between a Conservative and an Innovator. In: Fried, Albert – Sanders, Ronald eds., *Socialist Thought: A Documentary History*. Garden City: Anchor Books.
- Salzmann, Zdeněk (2003): Existují rasy? Nový pohled na fyzickou rozmanitost lidstva. *Český lid* 90(2):161–171.
- Sanders, Edith R. (1969): The Hamitic Hypothesis: Its Origins and Function in Time Perspective. *Journal of African History* 10:521–532.
- Sarich, Vincent – Miele, Frank (2004): *Race: The Reality of Human Differences*. Boulder: Westview Press.
- Saunders, A. C. de C. M. (1982): *A Social History of Black Slaves and Freedman in Portugal, 1441–1555*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Seed, Patricia (1982): Social Dimensions of Race: Mexico City, 1753. *Hispanic American Historical Review* 62:569–606.
- Seed, Patricia (1993): „Are These Not Also Men?“. The Indians' Humanity and Capacity for Spanish Civilization. *Journal of Latin American Studies* 25:629–652.
- Sekora, John (1977) *The Concept in Western Thought: Eden to Smollett*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Seton-Weston, Hugh (1977): *Nations and States*. Boulder: Westview Press.
- Sewell, William Hamilton (1994): *A Rhetoric of Bourgeois Revolution: The Abbé Sieyès and What is the Third Estate?* Durham: Duke University Press.
- Shafer, Boyd C. (1972): *Faces of Nationalism: New Realities and Old Myths*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.
- Shapin, Steve (1975): Phrenological Knowledge and the Social Structure of Early Nineteenth Century Edinburgh. *Annals of Science* 32:219–243.
- Schama, Simon (1989): *Citizens: A Chronicle of the French Revolution*. London: Penguin Books.
- Schiebinger, Londa (1989): *The Mind Has No Sex? Women in the Origins of Modern Science*. Cambridge (Massachusetts): Harvard University Press.
- Schoeps, Hans Joachim (1952): *Philosemitismus im Barock*. Tübingen: J. C. B. Mohr.
- Schwab, Raymond (1950): *La Renaissance orientale*. Paris: Payot.
- Sicroff, Albert (1985): *Los estatutos de Limpieza de Sangre: Controversias entre los siglos XV y XVII*. Madrid: Taurus.
- Simon, Jules (1885): *Une Académie sous le Directoire*. Paris: Calmann Lévy.
- Simon, Walter M. (1956): History for Utopia: Saint-Simon and the Idea of Progress. *Journal of the History of Ideas* 17(3): 311–331.
- Siraisi, Nancy G. (1990): *Medieval and Early Renaissance Medicine*. Chicago: University of Chicago Press.
- Siraisi, Nancy G. (1997): *The Clock and the Mirror: Girolamo Cardano and Renaissance Medicine*. Princeton: Princeton University Press.
- Smedley, Audrey (1993): *Race in North America: Origin and Evolution of a Worldview*. Boulder: Westview Press.
- Smoller, Laura (1994): *History, Prophecy, and the Stars: The Christian Astrology of Pierre d'Ailly 1350–1420*. Princeton: Princeton University Press.
- Snowden, Frank Martin, Jr. (1970): *Blacks in Antiquity: Ethiopians in the Greco-Roman Experience*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Snowden, Frank Martin, Jr. (1983): *Before Color Prejudice: The Ancient View of Blacks*. Cambridge (Massachusetts): Harvard University Press.
- Snyder, Louis L. (1968): *The Meaning of Nationalism*. New York: Greenwood Press.
- Sousedík, Stanislav (1992): *Jsoucnó a bytí. Úvod do čerby sv. Tomáše Akvinského*. Praha: Křesťanská akademie.
- Spitzer, Alan (1987): *The French Generation of 1820*. Princeton: Princeton University Press.
- Spitzer, Leo (1948): *Essays in Historical Semantics*. New York: Russell and Russell.
- Stanton, William (1960): *The Leopard's Spots*. Chicago: University of Chicago Press.
- Staum, Martin S. (1980a): *Cabanis: Enlightenment and Medical Philosophy in the French Revolution*. Princeton: Princeton University Press.
- Staum, Martin S. (1980b): The Class of Moral and Political Sciences, 1795–1803. *French Historical Studies* 11(3):371–397.
- Staum, Martin S. (1987): Individual Rights and Social Control: Political Science in the French Institute. *Journal of the History of Ideas* 48(3):411–430.
- Staum, Martin S. (1995): Physiognomy and Phreno-

- logy at the Paris Athenee. *Journal of the History of Ideas* 56(3):443–462.
- Staum, Martin S. (1996): *Minerva's Message: Stabilizing the French Revolution*. Montreal: McGill-Queen's University Press.
- Steinkühler, Manfred (1961): *Gobineau au jugement de ses contemporains d'Outre Rhin*. Paris: Presses universitaires de France.
- Stepan, Nancy (1982): *The Idea of Race in Science: Great Britain 1800–1960*. Hamden (Connecticut): Archon Books.
- Stern, Steve J. (1982): *Peru's Indian Peoples and the Challenge of Spanish Conquest: Huamanga to 1640*. Madison: University of Wisconsin Press.
- Stocking, George W. (1964): French Anthropology in 1800. *Isis* 55(2):134–150.
- Stocking, George W. (1968): *Race, Culture, and Evolution: Essays in the History of Anthropology*. New York: The Free Press.
- Stocking, George W. (1987): *Victorian Anthropology*. New York – Toronto: The Free Press – Maxwell Macmillan.
- Stoler, Ann Laura (1995): *Race and Education of Desire: Foucault's „History of Sexuality“ and the Colonial Order of Things*. Durham: Duke University Press.
- Sweet, James H. (1997): The Iberian Roots of American Racist Thought. *The William and Mary Quarterly* 54(1):143–166.
- Taylor, George V. (1967): Noncapitalist Wealth and the Origins of the French Revolution. *American Historical Review* 72(2):469–496.
- Tazbir, Janusz (1977): Poland and the Concept of Europe in the Sixteenth-Eighteenth Centuries. *European Studies Review* 7:34.
- Tazbir, Janusz (1986): *La république nobiliaire et le monde: Études sur l'histoire de la culture polonaise à l'époque du baroque*. Wrocław: Zakład Narodowy.
- Temkin, Oswei (1947): Gall and the Phrenological Movement. *Bulletin of the History of Medicine* 21:275–321.
- Teulon, Fabrice (2003): *Idéologie, écriture et fiasco chez Antoine Destutt de Tracy*. New York: P. Lang.
- Todorov, Tzvetan (1993): *On Human Diversity: Nationalism, Racism, and Exoticism in French Thought*. Cambridge (Massachusetts): Harvard University Press.
- Tooley, Marian J. (1953): Bodin and the Mediaeval Theory. *Speculum* 28:64–83.
- Tytler, Graeme (1982): *Faces and Fortunes: Physiognomy in the European Novel*. Princeton: Princeton University Press.
- Van Deusen, Glyndon Garlock (1970): *Sieyès: His Life and His Nationalism*. New York: AMS Press.
- Vaughan, Alden T. (1982): From White Man to Redskin: Changing Anglo-American Perceptions of the American Indian. *American Historical Review* 87:917–953.
- Vaughan, Alden T. (1995): *Roots of American Racism: Essays on the Colonial Experience*. New York: Oxford University Press.
- Ventre-Denis, Madeleine (1976): Sciences sociales et Université au XIXe siècle: Une tentative d'enseignement de l'économie politique à Paris sous la Restauration. *Revue historique* 256:321–342.
- Verlinden, Charles (1955): *LEsclavage dans l'Europe médiévale*. Brugge: De Tempel.
- Verlinden, Charles (1966a): *Les origines de la civilisation atlantique de la Renaissance à l'Age des Lumières*. Paris: A. Michel.
- Verlinden, Charles (1966b): Esclavage noir en France méridionale et courants de traite en Afrique. *Annales du Midi* 78:335–443.
- Verlinden, Charles (1970): *The Beginnings of Modern Colonization: Eleven Essays with an Introduction*. Ithaca: Cornell University Press.
- Voegelin, Eric (1940): The Growth of the Race Idea. *Review of Politics* 2.
- Voegelin, Eric (2000a): *Nová věda o politice*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Voegelin, Eric (2000b): *Kouzlo extrémů: Revolta proti rozumu a skutečnosti*. Praha: Mladá fronta.
- Wallon, Henri (1847): *Histoire de l'esclavage dans l'antiquité*. Paris: Hachette.
- Walvin, James (1992): *Black Ivory: A History of British Slavery*. London: Harper Collins.
- Weill, Georges (1894): *Un Précurseur du socialisme: Saint-Simon et son oeuvre*. Paris: Perrin.
- Weill, Georges (1896): *École Saint-Simonienne*. Paris: Perrin.
- Weiner, Dora B. (1968): *Raspail: Scientist and Reformer*. New York: Columbia University Press.
- Welch, Cheryl B. (1984): *Liberty and Utility: The French Ideologues and the Transformation of Liberalism*. New York: Columbia University Press.
- Williams, Elizabeth A. (1994): *The Physical and the Moral: Anthropology, Physiology, and Philosophical*

- Medicine in France, 1750–1850.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Williams, Eric (1944): *Capitalism and Slavery.* Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Winter, Jacob (1886): *Die Stellung der Sklaven bei den Juden in rechtlicher und gesellschaftlicher Beziehung.* Halle: Gebauer.
- Young, Edward Joseph (1968): *Gobineau und das Rassenismus: Eine Kritik der anthropologischen Theorie.* Meisenheim: A. Hain.
- Young, Robert (1970): *Mind, Brain and Adaptation in the Nineteenth Century.* Oxford: Clarendon Press.
- Zoli, Sergio (1991): L'orientamento in Francia nell'età di Mazzarino. La teoria preadamitica di Isaac de la Peyrere e il libertinismo del Seicento. *Studi filosofici* X–XI:65–84.

14. Výkladový slovník důležitějších jmen a pojmů

Jména a pojmy uvnitř hesel opatřená znakem * znamenají odkaz na jejich existenci ve slovníku.

absolutismus, termín se poprvé objevil ve francouzštině kolem roku 1796, v angličtině a němčině kolem roku 1830. Tento termín dnes nemá přesný význam, často je užíván jako synonymum tyranie a *despotismu. Volně se užívá k označení vlád, uskutečňujících výkon moci bez kontroly zastupitelských institucí a omezení ústavou. V souvislosti se snahou raných moderních států organizovat společnost na základě poznání sociální skutečnosti hovoříme o tzv. osvícenském absolutismu.

Agassiz (Jean) Louis (Rodolphe) (28. 5. 1807, Môtier, Švýcarsko – 14. 12. 1873, Cambridge, Massachusetts, USA), americký přírodovědec švýcarského původu; významný oponent Darwinovy evoluční teorie. Agassiz vystudoval medicínu na univerzitě v Erlangenu, kde jej ovlivnili významní představitelé německé *Naturphilosophie* Lorenz Oken a Johann von Döllinger. V letech 1831 až 1832 byl žákem Georgese Cuviera, jehož učení o kataklyzmatech a klasifikace organismů Agassize silně oslovily. Ve spisech *Étude sur les glaciers* (1840) a *Système glaciare* (1847) uveřejnil hypotézu o existenci univerzální doby ledové. V roce 1846 odjel do Spojených států amerických, kde se o dva roky později stal řádným profesorem na Harvardově univerzitě. Podílel se na vybudování *Muzea komparativní zoologie* na Harvardově univerzitě (1860) a byl zakládajícím členem *National Academy of Sciences*. Působil rovněž v rámci *Smithsonian Institution*. Vychoval řadu předních amerických přírodovědců (Alpheus Hyatt, William Healey Dall, David Starr Jor-

dan, Nathaniel Shaler nebo Edward S. Morse). Agassiz byl nejvýznamnějším americkým vědcem, který odmítl Darwinovy teze vyjádřené v knize *O původu druhů* na základě své vlastní teorie o glaciálech.

Arendtová Hannah (14. 10. 1906, Hannover, Německo – 4. 12. 1975, New York, USA), německá filozofka. Ve dvaadvaceti letech získala doktorát z filozofie na univerzitě v Heidelbergu, kde byl jejím učitelem Martin *Heidegger. Po příchodu nacistů k moci emigrovala do Francie, po jejíž okupaci v roce 1941 odešla do Spojených států amerických. Působila jako profesorka na řadě amerických univerzit (University of Princeton, Columbia University, University of Chicago, University of Berkeley, New School for Social Research). Zabývala se především politickou teorií a věnovala se problematice fenomenologie, totalitarismu, holocaustu a údělu židovství v moderní době.

Bentham Jeremy (15. 2. 1748, Houndsditch, Londýn, Anglie – 6. 6. 1832, Londýn, Anglie), anglický právník, sociální myslitel a etik; zakladatel utilitarismu. Soudil, že morálka může být vyjádřena jako souhrn radostí a utrpení vznikajících v důsledku jakéhokoli jednání – je proto třeba hledat takové modely jednání a chování, které jsou schopny zajistit pro co nejvíce lidí co největší potěšení s co nejmenšími útrapami.

Blumenbach Johann Friedrich (11. 5. 1752, Gotha, Německo – 22. 1. 1840, Göttingen, Německo), německý lékař, antropolog a fyziolog; jeden ze zakladatelů rasové klasifikace lidstva a moderní vědecké antropologie. Studia lékařství, která zahájil v Jeně, ukončil

na univerzitě v Göttingenu v roce 1775 obhajobou studie *De generis humani varietate*, jež je pokládána za základní dílo rasového členění lidstva. Blumenbach rozlišil pět ras zahrnujících rasu kavkazskou, mongolskou, malajskou, etiopskou a americkou. Získal celoevropskou proslulost a byl členem řady předních západních vědeckých společností. Jeho nejrozsáhlejším dílem jsou *Collectionis suae craniorum diversarum gentium illustratae decades* (1790–1828). Blumenbachovým přítelem byl Johann Wolfgang von Goethe; mezi jeho žáky náležel Alexander von Humboldt.

Bodin Jean (1529 nebo 1530, Angers, Francie – červen 1596, Laon, Francie), francouzský právník, historik, filozof a politický myslitel. Jeho teorie o vlivu geografických a klimatických podmínek na lidské zvyky, morální pravidla a instituce představovalo spojovací články mezi středověkým učením o klimatech a novověkými Montesquieuovými tezemi. V roce 1571 vstoupil do služeb vévody z Anjou a v letech 1576 až 1577 se jako delegát Třetího stavu účastnil zasedání generálních stavů v Blois. Bodin byl židovského původu a celý svůj život prožil v období náboženských a občanských nepokojů, a proto nepřekvapí, že jeho politické myšlení odráží jak hlubokou touhu po obnovení integrity politické společnosti, tak i náboženské hledání osobní jistoty. Základním dílem jeho politické teorie je *Les six livres de la République* (Šest knih o republice, 1576), jež bývá vyzdvihována pro svou definici svrchovanosti jako neohraničené a nedělitelné moci tvořit obecné zákony, která nepřipouští možnost poddaných se proti těmto zákonům bránit. Bodinovo myšlení tvoří jeden ze základních ideologických pilířů monarchického absolutismu a představuje významné impulsy k formulaci sekulárního a utilitárního pojmu svrchovanosti v jeho dnešním chápání. Roku 1580 uveřejnil příručku určenou vyšetřovatelům čarodějnickví (*De la démonomanie des sorciers*). Bodin, který byl umírněným stoupencem galikanismu a královské autority, přivítal v roce 1594 příchod Jindřicha IV. k moci.

Buffon Georges Louis Leclerc de (7. 9. 1707, Montbard, Francie – 16. 4. 1788, Paříž, Francie), francouzský přírodovědec a matematik. V Paříži náležel mezi přední představitele osvícenství a přátelil se s Voltairem. Již v sedmadvaceti letech se stal členem *Académie française*. Ve svém nejrozsáhlejším díle *Histoire naturelle, générale et particulière* (1749–1788) shrnul ve třiceti šesti svazcích veškeré přírodovědecké poznatky své doby. Ve spise *Les époques de la nature*

(1778) se zabýval vznikem sluneční soustavy, jejíž stáří odhadl na 75 000 let. Buffonovy úvahy o proměnlivosti a změnách druhů ovlivnily pozdější evoluční teorii, zejména tvůrce evoluční teorie Jeana Baptistu Lamarcka a Charlese Darwina.

Burnett James, lord Monboddo (říjen 1714, Monboddo, Skotsko – 26. 5. 1799, ...), skotský právník a průkopník antropologie. Burnettovy spisy *Of the Origin and Progress of Language* (6 svazků, 1774–1792) a *Antient Metaphysics* (6 svazků, 1779–1799) předznamenaly mnohé přírodovědecké koncepce devatenáctého století, včetně Darwinovy evoluční teorie.

Cabanis Pierre-Jean-Georges (5. 6. 1757, Cosnac, Francie – 5. 5. 1808, Rueil-Malmaison, Francie), francouzský lékař, fyziolog; veřejný činitel v údobí Francouzské revoluce. Již během studií medicíny se seznámil díky svým zájmům o literaturu a politiku s předními představiteli francouzského osvícenství. V roce 1789 uveřejnil spis *Observations sur les hôpitaux* propagující rozsáhlé reformy francouzského zdravotnictví. V roce 1795 se stal profesorem hygieny a roku 1799 právní medicíny a dějin lékařství. Jako Mirabeauův spolupracovník se aktivně zapojil do veřejného dění po vypuknutí Francouzské revoluce. Podporoval nástup Napoleona k moci a byl členem výboru pěti set a senátu; v posledních letech života se však stáhl do ústraní. Na půdě Francouzského institutu patřil mezi přední reprezentanty ideologického hnutí. Cabanisovy materialistické teze o souvislosti mezi fyziologickými a mentálními dispozicemi, formulované ve spise *Rapports du physique et du moral de l'homme* (1802), ovlivnily pozdější autory rasové teorie.

civilizace, 1. Souhrnný pojem pro hmotné a duchovní projevy společnosti; označuje původně proces vzniku městských a občanských společností, které se neopírají o rodová privilegia, místní tradice a sdílené náboženství; později i souhrn návyků, schopností, institucí a pravidel, jež takovou společnost charakterizují, někdy také výsledek tohoto procesu – určitou civilizaci. Každá civilizace je v zásadě otevřená, tj. přístupná každému, kdo se přizpůsobí jejím pravidlům, bez ohledu na to, odkud pochází a jaké má přesvědčení. 2. V etnologické klasifikaci Lewise Henryho Morgana – nejvyšší stupeň vývoje společnosti, následující po divošství a barbarství.

Courtet Victor Alexandre (21. 7. 1813, L'Isle-sur-la-Sorgue, Francie – 4. 9. 1867, Lamotte-Faucon, Francie), francouzský etnolog, rasový teoretik a veřejný

činitel. V roce 1830 až 1831 se v Paříži sblížil saint-simonismem. Saint-Simonova scientistická vize organické společnosti ovlivnila Courtetovy názory na vztahy mezi lidskými rasami a populacemi a jeho úsilí o vytvoření pozitivní politické vědy vycházející z etnologie a antropologie (*Science politique, fondée sur la science de l'homme ou étude des races humaines sous le rapport philosophique, historique et social*, 1838). Koncem čtyřicátých let devatenáctého století se podílel ve funkci zástupce tajemníka na činnosti *Pařížské etnologické společnosti*. V letech 1843 až 1862 řídil výstavbu hydraulických děl v rodném departamentu Vaucluse na jihu Francie a nepřítli úspěšně se pokoušel o vstup do politického života. Mnohé Courtetovy teze o „přirozené hierarchii ras“ předznamenaly dílo Arthura de *Gobineau a dalších rasových teoretiků druhé poloviny devatenáctého století.

Cuvier Georges Léopold Chrétien Frédéric Dagobert (23. 8. 1769, Mömpelgard, dnes Montbéliard, Francie – 13. 5. 1832, ...), francouzský anatom, paleontolog, geolog a veřejný činitel. Vystudoval ve Stuttgartu, od roku 1795 působil v *Musée National d'Histoire Naturelle*, byl tajemníkem Akademie věd a kancléřem Pařížské univerzity. Cuvier byl průkopníkem srovnávací anatomie a významně rozšířil linnéovskou zoologickou klasifikaci sloučením tříd do čtyř kmenů (fyla). Společně s Alexandrem Brongniartem provedl geologický průzkum Pařížské pánve a položil základy biostratigrafie. Studoval fosilie a uveřejnil první vědecký popis pterodaktyla. Byl odpůrcem Lamarckovy evoluční teorie, kterou se snažil nahradit teorií kataklyzmat, gigantických přírodních katastrof periodicky postihujících zemský povrch. Navzdory svému protestantskému původu hrál význačnou úlohu v politickém životě Francie za direktoria, císařství i během restaurace. Zemřel v důsledku epidemie cholery těsně před svým jmenováním do funkce ministra vnitra. Cuvier ovlivnil amerického přírodovědce švýcarského původu Louise *Agassize a britského paleontologa Richarda Owena.

Daunou Pierre Claude François (18. 8. 1761, Boulogne-sur-Mer, Francie – 20. 6. 1840, Paříž, Francie), francouzský historik a politik. Původně příslušník řádu oratoriánů, který se po propuknutí Francouzské revoluce připojil k girondistům a vystupoval proti popravě Ludvíka XVI. V době teroru byl vězněn, poté byl politicky činný během direktoria a císařství. Aktivně se podílel na založení a aktivitách *Institut de France*. V letech 1819 až 1830 byl profesorem histo-

rie a etiky na *Collège de France*. K nejvýznamnějším Daunouovým dílům náleží šestnáctisvazkový přehled *Histoire littéraire de France*.

Deklarace práv člověka a občana, politický manifest přijatý francouzským Ústavodárným shromážděním 26. 8. 1789. Vyhlášovala suverenitu národa a zakládala přirozená práva člověka a občana: rovnost před zákonem, svobodu projevu, vyznání, vlastnictví atd. Tato deklarace vycházela z *Montesquieuových a *Rousseauových názorů a byla inspirována deklaracemi a ústavami států americké Unie; byla zahrnuta do francouzské ústavy 1789 a posléze inspirovala svobodomyšlná hnutí v Evropě i na jiných kontinentech.

demokracie, vláda lidu (původně starořecké označení politických zřízení městských států, zejména Athén v 6. až 4. století př. n. l.); společenský systém založený na principu podřízení menšiny většině a zároveň na uznání rovnosti, svobody a politických práv občanů; součástí moderní demokracie jsou svoboda projevu, vyznání, spolčování, princip suverenity lidu (moc vychází z vůle lidu), tvorba vůle lidu se uskutečňuje všeobecnými volbami. Termín tedy zpravidla označuje politický princip založený na účasti lidu na řízení společnosti, podřízení se menšiny většině a uznání svobody a rovnosti občanů. Demokracie však není jen označením politického systému, nýbrž je spjata s hodnotami (svoboda, rovnost) a se způsoby jednání (tolerance, ochota ke kompromisům). Na základě způsobu vlády lidu se rozlišuje demokracie přímá a zastupitelská. Vznik demokracie je spjat s rozvojem řecké civilizace a s osobností politika a státníka Kleisthena. Řekové dokázali ocenit materiální vyspělost svých předoasijských sousedů a zároveň si v konfrontaci s nimi uvědomovali svou odlišnost, svobodu a nezávislost. V Řecku se nikdy neuplatnily despoticke vlády orientálního typu. Přechod od rodového zřízení k rozvinutému městskému státu se uskutečnil poměrně rychle a ve vyspělejších obcích se kromě rodové aristokracie, která vlastnila značnou část půdy, prosadila i vrstva obchodníků a řemeslníků, jež byla zárukou pokroku a prosperity. V Athénách se na začátku 6. století př. n. l. Solónovy reformy staly obranou před tím, aby občané přicházeli o svou osobní svobodu kvůli chudobě a zadlužování. Otevřenost vůči všemu novému charakterizovala i projevy řeckého ducha. Oblast náboženství a myšlení nespoutával východní fatalismus, ale řecká zvědavost, vynalézavost a schopnost překonávat překážky, jak ji charakterizuje odysseovský archetyp, se odrazila v racionálním vzta-

hu k realitě okolního světa a ve snaze vytvořit ucelený systém poznání, jaký od 6. století př. n. l. začala stavět řecká filozofie. Všechny tyto aspekty můžeme považovat za příznivé faktory pro rozvoj individuálního, občanského myšlení, jež motivovalo počátky a rozvoj demokracie v klasickém Řecku.

despotismus, od konce 18. století se v západních jazycích tento termín zaměňuje s tyranii. Jako označení vlád s neomezenou mocí byla tato slova spojována s výrazy *absolutismus, diktatura (v moderním slova smyslu) a totalitarismus, nebo jimi nahrazována. Termín despotismus však byl po dvě tisíciletí naplňován rozličným obsahem. Původní význam mu vtiskl Aristotelés, jiné užití se mu pak dostalo v raně novověkém politickém myšlení (například Jean *Bodin, Thomas *Hobbes, John *Locke), jiné nacházíme v 18. století u Charlese *Montesquieua a konečně i politické myšlení 19. a 20. století (například Alexis de *Tocqueville, John Stuart *Mill, Karl Marx) nalezlo pro tento termín jiné použití. Toto slovo však téměř vždy vyvolávalo pejorativní asociace.

Ferguson Adam (20. 6. 1723, Logierait, Perthshire, Skotsko – 22. 2. 1816, St. Andrews, Fife, Skotsko), skotský filozof a teoretik společnosti. Ve svém *Pojednání o historii občanské společnosti* (1767) sledoval vývoj lidského myšlení od barbarství k civilizované společnosti. Tento spis představuje jeden z prvotních zdrojů našich současných představ o moderní občanské společnosti.

frenologie, teorie a disciplína vzniklá na počátku devatenáctého století, jejíž zakladatel Franz Joseph *Gall se pokusil jejím prostřednictvím ustavit materialistický výklad lidského myšlení. Gallův název kranioskopie nahradil Johann Christoph Spurzheim pojmem frenologie. Podle stoupenců frenologie byly intelektuální schopnosti a psychické a morální vlastnosti člověka spojeny s konkrétními anatomicky lokalizovatelnými oblastmi lidského mozku, jež lze identifikovat na vnějším povrchu lebky. Největšího rozšíření dosáhla frenologie mezi odbornou i laickou veřejností ve Francii, Velké Británii a Spojených státech amerických, kde vznikla řada frenologických společností. Od třicátých let devatenáctého století byla frenologie podrobena stále silící kritice a postupně byla vytlačena mimo rámec oficiální vědy. Původní Gallovu intuici potvrdil francouzský anatom a antropolog Paul Broca, který v roce 1861 objevil v mozku řečové centrum, základní frenologické teze však byly vyvráceny.

fyzionomie, teorie a nauka založená na domněnce,

že tvar hlavy a rysy obličeje odrážejí psychické vlastnosti a schopnosti člověka. Zakladatelem je Johann Caspar *Lavater, avšak kořeny tohoto způsobu uvažování lze sledovat od antiky. Antičtí Řekové se domnívali, že lidské myšlení, cítění a chování souvisí s morfologií těla a jeho fyziologickými funkcemi. Soudili, že v lidském těle kolují čtyři hlavní šťávy: červená krev – *sanguis*, žlutá žluč – *cholé*, bělavá tekutina – *flegma* a černá žluč, zřejmě sražená krev – *melancholé*. Lékař Hippokratés (460–380 př. n. l.) soudil, že převaha jedné z nich a jejich vzájemný poměr určuje schopnosti a typ chování člověka. Převaha žluči předurčovala rychlé a prudké reakce cholerika, schopného často a silně vzplanout a bezprostředně se zaujmout pro věc i myšlenku. Převaha krve u sangviniků znamenala sice pomalejší, ale zato trvalejší reakce, hlubší zájem a soustředění. Černá žluč, sražená krev byla příčinou slabých pocitů a chabých reakcí poněkud zasmušilých, někdy trochu romantických melancholiků. Lidé s převahou bělavého slizu jsou flegmatici, reagují pomalu, jako by se dobře ovládali, ale nemusejí to dělat, nemají proč, nic je příliš nevzruší, bývají neteční a někdy až povrchní. Toto členění jako nejhrubší klasifikaci typů lidské osobnosti používají psychologové dodnes. Hippokratés totiž pravdivě vystihl a správně popsal základní způsoby lidských reakcí, i když vycházel ze zcela mylných předpokladů o šťávách v lidském těle a o jejich fyziologických účincích. Hippokratova teorie je tedy případem správného popisu pravdivého jevu, ovšem se zcela chybně vystiženými příčinami. Naproti tomu domněnky Aristotela (384–322 př. n. l.) o souvislosti lidského naturelu s vnějšími znaky na hlavě – například husté tvrdé vlasy považoval za znamení bázlivosti, velká široká ústa naopak za výraz nebojácnosti – byly zcela pochybné ve všech směrech. Špatně formuloval problém, špatně popsal závěry a špatně vystihl příčiny. Aristotelovy domněnky dále rozvedl německý dominikánský teolog, filozof a přírodovědec Albert Veliký (kolem 1200–1280). Vytvořil celou nauku o tom, jak určité vnější znaky na lidském těle určují lidské schopnosti. Například tvrdil, že lidé s nepoddajnými vlasy bývají hloupí a zlí, ale mívají přitom velké hudební nadání. Stejnými problémy se zabýval španělský lékař a renesanční myslitel Juan Huarte de San Juan (kolem 1529–1588). Husté, silné a ježaté černé vlasy považoval za doklad velké představitosti nebo velké bystrosti ducha. Měkké jemné vlasy pokládal za znak dobré paměti bez dalších schopností. Nejenže se obě poslední teorie navzájem liší, ale každá sama o so-

bě obsahuje několik rozporů. Vždyť například dobrá paměť je základem dalších psychických schopností, „bystrosti ducha“. A říct o člověku s hudebním nadáním, že je hloupý, je nesmyslné. Souběžně s fyziologií a na obdobných základech jako fyziognomie se od konce 18. století rozvíjela *frenologie, jejímž zakladatelem byl Franz Josef *Gall. O celistvější a ucelenější typologii, vycházející však z podobných předpokladů o vztahu mezi vnějšími fyzickými a psychickými vlastnostmi, se pokusil v průběhu první poloviny 20. století německý psychiatr Ernst Kretschmer (1888–1964) (viz například: Kretschmer, E.: *Körperbau und Charakter: Untersuchungen zum Konstitutionsproblem und zur Lehre von den Temperamenten*. Berlin 1944). Nevzal za fyzickou charakteristiku člověka anatomii lebky, ale pokusil se jako Hippokratés o ucelenější pohled. Za fyzickou charakteristiku psychických vlastností považoval celkovou stavbu lidského těla. Vcelku správně popsal různé typy lidské postavy i lidských povah a schopností, ale předpoklad vzájemné souvislosti a přiřazení neodpovídají skutečnosti. Zřejmou a dosti závažnou námitkou je fakt, že člověk může své schopnosti své schopnosti značně rozvinout a přitom vůbec nezměnit svou postavu, a naopak, může svou postavu změnit k nepoznání a ve schopnostech ustrnout. A konečně ještě silnějším argumentem proti Kretschmerově typologii jsou velice běžné případy, kdy lidé se stejnou postavou mají schopnosti naprosto nesouměřitelné. Například Jindřich, jedno z trojčat, je doslova k nerozeznání od amerického kosmonauta Neila Armstronga. Přitom tato trojčata, Jindřich, Václav a Jana, mají skoro stejné schopnosti i povahové rysy, ale navzájem si nejsou vůbec podobná. Jindřich se podobá Armstrongovi nejen obličejovými rysy, ale i stavbou a držením těla a působí dojmem vyrovnanosti a klidu. Václav je mnohem drobnější postavy, typický astenický typ s úzkými rameny, popelavou pleť, hlavou na vytáhlém krku, s bázlivým těkavým výrazem v šedozelených skelných očích. Jana je růžolící nervní bytůstka s neustálým výrazem štěstí a spokojenosti v pomněnkově modrých očích. (Stejně mají jen IQ: 30.) Obdobně tak Baruj Benecerraf, Jean Dausset a George Snell, kteří získali v roce 1980 Nobelovu cenu za základní objevy v imunogenetice, jsou fyzicky zcela odlišní a podle Kretschmerovy klasifikace by patřili do různých tříd. Lavater, Gall i Kretschmer vycházeli při zkoumání psychofyzických schopností a vlastností člověka z konkrétních šetření a racionálních předpokladů. Docházeli při svých šetřeních ke korektním

výsledkům, metody i výsledky jejich deskripce a typologie jsou v podstatě východiskem i dnešních šetření antropologie, antropometrie, biometrie, ergonomie nebo osteometrie. Chyby se dopustili při snaze obecněji a šířeji interpretovat výsledky svých zkoumání jednak na celou lidskou populaci a jednak v nesprávných souvislostech. Jejich výzkumy stavby lidského těla jsou pozitivním přínosem, nesprávně jsou stanoveny souvislosti této stavby s psychofyzickými schopnostmi a vlastnostmi člověka.

Gall Franz Josef (9. 3. 1758, Tiefenbronn u Badenu, Rakousko – 22. 8. 1828, Paříž, Francie), rakouský lékař a psycholog; zakladatel *frenologie, pseudonauky o vztahu mezi morfologií lebky a duševními schopnostmi člověka. Jeho nauka se původně měla nazývat „orgánologie“, ale na návrh svého spolupracovníka Johanna Caspara Spurzheima ji nakonec (v roce 1798) pojmenoval „frenologie“ (viz například: Gall, F. J. – Spurzheim, J. S.: *Anatomie und Physiologie des Nervensystems im Allgemeinen, und des Gehirnes insbesondere mit Beobachtungen über die Möglichkeit, die Anlagen mehrerer Geistes- und Gemüthseigenschaften aus dem Baue des Kopfes der Menschen und der Tiere zu erkennen*. Paris 1910). Provozoval ve Vídni soukromou praxi, kde podle morfologie lebky určoval schopnosti svých pacientů. Když byl císařským dekretem z Vídně vykázan, vydal se na přednáškové turné do Německa, Dánska, Holandska a dalších zemí. Roku 1807 se usadil natrvalo v Paříži a v roce 1819 obdržel francouzské občanství. Navzdory rezervovanosti ze strany oficiálních míst a akademických kruhů získal značnou proslulost mezi širší vzdělanou veřejností a ovlivnil frenologické hnutí ve Velké Británii a Spojených státech amerických. Gall byl intuitivně přesvědčen, že střediska citů, vlastností a schopností jsou rozložena v mozku na různých místech. Zevrubně zkoumal anatomii lebky a vlastnosti jedinců a našel tak v mozku, veden intuicí a přáním, centra různých vlastností a schopností, například centrum oddanosti, poslušnosti, krvežíznivosti, muzikálnosti nebo matematických schopností. Vycházel z vcelku správného předpokladu. V mozku skutečně existují centra různých psychofyzických funkcí, i když v poněkud jiném smyslu. Například nadání pro matematiku znamená vhodné prolnutí určitých schopností, kombinačního myšlení, vysoké schopnosti abstrakce a schopnosti vytváření abstraktních představ, a přitom jednotlivé z těchto schopností jsou v určité míře potřebné i pro jiné obory činnosti. Ale zcela špatně si Gall určil směr

svých výzkumů od samého začátku: vlastnosti mozku člověka se v tvaru jeho lebky neodrážejí.

Gobineau Joseph Arthur de (14. 7. 1816, Paříž, Francie – 13. 10. 1882, Turín, Itálie), francouzský myslitel, diplomat a spisovatel; jeden z průkopníků moderní rasové teorie. Pocházel ze staré aristokratické normanské rodiny, která se usadila ve čtrnáctém století v Guyenne a jejíž osudy Gobineau vylíčil v románu *Histoire d'Ottar Jarl et de sa descendance* (1879). Jeho otec byl důstojníkem královské gardy a dědeček členem parlamentu v Bordeaux. Gobineau prožil mládí v Paříži a ve dvanácti letech odešel studovat do švýcarského města Bienna, kde se naučil německy. Po návratu do Francie pobýval v Bretani, kam se jeho otec přestěhoval po odchodu do výslužby v důsledku revoluce z roku 1830. V letech 1833 až 1848 žil v Paříži. Přispíval do *Journal des Débats* a sblížil se s malíři Arym a Henrim Schefferem a především významným liberálním myslitelem a politikem Alexisem de *Tocquevillem, který v roce 1848, kdy zastával funkci ministra zahraničí, postavil Gobineaua do čela své ministerské kanceláře. Tocquevillův nástupce v úřadu generál de La Hitte, dávný přítel Gobineauova otce z královské gardy, jmenoval Gobineaua tajemníkem vyslanectví v Bernu. Následovaly diplomatické posty v Hannoveru a Frankfurtu, kde se Gobineau seznámil s Bismarckem a baronem von Prockeshem, bývalým rakouským velvyslancem v Turecku, s nímž G udržoval dlouholetou korespondenci. V tomto údobí vznikalo Gobineauovo nejznámější dílo *Essai sur l'inégalité des races humaines* (1853–1856). Roku 1854 se stal prvním tajemníkem velvyslanectví v Persii, kde setrval do roku 1858. Využil při této příležitosti znalosti perštiny, kterou si osvojil již před svým dvacátým rokem, a navštívil Konstantinopol, Arménii, Egypt a Perský záliv. Své zkušenosti shrnul v knize *Trois ans en Asie* (1859). Spis *Voyage à Terre-Neuve* (1861) těžil z mise, kterou vykonal v souvislosti s jednáním o právech rybolovu na pobřeží Newfoundlandu. V roce 1861 byl jmenován velvyslancem v Teheránu a během cesty do svého působiště poznal Rusko. Zdá se, že se zapojil jako reprezentant Francie do „velké hry“ mezi Ruskem, rozšiřujícím své panství ve střední Asii, a Velkou Británií o získání dominantního vlivu v oblasti. Francouzské úřady však neměly pro tuto iniciativu velké pochopení a Gobineau byl roku 1864 namísto očekávaného povýšení do čela ambasády v Konstantinopoli přidělen na relativně druhořadé diplomatické místo do Athén, kde strávil čtyři roky. Ve zmíněném obdo-

bí vydal odborná pojednání *Traité des inscriptions cunéiformes: Histoire des Perses a Religions et les philologies de l'Asie centrale* a básnickou sbírku *Aphroessa* a věnoval se sochařství. V roce 1868 odešel jako vyslanec do Brazílie; v Rio de Janeiro se sblížil s císařem Pedrem II., který znal a obdivoval Gobineauovy spisy a jehož Gobineau doprovázel během cest po Evropě v letech 1871, 1876 a 1877. Pohnuté události prusko-francouzské války roku 1870 prožil na svém zámku v Trye, který zakoupil v roce 1857. Působil jako starosta obce Trye a člen generální rady departamentu Oise za kanton Chaumont-en-Vexin. Po vyhlášení příměří odmítl nabídku kandidovat do parlamentu za město Beauvais. Thiersova vláda ho jmenovala v roce 1872 velvyslancem ve Švédsku. Během pěti let strávených ve Stockholmu připravil k vydání knihy *Amadis, Renaissance, Pléiades a Nouvelles Asiatiques*. Koncem života trpěl finanční nouzí a oční chorobou, byl nucen prodat sídlo v Trye a usadil se v Římě. Na jaře 1882 navštívil již vážně nemocný Gobineau v Bayreuthu Richarda Wagnera, s nímž jej pojil vzájemný obdiv. Zemřel 13. října téhož roku v italském Turíně během práce na básnické skladbě *Amadis*.

Hegel Georg Wilhelm Friedrich (27. 8. 1770, Stuttgart, Německo – 14. 11. 1831, Berlín, Německo), německý filozof; jeden z nejvýznamnějších představitelů německé klasické filozofie. Stanovil si za úkol vypracovat celkové dialektické pojetí světa, dějin, přírody a myšlení jako procesu, v němž se uskutečňuje vývojová zákonitost. Zabýval se rovněž dějinami filozofie, estetikou, filozofií práva apod. Hegel definitivně charakterizoval občanskou společnost jako ne pouze ekonomicky strukturovanou oblast či pouhý součet občanů státu a zavádí, na rozdíl od Aristotela, který rozlišuje pouze *polis* a *oikos*, termín občanské společnosti jako označení sféry mezi rodinou a státem; občanská společnost zde tedy není identická ani se státem, ani s rodinou. Občanská společnost shrnuje ekonomické prolínání v rámci nepoliticky strukturované sféry, ale zároveň není sférou rodiny.

Herder Johann Gottfried von (25. 8. 1744, Mohrungen, dnes Morag, Polsko – 18. 12. 1803, Weimar, Německo), německý osvícenský filozof, spisovatel a literární vědec. Myšlenku progresivního vývoje v přírodě rozvinul v učení o pokroku v dějinách a o vývoji společnosti k humanismu. Spolu s Jeanem-Jacquesem *Rousseauem je považován za ideového otce toho typu demokracie, který zdůrazňuje vždy státní potažmo národní zájem před zájmem individua.

Hobbes Thomas (5. 4. 1588, Malmesbury, Anglie – 4. 12. 1679, ...), anglický filozof a teoretik práva a státu. Odmítl ideu o božském původu státu, zastával teorii společenské smlouvy, vycházející z koncepce přirozeného sklonu člověka k egoismu. Z díla: *Základy filozofie státu a společnosti; Leviathan*.

Home Henry, lord Kames (... 1696, Kames, Berwickshire, Skotsko – 27. 12. 1782, Edinburgh, Skotsko), skotský právník a filozof; významný představitel skotského osvícenství. Zabýval se metafyzikou a morální filosofií, podílel se na založení *Royal Society* v Edinburghu. Antropologické problematice se věnoval v díle *Sketches of the History of Man* (1776).

humanismus, lidskost, úcta nebo vážnost k člověku, k lidské důstojnosti, péče o blaho člověka a tím také celého lidstva; evropské kulturní a společenské hnutí v 14. až 16. století, čerpající mimo jiné z návratu k antické kultuře. Rovněž tendence ve vývoji kultury a umění, která stavěla člověka do středu univerza a jeho hodnotami a zájmy poměřovala svět; humanismus se prosazoval zejména v literatuře, dramatu a ve vědě. Jazykově se orientoval jednak na nadnárodní latinu, jednak na rozvíjející se a postupně se prosazující národní jazyky.

Kant Immanuel (22. 4. 1724, Königsberg, nyní Kaliningrad, Rusko – 12. 2. 1804, Königsberg, nyní Kaliningrad, Rusko), německý filozof a přírodovědec; zakladatel německé klasické filozofie a moderní kosmogonie. Vytvořil též hypotézu o vzniku sluneční soustavy z plynné hmoty, zabýval se rovněž zkoumáním předpokladů a mezi lidského poznání, jež vysvětloval především z vlastností poznání. Z oblasti morálky jeden z jeho kategorických imperativů zní: „Jednej tak, abys používal lidství jak ve své osobě, tak i v osobě každého druhého vždy zároveň jako účel a nikdy pouze jako prostředek.“

Klaproth Heinrich Julius (9. 10. 1783, Berlín, Německo – 28. 8. 1835, Paříž, Francie), německý orientalista a cestovatel; syn slavného chemika Martina Heinricha Klaprotha (1743 – 1817). Od mládí se intenzivně věnoval asijským jazykům; v roce 1802 začal vydávat ve Výmaru *Asiatisches Magazin*. Působil v petrohradské akademii věd a v roce 1805 byl členem poselstva ruského vyslance knížete Golovkina do Číny. Během návratu prováděl v letech 1807 až 1808 rozsáhlý etnografický a lingvistický průzkum Kavkazu. V roce 1812 odešel do Berlína a o tři roky později do Paříže, kde získal na přímluvu Alexandra von Humboldta od pruského krále plat a titul profesora asijských jazyků

a písemnictví po dobu, jež bude nutná k dokončení jeho děl. V Paříži Klaproth působil až do konce života.

Knox Robert (4. 9. 1791, Edinburgh, Skotsko – 20. 12. 1862, Hackney, Anglie), skotský anatom a lékař; propagátor rasové teorie na Britských ostrovech. V letech 1810 až 1814 studoval na Lékařské fakultě Edinburghské univerzity. Byl žákem jednoho z nejvýznamnějších anatomů počátku devatenáctého století Johna Barclaye. V roce 1815 se Knox jako vojenský lékař účastnil bitvy u Waterloo a v letech 1817 až 1820 sloužil v jižní Africe na východních hranicích Kapska, kde se začal zabývat přírodními vědami, etnologií a antropologií. Po návratu studoval v Paříži u Georgese *Cuviera a navázal přátelství s řadou významných francouzských vědců. V roce 1822 přijal nabídku Johna Barclaye vyučovat v Edinburghu anatomii na *Anatomy School*. O rok později byl zvolen členem *Royal Society of Edinburgh*. Knoxovy mimořádné pedagogické schopnosti a průkopnické odborné studie o anatomii oka získaly značný ohlas; na jeho anatomických přednáškách se tísnily stovky posluchačů. Roku 1824 se podílel na zřízení muzea srovnávací anatomie v rámci *Royal College of Surgeons* v Edinburghu, jehož se stal prvním kurátorem. Od roku 1825 byl členem *Royal College of Surgeons* a byl pokládán za skutečného nástupce Barclayova, jenž zemřel v roce 1826. Úspěšná Knoxova badatelská a pedagogická dráha byla na přelomu dvacátých a třicátých let devatenáctého století nenapravitelně poškozena skandálem. Roku 1828 vyšlo najevo, že William Hare a William Burke zavraždili minimálně šestnáct osob a těla obětí prodávali k pitevním účelům Knoxově anatomické škole. Ačkoliv Knox nebyl obviněn, veřejné mínění se obrátilo proti němu a jeho reputace byla zničena. V roce 1831 se vzdal místa kurátora a uzavřela se mu cesta k získání prestižní profesury patologie nebo anatomie. Neúspěšně se pokusil o založení anatomické školy v Glasgowě a zájem o jeho přednášky v Edinburghu klesal. Roku 1842 odešel do Londýna, kde přednášel, publikoval odborné studie, věnoval se lékařské praxi v Hackney a po roce 1856 působil jako patolog v *Cancer Hospital* v Bromptonu a *Royal Marsden Hospital*. V roce 1854 po propuknutí Krymské války se přihlásil jako dobrovolník, avšak armáda jej odmítla (ačkoliv na Krymu sloužila řada veteránů od Waterloo a z Kapska). Ve čtyřicátých letech devatenáctého století Knox obnovil svůj zájem o etnologickou a antropologickou problematiku a dospěl k tezi o vrozené intelektuální

nerovnosti různých ras. Roku 1850 vydal knihu *The Races of Men: A Fragment*.

Lafitau Jean-François (1681–1740), francouzský misionář a spisovatel; průkopník etnografického studia severoamerických indiánů. V roce 1696 vstoupil do jezuitského řádu, jehož představitelé jej v roce 1711 vyslali do Kanady. Zde se na misijní stanici v Sault Saint-Louis (Caughnawaga) věnoval důkladnému etnografickému studiu irokézských zvyků a příbuzenského systému, jehož výsledkem bylo známé dílo *Mœurs des sauvages américains comparées aux mœurs des premiers temps* (Mravy amerických divochů ve srovnání s mravy prehistorických dob, 1724). V Kanadě objevil léčivou rostlinu ginseng, jež byla předtím známa pouze z Číny a střední Asie. Tento náález vzbudil značné naděje týkající se možného obchodního využití, jež však záhy pohasly. Lafitau každopádně věnoval v roce 1718 ginsengu samostatné pojednání. Roku 1717 se vrátil do Francie, kde hájil před korunou zájmy misionářů a usiloval o potlačení distribuce alkoholu mezi indiánskými kmeny. Ačkoliv představený jezuitů otec Julien Garnier usiloval o jeho návrat do Kanady, Lafitau strávil zbytek života ve Francii.

Lamarck Jean Baptiste Pierre Antoine de Monet (1. 8. 1744, Bazentin-le-Petit, Francie – 18. 20. 28. 12. 1829, Paříž, Francie), francouzský přírodovědec; průkopník evoluční teorie, předchůdce Charlese *Darwina, Charlese Lyella a Ernsta Haeckela. Pocházel ze severofrancouzské aristokratické rodiny s dlouhou vojenskou tradicí. V roce 1756 vstoupil do jezuitského semináře v Amiensu, ale záhy po otcově smrti narukoval do armády a zúčastnil se bojů sedmileté války v Německu, kde byl vyznamenán za statečnost a povýšen na důstojníka. Po uzavření míru roku 1763 sloužil pět let v posádce v jižní Francii, ale náhodné zranění jej přinutilo opustit armádu. Pracoval jako bankovní úředník v Paříži, vystudoval medicínu a věnoval se botanice. V roce 1778 vydal svoji první knihu *Flore Française*, která zaznamenala značný ohlas a jež mu získala Buffonovu podporu. Lamarck byl jmenován asistentem v královské botanické zahradě, *Jardin des Plantes*, která byla rovněž důležitým střediskem lékařských věd a přírodovědeckého bádání. V roce 1781 cestoval jakožto vychovatel Buffonova syna po Evropě. V roce 1793 byla královská botanická zahrada transformována v *Musée National d'Histoire Naturelle* a Lamarck, který až doposud trpěl finančním nedostatkem, byl jmenován v nové instituci profesorem pro studium hmyzu a červů, jimiž se až doposud

nezabýval. Pro Lamarcka to však byla výzva a vytvořil nové vědecké odvětví zabývající se bezobratlými (termín, který razil). Lamarckova teorie evoluce a hlavní biologické a paleontologické teze vyjádřené v knize *Philosophie zoologique* z roku 1809 vzešly především ze zmíněného bádání o problematice bezobratlých. Rovněž publikoval studie z fyziky a meteorologie. Lamarck nedosáhl během svého života uznání, jež by bylo srovnatelné s respektem, jemuž se těšil například Georges Cuvier (který si vážil Lamarckových prací o systematice bezobratlých, ale jenž polemizoval s Lamarckovými evolucionistickými názory). Kolem roku 1818 začal Lamarck pozbývat zrak a závěr života prožil v bídě.

Lavater Johann Caspar (15. 11. 1741, Curych, Švýcarsko – 2. 1. 1801, Curych, Švýcarsko), švýcarský teolog, pastor a kreslíř; jeden ze zakladatelů fyziognomie. Zaměřil hledání vnějších znaků a schopností a psychických vlastností na zkoumání tvaru hlavy a rysů obličeje a dovedl je k velké dokonalosti. Jeho patnáctisetstránkové čtyřsvazkové dílo *Physiognomische Fragmente, zur Beförderung der Menschenkenntnis und Menschenliebe* (Leipzig – Winterthur 1775–1778) se stalo základem fyziognomie. Obsahuje soubor více než devíti set vynikajících mědirytin, portrétů a detailů obličeje, dokonalý atlas fyziognomie lidské tváře. Lavater lidské hlavy a obličeje pečlivě proměřoval a posuzoval v souvislosti se schopnostmi a chováním těchto lidí. Měl výbornou tvarovou a prostorovou představivost a byl především znamenitým praktickým psychologem. Dokázal dobře porozumět druhému člověku, vcítit se do jeho způsobu uvažování, vnímání a citění, poznat a posoudit jeho schopnosti a povahové rysy. Uměl mu dobře poradit, jak své vlohy rozvíjet i jak usměrňovat své chování. Až potud je z dnešního hlediska všechno v pořádku. Dokonce i dnes by Lavater uspěl. Díky schopnosti vyjádřit opravdově a přesvědčivě myšlenkové a citové rozpoložení člověka v souvislosti s jeho povahovými rysy a pro výborné kreslířské dovednosti by i dnes byl pravděpodobně uznávaným grafikem. Jeho schopnosti citlivého přístupu k druhému člověku, znalost lidské povahy a schopnost navázání kontaktu a komunikace by mu asi přinesly i dnes věhlas výborného psychologa. Neuspěl by však se svou teorií. Ve své fyziognomii se totiž snažil spojit nespojitelné. Dal do příliš úzké a těsné spojitosti tvar a funkci. I když například určité závislosti mezi tvarem lebky a činností mozku existují, nelze tvar lebky zkoumat jako určující faktor nebo

odraz či obraz činnosti mozku v jemných nuancích. A s ostatními rysy je to většinou už zcela absurdní. Proč by měl zrovna tvar nosu nebo úhel lícních kostí souviset s myšlením člověka.; souvisejí leda tak se schopností čichat a kousat. Další Lavaterovou chybou bylo, že se věci spolu související snažil zobecnit jako jevy charakteristické pro všechny lidi. Zaměnil individuální a obecné.

legitimita, označení oprávněnosti státu (vlády) vystupovat jako politická moc. Každá komplexní forma lidské společnosti je konfrontována s otázkou legitimacy, tedy s otázkou, zda a proč si její řád zasluhuje loajalitu členů společnosti. V liberálních demokraciích je za základní legitimizační princip uznáno veřejné mínění, které se utváří v rámci mimopolitické občanské společnosti.

liberalismus, systém ekonomických, politických, sociálních, etických a jiných hodnot (individualismus, politická svoboda, tolerance, omezení státního paternalismu, tržní koordinace ekonomických vztahů) a doktrín (dělbá moci, svoboda obchodu), na nichž jsou založeny demokratické státy; v moderní podobě byl vymezován počínaje 17. stoletím v dílech zejména Barucha Spinozy, Johna *Locka, Charlese-Louise *Montesquieua, v ekonomii především Adamem *Smithem a nejnověji Friedrichem Augustem von *Hayekem a Miltonem *Friedmanem. Jako způsob myšlení a rozvažování o člověku a politice inspiroval liberalismus během posledních čtyř století mnoho politických hnutí v Evropě i mimo ni. Protože měl liberalismus v Evropě dlouho výsadní postavení, zdá se nemožné jej definovat bez ztotožnění se západní civilizací. Liberální myšlení bylo také spojováno s četnými politickými stranami, ačkoli označení „liberální“ bylo poprvé použito pro politickou stranu ve Španělsku v roce 1810, jejíž program kopíroval anglický konstitucionalismus. Počátky moderního liberalismu jsou nejzřetelnější v myšlení a politice spojených s anglickou revolucí v roce 1688. Redukovat liberalismus na jedinou teoretickou tezi je nemožné, k jeho hlavním principům však patří víra v nejvyšší hodnotu jednotlivce, jeho svobody a práva. Předpokladem je přesvědčení, že jednotlivec má přirozená práva, která existují nezávisle na vládě či státu, a která by měla být vládou (státem) a proti vládě (státu) chráněna.

Locke John (29. 8. 1632, Wrington, Somerset, Anglie – 28. 10. 1704, Oates, Essex, Anglie), anglický empirický filozof, teoretik státu a práva. V pojetí státu vycházel z teorie společenské smlouvy a přirozeného práva.

Long Edward (1734–1813), anglický právník a spisovatel. V letech 1757 až 1769 působil jako soudce na Jamajce. Longovo dílo *History of Jamaica* (1774) je považováno za jeden z prvních otevřeně rasistických spisů v dějinách západní literatury.

Mill John Stuart (20. 5. 1806, Londýn, Anglie – 8. 5. 1873, Avignon, Francie), britský filozof, logik a etik; představitel pozitivismu. Byl ovlivněn Georgem Berkeleym, Davidem *Hummem, Jeremym *Benthamem a Augustem *Comtem. Vytvořil systém tzv. induktivní logiky, zejména metodu kauzální analýzy. V návaznosti na Adama Smitha a Jeremy Benthama již plně vyjádřil požadavky podnikavosti svobodných jednotlivců: každý má sledovat svůj vlastní zájem, prospěch a zisk – pokud je to v souladu s právním řádem a hospodářskými zákony, a tak nepotlačuje zájmy a prospěch druhých. Tím, že v podnikání uspějí nejspokojnější, budou zájmy jednotlivců v souladu se zájmy celku. Hlavní díla: *Principy politické ekonomie, Logický systém, Utilitarismus, Poddanství žen*.

Montesquieu Charles-Louis de Secondat, baron de La Brède et de Montesquieu (18. 1. 1689, zámek La Brède u Bordeaux, Francie – 10. 2. 1755, Paříž, Francie), francouzský filozof, sociální myslitel, historik a spisovatel; jeden z představitelů francouzského osvícenství. Smysl filozofie viděl v poznávání příčinných souvislostí materiálního světa, který ač stvořen Bohem, pohybuje se nezávisle na Bohu. Základní politickou hodnotou byla pro něho občanská svoboda, jež musí být jistěna rozdělením moci na tři nezávislé složky – zákonodárnou, soudní a výkonnou. Tímto názorem ovlivnil tvorbu ústavních aktů Velké francouzské revoluce i ústavu Spojených států z roku 1787.

Morton Samuel George (26. 1. 1799, Philadelphia, Pennsylvania, USA – 15. 5. 1851, Philadelphia, Pennsylvania, USA), americký lékař, antropolog a geolog; průkopník rasové teorie. Morton dokončil v roce 1820 medicínu na Pennsylvánské univerzitě a roku 1823 na Edinburghské univerzitě. Po návratu do Spojených států amerických se věnoval lékařské praxi a působil jako profesor anatomie na Pennsylvánské univerzitě. Od roku 1830 se věnoval sběru lebek, které podle jeho názoru prokazovaly existenci pěti základních lidských ras. Přiklonil se k polygenismu a tuto tezi obhajoval v polemice s reverendem Johnem Bachmanem. Morton publikoval rozsáhlou studii *Crania Americana, or a Comparative View of the Skulls of Various Aboriginal Nations of North and South America* s předmluvou nazvanou *Varieties of the Human Species* (1839).

Mortonova kniha *Crania Egyptica, or Observations on Egyptian Ethnography: Derived from the History of the Monuments* (1844) byla založena na souboru devadesáti osmi lebek, které Mortonovi poskytl konzul George R. Gliddon.

osvícenství, ideové hnutí ve vývoji evropského myšlení, kultury a politiky 17. a 18. století, založené na víře v rozum, vědu a *humanismus; navazovalo na odkaz renesance a *reformace, inspirovalo se zejména italskou a holandskou renesancí a jejím základním proudem – humanismem. Francouzská verze humanismu je považována jednou za vývojový předstupeň, podruhé za ranou fázi evropského osvícenství. Ideje a principy osvícenského humanismu se nejvýrazněji uplatnily ve filozofii, vědě, literatuře a dramatu. Osvícenství se nejdříve začalo prosazovat v Anglii a Francii v 17. století a do své vrcholové fáze dospělo v 18. století v činnosti francouzských encyklopedistů. Vyrůstalo ze dvou základních zdrojů. Jedním z nich byl program ekonomicky sílící, revolučně laděné buržoazie, která se chtěla uplatnit ve společenském životě, ale která se střetávala s předsudky, občanskou nerovností a privilegií šlechty. Druhým zdrojem osvícenství byly humanistické ideály pokrokové aristokracie, která se bránila protireformační politice církve a jejímu monopolu v oblasti osvěty, vědy a školství. Osvícenství vycházelo z přesvědčení, že příčinou zla je nevědomost a že toto zlo je možné napravit pravdivým poznáním a vhodnou výchovou, to znamená pomocí „světla rozumu“. Racionalismus jako metoda a předpoklad společenského pokroku představoval charakteristický rys nejen osvícenské filozofie, ale také osvícenského umění, takže umělecká díla byla pokládána za díla filozofická a naopak. Osvícenství kritizovalo teologii a její dogmata, spoutávající vědeckou práci, odmítalo středověké hodnoty, konvence i dobové zákonodárství. Obhajovalo naopak „přirozené právo“, založené na univerzálních, neměnných, všelidských principech, „společenskou smlouvu“, uzavřenou mezi rovnoprávnými individui, a náboženskou toleranci, ústící v ontologický dualismus a ateismus. Osvícenství bylo ideovým východiskem Velké francouzské revoluce a mělo vliv na formování programu, který se stal základem jednotlivých národních obrození.

palingeneze, termín razil Charles Bonnet ve spise *Palingénésie philosophique* (1769) ve smyslu „původního pravzoru“. V první polovině devatenáctého století jej převzal Pierre Simon Balanche pro označení „nového zrození“ jako radikální protirevoluční pro-

měny společnosti v zájmu zachování tradičního řádu. Roger Griffin uplatnil pojem palingeneze při popisu moderních totalitních hnutí.

Prichard James Cowles (1786–1848), anglický lékař, etnolog a filolog; zakladatel britských etnologických a antropologických věd. Vyrůstal v kvakerské rodině, studoval medicínu na Trinity College v Cambridge, na St. Johns College v Oxfordu a na Edinburghské univerzitě. V roce 1810 zahájil svou lékařskou praxi v Bristolu a o rok později začal působit v místní Nemocnici svatého Petra. Roku 1813 uveřejnil *Researches into the Physical History of Man*, dílo věnované *Blumenbachovi, jehož členění lidstva na pět základních ras Prichard převzal. Na rozdíl od Blumenbacha a dalších svých předchůdců prosazoval komplexní zkoumání všech biologických, lingvistických a sociokulturních atributů člověka. Předpokládal, že keltské jazyky jsou příbuzné s jazyky slovanskými a jazyky germánské s pelasgickými (řečtinou a latinou) a dohromady vytvářejí čtvrtou větev „asijské“ (tzn. indoevropské) jazykové rodiny. Lingvistickou problematikou se zabýval ve studii *Eastern Origin of the Celtic Nations* (1831), v níž srovnával keltské dialekty se sanskrtem. V roce 1843 uveřejnil knihu *Natural History of Man*, ve které hájil jednotný původ lidstva a polemizoval s rasovou teorií. Věnoval se rovněž studiu duševních chorob a jejich vztahu k morálním vlastnostem (*Treatise on Diseases of the Nervous System*, 1822; *Treatise on Insanity and Other Disorders Affecting the Mind*, 1835), vitalismu (*Review of the Doctrine of a Vital Principle*, 1829), egyptské mytologii (*Analysis of Egyptian Mythology*, 1819) a lidské evoluci (*On the Extinction of some Varieties of the Human Race*, 1839). Od roku 1845 působil v Londýně, kde stál v čele Etnologické společnosti a byl členem Královské společnosti. Prichard byl posledním velkým představitelem tzv. biblické antropologie, to znamenalo, že starozákonní texty pro něho představovaly základní autoritu pro porozumění lidské variabilitě.

racionalismus, v obecném smyslu jde o stanovisko, jež zastává suverenitu lidského rozumu (*ratio*), vyzvedá rozumové schopnosti a předpokládá též racionální postizitelnost skutečnosti; ve filozofii je to směr (rozvinutý zejména v 17. a 18. století v polemice s empirismem) opírající schopnost poznání a jednání o rozumovou činnost a vylučující proto zkušenost a smyslové jednání (opak empirismu), odvozuje všechny projevy vědění od nejvyššího principu pomocí rozumových úvah, soudů, závěrů (opakem je iracionalismus).

rasismus, postoj založený na ospravedlňování, reprodukci nebo úsilí po dosažení asymetrické distribuce politické, ekonomické a symbolické moci na základě esencializace selektivně zvolených lidských somatických znaků, které jsou chápány jako vrozené dispozice lidských rasových skupin přímo ovlivňující kolektivně sdílené intelektuální, sociokulturní a hospodářské chování a výkonnost. Rasismus jako politický aktivismus a ideologie se snaží o institucionalizaci politického řádu založeného na rasové hierarchii a vymykajícího se politickému konsenzu. Partikularizující rasismus argumentačně těží z rasové teorie a používající biologické metafory se postupně prosadil proti univerzalistickým aspiracím osvětlení na přelomu osmnáctého a devatenáctého století. V polovině devatenáctého století se zejména prostřednictvím děl Roberta *Knoxe, Benjamina Disraeliho nebo Arthura de *Gobineaua stal rasismus součástí západní politické kultury. Po porážce totalitních hnutí nacismu a fašismu a v důsledku rezolucí přijatých mezinárodními organizacemi a celosvětového hnutí za občanská práva byl vliv rasismu v politické kultuře demokratických zemí ve druhé polovině dvacátého století marginalizován.

rasová teorie, představuje pokus o vytvoření vědecké klasifikace lidstva na základě vrozených fyzických atributů různých lidských ras. Rasová teorie je produktem sekularizace, naturalizace lidských dějin a represivní homogenizace a instrumentalizace uplatňované vůči mimoevropským domorodým populacím koloniální administrativou v raném novověku a na prahu moderní doby. K průkopníkům rasové teorie náleželi François Bernier, Johann Friedrich *Blumenbach, Petrus Camper, Georges Louis Leclerc de *Buffon a Immanuel *Kant. Přibližně v letech 1850 až 1950 představovala rasová teorie respektovanou součástí západních věd o člověku. Politické a ideologické zneužití rasové teorie v podobě rasismu a vzestup sociálního konstruktivismu kriticky poukazujícího na úlohu mimovědeckých faktorů a zájmů při vymezování jednotlivých lidských ras způsobily, že vědecká hodnota rasové teorie je od šedesátých let dvacátého století většinou badatelů relativizována.

reformace, hnutí začínající v 16. století a usilující o nápravu a omezení moci katolické církve, proběhlo ve většině evropských zemí a vytvořilo novou formu křesťanství – protestantismus, a nové typy církví.

Robertson William (19. 9. 1721, Borthwick, Midlothian, Skotsko – 1793), skotský historik a duchovní;

přední představitel skotského osvícenství. Studoval v Edinburghu a začal působit jako pastor v Gladsmuiru. V roce 1745 se jako dobrovolník účastnil na straně jakobitů obrany Edinburghu. Roku 1762 se stal rektorem Edinburghské univerzity a 1764 královským historiografem. Uznání získal svým dílem *History of Scotland 1542–1603* (1759). Knihu *History of Charles V* (1769) ocenili Voltaire a Edward Gibbon. Robertsonovy studie *History of America* (1777) a *The Knowledge which the Ancients Had of India* (1791) položily základy historické a srovnávací antropologie na Britských ostrovech.

romantismus, etapa ve vývoji životní filozofie a umění spadající do konce 18. a první poloviny 19. století a jeden z posledních velkých evropských uměleckých slohů. Ideově je spjat s revolučními, společenskými proměnami, které s sebou přinesla krize absolutistického monarchismu a jejichž vyhoceným výrazem se stala Velká francouzská revoluce. Představuje reakci na racionalistický osvícenský koncept světa a umění, spoutaný privilegii, normami a konvencemi. Vyrůstá z rozporů a polarit vznikajících mezi romantickým ideálem a skutečností, rozumem a citem, romantickým antitradicionalismem a tradicionalismem. Je charakterizovaný zejména romantickým individualismem, subjektivismem a modernismem. Romantismus – v souladu s romantickou filozofií Jeana Jacquese *Rousseaua – vnesl do umění obdiv k přírodě. Romantická estetika zdůrazňovala cit a dojetí, právo na tvůrčí svobodu. Jeden typ romantických postojů směřoval k vytváření lepšího, ideálního, vysněného světa (někdy se tato orientace označuje za konzervativní romantismus, neboť znamenala odvrát či únik od reálného světa), druhý typ směřoval ke konfliktu jedince a světa (aktivní romantismus, který nejlépe vyjádřil byronismus). V tomto období vznikla řada uměleckých škol, směrů a hnutí, nových uměleckých druhů, žánrů a forem (v literatuře například hrůzostrašná, fantastická a detektivní literatura, historický román nebo poema). V malých národech sehrál romantismus především národně osvobozenickou a obrozenskou úlohu. Ze střetu romantismu a realismu (popřípadě akademismu, naturalismu, kritického realismu) těžila evropská umělecká moderna.

Rousseau Jean-Jacques (28. 6. 1712, Ženeva, Švýcarsko – 2. 7. 1778, Erménonville, Francie), francouzský osvícenský filozof, spisovatel, hudebník a pedagog. V učení o společenské smlouvě zdůraznil myšlenku, že všichni jsou si podle přirozeného práva rovni

a vzdávají se svých práv ve prospěch celku, jenž vyjadřuje obecnou vůli.

Saint-Simon Claude Henri de Rouvroy (17. 10. 1760, Paříž, Francie – 19. 5. 1825, Ivi, Francie), francouzský myslitel a vizionář; jeden z duchovních otců moderního sociálního utopismu, socialismu a pozitivismu. Saint-Simon, který pocházel ze staré aristokratické rodiny, se jako mladý patriot a idealista účastnil americké války za nezávislost. Traumatizující události Velké francouzské revoluce obrátily jeho pozornost k úsilí o radikální reorganizaci společnosti založené na vědeckém racionalismu, sociálně harmonické industrializaci a náboženské obrodě prostřednictvím „nového křesťanství“. Saint-Simon prožil řadu let v bídě a samotě, na konci života však kolem sebe shromáždil řadu mladých nadaných žáků, kteří později sehráli důležitou úlohu v hospodářském, politickém a kulturním životě Francie (Auguste Comte, Michel Chevalier, Léon Walras). Saint-Simon ovlivnil i řadu zahraničních myslitelů (Thomas Carlyle, John Stuart Mill). August Friedrich von Hayek označil Saint-Simonův „scientismus“ za jeden z ideových zdrojů moderního totalitarismu.

Smith Adam (5. 6. 1723, Kirkcaldy, Skotsko – 17. 7. 1790, Londýn, Anglie), britský ekonom a filozof skotského původu; čelný představitel klasické politické ekonomie, zastánce hospodářské svobody a volné konkurence. Odvozoval růst bohatství národa od velikosti trhu a dělby práce. Kritik merkantilistické doktríny obchodní bilance a stoupenec svobodného obchodu. Národní hospodářství chápal jako systém fungující na sledování individuálních zájmů a koordinovaný „neviditelnou rukou trhu“. V poměru ke státu liberál. Mravnost odvozoval z vrozených morálních citů vlastních psychice jednotlivce (*teorie mravních citů*). Hlavní dílo: *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* (Pojednání o podstatě a původu blahobytu národů, 1776).

socialismus, společenský a hospodářský systém založený na státním (popřípadě družstevním) vlastnictví, centrálně řízeném hospodářství; též ideologie, obhajující podřízení jednotlivce zájmům kolektivu a prosazující, údajně v zájmu sociální spravedlnosti, intenzivní, státem řízené přerozdělování národního důchodu. **teorie**, logický, přísný systém úsudků o určitých ideálních objektech, sestaven tak, aby byly zachyceny některé skryté vzájemně spojené zákony té či oné konkrétní oblasti objektivního světa a aby tyto zákony byly využity pro stručný popis, uspořádání, vysvětle-

ní a prognózu jevů v této oblasti, a dále pro to, aby na tomto základě byla vypracována metoda – stereotypní aparát pro získání nových znalostí. Teorie předpokládá jakýsi obecný způsob vysvětlení, ale nikoli konkrétní vysvětlení. V tomto smyslu například takzvaná „normanská teorie“ není teorie, ale hypotéza, koncepce, aplikace teorie (vlivů). Podle definice teorie se rozumí její adekvátnost zákonům určitého zlomku skutečnosti, avšak hranice fragmentu a stupeň aplikovatelnosti teorie není snadné určit. Proto teorie, která potvrdila (opodstatnila) svůj status v určitých hranicích a směrech ho nezdědí, potvrzuje i v jiných sférách. To znamená, že jestliže překračuje své možnosti a oprávnění a ukáže se falešnou, je jako teorie vůbec neodůvodněná. Pak není žádnou teorií. Tak tomu je v případě teorie rasy, přenesené na vysvětlení rozhodujících sociálně-historických zvláštností a známé v tomto případě pod názvem „rasová teorie“.

Tocqueville Alexis de (29. 7. 1805, Paříž, Francie – 16. 4. 1859, Cannes, Francie), francouzský historik, sociálně politický myslitel a politik. Ačkoli pocházel ze staré aristokratické rodiny, byl upřímným zastáncem demokracie. V letech 1831 až 1832 podnikl ve francouzských státních službách cestu po Spojených státech, jejímž cílem mělo být studium amerického trestního práva a vězeňského systému. Výsledkem jeho pobytu byl dvoudílný spis *Demokracie v Americe*, jenž vyšel v letech 1835 a 1840 a okamžitě přinesl Tocquevillovi uznání doma i ve světě. Dílo bylo brzy přeloženo a vydáno v Americe, Anglii a Německu a po vydání druhého dílu byl Tocqueville zvolen členem francouzské akademie. Tocquevillova situace byla v mnohém obdobná s tou naší. Vnější perspektiva Francouze a nesamozřejmost demokracie v jeho rodné vlasti mu poskytla unikátní příležitost k nezvykle vnímavému a citlivému pozorování socio-ekonomických a kulturních předpokladů, nebezpečí a záruk rodící se americké demokracie.

věda, oblast lidské činnosti vytvářející stále pravdivější soubor poznatků o přírodě, společnosti a myšlení; soubor poznatků takto vzniklý jako celek též v jednotlivých oborech; druh systematického poznávání, odlišného už v antice od všeobecné filozofie, a systemizovaný počátkem novověku, kdy se zformovaly jednotlivé disciplíny, obvykle se speciálním předmětem zkoumání a se speciální originální metodologií; věda se vyvíjela od pozitivistického pojetí fakticity přes formalizační pokusy logického pozitivismu a historizující vývojové hledisko a dospěla koncem 20. století k falzi-

fikacionismu Karla R. Poppera („Vědecký poznatek je takový, který je vyvratitelný“) a k postmodernistickému zpochybnění možnosti univerzalizmu celé novověké vědy (i když vznikají pokusy o „teorii všeho“). Věda získává fakta v promyšleném procesu, založeném na uplatňování souboru pravidel, prostředků a zásad (metod), jež mají v jednotlivých vědách specifický ráz; výzkumná procedura se odvíjí zhruba v těchto stadiích: 1. vymezení objektu a předmětu výzkumu, 2. získávání materiálu, 3. popis materiálu, třídění, analýza, 4. vytváření hypotéz o popisovaném a pozorovaném objektu a jejich kontrola, 5. zobecňování získaných faktů – tj. vyvozování zákonitostí, vysvětlování jevů a vytváření dalších hypotéz o zkoumaném objektu.

Voltaire, vlastním jménem François-Marie Arouet (21. 11. 1694, Paříž, Francie – 30. 5. 1778, Paříž, Francie), francouzský filozof, spisovatel, dramatik, esejista a historik. Patrně nejznámější francouzský osvícenský filozof a nesmlouvavý kritik a polemik; rovněž se zúčastnil, i když pouze nepříliš rozsáhlými příspěvky, Diderotovy *Encyklopedie* (1751–1772). Za své názory byl pronásledován královskou mocí (již v roce 1714 byl za sžiravé epigramy na regenta vyhoštěn z Paříže, v roce 1717 byl z podobných důvodů vězněn v Bastile) i církevními kruhy, jeho díla byla zakazována a pálena na hranicích. Tento osud stihl například jeho

Filosofické listy anebo *Anglické listy*, které vydal v roce 1734, po svém vyhoštění do Anglie (1726–1729). Přes tyto, anebo právě pro tyto spory a konflikty, v nichž hájil rozum a toleranci, byl ve své době velmi populární. Dokázal si získat přízeň žen, obdiv intelektuálů i (krátkodobé) sympatie královských dvorů. Byl v písemném i osobním styku s nejvýznamnějšími osobnostmi tehdejší Evropy. Jeho díla významně ovlivnila dobové duchovní klima. K Voltairovi jako k svému předchůdci se hlásili také protagonisté Velké francouzské revoluce. Voltairův román *Candide ou l'Optimisme* (Candide neboli Optimismus, 1759) představuje – vedle Diderotova *Jakuba fatalisty* (psáno 1773, vydáno 1796) – vrcholný projev francouzského osvícenského románu. Ironický a sebeironický, vševědoucí (objektivní) vypravěč neprojevuje zájem o psychiku svého naivního hrdiny Candida a rovněž redukuje na minimum popisy prostředí. Zcela se soustřeďuje na děj – životní osudy svého hrdiny, které komentuje, nejednou formou hutných gnóm a sentencí. Pokusem nabídnout pozitivní řešení lidskému pobytu ve světě je závěr díla: na konci své cesty si Candide za poslední peníze zakoupí kus země poblíž Cařihradu; dospívá k poznání, že nejlepším lékem na „*tři velká zla*“, s nimiž se ve světě setkal, na „*nudu, neřesti a nouzi*“, je práce.

15. Rejstřík

A

Acosta, José de (1540–1600) 36, 39, 42
Acton, John Emerich Edward Dalberg (lord Acton, 1834–1902) 75
Adelon, Nicolas Philibert (1782–1862) 70, 79
Adelung, Johann Christoph (1734–1806) 49, 54
Africanus, Leo (1492–1550) 42
Agassiz, Louis (1807–1873) 15, 145
Achille-Victor, vévoda de Broglie (1785–1870)
d'Ailly, Pierre (1350–1420)
Albertus Magnus (1200–1280) 29, 31, 32, 33, 36, 148
Albumazar (též Abu-Mašar Džafar ibn Muhammad, 787–886) 30, 33
Aldrovandus, Pompeius (narozen 1668) 46
d'Alembert, Jean Baptiste le Rond (1717–1783) 41, 64, 72
Alexander z Hales (1185–1245) 32
Alfonso X. (1221–1284) 23, 25, 134, 140
al-Tabarí, Muhammad Ibni Džarir Abu Džafar (838–923) 20, 24
Alvarez, Francisco (16. století) 31, 32
d'Amiens, Frédéric Dubois 70, 78
Andler, Charles (1866–1933) 80, 133
Andrieux, François-Guillaume-Jean-Stanislas (1759–1833) 64
Anquetil-Duperron, Abraham Hyacinth (1731–1805) 83, 88, 97
Arendtová, Hannah (1906–1975) 17, 55–57, 75, 76, 81, 82, 95, 132, 144
Aristotelés (384–322 před Kristem) 27, 28, 30–33, 40, 46, 50, 104, 133, 148, 150
Arlès-Dufour, François Barthélemy (1797–1872) 74, 81
Arndt, Ernest Moritz (1769–1860) 71, 80
Atienza, Lope de (16. století) 37

Atkins, John (1685–1757) 43, 44
Auburtin, Ernest (19. století) 82
Audigier, Vital de (1569–1624)
d'Avezac, Marie Armand Pascal (1800–1875) 96
Ayala, Felipe Guamán Poma de (narozen 1613) 37
d'Azyr, Vicq-, Félix (1748–1794) 46, 67, 100

B

Bacon, Francis (1561–1626) 9, 15
Bacon, Roger (1214–1292) 30–33
Bachelard, Gaston (1884–1962) 15
Bailey, Nathan (zemřel 1742) 41
Bailly, Étienne (19. století) 70
Bailly, Jean-Sylvain (1736–1793) 104
Balbi, Adrian (1782–1848) 103
Ballanche, Pierre Simon (1776–1847) 65
Ballanti, Père (19. století) 100
Balzac, Honoré de (1789–1850) 70, 79
Barjavel, Casimir François Henri (1803–1868) 91, 97, 99, 101
Barnave, Antoine Pierre Joseph Marie (1761–1793) 64
Barrow, John (1808–1898) 92
Barthez, Paul Joseph (1734–1806) 82
Bartholomaeus Anglicus (13. století) 29, 32, 33
Battle, Andrew (16. století) 41, 50
Baudin, Nicolas (1754–1803) 68, 79
Bazard, Saint-Amand (1791–1832) 73–75, 84, 97
Beattie, James (1735–1803) 52
Béliard, François (18. století) 59
Belzoni, Giovanni-Batista (1778–1823) 101
Benjamín z Tudely (12. století) 25
Bentham, Jeremy (1748–1832) 61, 62, 66, 145, 153
Bergmann, Frédéric Guillaume (1812–1887) 103
Bernier, François (1620–1688) 44, 51, 108, 155
Bešir, Kızlar Agası (1650–1746) 25

Bichat, Xavier (1771–1802) 67, 70, 71
 Billard, Charles (1800–1832) 53
 Biran, François Pierre Gonthier Maine de (1766–1824) 78
 Blumenbach, Johann Friedrich (1752–1840) 46–49, 52, 53, 90, 92, 98, 100, 101, 108, 109, 145, 146, 154, 155
 Bodin, Jean (1530–1596) 17, 29, 30–33, 38, 107, 136, 143, 146, 148
 Böhm, Johann (16. století) 41
 Böhme, Jakob (1575–1624) 66
 Boissel, Jean 9, 17, 18, 51, 52, 53, 54, 78, 79, 80, 81, 82, 84, 85, 86, 88, 93, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 118, 134
 Bonald, Louis Gabriel Ambroise de (1754–1840) 61, 65, 67, 75, 77, 81, 82
 Bonatti, Guido (zemřel kolem roku 1300) 29, 31, 32, 33
 Bonifác VIII. (1294–1303) 33
 Bonnet, Charles (1720–1793) 18, 43, 56, 63, 89, 97, 133, 154
 Bonstetten, Charles Victor de (1745–1832) 47
 Bory de Saint-Vincent, Jean-Baptiste Marcellin (1778–1840) 48, 53, 90, 100
 Bossuet, Jacques Bénigne (1627–1704) 60
 Botero, Giovanni (1540–1617) 36
 Bougainville, Louis Antoine de (1729–1811) 68
 Bouillaud, Jean Baptiste (1796–1881) 79
 Boulainvilliers, Henri de (zemřel 1722) 56, 83
 Bourdon, Jean Baptiste Isidor (1796–1861) 79
 Bowdich, Thomas Edward (1791–1824) 91, 101
 Boyer, Alexis (1757–1833) 64
 Braudel, Fernand (1902–1985) 76, 134
 Breteuil, Louis Auguste le Tonnelier de (1730–1807) 64
 Brissot de Warville, Jacques Pierre (1754–1793) 77
 Broca, Paul (1824–1880) 68, 70, 79, 148
 Brotonne, Frédéric Pascal de (1797–1865) 49, 54, 104
 Broussais, Casimir (1803–1847) 70, 98
 Broussais, François Joseph Victor (1772–1838) 70, 79
 Broussonet, Pierre Marie Auguste (1761–1807) 100
 Bruce, Jack (1730–1794) 91, 101, 104
 Brun, Joseph André (18. století) 99
 Bruno, Giordano (1548–1600) 50
 Buat-Nancay, Louis Gabriel Du (1732–1787) 56
 Buckle, Thomas Henry (1821–1862) 48
 Buffon, Georges Louis Leclerc de (1707–1788) 45, 46, 47, 48, 49, 50, 52, 65, 89, 98, 108, 146, 152, 155
 Buchez, Philippe Joseph Benjamin (1796–1865) 70, 73, 86, 98
 Burke, Edmund (1729–1797) 61

Burke, Luke (19. století) 48
 Burnett, James, lord Monboddo (1714–1799) 51, 146
 Burnouf, Émil Louis (1821–1907) 100
 Burnouf, Eugène (1801–1852) 87, 99
 Buxton, Thomas Fowell (1786–1845) 91, 102

C

Cabanis, Pierre Jean Georges (1757–1808) 62–68, 70, 74, 77, 78, 83, 90, 108, 134, 142, 146
 Cambacérés, Jean Jacques Régis de (1753–1824) 77
 Cadamosto, Luís de (15. století) 23
 Caesar, Gaius Iulius (100–44 před Kristem) 28, 32
 Caillé, René (1799–1838) 91, 101
 Calancha, Antonio de la (1584–1654) 37, 38
 Calhoun, John Caldwell (1782–1850) 51
 Calvi, Marchal de (19. století) 70
 Camper, Petrus (1722–1789) 25, 46–49, 52, 98, 102, 134, 140, 155
 Cárdenas, Juan de (1563–1609) 38, 39
 Carnot, Hippolyte (1801–1888) 73
 Carré, Jean Marie (1887–1958) 82, 135
 Castéra, Jean Henri (1781–1826) 102
 Castlereagh, Robert Stewart (1769–1822) 72
 Cazeaux, Euryale (19. století) 99
 Celine, Louis-Ferdinand (Louis-Ferdinand Destouches, 1894–1961) 97
 Cercler, Antoine (19. století) 82
 Cisneros, Diego (1602–1648) 38
 Clapperton, Hugh (1788–1827) 91, 101
 Cloquet, Jules Germain (1790–1883) 53
 Clüver, Philipe (1580–1623) 104
 Cobo, Bernabé (1580–1657) 37, 40, 135
 Commines, Philipp de (1445–1511) 32
 Comte, Auguste (1798–1857) 62, 73, 75, 81, 82, 85, 90, 133, 141, 153, 156
 Comte, Charles (1782–1837) 67
 Condillac, Étienne Bonnot de (1715–1794) 63, 64, 65, 77
 Condorcet, Jean Antoine Nicolas de Caritat de (1743–1794) 55, 60–62, 64, 65, 77, 78, 100, 102, 133
 Constant, Benjamin (1767–1830) 66, 70, 89
 Cook, James (1728–1779) 48, 52
 Cordiner, James (1775–1836) 92
 Corsali, Andrea (narozen 1517) 36
 Cotgrave, Randle (1610–1634) 41
 Courtet, Jean-Joseph Alexandre (1796–1859) 83
 Courtet, Jules Jean-Jacques Laurent Edouard (1807–1881) 83
 Courtet, Victor Alexandre (1813–1867) 9, 11, 14, 17, 48, 51, 53, 54, 63, 78, 83–105, 107–109, 117, 118, 134, 135, 146, 147
 Cousin, Victor (1792–1867) 73

Crawford, John (1783–1868) 93, 101, 103
Cuvier, Georges (1769–1832) 43, 53, 54, 56, 68, 71,
76, 79, 99, 102, 103, 105, 137, 145, 147, 151,
152

Č

Černý, Václav (1905–1987) 15, 17, 135

D

Dante Alighieri (1265–1321) 32, 33
Danton, Georges Jacques (1759–1794) 70
Dáreios I. (522–486/485 před Kristem) 28
Darwin, Erasmus (1731–1802) 65
Darwin, Charles (1809–1882) 13, 15, 48, 65, 71, 90,
96, 145, 146, 152
Daunou, Pierre Claude François (1761–1840) 32, 62,
64, 65, 66, 147
Debout, Émile (19. století) 79
Decourdemanche, Alphonse (1797–1871) 100
Degérando, Joseph Marie (1772–1842) 56, 61, 62, 68,
77, 78
De Laet, Johannes (1593–1649) 42, 50
Delisle de Sales, Jean Claude Izouard (1741–1816)
47, 49, 52, 53, 78, 89, 92, 93, 100, 103, 104, 139
Demangeon, Jean Baptiste (narozen 1764) 79
Denham, Dixon (1786–1828) 91, 101
Descartes, René (1596–1650) 44
Desmarets, Samuel (1599–1673) 51
Desmoulins, Louis-Antoine (1794–1828) 48, 53, 93
Destutt de Tracy, Antoine Louis Claude (1754–1836)
62–66, 68, 77, 78, 108, 137, 138, 141, 143
Diderot, Denis (1713–1784) 46, 47, 64, 77, 157
Diefenbach, Lorenz (1806–1883) 100
Disjonval, Quatremère (1754–1830) 102
Disraeli, Benjamin (1804–1881) 17, 135, 155
Dubois, Frédéric (1797–1873) 70
Dubois, Jean Antoine (1765–1848) 103
Dubois, Pierre (narozen přibližně 1300) 31
Dubreuil, Alphonse (1811–1890) 49, 54
Duméril, André Marie Constant (1774–1860) 49, 54
Dumézil, Georges (1898–1986) 100, 112
Dumont, Louis (1911–1998) 15, 94
Dunoyer, Barthélemy Charles Pierre Joseph (1786–
1862) 93
Duperrey, Louis Isidor (1786–1865) 54
Duprat, Pascal (1815–1885) 99
Dupuis (1742–1809) 63
Duval, Amaury (1760–1838) 64
Duverney, Jean Baptiste (1802–1880) 102
Duveyrière, Charles (1803–1866) 73, 76, 82

E

Eckstein, Ferdinand von (1789–1861) 56, 87, 96, 99,
134
Eden, Richard (1521?–1576) 36
Edwards, Henri Milne (1800–1855) 87, 90, 93, 99
Edwards, William Frédéric (1777–1842) 48, 69, 71,
79, 80, 99
d'Eichthal, Gustave (1804–1886) 73, 76, 81, 85, 87,
88, 91, 92, 96, 99
Enfantin, Barthélemy Prosper (1796–1864) 73, 74,
80, 81, 82, 84, 86, 97, 99
Epikuros (341–270 před Kristem) 50
Esquiros, Alphonse (1812–1876) 71, 92, 102
Eyriès, Jean Baptiste Benoit (1767–1846) 96, 101

F

Fabricius, Johann Christian (1745–1808) 52
Falga, Caffaréli du (2. polovina 18. století) 77
Fauriel, Claude Charles (1772–1844) 66
Fénelon, François de Salignac (1651–1715) 78
Ferdinand II. Katolický (Aragonský, 1452–1516) 25
Feuerbach, Ludwig (1804–1872) 75
Filip IV. Sličný (1268–1314) 31, 33
Flourens, Marie Jean Pierre (1794–1867) 45, 46, 52,
70, 79
Forster, Johann Georg (1754–1794) 48
Forster, Thomas (1789–1860) 79
Fortes, Meyer (1906–1983) 20, 24, 136
Foucault, Michel (1926–1984) 15, 18, 35, 136, 143
Fourcroy, Antoine François de (1755–1809) 68
Fourier, François Charles Marie (1772–1837) 61, 74,
81, 92, 102, 134
Franklin, Benjamin (1706–1790) 50, 64, 136
František II. (1768–1835) 69
Frazer, James George (1854–1941) 14
Fredrickson, George M. 15, 18, 136
Frère, abbé (1. polovina 19. století) 71, 80
Friedrich II. (1712–1786) 43
Furet, François (1927–1997) 76, 133, 136

G

Gage, Thomas (1603?–1656) 39
Galénos z Pergamu (129–200 po Kristu) 28, 32, 39
Gall, Franz Joseph (1758–1828) 53, 69, 70, 71, 77, 79,
90, 103, 139, 143, 148, 149
Galland, Pison du (1747–1826) 66
Garat, Dominique Joseph (1749–1833) 62, 64, 65,
66, 78
García, Gregorio (zemřel 1627) 36
Gassendi, Pierre (1592–1655) 44, 50
Gatterer, Johann Christoph (1727–1789) 49, 54
Gébelin, Antoine Court de (1725–1784) 104

Gentz, Friedrich von (1764–1832) 73
Gercen, Alexandr Ivanovič (1812–1870) 81
Gerdy, Pierre Nicolas (1797–1856) 49, 54
Gessner, Conrad (1516–1565) 46
Gibbon, Edward (1737–1794) 93, 155
Ginguené, Pierre Louis (1748–1816) 62, 64, 65, 66
Gioberti, Vincenzo (1801–1852) 92
Gliddon, George Robins (1809–1857) 48, 51, 154
Gobineau, Joseph Arthur de (1816–1882) 14–17, 43,
49, 53, 54, 80, 83, 86, 88–99, 101–105, 109, 134,
135, 137, 143, 144, 147, 150, 155
Godwin, William (1756–1836) 66
Goebbels, Josef Paul (1897–1945) 81
Goethe, Johann Wolfgang von (1749–1832) 47, 146
Gómara, Francisco López de (1511–1564) 40
Grant, Charles (1746–1823) 61
Grotefend, Georg Friedrich (1775–1853) 93, 103
Grotius, Hugo (1583–1645) 42, 44, 50
Grouvelle, Philippe Antoine (1757–1806) 61
Guicciardini, Francesco de (1483–1540) 32
Guido z Montefeltra (13. století) 32
Guizot, François (1787–1874) 78, 90, 98

H

Haller, Albrecht von (1708–1777) 46
d'Halley, Jean-Baptiste Omalius (1783–1875) 88, 92,
93
Harriot, Thomas (1560–1621) 50
Hasan, Mulaj (16. století) 25
Hayek, Friedrich August von (1889–1992) 17, 18, 75,
82, 137, 153, 156
Heeren, Arnold Hermann Ludwig (1760–1842) 94
Heidegger, Martin (1889–1976) 13, 145
Heine, Heinrich (1797–1856) 81
Hekataios z Milétu (560/550–480) 27
Helvétius, Claude Adrien (1715–1771) 55, 61, 62, 64,
65, 66, 78
Herberstein, Sigmund von (1486–1566) 32
Herder, Johann Gottfried (1744–1803) 43, 51, 75,
150
Hernández, Francisco (1514–1578) 36
Hérodotos (484–430 před Kristem) 27
Herrnstein, Richard (1930–1994) 13, 14, 17
Hippokrates z Kóu (narozen 460 před Kristem) 17,
28, 29, 36, 39, 107, 148, 149
Hollard, Henri Louis Gabriel Marc (1806–1866) 49,
102
Holmboe, Christopher Andreas (1796–1882) 100
Home, Henry, lord Kames (1696–1782) 43, 151
Hornius, Georgius (1620–1670) 44, 51
Hugo, Victor (1802–1885) 81
Humboldt, Alexander von (1769–1859) 92, 103, 146,
151

Hume, David (1711–1776) 44, 51, 52, 138, 141, 153
Hunt, James (1833–1869) 48, 49, 76, 138
Hunter, William (1718–1783) 49, 53

CH

Chamberlain, Houston Stewart (1855–1927) 109
Chaptal, Jean Antoine Claude, hrabě de Chanteloup
(1756–1832) 66
Charlevoix, François-Xavier de (1682–1761) 101
Chateaubriand, François Auguste René de (1768–
1848) 54, 65, 85, 93, 104
Chesterton, Gilbert Keith (1874–1936) 13, 17, 138
Chevalier, Michel (1806–1879) 73, 81, 82, 84, 87, 93,
102, 104, 156
Choris, Louis (1795–1828) 92, 102

I

Ibn Battúta (1304–1377) 25
Ibn Botlan (zemřel 1068) 25
Ibn Haukal (10. století) 25
Ibn Chaldún (1332–1406) 22, 23, 25, 107, 109, 138
Ibn Sahl (zemřel 1251/1252) 22
Iggers, Georg (1926–) 75, 81, 82, 138
Isabela I. Kastilská (Katolická, 1451–1504) 25
Isidor ze Sevilly (560/561–636) 23, 28, 134

J

Jan XXII. (1316–1334) 25, 32
Jan z Jandunu (narozen 1300 nebo 1270/1280) 31, 33
Jan z Paříže (1240–1306) 32, 33
Jaubert, Pierre, abbé (18. století) 76, 77
Jaucourt, Chevalier Louis de (1704–1780) 41
Jauffret, Louis François (1770–1850) 68, 141
Jefferson, Thomas (1743–1826) 50, 63
Jéhan, Louis François (1803–1871) 25, 53, 98, 100
Jindřich II. (1519–1559) 32
Johnson, Samuel (1709–1784) 41, 50
Jones, William (1746–1794) 61, 77, 88
Jonstonus, Joannes (1603–1675) 46
Jordanes (6. století) 103
Jussieu, Antoine Laurent de (1748–1836) 68

K

Kalixt III. (1378–1458) 25
Kalliklés (5. století před Kristem) 27
Kant, Immanuel (1724–1804) 43, 46, 47, 49, 52, 65,
108, 151, 155
Karel V. (1500–1558) 31
Karel VIII. (1470–1498) 32
Karel Albert (1798–1849) 85
Karel Smělý (1433–1477) 32

Kergorlay, Louis Gabriel de (1804–1880) 104
Klaproth, Heinrich Julius (1783–1835) 93, 103, 151
Klemm, Gustav Friedrich (1802–1867) 71, 80
Klingstād, Timotheus Merzahn von (2. polovina 18. století) 52
Knox, Robert (1791–1862) 16, 17, 18, 43, 48, 79, 151, 155
Koperník, Mikuláš (1473–1543) 29, 32, 51
Kotzebue, Otto (1787–1846) 102

L

Labbey, Thomas (1. polovina 19. století) 79
La Bruyère, Jean de (1645–1696) 56
Lacépède, Bernard Germain Etienne de la Ville-sur-Illon de (1756–1825) 49, 52–54, 64
Lafayette, Marie Joseph du Motier (1757–1834) 64, 80
Lafitau, Jean-François (1681–1740) 51, 101, 152
Lafon, Jean Bernard Mary-Lafon (1812–1884) 98
Laird, MacGregor (1808–1861) 101
Lalande, Joseph Jérôme Le Français de (1732–1807) 64
Lamarck, Jean-Baptiste (1744–1829) 65, 67, 68, 78, 89, 97, 146, 147, 152
Lamartine, Alphonse de (1790–1869) 81, 99
Lamennais, Félicité Robert de (1782–1851) 81
Lameth, Alexandre de (1760–1829) 64
La Mettrie, Julien Offray de (1709–1751) 65
Lander, John (1807–1839) 91, 102
Lander, Richard (1804–1834) 91, 101, 102
Lapouge, Georges Vacher de (1854–1936) 109
Laromiguière, Pierre Louis (1756–1837) 62, 77
La Sarthe, Jacques Louis Moreau de (1771–1826) 65, 78
Las Casas, Bartolomé de (1474–1566) 32, 35, 37, 39, 40
Lassen, Christian (1800–1876) 104
Lavater, Johann Caspar (1741–1801) 69, 148, 149, 152, 153
Lawrence, William (1783–1867) 48, 53, 76, 86, 105
Le Breton, Joachim (1760–1819) 64
Lefort, Claude (1924–) 55, 76, 139
Lechevalier, Jules (1800–1850) 74
Leibniz, Gottfried Wilhelm (1646–1716) 44, 46, 78
Lélut, François Louis (1804–1877) 79
Lemonnier, Charles (19. století) 82
Lenormant, Charles (1802–1859) 87, 92, 96, 99
Lereboullet (1. polovina 19. století) 102
Leroux, Pierre (1797–1871) 73, 74, 81, 84, 133, 136, 138
Lessing, Gotthold Ephraim (1729–1781) 75
Lesson, René Primevère (1794–1849) 49, 54
Lesur, Charles Louis (1770–1849) 73, 81

Levaillant, François (1753–1824) 68, 101
Lévi-Provençal, Évariste (1894–1956) 25, 139
Lévi-Strauss, Claude (narozen 1908) 94, 105, 139
Lévinas, Emmanuel (1906–1993) 13, 14, 17, 139
Linguet, Simon Nicolas Henri (1736–1794) 60, 77, 139
Link, Heinrich Friedrich (1767–1851) 49, 54, 104
Linné, Carl (1707–1778) 43–46, 49, 52, 89, 100, 108, 147
List, Friedrich (1789–1846) 80
Lizana, Bernardo de (1581–1631) 36
Locke, John (1632–1704) 44, 63, 78, 148, 153
Lombroso, Cesare (1835–1909) 79
Lom d'Acre, Louis Armand de, baron de Lahontan (1666–1715) 50
Long, Edward (1734–1813) 44, 51, 153
Lopez, Odorado (16. století) 41
Lovejoy, Arthur Oncken (1873–1962) 43, 50, 56, 76, 139
Lucretius, Titus Lucretius Carus (97–55 před Kristem) 66
Ludvík XI. (1423–1483) 32
Ludvík XIV. (1638–1715) 50, 80, 92, 98, 102
Ludvík XVI. (1754–1793) 58, 59, 147
Ludvík XVIII. (1755–1824) 72, 81
Ludvík Filip (1773–1850) 70, 86

M

Mably, Gabriel Bonnot de (1709–1785) 60
Macaulay, Zachary (1768–1838) 102
Magalhães, Fernando (1480–1521) 36
Machiavelli, Niccolò (1469–1527) 29, 77
Maistre, Joseph Marie de (1753–1821) 61, 75
Malte Brun, Conrad (1775–1826) 49, 54
Malthus, Thomas Robert (1766–1834) 66
Mans, Pierre Belon de (1517–1564) 46
Marlès, Jean Lacroix de (19. století) 94
Marlow, Christopher (1564–1593) 50
Marmier, Xavier (1809–1892) 93, 103
Marmontel, Jean François (1723–1799) 64
Martin IV. (1281–1285) 32
Martínez, Enrico (zemřel 1632) 38, 40, 135
Maupertuis, Drouet de (1698–1759) 103
Maupertuis, Pierre Louis Moreau de (1698–1759) 46, 47, 52
Maury, Louis Ferdinand Alfred (1817–1892) 87, 92, 96, 99
Mazzini, Giuseppe (1805–1872) 81
Meckel, Johann Friedrich (1781–1833) 43, 47
Meiners, Christopher (1747–1810) 46, 49, 53
Melon, Jean-François (1675–1738) 59
Mercier, Louis Sébastien (1740–1814) 59, 63, 78
Meredith, Henry (zemřel 1812) 91, 101

Merimée, Prosper (1803–1870) 70
 Mersenna, Marino (1588–1648) 50, 51
 Métra, Antoine (1778–1839) 102
 Metternich, Clemens Wenzel Nepomuk Lothar
 (1773–1859) 72, 73
 Metzger, Johann Daniel (1739–1805) 49, 53
 Migne, Jacques Paul (1800–1875) 25, 53, 98, 100
 Mignet, François Auguste Marie Alexis (1796–1884)
 70
 Michel, Francisque (1809–1887) 71
 Michelet, Jules (1798–1874) 70, 71, 80, 95, 136, 141
 Mikuláš V. (1447–1455) 25
 Mill, John Stuart (1805–1873) 48, 81, 82, 148, 153,
 156
 Mirabeau, Honoré Gabriel Riqueti de (1749–1791)
 64, 79, 146
 M'Kensie, Murdock (zemřel 1797) 103
 Mohl, Jules (1800–1876) 87, 99
 Mollien, Gaspard Théodore de (1796–1872) 91, 102
 Montémont, Albert Etienne de (1788–1861) 92, 103
 Montenegro, Alonso de la Pena (1596–1687) 40
 Montesquieu, Charles Louis de Sécondat (1689–
 1755) 29, 47, 59, 136, 146–148, 153
 Montlosier, François Dominique de Reynaud
 (1755–1838) 56
 Morelly, M. (narozen 1717/1718/1722) 77
 Morgan, Thomas Charles (1783–1843) 99, 146
 Morton, Samuel George (1799–1851) 15, 48, 53, 153,
 154
 Mühlmann, Wilhelm Emil (1904–1988) 47, 52, 53,
 140
 Muller, Jean (1. polovina 19. století) 92
 Müller, Wilhelm (1812–1890) 104
 Murat Achille (1801–1847) 101
 Murray, Charles (1943–) 13, 14, 17, 140
 Myrdal, Gunnar (1898–1987) 15
 Myres, John Linton (1869–1954) 27

N

Nacquart, Jean Baptiste (1780–1854) 70
 Napoleon Bonaparte (1769–1821) 62, 63, 65, 72, 77,
 78, 98
 Napoleon III. (1808–1873) 74, 87
 Nashe, Thomas (1567–1601) 50
 Necker, Jacques (1732–1804) 61, 66
 Needham, Jean Tuberville (1713–1781) 89, 100
 Nemours, Pierre Samuel Du Pont de (1739–1817) 64
 Newton, Isaac (1643–1727) 164
 Nieboer, Herman Jeremias (1873–1920) 36, 39, 140
 Niebuhr, Barthold Georg (1776–1831) 93
 Nietzsche, Friedrich (1844–1900) 89
 Nott, Josiah Clark (1804–1873) 48, 51

O

Ogilby, John (1600–1676) 41
 Oken, Lorenz (1779–1851) 49, 54, 145
 d'Orbigny, Alcide Dessalines (1802–1857) 87, 99,
 102
 Orosius, Paulus (1. polovina 5. století) 103
 Ovalle, Alonso de (1601–1651) 37
 Ovando, Juan de (1571–1575) 37
 Oviedo y Valdes, Gonzalo Fernández de (1478–1557)
 36

P

Pais, Alvaro (Pelagius, Alvarus, 1280–1353) 25
 Paracelsus, Philippus Aureolus (Theophrastus Bom-
 bastus z Hohenheimu) (1493–1541) 50
 Park, Mungo (1771–1805) 91, 94, 101, 102, 103
 Pascal, Blaise (1623–1662) 51, 75, 78
 Pasqually, Martinez de 66
 Paterson, Georges Murray (1. polovina 19. století)
 99, 103
 Pesse, Louis (1803–1880) 66, 92, 98, 102
 Pereira, Juan Solórzano 37, 40
 Péron, François (1775–1810) 79
 Perrault, Claude (1613–1688) 46
 Petrarca, Francesco (1304–1374) 84, 97
 Peyrère, Isaac de la (1596–1676) 39, 40, 50, 51, 140,
 141
 Pfaff, Christoph Matthaeus (1686–1760) 76
 Pigafetta, Antonio (1480/1491–1534) 36
 Pigafetta, Filippo (1533–1604) 41
 Pinel, Philippe (1745–1826) 64, 68, 70
 Pinelo, Antonio León (zemřel 1660) 37, 39, 40
 Pinkerton, John (1758–1826) 104
 Pius II. (Aeneas Silvius Piccolomini, 1405–1464) 50
 Place, Charles (19. století) 70
 Platner, Ernst (1744–1818) 65
 Platón (427–347 před Kristem) 46, 50, 105
 Plinius starší (Gaius Plinius Secundus Major) (23–79)
 52, 104
 Pölitz, Karl Heinrich Ludovig (1772–1838) 49, 54
 Poliakov, Léon (1910–) 50–52, 67, 76, 78, 105, 141
 Polier de Saint-Germain, Antoine (1705–1797) 59, 60
 Poseidónios (135–51 před Kristem) 28
 Pougens, Charles (1755–1833) 104
 Powell, David (1552–1598) 50
 Pozzo di Borgo, Charles-André 72
 Prichard, James Cowles (1786–1848) 48, 86, 95, 98,
 154
 Prinsep, James (1799–1840) 93, 103
 Prokopios (6. století) 103
 Psammetichos (656–609 před Kristem) 68
 Ptolemaios, Claudius (87–150) 29, 32, 52

Purchas, Samuel (1577–1626) 50
Pusignan, Costaing de (zemřel 1820) 84, 97
Pythagoras (asi 580–500 před Kristem) 85

Q

Quatrefages, Armand de Bréau (1810–1892) 51, 98
Quauhlehuanitzin, Don Domingo de San Antón
Munón Chimalpahin (1579–1660) 38
Quételet, Adolphe (1796–1874) 71, 79
Quinet, Edgar (1803–1875) 51, 80, 104
Quintilianus, Marcus Fabius (35–95) 61

R

Raffles, Thomas Stamford (1781–1826) 92, 103
Rambuteau, Claude Philibert Barthelot de (1781–
1869)
Ramsay, James (1733–1789) 52
Ranke, Leopold von (1795–1886) 71
Raynal, Guillaume Thomas François (1713–1796)
42, 43
Rémusat, Abel (1788–1832) 93, 103, 104
Retouret, Leonard Moïse (1810–1834) 88
Rienzi, Domény de (1789–1843) 91, 97
Ring, Maximilien de (1799–1873) 100
Ritter, Karl (1779–1859) 101, 104
Robertson, William (1721–1793) 42, 112, 155
Robespierre, Maximilien de (1758–1794) 62, 64
Robinet, Charles (1608–1698) 46
Rodrigues, Olinde Benjamin (1794–1851) 73, 81, 82
Rodríguez, Mercedarian Diego (17. století) 37
Roederer, Pierre Louis (1754–1835) 62, 63, 77, 78,
139
Rocha, Diego Andrés (1607–1688) 36
Rochefort, Charles de (1605–1683) 50
Roque, Jean de la (1661–1745) 93
Roucher, Antoine (1745–1794) 63, 64
Roulet, Jean-Baptiste Joseph (18./19. století) 84
Rousseau, Jean Jacques (1712–1778) 55, 58, 59, 61,
66, 78, 81, 136, 138, 147, 150, 155
Roussel, Pierre (1742–1802) 62

S

Sacrobosco, Joannes de (John Hollywood) (1190–
1256) 29, 32
Sade, Jacques François Paul Aldonce de (1705–1778)
97
Sahagún, Bernardino (1499–1590) 36
Saíd al-Andalusí (1029–1070) 25
Saint-Hilaire, Étienne Geoffrey (1772–1844) 68, 70,
78
Saint-Martin, Louis Claude de (1743–1803) 66
Saint Martin, Louis Vivien de (1802–1897) 49, 54

Saint-Pierre, Bernardin de (1737–1814) 66, 78
Saint-Simon, Claude Henri de Rouvroy de (1760–
1825) 9, 61, 62, 66–76, 78, 80–92, 94, 97, 100,
102, 108, 133–135, 138, 141–143, 147, 156
Sainte-Beuve, Charles Augustin (1804–1869) 73, 81
Salles, Eusèbe François de (1796–1873) 49, 102
Salinas y Córdova, Buenaventura de (zemřel 1653)
38, 40
Sandová, George (1804–1876) 70, 81
Sarlandière, Jean Baptiste (1787–1838) 70
Saucerotte, Constant (narozen 1805) 49, 54
Say, Jean Baptiste (1767–1832) 62, 77, 81
Scaliger, Joseph Justus (1540–1609) 36
Scaliger, Julius Caesar (1484–1558) 36, 37
Scott, Walter (1771–1832) 72, 80, 81
Scotus, Tomas (14. století) 50
Scoutetten, Henri (1799–1871) 79
Sepulveda, Juan Ginès de (1490–1573) 101
Serna, Juan Pérez de la (1570–1631) 37
Serres, Étienne Renaud Augustin (1786–1868) 49
Seti-Menepth I. (cca 1500 před Kristem) 49
Severino, Marco Aurelio (1580–1656) 46
Scheffer, Ary (1795–1858) 96, 99, 138, 150
Schoelcher, Victor (1804–1893) 91, 92, 99, 102
Schoell, Maximilian Samson Friedrich (1766–1833)
49, 54
Schwab, Raymond (1884–1956) 103, 142
Sicard, Roch Ambrois Cucurron (1742–1822) 68
Sieyès, Joseph Emmanuel (1748–1836) 61, 62, 64, 65,
66, 74, 76, 78, 134, 142, 143
Sivry, Louis Poinset de (1733–1804) 104
Smith, Samuel Stanhop (1750–1819) 51
Soemmering, Samuel Thomas von (1755–1830) 49,
53
Solcius, Giannini di (15. století) 50
Spurzheim, Johann Gaspar (1776–1832) 70, 71, 79,
148, 149
Staël, Madame de, Anne Louise Germaine (1766–
1817) 66, 88
Staum, Martin S. (1943–) 62, 63, 65, 77–79, 142, 143
Stendhal (1783–1842) 79, 80
Stocking, George W. (1928–) 18, 49, 56, 76, 78, 79,
144
Strabón (64 před Kristem – 20 po Kristu) 52
Swammerdam, Jan (1637–1680) 46
Swedenborg, Emanuel (1688–1772) 69
Šašek, Václav z Bříkova (2. polovina 15. století) 23

T

Talleyrand-Périgord, Charles Maurice de (1754–
1838) 61, 64, 75
Tacitus, Cornelius (55–117) 28, 32, 57
Tempier, Stephanus (zemřel 1279) 29

Temple, William (1628–1699) 43, 50
Thévenot, André, de la Creuse (narozen 1800) 9, 85,
86, 88, 95, 97, 98, 100, 104, 115
Thierry, Amédée (1797–1873) 79, 80
Thierry, Augustin (1795–1856) 71–73, 80, 93
Thiry, Paul Henri, baron d'Holbach (1723–1789) 59
Titus Livius (59 před Kristem – 17 po Kristu) 31, 32,
101
Tocqueville, Alexis de (1805–1859) 14, 60, 94, 96,
104, 148, 150, 156
Tomáš Akvinský (1225–1274) 30, 32, 33, 36, 142
Torquemada, Antonio de (1507–1570) 40
Transon, Abel (1805–1876) 74
Treviranus, Gottfried-Reinhold (1776–1837) 97
Troyer, Anthony (zemřel 1865) 87, 102, 103
Turgot, Anne Robert (1727–1781) 59, 63, 75, 77
Tyson, Edward (1650–1703) 50

U

Urbain, Ismaël (1812–1884) 88, 99
d'Urville, Jules-Sébastien-César Dumont (1790–
1842) 91, 92

V

Valadés, Diego (16. století) 39
Valboa, Cabello Miguel (1530–1608) 40
Valmont de Bomare, Jacques Christophe (1731–
1807) 49, 53
Veit, Moritz (1808–1864) 75, 81
Vespucci, Amerigo (1451–1512) 36, 136
Vico, Giambattista (1668–1744) 42, 105, 112, 134

Vigny, Alfred de (1797–1863) 70
Vilém z Auvergne (zemřel 1249) 30
Villaut, Nicolas (17. století) 41, 50
Vimont, Joseph (1795–1857) 79
Vincent z Beauvais (1190–1264) 29, 32, 33
Voegelin, Eric (1901–1985)
Voisin, Félix (1794–1872) 70
Volney, Constantin François Chassebeuf de Boisgiray
(1757–1820) 52, 62–66, 78, 104
Virey, Jean Joseph (1774–1847) 48, 53
Voltaire, François Marie Arouet (1694–1778) 43, 51,
59, 64, 77, 136, 139, 146, 155, 157

W

Wagner, Rudolf (1805–1864) 48, 150
Wallerstein, Immanuel (1930–) 17, 133
Watkins, Tobias (1780–1855) 78
Watreman, William (narozen 1555) 50
Watson, Richard (1781–1833) 48, 141
Wells, William (1744–1827) 48
White, Charles (1728–1809) 43, 48
Williams, Francis (narozen 1700) 19, 24, 52, 79
Wollstonecraftová, Mary (1759–1797) 66

Z

Zachariae, Charles Salomon (1769–1843) 71, 80
Zarathuštra (asi 6. století před Kristem) 89
Zimmermann, Johann Georg (1728–1795) 52
Zonaras, Joannes (12. století) 103
Zurara, Gomes Eanes de (1410–1473/4) 24, 25